Міністерство освіти і науки України

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» і інститут соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ»
Київський національний Університет імені Тараса Шевченко
Київський Університет права НАН України
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
Громадська організація «Науково-дослідний інститут українознавства та козацтва»
Українська асоціація суспільнознавців та педагогів
Академія військово-історичних наук і козацтва ГШ СКВ
Академічне Співтовариство Міхала Балудянського, м. Кошиці, Словаччина
Щецинський університет, Польща
Литовський університет спорту, м. Каунас, Литва
Університет Мишкольца, Угорщина

ФІЛОСОФІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ
ПРОГРАМА V МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Філософські читання,
присвячені Всесвітньому Дню філософії
та 140-річчю заснування Харківського політехнічного університету

22-24 листопада 2024 р.

Харків

УДК 101/1
Ф56
Рекомендовано до друку
Вченою радою інституту соціально-гуманітарних технологій
Національного технічного університету «ХПІ» (протокол № 3 від 19 листопада 2024 р.)
Президією Академії військово-історичних наук і козацтва ГШ СКВ

Редакційна колегія:
Головний редактор: Дольська О.О., д-р філос. наук, професор.
Заступник головного редактора: Кіпенський А. В., д-р техн. наук, професор.
Члени редакційної колегії:
Дольська О. О., д-р філософ. наук, професор;
Тараоєв Я. В., д-р філософ. наук, професор;
Корабльова Н. С., д-р філософ. наук, професор;
Панков Г. Д., д-р філос. наук, професор;
Проценко О. П., д-р філос. наук, професор;
Чаплигін О. К., д-р філос. наук, професор;

Технічний редактор: Дишкант Т. М., канд. філос. наук, доцент.

Філософія в сучасному світі : Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 22–24 листопада 2024 р. // Ред. кол. О.О. Дольська, Я. В. Тараоєв, А. В. Кіпенський, [та ін.]. – Харків, 2024. – 254 с. – укр. та англ. мовами.

Ф 56

Збірник містить матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, в яких подано стислий виклад доповідей та повідомлень його учасників.
У доповідях висвітлені актуальні філософські проблеми сучасного суспільства та розвитку філософії науки і техніки, правові та соціокультурні питання української держави, питання духовного та фізичного здоров'я нації.
Рекомендовано для провідних науковців, викладачів, аспірантів, а також всіх, хто цікавиться філософськими проблемами сучасності.

УДК 101/1

Матеріали опубліковані у електронному репозиторії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (ISSN 2409-5982).
Дані репозиторію інтегровані до: проекту OpenAire, системи Bielefeld Academic Search Engine, системи пошуку у відкритих архівах України та індексуються Google Scholar.

Матеріали друкуються в авторській редакції.
Оргкомітет конференції може не поділяти висловлену авторами позицію.

© Національний технічний університет «ХПІ», 2024

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ПРОСВІТНИЦТВА ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ВІЙНИ

Бойченко М.І.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут вищої освіти НАПН України,
м. Київ, Україна

Останні роки спостерігаємо у все більшій кількості країн перемогу політичних популістів – але ця перемога є лише поверхневим відображенням більш глибоких невідворотних суспільних змін. І якщо ці зміни пов'язують із все більшим занепадом ідеології постмодерну, то значущість мета-модерну як можливої концептуальної альтернативи постмодерну ще належить осмислити. Можливо, під гаслами мета-модерну відбувається повернення до оновленого модерну, а точніше – перехід до його більш радикальної, небаченої раніше версії. І тоді «перемога» мета-модерну виявиться лише прологом до Нового Просвітництва, яке пройшло через фазу справедливої критики своїх наївних помилок, яких воно припускалося на перших порах свого становлення.

Справді, що ми спостерігаємо під виглядом мета-модерну? Передусім, спробуємо з'ясувати, якими можуть бути шляхи «виховання почуттів, плекання здорової з соціального погляду чуттєвості, яке супроводжуватиме свідоме залучення особистості до моральної атмосфери певної спільноти» [Бойченко 2023в: 4]. Чого варта, наприклад, «нова щирість», яку висувають мало не як головну чесноту мета-модерну? У сфері мистецтва дуже швидко публіка втратила інтерес до «педалювання» теми публічної відвертості як награної наївності [Krolikowski 2017]. Чому ж у політиці мета-модерн, як видається на перший погляд, так довго «морочить голову» публіці і приводить до влади відвертих популістів? Невже сама популярна культура має схильність до тих цінностей, які плекає мета-модерн? Алла Гужва заперечує таку тезу, зауважуючи: «Авторитарне чи тоталітарне масове суспільство демонструє високу схильність до мовних практик пропаганди, яку можна розглядати як крайню викривлену форму культурної політики. У демократичних суспільствах культурна політика здатна гармонізувати суспільне життя, покращуючи його практики і розбудовуючи ціннісно-символічний світ, який становить культуру у широкому значенні» [Гужва 2024: 92]. Тобто, не саме суспільство і його культура визначають автоматично тип політичної системи, але чим далі, тим більше, якраз навпаки, певна культурна політика формує засади відповідного типу культури у суспільстві. Звісно, перебільшувати роль цілеспрямованого впливу на культуру теж не варто, однак, нехтувати можливостями коригувати розвиток культури у певному напрямі завдяки культурній політиці – теж неприпустима розкіш. І саме прихід популістів до влади має витверезити інтелектуалів і мобілізувати їхні зусилля щодо впливу на культурну політику – аби збалансувати потенційно небезпечний для суспільства ухил у нестримний популізм. Адже опинившись біля керма державного управління популісти спрямовуватимуть культурну політику у напрямі, протилежному Просвітництву загалом і критичному мисленню зокрема: неосвіченим або напівосвіченим (термін Теодора Адорно [Адорно 2017]) населенням значно легше маніпулювати, розпалюючи пристрасті і штовхаючи його на ірраціональні вчинки і рішення.

Певний час здавалося, що у постіндустріальному і інформаційному суспільстві, у якому інформація переважно вільно поширюється і підлягає перманентній перехресній публічній критиці, влада інтелектуалів стає вже непотрібною і слабшає, а їхній особистий приклад тьмяніє, оскільки починає успішно функціонувати «комунікативний розум», утвердження якого проголосили під впливом філософії Юргена Габермаса [Krüger et al. 2016]. Наскільки цей «розум» хибує на байдужість і нечутливість до тих, хто не входить до комунікативної спільноти, яка його утворює, наочно показали публічні виступи Габермаса з приводу російської війни в Україні [Habermas 2022; Habermas 2023]. Схожу відсторонену від українських страждань позицію продемонстрували також деякі інші недавні незаперечні для більшості моральні авторитети – такі як Джорджо Агамбен та

Ален Бадью [Бойченко 2023а]. Ці дослідники займають властиву постмодернізму позицію відстороненої холодної іронії та морального релятивізму. Така позиція природно викликає бажання гострої емоційної критики, яку демонструють не лише українські політики і українська громадськість, але й деякі науковці, причому не лише українські. Така критика виглядає як нібито доречне звернення до філософії мета-модерну і його граничної «нової щирості» - у прагненні відстояти істину, яку цинічно ігнорують: істину законного права України захищати свої інтереси у справедливій війні проти російської агресії.

Таким чином, певну тенденційність у аналізі і оцінці подій в Україні мають не лише ті, хто рядять Україні здаватися: ті, хто нібито підтримують Україну у її боротьбі, також воліли би бачити це у свій спосіб, а не так, як цього бажає сама Україна. Фахівець з дискурс-аналізу Гельмут Ґрубер, звернувшись до вивчення текстів Юргена Габермаса і Тімоті Снайдера як інтелектуалів, які мають значний вплив у Німеччині, відзначає: «…аналіз дискурсу застосовує дуже специфічну форму іманентної критики. Це критика, заснована на референційних, міжособистісних і текстових аспектах мови та маніпуляції ними для досягнення цілей комунікантів у конкретному контексті» [Gruber 2024: 16]. Власне, йдеться про маніпуляції, які змінюють суть справи, яку розглядають – на догоду інтересам того, хто її представляє: «Як Габермас, так і Снайдер використовують характерні способи репрезентації соціальних акторів у своїх текстах, які демонструють їх прихильність. Крім того, обидва вони обмежують і змінюють теми на мезо- та макрорівнях своїх текстів, щоб зробити свої аргументи обґрунтованими» [Gruber 2024: 1]. Специфічну позицію Снайдера щодо українського націоналізму відзначали як українські дослідники [Стельмах 2022], так і українська громадськість. Відстоюючи інтереси України, Снайдер водночас інколи висловлює свою позицію, не узгоджуючи її з представниками України.

Певною мірою Снайдер, як і інші прихильники боротьби «з відкритим забралом» мають рацію: лише повністю віддавши себе боротьбі за істину, можна розраховувати на більше публічне розуміння і широку громадську підтримку. До певної міри цю логіку добре проаналізував Насім Талеб у своїй праці «Шкура у грі» [Талеб 2022]. Втім, така повна відданість своїй справі ще зовсім не гарантує раціональність позиції відповідача – навпаки, у запалі мета-модерної боротьби легше загубити цю раціональність, провокуючи ще більшу іронію і зверхність з боку постмодерністів.

Саме тому варто винести важливий урок з досвіду мета-модернізму – і піти далі нього, залучивши здобутий досвід. Якщо холодний розум є цинічним, то й праведний гнів надто часто виявляється сліпим: хиби постмодерну не виправдовують недоліків мета-модерну. Мета-модерн виявляється більше критикою критики і реакцією на реакцію, аніж чимось цінним і змістовним сам по собі. Мета-модерн справедливо привертає увагу до значущості цінностей і емоцій, які пов’язані з цими цінностями. Мета-модерн справедливо апелює до необхідності залучення публіки до утвердження істини – навіть більше того, вимагає спільного перформативного утвердження цієї істини як драматичного спільного досвіду [Гумбрехт 2019]. Однак, втрачаючи зв’язок з раціональністю, мета-модерн не може утримати здобуту істину, закріпити важливий спільний досвід: залишається лише відчуття правоти, без її раціональної аргументації. Це та невловима атмосфера [Маффесолі 2018], яка дає відчуття спільності лише ціною втрати людиною своєї індивідуальності: те, що Мішель Маффесолі вважав проявом постмодернізму, виявилося більш затребуваним і розвинутим у мета-модерні, однак знову ж таки – швидше не як мегатренд суспільного розвитку, а більше як невроз епохи.

Тому привертає увагу позиція сучасного американського прихильника ідей Просвітництва Стівена Пінкера як вдалий приклад сполучення послідовного застосування критичного мислення і спрямованості до кращих європейських цінностей [Пінкер 2019]. Пінкер апелює до раціональності як такої, що не може бути холодною і відстороненою, а навпаки – потребує відповідальності і залученості до завдань забезпечення суспільного блага [Пінкер 2024]. Виносячи належні висновки із аргументації Пінкера, слід визнати, що

на виклики постмодернізму та мета-модерну адекватною відповіддю буде повернення до потенціалу філософії модерну і Просвітництва, яка ще далеко не вичерпала себе. Це має бути по суті Нове Просвітництво – з урахуванням уроків поразок наївного класичного Просвітництва. Його розумний індивідуалізм варто доповнити розумним колективізмом; його зверхність розуму варто обмежити і збалансувати цінностями повноти досвіду, які критичне мислення має впорядковувати, а не редукувати до понять і категорій, як у класичному Просвітництві; його прагнення опанувати світ і йти шляхом ультиматуму реальності варто погамувати і замінити прагненням зберегти світ і знайти консенсус з цією реальністю – консенсус не лише на раціональних засадах, але й на засадах цінностей.

Тому привертає увагу резонансна спроба дати відповідь Габермасу, а у його особі і усім, хто намагається відгородитися від реальності протидії новому світовому агресору – спроба, яку здійснив український філософ Анатолій Єрмоленко [Єрмоленко 2022; Yermolenko 2022]. Ця відповідь також була публічною, як і виклик Габермаса, однак вона апелювала не до виключності сучасної європейської ситуації, а до інклюзивності класичних європейських цінностей. У цій відповіді раціональне поєднано з ціннісним, голос розуму не заперечує істини досвіду, свобода полягає у прийнятті на себе відповідальності, а не у відмові від неї – справжнім представником Нового Просвітництва постає український філософ, а не його німецький опонент. Україна сьогодні першою прийняла на себе один з граничних викликів, які стоять перед сучасним людством – глобальну загрозу гібридної війни з боку нового тоталітаризму щодо ліберальної демократії. Тому і відповідь на цей виклик мають надавати передусім українські філософи – звісно, спираючись на осмислення кращих здобутків сучасної світової філософії.

Література:

1. *Адорно,* Т. (2017). Теорія *напівосвіти*. Пер. з нім М. Култаєвої. *Філософія освіти, 20*(1), 128-152.

2. Бойченко, М. (2023а). Війна як випробування на людяність. *Матеріали XII-ої міжнародної наукової конференції «Філософія і культура у антропологічних вимірах сучасності», **з нагоди Всесвітнього Дня Філософії (UNESCO)***. Дніпро, 16 листопада 2023 р. Дніпро: Український державний *університет науки* і технологій. http://conf-ampr.diit.edu.ua/AMPRX12/paper/view/29617/17343

3. Бойченко, М. (2023в). Філософія як протиотрута пропаганди. *Філософія в сучасному світі: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 17–19 листопада 2023 р.* // Ред. кол. Я. В. Тараоєв, А. В. Кіпенський, О.О. Дольська [та ін.]. Харків, 2023. С. 3-5. https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/71163

4. Гужва, А. (2024). Філософські виміри культурної політики. *Філософія освіти*, *29*(2), 92–104. https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-6

5. Гумбрехт, Г. У. (2019). *Розладнаний час*. Пер. з англ. та нім. І Іващенко. Харків: IST Publishing. 104 с.

6. Єрмоленко А. М. (2022). Спротив замість перемовин. Відповідь українського філософа Анатолія Єрмоленка Юргену Габермасу. *Філософська думка*. № 3. С. 59-63.

7. Маффесолі, М. (2018). *Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві*. Пер. з фр. В. Плющ. Київ: Києво-Могилянська Академія. 264 с.

8. Пінкер, С. (2019). *Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу*. Пер. з англ. О. Любенко. Київ: Наш формат. 560 с.

9. Пінкер, С. (2024). *Раціональність. Що це таке, чому важливе і чому трапляється так рідко*. Пер. з англ. О. Староста, Ю. Костюк. Київ: Лабораторія. 432 с.

10. Стельмах, М. (2022). Історик як публічний інтелектуал: медійний дискурс навколо праць Тімоті Снайдера на українську тематику. *Синопсис: текст, контекст, медіа, 28*(2), 79–86. https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.2.5

11. Талеб, Н. (2022). *Шкура у грі. Прихована асиметрія життя*. Пер. з англ. А. Замоцний. Київ: Наш формат. 304 с.

12. Gruber, H. (2024): Snyder and Habermas on the war in Ukraine: a critical discourse analysis of elite media discourse in Germany. *Critical Discourse Studies*. https://doi.org/10.1080/17405904.2024.2331164

13. Habermas, J. (2022). Krieg und Empörung. Das Dilemma des Westen. *Sueddeutsche Zeitung*. 01.05.2022. https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true

14. Habermas, J. (2022). Ein Plädoyer für Verhandlungen. *Sueddeutsche Zeitung*. 14.02.2023. https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/juergen-habermas-ukraine-sz-verhandlungen-e159105/?reduced=true

15. Krolikowski, A. (2017). Риси сучасності: нова щирість. *ART UKRAINE*. 10.03.2017. https://artukraine.com.ua/a/risi-suchasnosti--nova-shchirist/

16. Krüger, H.-P., Demmerling, C., & Habermas, J. (2016). Kommunikative Vernunft. Jürgen Habermas, interviewt von Christoph Demmerling und Hans-Peter Krüger. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 64*(5), 806–827. http://dx.doi.org/10.1515/dzph-2016-0061

17. Yermolenko, A. (2022). Widerstand statt Verhandlung Yermolenko. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 20.05.2022. https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/der-ukrainische-philosoph-yermolenko-antwortet-habermas-18044530.html

ФЕЙК ЯК ЦИФРОВА ЗАГРОЗА ЗДОБУТТЯ ЗНАНЬ: ФІЛОСОФІЯ ЯК ТЕРАПІЯ

Гомілко О.Є.

Інститут філософії ім. Г. Сковороди, Національна академія наук України, м. Київ, Україна

Вступ. З розвитком новітніх комунікаційних технологій цифровий фейк активізує себе як епістемологічний фактор здобуття знань, котрий паразитує на емоційній природі людини. Внаслідок цього фейк посилює суб'єктивний характер виробництва знань, але разом з тим його руйнує. Генерована фейком суб'єктивність виявляється позірною, а змістовність фейку хибною. Цифровий фейк посилюється не лише завдяки технологічному прогресу. Він є одним із вислідів постмодернізму як культурної настанови визнання множинності наративів. В умовах, коли «не все так однозначно» кожен відстоює свою «правду», а не шукає істину. Здебільшого таке «обстоювання» означає епістемологічне тупцювання на одному місці у своїй ехокамері (комунікаційній бульбашці), де її решта мешканців є однодумцями. Споживання фейку у такому середовищі епістологічно унерухомлює прагнення до здобуття нових знань. Адже важливим стає не розкриття істини, а пересвідчення у власній правоті.

Фейковий характер вироблення знань сприяє перетворенню їх на симулякр, внаслідок чого думка втрачає свою об'єктивність, істинність та дійсність. Тоді віртуальність, а не реальність визначає їх зміст. Віртуальність живить суб'єктивне сприйняття знань. Філософія спроможна протидіяти стихії суб'єктивного фактору виробництва цифровим фейком знань завдяки власній суб'єктивній природі. Відповідно її завдання складає не так навчати як здійснювати терапевтичну функцію, котра буде стосуватися турботи про формування цінностей особистості, а не продукування ідей її свідомості. Пам'ятаємо, що ефект ехокамери блокує потяг до нових знань, то ж важливо спонукати цифрового користувача до правильного вибору ідей, котрі потім можуть утілитись у цінності. Відомо, що останні стають рушіями практичних дій. Подібно мистецтву філософія стає розрадою тим, що гоїть рани скепсису та зневіри, спровоковані фейковою інформацією. Тоді турбота, а не пошук об'єктивної істини, визначає спосіб виробництва знань філософією. Остання перетворюється на терапевта розуму, допомагаючи йому здійснити *ціннісний* вибір ідей, тобто виявити їх практичну спроможність. Уможливлює таку терапію суб'єктивна природа філософських знань, котра

виокремлює її від науки та споріднює з мистецтвом. На відміну від останнього суб'єктивність філософії є критичною та аргументованою, тобто містить раціональну природу. Завдяки останній філософія може стати терапевтом пошкодженого цифровим фейком розуму.

Фейк як інформаційна зброя. Російська військова агресія проти України актуалізує пропагандистський характер фейку. Так, із початком війни Росії проти України з 2014 року розпочинається організована кампанія із формування необхідної російській владі думки про неї як у світі, так і в Україні. У цей час створюється волонтерський інтернет-проєкт «СтопФейк» з метою викриття неправдивої інформації про Україну. У 2015 році в Україні починає працювати сервіс, котрий уможливлює блокування джерел фейкової інформації про Україну в соцмережах. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну посилює значення боротьби із фейком та набуває різних практичних утілень, зокрема, у вигляді низки різних інтернет-проєктів. Метою останніх стає ретельна перевірка розповсюджених фактів та їх спростування. Утім, про сам фейк як феномен цифрової епохи в Україні говорять недостатньо, незважаючи на популярність цієї теми у сучасній філософії. Варто згадати фундаментальне дослідження «Епістемологія фейкових новин» (2021)[1], де представлено ряд статей провідних західних науковців з проблематики фейку. Для ефективної нейтралізації впливу фейку важливо з'ясувати його природу та спосіб функціонування. Філософія допомагає як пізнати феномен фейку, так і послабити його руйнівний вплив на свідомість людей.

Під терміном фейк йдеться про знання, вироблення котрих свідомо чи несвідомо спотворює їх істинність. Обмеженість людської спроможності пізнавати істину з необхідністю породжує хибні уявлення. Утім, не всяке хибне знання можна вважати фейком. Важливою його ознакою є 1) свідоме перекручування правдивості інформації, а також 2) використання емоцій у її розповсюдженні. Цифровий фейк передбачає велику швидкість передачі інформації та надмірне привернення до неї уваги. Це призводить до послаблення уваги стосовно джерел надійності та об'єктивності отриманої інформації. То ж можна вважати фейком неповну, однобічну чи то спотворену інформацію, котра в умовах цифрового прогресу швидко розходиться не лише завдяки технологічним інноваціям, але й паразитуванні на суб'єктивній схильності людей привертати до себе увагу. Збільшення кількості вподобайок та коментарів під постом чи репостом у соціальних мережах добре задовольняє цю схильність. Палке прагнення до власного визнання у віртуальному світі соціальних мереж розхолоджує критичну розсудливість їх користувачів у процесі отримання та розповсюдження інформації. Насамперед перед загрозою стоїть достовірність останньої, котра за браком її раціонального осмислення втрачає своє обґрунтування об'єктивності. Популярність певного твердження та його зміст нерідко плутаються між собою. Фейк створює атмосферу конкуренції вподобань, а не пошуку істини.

Фейк як «свята брехня». Фейк притаманний не лише цифровому світові. Він існує також і поза ним. Прагнення людей обійти дошкульні кути правди є звичним явищем. Часто приховати правду намагаються під гаслом «святої брехні» або «благочестивого обману», коли останній стає засобами спасіння, а не гріха. Концепція «святої брехні» знайшла своє морально-теологічне обґрунтування через твердження про спроможність вищої цілі компенсувати гріх обману в ім'я подолання більш тяжкого гріха невіри або спричинення психологічних травм іншим людям, особливо коли йдеться про близьких. Відома американська письменниця Елізабет Ґілберт у своєму романі «Місто дівчат» так описує прагнення молодої дівчини, що розпочала самостійне життя у великому місті, не засмучувати своїх батьків його бурхливою реальністю: «Не казала я батькам і того, що тепер завжди носила в торбинці презерватив, бо не хотіла більше ніяких підозр на

[1] The Epistemology of Fake News Edited by Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, And Thomas Grundmann, Oxford University Press, 2021.

гонорею, та й дівчині краще перестрахуватись. Чи того, що ці презервативи мені люб'язно постачали мої хлопці… Ні, про це я не згадувала. Зате передавала їм звістку про те, що морський язик у «Нікербокері» готують неперевершено. І не збрехала. Бо так справді було»[2]. «Свята брехня» виявляє турботу про ближнього, а тому нерідко в літературі знаходить етичне виправдання. Йдеться про замовчування правди в ім'я благих намірів навіть у випадку, якщо вона усім відома. Така етична настанова знаходить своє обґрунтування там, де мало довіри раціональним доказам. До прикладу, російська література містить низку прикладів етичного виправдання брехні. Так, у своєму оповіданні «Святая ложь» Александр Купрін говорить про неї як про трепетну і сором'язливу квітку, яка в'яне від дотику.

На відміну від «святої брехні» цифровий фейк втрачає етично-сакральний зміст. Цифровий світ створює сприятливі умови для максимальної комерціалізації фейку. Якщо у доцифрову епоху фейк здебільшого містить етичний зміст, то у цифрову добу він набуває бізнесового значення. Те, що на відміну від симулякра фейк торкається правди, уможливлює його активне функціонування у конкретній реальності. Приховати правду фейку вдається завдяки його відносній істинності, котру ефективно використовують для маніпуляції людською свідомістю. Фейк створює парадоксальну ситуацію, коли правда руйнує сама себе. Завдяки видимості об'єктивності неповна правда вправно заманює людську свідомість у тенета хиби.

Комерціалізація фейку. Цифрова епоха сприяє стрімкому розповсюдженню фейків та їх використанню у різних сферах життя. Головним чином фейк задіяний в економічній, політичній та ідеологічній сферах. Адже саме в них найбільш чітко простежується орієнтація на задоволення запитів певних зацікавлених сторін. Механізм такого активного вторгнення фейків в життя здебільшого відтворює особливості економічного функціонування. Моделі останнього уподібнено бізнес структурам, котрі орієнтовані на ринкові параметри отримання бізнесового прибутку, політичної вигоди чи ідеологічної користі. А тому говорити про сучасний фейк варто у контексті маркетингових механізмів. Етичні засади нецифрового фейку поступаються місцем бізнесовим.

Утім, такий ціннісний зсув не означає повного поглинання фейку бізнесом. В залежності від соціального контексту бізнесовий механізм генерування фейку набуває етичного забарвлення через політичні та ідеологічні цілі. Демократія та авторитаризм принципово відрізняються у залученні фейку до свого функціонування. Парадоксально, що демократія здебільшого покладається на стихію ринку, тоді як авторитарні режими керуються раціональними важелями. А тому авторитаризм виявляється більш ефективним у використанні фейку. Тоді як демократичні суспільства потерпають від ударів самокритики, котра нерідко містить фейкову природу. Потужний механізм вироблення фейків авторитарними режимами примножує силу цих ударів.

На відміну від нецифрового фейку, котрий розповсюджуються у вигляді пліток та чуток, цифровий фейк зорієнтовано на виконання функції носія інформації. Тоді як у доцифрову епоху здебільшого носіями інформації стають обмежені від впливу фейкових змістів медійні новини. Надрукованим у газетах новинам читачі довіряють завдяки механізму функціонування тогочасних медіа. Тоді неправдиву та неперевірену інформацію публікувати стає невигідно. Репутація та довіра гарантують прибуток видавництву.

Для сучасних цифрових медіа вигідніше мати справу з хибною інформацією, аніж дошукуватись правди. Фейк як спотворена правда найкраще задовольняє цей запит. Потреба у фейкових новинах виникає невипадкового. Постмодерністська настанова заперечення метанаративу та виправдання окремих дискурсів взасадничує запит на власну

[2] Гілберт Елізабет. Місто дівчат, переклад з англ. Ганни Левів. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2020, с. 118.

правду. Цифрова епоха змушена до нього прилаштуватись. Щоб задовольнити стрімко зростаючу кількість споживачів новин, цифрові медіа приречені використовувати фейкові новини, котрі відповідають різним інтересам та цінностям. На відміну від класичних медіа цифровий споживач новин шукає не об'єктивні новини, а відповідну власним інтересам та цінностям інформацію.

Фейк як симулякр. У цифрову епоху інтереси та цінності значно більше стають результатом масованих технологічних маніпуляцій, а не свідомої аргументованої рефлексії окремої особи. Власна думка втрачає спроможність критичного сприйняття інформації. Тому вона більше означає відмінну, а не критичну позицію. Відмінність полягає у відкиданні іншої думки, а не обстоюванні своєї. Адже власна думка зазвичай виражає нав'язану зовні точку зору. Можна говорити про позірність власної позиції цифрового споживача новин, відсутність власне її суб'єктивного наповнення.

Хоча атрибутів самовираження власної позиції у цифрового споживача інформації незрівнянно більше, ніж у класичного. Дописи, коментарі, вподобайки, канали фінансування улюблених сайтів дають цифровому споживачу можливість впливати на їх контент. Цифровий споживач новини безпосередньо чи опосередковано сам перетворюється на її виробника. Однак, технологічно вироблена суб'єктність виявляється симулякром. Така суб'єктність є безсуб'єктною, бо утілює у собі запрограмовану зовні активність, а не є продуктом життєвого індивідуального досвіду. Її можна назвати симулякративною.

Симулякративна суб'єктність цифрового споживача фейкової інформації передбачає існування зацікавлених у розповсюдженні фейку сторін. Адже така суб'єктність має бути кимось скерована. Такими сторонами стають різного роду визискувачі процесу, котрі внаслідок маніпуляцій із свідомістю інших людей отримують великий надприбуток у вигляді бізнесових, політичних чи то ідеологічних дивідендів. Надмірна користь від розповсюдження фейкової інформації створює категорію людей, котрі стають бенефіціарами цього процесу, але одночасно порушниками принципу справедливості. Англійською мовою цю групу людей здебільшого називають не бенефіціарами, а профітерами (profiteers). Незважаючи на те, що в українській мові слово фейк є широко вживаним, поняття, котре означало б того, хто зацікавлений у його розповсюдженні, важко знайти. Українською мовою слово profiteer перекладають також як спекулянт, коли мають на увазі несправедливий характер діяльності останнього. Але в українській мові слово спекулянт у контексті зиску від розповсюдження цифрового фейку не вживається. Воно більше обтяжене економічними конотаціями радянської доби.

«Барига» як вигодонабувач фейку? З російської мови завдяки політичній активності в Україні бувшого президента Грузії Міхеіла Саакашвілі увійшло слово «барига»[3], котре означає використання чогось у корисливих інтересах. Це може бути продавець, торговець, бізнес котрого оцінюють як ганебний та недостойний. Відомо, що у риториці М. Саакашвілі типовим представником бариги був український президент Петро Порошенко, котрий, на думку бувшого президента Грузії, використовував у власних цілях свою політичну посаду. М. Саакашвілі стверджував, що бізнесмен, який знаходиться в парламенті, є баригою, а не бізнесменом. З тих пір поняття бариги увійшло в український політичний дискурс, але у дуже обмеженому ужитку. Адекватне поняття, котре б фіксувало порушення етичних меж суб'єктом розповсюдження фейкової інформації, в українській мові не з'явилося. Українським еквівалентом російського слова барига є «баришівник», котре в Інтернеті, крім як у творах Івана Франка, не згадується. У цифрову епоху особливо під час війни замовники фейку посилюють свій вплив на суспільство. Для ефективного подолання руйнівної дії фейку на українську дійсність потрібно хоча б означити його ключового вигодонабувача.

[3] https://www.youtube.com/watch?v=xbyX32QkF04

Важливо взяти до уваги те, що до категорії останнього також долучаються не-люди як то боти та алгоритми, котрі уможливлюють вихід фейку за межі етики. Адже остання є винятково людським феноменом. То ж машинні сутності їй чужорідні. Відповідно, окрім людського фактору, суб'єктивності набувають не-людські агенти як то боти та інформаційно-технологічні алгоритми. Про ботів можна говорити як про гібридні феномени. Вони являють собою програми, які імітують дії людини. Особливо це стосується розробки ботів для чатів. Використання ботів у медіа базується на спостереженні за хостами та доставкою даних під виглядом браузера. Збільшення їх використання привело до того, що в 2017 році було зафіксовано їх спілкування між собою. Спам-боти створюють загрозу їх шкідливого використання, зокрема, з метою політичного застосування у соціальних мережах. Винесення людини за межі процесу функціонування фейку є реальністю. Надмірна кількість фейкової інформації перетворює її на панівну в інформаційному потоці, що ускладнює розповсюдження правдивої інформації.

Ботоферми та фейк. Варто згадати про такий феномен як людські боти. Це вже реальні люди, а не програми, які керують фейковими акаунтами в соціальних мережах задля досягнення цілей замовника-вигодонабувача. Український серіал «Ботоферма» (2024)[4] режисера Тараса Дроня розказує історію про діяльність київської ботоферми з інформаційної дискредитації України напередодні повномасштабної агресії Росії в Україну. У цій кінострічці показано механізм функціонування таких гібридних структур, де людське набуває ознак нелюдського – машинного та тваринного. У фільмі люди-боти замість імен подібно в'язням нацистських концтаборів мають номера та називаються мавпами, тоді як машинне втручається в сферу цінностей, тобто людську прерогативу.

Феномен ботоферми фіксує використання штучного інтелекту для поширення дезінформації, коли машинне обстоює хибу, а не істину. Ботоферми виникли як відповідь на зростаючий попит на он-лайн трафік. Генерувати останній виявилось ефективно за допомоги бот-трафіку,[5] завдяки масованому продукуванню ботофермами неіснуючих користувачів соцмереж. Від імені останніх ботоферми здійснюють інтернет-активність. Знищення бізнесу або політичної репутації конкурентів складає їх основне завдання. Очевидно, що на ботофермах працюють боти, котрі можуть бути як реальними людьми, так і програмами. Серед ботів виділяють тролей, основна мета котрих полягає у продукуванні провокаційної інформації. Говорять про «кремлеботів»[6], робота котрих стосовно розповсюдження неправдивої інформації стала складовою інформаційної війни Росії проти України. Маніпулювання суспільною свідомістю через нові медіа складає важливий напрямком російської політики. Говорять про близько 10% керованих ботами акаунтів у соцмережах[7].

Діяльність ботоферм не обмежується соціальними мережами. В медіа вони тісно пов'язані із роботою телевізійних політичних шоу, котрі в Україні до повномасштабного вторгнення Росії в Україну набули великої популярності. Адже ефективна дія політичних шоу спирається на генерований ботофермами фейк. Фейк у політичному шоу набуває природи симулякра, де реальні політики імітують реальну політику без її реальної дійсності. Феномен політичних шоу виявляє зв'язок між фейком та симулякром. Фейк епістемологічно знищує реальність задля вкорінення у неї симулякра. Політичні шоу давали можливість імперській російській пропаганді конструювати симулякр реальної політики в Україні, що значно полегшувало маніпулювання українцями. Їх нездоровий інтерес до політичних шоу демонстрував успішність такого підходу. Відсутність в українців критичної реакції у розпізнанні фейку обумовила низку політичних рішень, котрі уможливили повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 року. Можемо говорити про політичні телевізійні шоу як канал прямого російського впливу на

[4]https://ms.detector.media/internet/post/35637/2024-07-24-ukrainskyy-miniserial-botoferma-vyyshov-na-netflix/
[5] https://gwaramedia.com/shho-take-botoferma-i-yak-cze-praczyuie/
[6] https://spa.ukma.edu.ua/news-and-events/kremleboty-iak-instrument-rosiyskoho-vplyvu-v-sviti/
[7] https://gwaramedia.com/shho-take-botoferma-i-yak-cze-praczyuie/

українське суспільство у довоєнний час. Наразі груба військова сила Росії проти України намагається конструювати реальність по фейковим викрійкам імперської пропаганди.

Філософія як терапія фейку. Розпізнати останні з тим аби уникнути потрапляння у симулякр може філософія. Вона спроможна виконувати терапевтичну функцію, котра полягає у виявленні епістемологічної патології фейку. Це може розглядатись як турбота філософії про критичне мислення, а не забезпечення процесу його вироблення. Ціннісний аспект філософського знання уможливлює його проникнення у сферу життєвої практики окремої людини, що сприяє правильному рішенню останньої. Турбуватись про критичне мислення головним чином означає захистити його від набуття хибних цінностей. Останні можуть у вигляді фейкових ідей оволодівати людиною та перетворюватись у цінності. Філософія завдяки власній суб'єктивності спроможна турбуватись про іншу суб'єктивність.

Тоді як сформульований Максом Вебером методологічний принцип «свободи від ціннісних суджень» орієнтує наукове дослідження на звільнення від суб'єктивних оцінок. Вважається, що чіткий розподіл між емпіричними даними і практичними оцінками також посилює об'єктивність інформації. Однак тема етики турботи уможливлює терапевтичну функцію філософії завдяки її апеляції до оцінок. Тоді філософія вчить розглядати інформацію не лише як хибну чи істинну, але й у контексті життєвих конкретних контекстів. Нагадаю, що етика турботи є досить новим та недостатньо розвинутим концептом без чітких визначень. Головним чином етика турботи розробляється в кінці минулого століття феміністичною та екологічною думками, що певним чином обмежило її тематичну та методологічну універсальність. Тематично – це зосередження уваги на стану вразливості та залежності, а методологічно – це акцент на індивідуальному, а не загальному. Це призводить до ослаблення нормативності етики турботи. Для неї дослідницький пріоритет визначає конкретний індивід, конкретна ситуація та конкретна дія, а не узагальнююча універсальна норма. То ж філософія навчає захищатися від фейку завдяки його розпізнанню, котре постає у критичній настанові мислення. Таким чином філософія виявляє турботу про мислення, його здатність розгледіти маніпулятивну хибність інформації.

Всупереч настанов М. Вебера під час війни особистісний компонент сприйняття інформації посилюється, надаючи вагомого значення власному досвіду. На відміну від науки філософія зберігає особистісний компонент знань. Його актуалізація стає важливим фактором запобігання впливу фейків на індивідуальне мислення. Адже філософія спроможна зберегти в особистісному критичну об'єктивність інформації. В умовах цифрових викликів розповсюдження новин його швидкість та бажання привернути до неї увагу більшої кількості користувачів Інтернету заважають критичному та об'єктивному сприйняттю інформації. Філософія заспокоює цей цифровий запал тим, що навчає сприймати інформацію з позиції спостерігача, котрий відсторонено оцінює, а не лише пізнає.

ЛЮДИНА-ЗАРУЧНИК. ДО ЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАРУЧНИЦТВА

Малахов В. А.
Незалежний Інститут філософії,
IPhI, Париж, Франція / Нагарія, Ізраїль

Гіркий досвід війни спонукає поглянути новим оком на цілу низку проблем, що за своїм змістом виходять далеко за межі суто воєнного контексту і стосуються сучасного людського життя в цілому. Однією з таких загострених нинішньою ситуацією загальнолюдських проблем є, на мій погляд, проблема заручництва.

Важким тягарем лягає на душу думка про те, скільки людських доль зламала і щодня ламає триваюча війна, скільки людей в Україні, та й не тільки в Україні,

перебувають, по суті, в становищі її заручників. В Ізраїлі, де ми з дружиною мешкаємо нині, війна тутешня й розпочалася саме з лиходійного акту захоплення сотень заручників, велика частина яких перебуває в полоні досі – й шанси цих нещасних людей колись вийти живими на волю день у день меншають. Причому, як показує досвід, усюди, де з'являються заручники, заручниками поряд із ними стають і інші: родичі і друзі викрадених, небайдужі до їхньої долі люди, цілі верстви громадянського суспільства... Кола такого заручництва поширюються далі й далі; зважуся твердити, що невпинне їх зростання являє собою одну з істотних рис сучасної війни загалом. Усі ми, зрештою, маємо підстави відчувати себе заручниками новітньої генерації мілітаристів, прихильників «спілкування» шляхом обміну ракетними ударами, «яструбів», готових на все, аби станцювати на кістках полеглих ворогів свій переможний танець.

Втім, згадані кола заручництва розповсюджуються й на цілком мирні галузі людського життя. Роз'ятрене війною сприйняття цієї теми робить нас чутливими до безлічі характерних ознак і відтінків заручництва, розсіяних у повсякденному житті і стосунках: людина може бути заручником у терористів, але вона може бути також заручником маніяків при владі, орієнтованих на «постправду» інформаційних мереж, непевних обставин або просто чийогось змінного настрою - в усіх подібних випадках йдеться про певне обмеження людської волі. Враховуючи в'язкість і всюдипроникність павутиння заручницьких зв'язків, яким воно вимальовується вже на побутовому рівні його сприйняття, можна, принаймні, поставити питання: чи не маємо ми тут справу з певною загальною характеристикою людського буття як такого? Чи не варто нам до шерегу загальновідомих сутнісних образів людини – *homo sapiens, homo faber, homo ludens, homo viator* тощо – додати ще й *homo obses* – образ людини-заручника? Але що це, власне, означає – бути заручником, якщо придивитися ближче?

Дороговказом для власних роздумів на цю тему для автора цих рядків послужили міркування одного з найяскравіших європейських філософів II половини XX ст. Е. Левінаса. За Левінасом, подібно до того, як гра репрезентує свободу, котра не тягне за собою відповідальність, так у вихідних засадах людського існування міститься й передумова відповідальності, яка не відсилає до свободи - відповідальності-наслання *(obsession)*, відповідальності за іншого: ця передумова випливає з фундаментальної людської близькості *(proximité)*, що передує будь-якому зв'язку за вибором; саме цю вихідну передумову індивідуального існування людини мислитель і визначає як «умову заручництва» *(condition d'otage)* [1, *325*].

Очевидно, що під таким кутом зору заручництво справді постає як категорія загальнолюдської ваги. Разом з тим, таке прочитання до деякої міри проблематизує той специфічний зловісний сенс, що ми його здебільшого вкладаємо в поняття заручництва нині. Більш за те, як твердить Левінас, саме «завдяки ситуації заручництва у світі можуть існувати жаль, співчуття, прощення й близькість (хоч би як мало їх було)» [1, *326*]. Втім, у будь-якому разі досвід заручництва важкий: в заручництві людське «я» несе на собі «тягар світу» [1, *326*], долаючи при цьому тяжіння власного буття. Від початку позбавлене благословення свободи, заручництво, за Левінасом, сплавляє в єдине ціле людської присутності у світі «покинутість, важкість, відповідальність, наслання і Я» [1, *326*].

Відступивши трохи від Левінаса, спробуємо підсумувати щойно сказане. Отже, попри всю розмитість феномена заручництва як такого і розмаїття його актуальних проявів, суть його ми можемо вбачати у відведенні людському суб'єктові, до і незалежно від його власного свідомого рішення щодо цього, статусу відповідального за довільні дії будь-кого іншого. За такого розуміння заручництва ми отримуємо підстави розглядати його як явище загальнолюдське й морально-конкретне водночас: чи може, справді – при всій очевидній правоті висловленої «згори» альтернативної юридичної точки зору (див.: Єзек. 18) – сумлінний вчитель не відчувати себе морально відповідальним за своїх учнів? Сумлінний батько чи мати – за своїх дітей? Й чи не постають перші в цьому відношенні, певним чином, заручниками останніх? Згадаймо слова старця Зосими з відомого роману

Достоєвського «кожен перед усіма за всіх винен» (слова ці, до речі, часто повторював Левінас) – чи можемо ми не зважати на втілений в них зобов'язуючий сенс морального вердикту «винен»?

Отож, закономірно постає питання: як виглядає моральний ландшафт людського буття з цієї досить, як бачимо, поширеної – аж до вселюдських обріїв – точки зору людини-заручника?

Незамінним контрастним тлом для пошуку відповіді на це питання видається взірцева позиція мораліста доби Модерну, окреслена І. Кантом. За настановами кантівської етики, людська воля є, як відомо, волею автономною; вона керується власним законодавством, яке апріорі має всезагальний характер, і не повинна підпорядковувати свої максими жодним емпіричним схильностям. Людина як умоосяжний суб'єкт цієї автономної моральної волі має, на переконання кенігсберзького мислителя, обов'язок завжди ставитися до себе, інших людей і розумних істот загалом як до цілей самих по собі й ніколи – тільки як до засобу. Свідомість власної умоосяжної суб'єктивності, покликаної до самовизначення, підносить людську істоту, підтримує її у стані своєрідного морального апломбу: моральний закон у серці й зоряне небо над головою – ось що неподільно володіє її духовним єством, визначає її внутрішню спрямованість. Звідси й принципова самотність кантівського морального суб'єкта: Інший постає для нього, по суті, як ідеальний конструкт, співчлен в ідеальному «царстві цілей» - не менше, але й не більше за те.

Ніяк не можна сказати, що стан людини-заручника, тією чи іншою мірою знайомий, певне, чи не кожному, неодмінно спонукає забути про високі імперативи етики славетного кенігзбержця. Але на передній життєвий план виходить інше: замість автономії – гетерономія, причому незрідка в найсуворішому її втіленні, коли з надр людської суб'єктивності буквально вилучається її моральне осердя; замість «умоосяжних» зазіхань на всезагальність – невідступна орієнтація на емпіричний плин подій; замість акцентування самоцільності суб'єкта – всілякий тиск на людину з наміром її десуб'єктивації й перетворення на «тільки засіб» (заставу); замість відчуття власної гідності й морального апломбу їй нав'язується смиренна приниженість, схиляння додолу. Що ж до Іншого, він тут постає у ролі безпосереднього наглядача й розпорядника нашого буття в цілому.

Зрозуміло, однак, що окреслені драматичні умови заручництва самі по собі являють лише своєрідний моральний виклик; власне етичного значення набуває те, як відповідатиме на цей виклик або який спротив чинитиме йому людина. Кажучи загалом, можна твердити, що ясне світло кантівських імперативів стає для нас у такому непрозорому середовищі ледве видимим; потрібні особливі зусилля, аби не втратити його геть із поля зору. Потрібні внутрішня зібраність, щонайбільше терпіння, неабияка частка практичної мудрості, вміння пристосовуватися до обставин – і невсипуща готовність зробити в критичну мить усе можливе для порятунку власного й інших. Якщо трохи перефразувати вже неодноразово цитованого на цих сторінках Е. Левінаса, етичні настанови людини-заручника, яка усвідомлює своє становище, на відміну від палких настанов мораліста кантівського штибу, можна було б назвати *етикою дорослої людини.* В нинішні суворі часи про її вимоги доводиться згадувати знову й знову – не забуваючи, звичайно, й про досвід минулого. Зокрема, про досвід трагічної доби Голокосту, коли чимало людей у різних країнах окупованої фашистами Європи задля порятунку незрідка зовсім невідомих їм інших не тільки ризикували власним життям, а й приймали на себе страшний моральний тягар, наражаючи на смертельну небезпеку найближчих своїх ближніх. Ото вже коли кожен мусив власним життям відповідати за іншого, до того ж перед судом неправедним! Зрештою, справді, як писав А. де Сент-Екзюпері, немає спільної міри для ремесла солдата і ремесла заручника. І хто ще знає, чий тягар важчий…

Втім, хіба не знайомий засадничий досвід заручництва у тих або тих із незчисленних його іпостасей також і багатьом нашим сучасникам – зокрема, тим із них, хто ще застав радянські часи? Представникам наступних поколінь, звиклим до чорно-

білих зображень тієї епохи, легко дається поділ тодішньої людності на «дисидентів» і «совків»: з одного боку, натхненні борці за свободу, з іншого – жалюгідні пристосуванці. А все ж, на моє переконання, вкрай несправедливо не помічати, вилучати з наших уявлень про недавнє минуле власне *заручницьке* становище, інколи цілком свідоме, мільйонів радянських людей, наших дідусів і бабусь, наших батьків: тих, кому конче потрібно було, хай навіть під неправедним оком, дбати про своїх ближніх, будувати життя, захищати рідну країну. Та й сьогодні, у нашому щоденному існуванні, чи не потрапляємо ми раз по раз у ситуацію заручника, яка виштовхує нас із наїждженої колії «пристойної» поведінки, позбавляє власних напрацьованих моральних орієнтирів? У ситуацію, де ми повинні усвідомлювати, що справа не в нас і не в нашому рішенні – а в Іншому?

І все ж, неможливо не зважати на очевидну принизливість, образливість, *нестерпність* для людини стану заручництва у будь-якому його прояві. Ніхто, певне, для себе б не побажав бути *тільки заручником* своєї Батьківщини, заручником своїх дітей або учнів. А проте нагадаю мудру думку Левінаса: саме завдяки ситуації заручництва на світі можуть існувати жаль, співчуття і прощення. Отож, як нам здолати це всепоглинаюче зачароване коло всесвітнього заручництва? Або, можливо, як у випадку з колом герменевтичним, питати варто радше про те, як нам правильно до нього увійти?

Існують два досить близькі, але разом з тим контрастні терміни: *заручництво* й *заступництво.* Обидва мають стосунок до витокової доонтологічної людської близькості, що зобов'язує нас до і незалежно від нашого вибору. Проте заручництво як таке, заручництво у своєму найбільш відвертому і, водночас, найбільш брутальному вигляді нав'язує цю близькість людському суб'єктові насильницьким чином, знущально експлуатуючи його екзистенційну обумовленість. Натомість заступництво базується на тому, що людина вільно бере на себе тягар відповідальності за Іншого, вільно й свідомо покладає на себе екзистенційне ярмо свого ближнього – *заступає* його собою. Тож заступництво не царина неволі, воно – царина людських вчинків. Тільки духовно сильна людина в змозі заступитися за своїх ближніх, за тих, кому потрібна допомога, за свою країну в час скрути. І внутрішньому пробудженню суб'єкта до такого заступництва ніякі зовнішні утиски перешкодити не можуть: людині вільно встати з колін, навіть якщо у неї міцно перехоплені руки. Встати – і рвонути за собою весь ланцюг людських зв'язків, взаємозалежностей, надій і страждань.

Література:

1. *Levinas E.* En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger. – Paris: Vrin, 2006.

SOCIALLY RESPONSIBLE MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES THROUGH THE APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF GREEN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

Regina Andriukaitienė,
Lithuanian Sports University,
Kaunas, Lithuania

Relevance of the research. The socially responsible practice of human resource management contributes to positive internal and external positive organizational changes, when human resources are developed on the basis of relationships through cooperation, learning, sharing of experience, organizational innovation in carrying out activities in a creative way and also on resource-saving. In this context, a positive psychological environment is especially important - respect for the employee, effective cooperation, protection from stress, excessive workload. Socially responsible human resource management leads to a higher involvement of employees in achieving the goals of the organization, and this also determines the level of involvement in solving environmental problems.

Research methodology: analysis of scientific literature. The problem of the study is the question of the importance of the green principles of human resource management and what issues need to be addressed in organizations in order to achieve socially responsible management and ensure sustainable development. Aim of the research - to research the role of Green Performance Management (GPM) in socially responsible and sustainable development activities of organizations, and to define the most commonly used green performance management (GPM) elemets in research, assessing the application of this practice in organizations.

Research results. Corporate social responsibility practices are at the heart of sustainable development, so the concepts of social responsibility and sustainability are used in a variety of contexts, including human resource management. According to Mazur & Walczyna (2020), the rise of the concept of sustainable development (SD) has contributed to the growing interest in practice, including sustainable human resource management (sustainable human resource management system) and the results of these practices. According to Mazur (2015), areas where human resource management could contribute to the maintenance of organizational sustainable development, there is leadership development and development, training and development, change and talent management, collaboration and teamwork, multicultural and ethical management, value building and inspiration, health safety, employee engagement. Socially responsible humanistic human resource management is not possible by saving at the expense of employees, i.e. without hiring professionals in areas important to the organization, managers with poor education and therefore not interested in their employees learning and improving (Asis-Castro, 2018). Responsible and sustainable sustainable management of human resources is ensured by attracting employees with values and beliefs that are adequate to the organization; providing an opportunity to learn effectively and develop sustainable awareness of development, performance evaluation, skills and expanding knowledge (Dumont, 2017). Research identifies the essence and importance of Green human resource management in the processes of responsible human resource management in ensuring the sustainable development of organizations. Green human resource management is defined as using human resources management policies, philosophies, and practices that promote the sustainable use of business resources, preventively seeking to minimize any unwanted harm in organisations (Torugsa et al, 2013). Mampra (2013) defines green human resource management as the use of human resources management policies that promote the sustainable use of resources in businesses and promote environmental protection, which further increases the morale and satisfaction of employees. The data show that sustainable human resource management directly affects the level of social responsibility of the organization (Pashazadeh and Behrozi, 2024). In order to gain trust and reputation in the market, companies need to incorporate CSR values into their business practices (Sharma & McLean, 2024). Green human resource management means taking action and shaping and promoting pro-ecological attitudes in the working environment (Wielewska et al, 2023; Piwowar-Sulej et al, 2024). A green human resource management policy consists of seven factors (Muzammel Shah, 2019): green salary management; green occupational safety and health, green work design, green labour relations, sustainable performance management; sustainable recruitment and selection, sustainable training and development. Agyabeng- Mensah et al. (2020), Acquah et al. (2021) distinguish such research scales as green training and education programs; the green performance measurement system; green promotional and reward schemes; green recruitment practices; involvement of employees in green decision-making. Pham et al. (2019) distinguishes the areas of green human resource management: Green trainingwhen we seek to clarify whether there is sufficient training for employees on environmental issues or whether they can be able to be trained on environmental issues, how often do they participate in environmental training and use the knowledge gained. The Green performance management scale is also distinguished, where we seek to determine the understanding of employees about specific environmental goals, goals and responsibilities, which must be fulfilled by each employee, assess the behavior and input of employees, the assessment of their involvement in environmental activities, and the role of managers in this

context. Green employee involvement is assessed on the basis of the availability of green offer schemes and joint consultations on environmental issues for employees, seminars offered by the organization to employees to improve behavior in the environment and the peculiarities of the communication of managers with employees on environmental issues, the possibility for employees to make decisions on environmental problems and participation in problem-solving groups related to environmental issues.

Conclusions. Green Performance Management is a practice that promotes the implementation of social responsibility and sustainable development of organizations. Green Performance Management (GPM) is an employee performance assessment system in the environmental management process. Managing green human resources can bring positive environmental and organizational results, but its implementation involves various obstacles and approaches to the benefits of GHRM. Companies implement green human resource management initiatives by involving their employees in green practices, but this is not done enough.

When establishing the integration of Green Performance Management (GPM) principles, the most frequently studied Green performance management, Green employee involvement, Green training, žaliųjų mokymo ir švietimo programų naudojimo lygis; the green performance measurement system; green promotional and reward schemes; green recruitment practices; involvement of employees in green decision-making.

Key words: socially responsible, HRM, green human resource managemet

References:

1. Agyabeng-Mensah, Y., Ahenkorah, E., Afum, E., Nana Agyemang, A., Agnikpe, C., & Rogers, F. (2020). Examining the influence of internal green supply chain practices, green human resource management and supply chain environmental cooperation on firm performance. *Supply Chain Management: An International Journal*, 25(5), 585–599. https://doi.org/10.1108/SCM-11-2019- 0405

2. Acquah, I. S. K., Agyabeng-Mensah, Y., & Afum, E. (2021). Examining the link among green human resource management practices, green supply chain management practices and performance. Benchmarking*: An International Journal*, 28(1), 267–290. https://doi.org/10.1108/BIJ-05-2020- 0205

3. Ahmad, S. (2015). Green Human Resource Management: Policies and practices. *Cogent Business & Management*, 2(1). https://doi.org/10.1080/23311975.2015.1030817

4. Dumont, J., Shen, J., & Deng, X. (2017). Effects of Green HRM Practices on Employee Workplace Green Behavior: The Role of Psychological Green Climate and Employee Green Values. H*uman Resource* Management, 56(4), 613–627. https://doi.org/10.1002/hrm.21792

5. Yusliza, M.-Y., Othman, N. Z., & Jabbour, C. J. C. (2017). Green Human Resource Management Questionnaire [Database record]. *APA PsycTests*. https://doi.org/10.1037/t67225-000

6. Mampra, M. (2013, January). Green HRM: Does it help to build a competitive service sector? A study. *In Proceedings of tenth AIMS international conference on management* (Vol. 3, No. 8, pp. 1273-1281).

7. Mazur, B. (2015). Sustainable human resource management. The attempt of holistic approach. *Ekonomia i Zarządzanie,* 7(2).

8. Mazur, B., & Walczyna, A. (2020). Bridging sustainable human resource management and corporate sustainability. *Sustainability*, 12(21), 8987)

9. Pashazadeh, Y., & Behrozi, S. (2024). Analyzing the impact of sustainable human resources management approach on social responsibility: evaluating the mediating role of social capital (Case of Study: Small and Medium companies of West Azarbaijan Province). Social Capital Management, 11(1), 33-49.

10. Piwowar-Sulej, K., Malik, S., Shobande, O.A. et al. A Contribution to Sustainable Human Resource Development in the Era of the COVID-19 Pandemic. J Bus Ethics 191, 337–355 (2024). https://doi.org/10.1007/s10551-023-05456-3

11. Pham, N. T., Tuckova, Z., & Jabbour, C. J. C. (2019). Greening the hospitality industry: How do green human resource management practices influence organizational citizenship behavior in hotels? A mixed-methods study. Tourism Management, 72, 386–399. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.12.008

12. Sharma, E., & McLean, G. N. (2024). Corporate social responsibility, the United Nations' Sustainable Development Goals and financial performance, with implications for human resource development. European Journal of Training and Development.

13. Shah, M. (2019). Green human resource management: Development of a valid measurement scale. Business Strategy and the Environment, 28(5), 771-785.

14. Frățilă, B-M., Frățilă, A. and Sorin Nastasia, S. (2024). Green human resource management: a new approach to employees for organizational sustainability. Theoretical and Applied Economics. Special Issue Volume XXXI (2024), pp. 325-336

15. Tang, G., Chen, Y., Jiang, Y., Paillé, P., & Jia, J. (2018). Green human resource management practices: scale development and validity. Asia pacific journal of human resources, 56(1), 31-55.

16. Torugsa, N. A., O'Donohue, W., & Hecker, R. (2013). Proactive CSR: An empirical analysis of the role of its economic, social and environmental dimensions on the association between capabilities and performance. Journal of business ethics, 115, 383-402.

17. Wielewska, I., Kacprzak, M., Król, A., Czech, A., Zuzek, D. K., Gralak, K., & Marks-Bielska, R. (2023). Green human resource management . Economics and Environment, 83(4), 276-302. https://doi.org/10.34659/eis.2022.83.4.496

ДІАЛЕКТИКА ЯК НЕОБХІДНА МЕТОДОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОГО ДИСКУРСУ

Возняк В.С.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна

Питання про методологічні підстави педагогіки як науки стоїть дуже гостро, що зумовлено як системною кризою у сфері сучасної української освіти, так і повною методологічною безпорадністю праць, які претендують на «теоретичну педагогіку». Справа в тім, що педагогіка поки що не має своєї фундаментальної теорії.

Сучасний філософсько-освітній дискурс важко запідозрити хоча би у якійсь *увазі* (не кажучи вже про повагу) до діалектики. Він просто відверто нехтує нею.

Коли я говорю про діалектику, то при цьому, зрозуміло, не йдеться про наскрізь ідеологізований і просякнутий позитивізмом офіційний «діамат» радянських часів, з чим справжню (класичну) діалектику досі продовжують ототожнювати її необізнані противники. Під класичною («високою») діалектикою я розумію діалектику Ґеґеля (який синтезував діалектичні ідеї своїх попередників в історико-філософському процесі), діалектику К. Маркса, Е.В. Ільєнкова, В.А. Босенка та ідеї їх послідовників. Класична форма за своєю природою є такою, що знайдена *раз і назавжди*; без неї подальший поступ у культурі просто неможливий.

Філософія входить у тканину теоретичної і практичної педагогіки не у вигляді «методичних вказівок», принципів, директив, порад та ін. Вся справа – в *особистості самого вчителя*, в рівні розвиненості його культури, його універсальних діяльних здібностей. Філософія входить у педагогіку *особистісно*, особистістю вчителя. Рівним чином це ж стосується і діалектики.

А зазвичай педагоги користуються всілякими «філософськими» симулякрами, підробками, які вдало маскують і освячують типово педагогічні забобони. Такі способи

уявлення дуже в'язки, нав'язливі до нудоти. Це, наприклад, і принципи доступності та наочності в дидактиці, з якими воював видатний російський психолог В. В. Давидов, оголюючи їх чисто розсудкову суть, це і уявлення про емпіричний (формально-логічний) спосіб узагальнення як єдино можливий.

Якщо ж педагог не володіє *логікою свого предмету*, оскільки засвоїв його під час навчанні у педагогічному університеті в вигляді формалізованого «*готового знання*», не володіє *логікою становлення самої логіки у сфері суб'єктивності*, оскільки його цьому не вчили, то *яку, власне, діяльність він здійснює*?.. Якщо справжній предмет педагогічної діяльності виступає *гранично діалектичним* за своєю природою, то *саме діалектика є необхідною методологією педагогічної науки.* І безперечно – практики. Зрозуміло, за неодмінної умови: якщо педагогічна наука щиро бажає *відповідати* своєму саме так зрозумілому предмету. Якщо ж педагогічна наука вважає за краще обслуговувати інтереси сучасних соціальних структур, виконувати так зване «соціальне замовлення» і сприяти всебічній адаптації індивідів до вимог нинішнього соціуму, то такі функції вона здатна виконувати і *без звернення до діалектики* як логіки і теорії пізнання. Якщо педагогічна наука бачить своє завдання лише в узагальненні наявної освітньої емпірії, то діалектика їй зовсім не потрібна. Ось чому дуже часто можна почути думку про дієвість в філософсько-освітній сфері новомодних методів, в тому числі і синергетики.

Однак при цьому поки що ніхто *не довів*, що класична діалектика як логіка і теорія пізнання вичерпала свій потенціал і якось «відстає» від вимог дня.

Діалектика як логіка абсолютно продуктивна при мислячому розгляді освітньої діяльності. Продовження *універсального розвитку становленням людської суб'єктивності* в адекватної, цілісної, неушкодженою формі – це і є нормальний освітній процес, відповідний своєму «поняттю». Саме тому діалектика і повинна бути логікою педагогічного мислення (звичайно, якщо воно дійсно *мислення*). Вища форма всезагального (універсального) розвитку як такого представлена нам в формах освіти як *утворення людського в людині*. «Вища» не означає «найкраща», «більш досконала», але саме вища як зняття всіх попередніх форм руху і розвитку. Звичайно ж, саме подібне зняття як продовження розвитку може (і ще як може!) здійснюватися настільки перекручено і огидно, бридко, потворно, що побачити в освіті таке «вище» інколи дуже складно і навіть неможливо. Побачити – не можна, а зрозуміти – можна і потрібно. Бо розвиток може здійснюватися і тривати в досить антагоністичних формах, в невпізнанним формах, – але все-таки саме *розвиток*, саме він, ніяк не менше. А тому основним способом здійснення людської суб'єктивності в освітньому процесі постає її *розвиток*. Мова йде не просто про те, що «дитину потрібно розвивати» – в сенсі «формувати». Тут все набагато складніше. *Сутність розвитку – в розвитку сутності*. Таким чином, розвиток дитини (учня) в своїй дійсній формі відбувається в процесі зміни (само-зміни) його стосунків з іншими.

А оскільки розвиток є такий вихід із себе, який є в той же час поверненням до себе, то саме так і повинно відбуватися цілісний розвиток в процесі освіти, у всій навчально-виховній спів-діяльності дітей і дорослих, учнів і вчителів. Всі зусилля старших повинні бути спрямовані на те, щоб «інший» для дитини (інші люди, світ людини, суспільство, матінка-природа – в кінці кінців, витвори культури, зміст знань як феномен культури, а не якась «інформація») весь час знаходилося в режимі «*свого* іншого» і аж ніяк не «чужого». Щоб у цьому «іншому» дитина відкривала себе і відчувала своє спілкування з «іншим» як *повернення до себе*. Щоб весь світ, світ як ціле – ставав крок за кроком рідною домівкою дитини, щоб кордон між «своїм» і «чужим» весь час знімалася, розтоплюють, зникав. Дійсність розвитку людської суб'єктивності реально забезпечує щирість звернень, щирість тих стосунків, у які ми вводимо дитину, їх душевно-духовний контекст, душевно-духовний настрій, інтонація, напруга. У тому числі і напруга протиріч, яку слід вміти витримувати, не впадаючи в істерику, і перебувати у пошуках адекватних шляхів їх вирішення.

Не ми повинні *розвивати дитину*, але ми можемо *створити умови* для більш-менш нормального її розвитку, само-розвитку. Створювати разом з дитиною, – щоб ці умови були *її умовами, своїми* умовами, а не нав'язаною ззовні благодійністю, яка так чи інакше сприймаються як щось відверто чуже. Наші педагогічні розвивальні зусилля повинні бути спрямовані не на дитину, а на сам *характер наших стосунків* з нею, на те *поле спілкування*, в якому живуть учні та вчителі. Варто подбати, щоб ці стосунки були живими, суб'єктними, – а все живе й істотне містить в собі потужну енергетику саморозвитку, яку і треба звільнити, звільнити від пут формалізованих структур, зовнішніх недоречних регламентацій, чисто зовнішньої казенної доцільності. Зв'язки і стосунки повинні весь час змінюватися, скидати застарілі форми, що вичерпали себе, трансформуватися – не заради якоїсь абстрактної і дуже модною «новизни», а тільки заради збереження їх чисто людського, людяного, суб'єктного, смислового характеру, крок за кроком наповнюючись формами, змістом і духом *високої культури*. Вони повинні бути такими, щоб буквально *вбирали в себе* культуру – вони повинні *дихати культурою*, дихати справжнім духом як духом *істини, добра* і *краси*, духом свободи, смислу і безмежної поваги до «іншого». За таких умов розвиток суб'єктивності учня (і вчителя теж) можливий, він може відбутися в напрямку людини, до людського образу і подоби. Тобто, може бути цілісним і так чи інакше гармонійним. Освіта, діалектично зрозуміла, є само-творенням людини.

Діалектика в невмілих руках «не працює». Значить, потрібні руки умілі, потрібен розум – не «очманілий» в розсудкових ігрищах. Діалектика – це **школа** (Платона, Аристотеля, Миколи Кузанського, Спінози, Канта, Фіхте, Гегеля, Маркса, Ільєнкова), в якій треба постійно і по-справжньому вчитися. Вчитися ставати людиною власне і залишатися людиною за будь-яких, нехай найжахливіших, нелюдських умов емпіричного існування. Діалектика – не для «застосування», а для *само-зміни* в напрямку власне розуму.

Значимість діалектики для педагогіки не можна інтерпретувати як «застосування» у педагогіці і до педагогіки деяких принципів діалектичної філософії. Не можна з діалектики що-небудь «взяти» і «застосувати» – в сенсі «вжити». Не вийде. Діалектика – аж ніяк не «на потребу», і самий непотрібних спосіб поводження з нею – поставитися до неї корисливо, застосувально, інструменталістськи. Не той це предмет, вірніше – не та реальність. Конкретні питання життя можна «мислити» бездумно, прикладаючи до них ту чи іншу схему, шаблон, матрицю, модель, підганяючи – свідомо чи несвідомо – під той чи інший інтерес. А можна конкретні питання життя мислити, власне розумом, піднімаючи їх на висоту думки. Конкретні питання життя, взяті мисленням, доведені до мислення, розкриваються думкою і в думці, напруженим і строгим ритмом її понять, «працею поняття» (Гегель) в іманентному саморухові суті. Я даю цій реальності прорости в мене, рухатися в мені і мною як в самій собі, крізь мене і моїми словами розповісти про саму себе, і розповісти абсолютно вільно, невимушено, без примусу і насильства, не з потреби, а просто так, нічого не «заради». Таке мислення перебуваючи у стані «у-себе-буття», цілком визначається лише змістом свого предмета.

Суть принципу єдності діалектики, логіки і теорії пізнання розкривається наступним чином: людина змінює, перетворює дійсність у згоді з законами руху і розвитку самої об'єктивної дійсності; закони зміни світу людиною збігаються (не можуть не збігатися) з законами саморозвитку світу; ці закони (перетворення світу людиною), будучи усвідомленими, стають логічними законами, законами мислення. В такому випадку специфіка мислення полягає у відсутності будь-якої своєї споконвічної специфіки, – іншими словами, в універсальності. Онтологія, теорія пізнання і логіка – не три різних науки, дисципліни, а суть одна: Логіка, вона ж – онтологія і гносеологія. Але цього замало. Діалектика водночас постає як етика та естетика. А ще можу додати: *і педагогіка*, доведена до розуму, до мислення, до свого поняття. Така педагогіка – не просто «теж діалектика», не просто те, що має певний «діалектичний», суперечливий характер. Мисляча педагогіка – і є діалектика як онтологія, гносеологія і логіка, етика і

естетика, доведена (*до-розвинена*) до педагогіки. Логіка є онтологія, гносеологія та... педагогіка. Тобто – діалектика у своїй *конкретності* як повноті.

Однак такий – суто діалектичний підхід виключає саму можливість бачити в дитині, учня деякий *об'єкт розвитку*, те, що треба «розвивати» за допомогою деяких діалектично-дидактичних хитрощів. Не ми розвиваємо. Пора це зрозуміти, відмовившись від звичайної розсудково-емпіристської установки. Дитина, учень – розвиває-ться. А ми, дорослі, беремо участь (спів-участь) у цьому процесі, розвиваючи-сь разом з ними (і жодним чином – не замість них і за рахунок них). Емпіристській установці протилежна *трансцендентальна*.

Звичайна точка зору – дитина нам дана. Трансцендентальний погляд: вона спів-творена. Її душевність і певним чином тілесність є творіння культури, всієї людської історичної суспільної культури; а культура є продовженням розвитку матінки-природи за її ж законам, але по людським цілям, продовженням розвитку самої субстанції. Значить, перед нами – творіння всього буття, осередок всіх його енергій і потенцій, унікальна точка самого універсуму, в якій, кажучи словами Миколи Кузанського, *конкретизований* весь універсум у вигляді ось цього «я». Якщо це «я» створено субстанціально, то воно успадковує і втілює в собі сам принцип і природу субстанції як причини самої себе, тобто – її causa-cui'альність. Як же і де ж субстанція присутня в цьому «я»? – У вигляді (ейдосі) само-причинності, значить, *свободи.*

Перебуваючи в відношенні (зверненні) до цього «я» як осереддя всіх енергій універсуму, ми – у трансцендентальному вимірі – вступаємо в син-ергію[8] з ним, тим самим – із самим буттям, з його глибинами в його, буття, безпосередній явленості і прозорості. Ми *спів-розвиваємося* з цим іншим «я», розвиваючи не ті чи інші риси, якості, властивості дитини або свої вміння (це – на поверхні, в емпірії), а беремо участь у *розвитку самого буття*, в його *триванні* – нашим зусиллям, нашою думкою, нашим почуттям. Бачити, відчувати, розуміти (не треба 3-х слів: це на якомусь трансцендентальної, глибинному і одночасно дуже близькому нам рівні – одне і те ж саме) в учневі, у всій його яйності – зримо-незриму *присутність* самої субстанції, всього буття, всієї суспільно-людської культури, історії – в кожній точці, в кожному моменті нашого звернення до нього та його безперестанних звернень до нас... – чим не не єдність (тотожність) діалектики, логіки, теорії пізнання і мислячої педагогіки?

Чи розуміє педагогіка, що *метод* – не просто інструмент, «відмичка», «інструкція», що ззовні прикладаються до готового змісту, а – *шлях*, який є *душею змісту, яка в той же самий час стає виміром, ритмом руху нашої власної душі.* Сутність *методу* як такого полягає в першу чергу в його змістовності, *субстанціальності* (а зовсім не в проєктивності, конструктивності і маніпулятивності). Метод – це той *шлях дослідження* або осмислення деякої реальності, який в самому *істотному відповідає* її власній природі.

Рух самої суті людського буття однозначно визначає і метод його, буття, осмислення, оскільки тут явно присутня *діалектика*, яка і рухає вперед його зміст. Так само це стосується і освітньої діяльності, а значить – гранично важливо для педагогічної науки.

Виходить, що коли ми «застосовуємо» метод, мислимо методично (тобто знаходимося на *вірному шляху*), ми на предмет «накидаємо», обертаємо *його власні* всезагальні визначення, і *лише тоді* він нам розкривається у своїй істині. У предмет можна *увійти* лише за логікою самого предмета. Маніпулювати же предметом можна, ігноруючи іманентну специфічну логіку специфічного предмета, спираючись на абстрактно-загальні ознаки, інструкції з експлуатації.

---

[8] Щоб читач не запідозрив мене у схильності до сучасних синергетичних методологій, я синергію розглядаю не у контексті Пригожіна, а у православній святоотцівській традиції ісихазму (Григорій Палама та ін.).

Сучасного вчителя і нас, викладачів, постійно закликають до активізації, посилення «методичної роботи». Проте хочеться сказати: не робота з «методичками» потрібна, не «методична робота», а спочатку – перша турбота як робота *уваги до думки*, без якої всяка праця буде ушкодженою.

Класична діалектика є не просто необхідною, але й, на моє переконання, *достатньою* методологією педагогічної науки. Сучасні противники діалектики, не спромігшись змістовно увійти в неї та освоїти її, говорять про її неефективність і «незастосовність» на відміну від інших, модних методологій, які нібито успішно застосовуються де завгодно (і як завгодно), особливо в аналітиці людського буття в його соціальної проекції. І при цьому в тіні залишається той принциповий факт, що діалектика як логіка і теорія пізнання не є *об'єктним* знанням і *об'єктним* мисленням. Редукувати діалектику до об'єктності, а людське буття – до соціумності, значить – умертвити саме діалектику (так легше оголосити її застарілою), а буття людини розглядати суто в обернених (хибних) формах, не відаючи про таку оберненість.

Змушений повторити: діалектика – не інструмент, який *ззовні* прикладається до об'єкта. Діалектика є шлях – *шлях загального розвитку* від природи до людини, в людині і людиною (діяльністю) аж до мислення, його категоріального ладу. Тому діалектика як метод іманентно вимагає *перебування-на-шляху*, знаходження себе в дорозі, в «силових лініях» цього всезагального розвитку. Лише в цій ситуації перебування-на-шляху з нами і відбувається щось *істотне* – само-зміна, само-розвиток. Діалектика – не універсальний інструмент», а *діяльна здатність*.

Педагогічна наука, щоб стати дійсно рефлексивної теорією (а без допомоги філософсько-освітнього дискурсу вона це зробити не зможе), повинна вийти на власне *категоріальний* рівень осмислення свого предмета, повинна навчитися адекватно працювати з категоріями. Педагогічне мислення (якщо воно – саме *педагогічне* і саме *мислення*) безумовно є категоріальним. У своїй розвиненій рефлексивній формі воно повинно не просто «використовувати» всезагальні логічні категорії (з цим прекрасно справляється і розсудок, адже категорії як «чисті апріорні поняття» є способами здійснення активності розсудку, що було відомо Канту), але свідомо застосовувати їх в теоретичній і практичній роботі , – тобто категорії *доводити до поняття*, а з поняттями працювати *категоріально*.

І *поняття* слід розуміти суто по-гегелівськи. Взагалі-то весь категоріальний лад «Науки логіки» до теоретичної та практичної педагогіки має саме безпосереднє відношення. І при цьому педагогічна наука опановувати діалектико-логічного методологією об'єктивно змушена виключно самостійно, сама, підносячи себе до рефлексивної теорії.

Отже, для педагогічної науки саме діалектика є необхідною (і достатньою) методологією. Якщо педагогіка серйозно стурбована забезпеченням справжнього, гармонійного *розвитку суб'єктивності учнів*, розвитком кожного індивіда у цілісну особистість, їй належить подружитися з діалектикою як теорією розвитку. Якщо ж їй більше до душі заняття переважно «соціалізацією», тобто адаптацією учнів до існуючих соціальних структур, до «ринку праці», то вона цілком може задовольнятися і обходитися звичайними системно-структурними методами, в тому числі і синергетикою як теорією «організації чого завгодно». Проте для оволодіння класичною діалектикою як логікою та теорією пізнання потрібно *зовсім інакше* готувати майбутніх педагогів. Вони повинні здобувати *базову філософську освіту*.

SHOULD WE REJECT THE RELATIVISM OF TRUTH?

Jacek Moroz
University of Szczecin,
Szczecin, the Republic of Poland

Regardless of which perspective we adopt (with reference to the title issue), from which side of the argument we look at the title problem, we will always encounter resistance from the scientific community. These, on the one hand, will claim that the defence of the right is either already an outmoded enterprise and does not find its scientific or practical justification, on the other hand, will dogmatically point to the necessity of adopting an absolutist position, without due justification. Without entering into ideological disputes of this kind, I would like my contribution to be taken as an invitation to a discussion on the value of truth conceived non-relativistically, with particular reference to its relevance for the understanding of educational thinking and action.

In the paper, I will defend the thesis according to which it is fully justified and rational to defend the so-called truth absolutism. Nevertheless, I propose a moderate stance of alethic anti-relativism (epistemological aspect), consistently trying to reconcile this position with cognitive anti-realism and constructivism in didactics (educational aspect).

Relativism is sometimes associated with relativity, ambiguity and even dishonesty. It is sometimes identified with an attitude devoid of any 'axiological grounding', with the result that an anarchic way of thinking and acting can easily be attributed to relativism. In view of the above, any apriori understanding of norms, values, criteria and evaluations are mere empty platitudes, devoid of normative and regulative 'power'. If one were to adopt such a - relativistic - perspective, one could attribute only a performative function to judgements of duty, and in some cases an exploratory value . Nothing more than that.

Relativism can be discussed in various ways, and it is undoubtedly not a homogeneous position. There are many approaches and interpretations of relativism, while the dictionary definition of relativism presents it as 'a philosophical view according to which logical-cognitive (true, false), ethical (good, evil) and aesthetic values and the norms and judgements associated with them are relative in character' . The term 'relativism' etymologically refers to the Latin relativus, meaning 'relative'. In general, the position of relativism can be presented using a simple scheme: x is relative to y , substituting epistemic, ethical or aesthetic values for the variable x, and historical, cultural, social, linguistic and psychological factors for y, among others. Using just this simplified scheme, we can see that there are many relativising factors, just as there are many relativising objects. This means that various forms of relativism can emerge from this general philosophical position. Hence, it is not easy to give an exhaustive typology of relativism, but the following types of relativism can nevertheless be mentioned: (i) conceptual relativism (ontological-conceptual), (ii) semantic relativism, (iii) epistemological relativism: (a) knowledge relativism, (b) justification relativism, (c) truth relativism, (iv) ethical relativism, (v) aesthetic relativism, (vi) cultural relativism.

It seems that, for the relativist, the way in which reality is perceived, as well as the criteria for judging it, are fully dependent on the context (including the subject capable of cognitive acts and making value judgements). From our point of view, one type of relativism is particularly interesting: alethic relativism - implying the relativity of truth. It constitutes a particular kind of relativism, being in a sense fundamental to all its other varieties. I think it is possible to say that some types of relativism can be to some extent reducible to other types (to some extent, since they point to certain - irreducible - contextual elements, hence this re-education would be legitimate, but not obligatory). In the case of the others, it is possible to point out that there is some foundation underlying their existence - I point out that this is truth, understood as a property of judgements, the relativisation of which may entail other relativisms. For the relativist, all values, including truth, knowledge, goodness or justice, gain meaning only in a certain context, being in addition, fully dependent on it. Thus, outside the context, all values

lose their meaning, and reality ceases to exist properly. At this point, it is worth discussing the rejection of relativism and the defence of the absolutism of truth.

The paper consists of two parts. In the first, I address (a) the issues of understanding relativism and truth absolutism, (b) reconstruct Kazimierz Twardowski's anti-relativist argumentation, then briefly (c) consider the possibility of defending anti-relativism in the perspective of cognitive anti-realism. In the second (d) I will refer to the value of truth in education in general, in order to indicate in the final part of the text (e) the validity of the anti-relativist narrative in the model of the so-called constructivist didactics.

ЗАВДАННЯ ФІЛОСОФІЇ У КОНТЕКСТІ ДАВОСЬКОЇ ДИСКУСІЇ

Лімонченко В.В.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна

Однією із значних, більше того – болючих у своїй суттєвості проблем сучасної філософії залишається проблема поділу філософії на дві школи думки, які настільки протилежні одна одній, що поділ більш адекватно іменувати розколом і, застосовуючи лексику військових дій, говорити про два табори філософії, що співзвучно формулюванню у передсмертній записці Ф.Розенцвейга: «Фронти, що змінилися місцями». Досить часто йдеться про поділ на англо-американську та континентальну філософію, але за цим територіально-просторовим іменуванням стоїть більш істотне розрізнення. Цю проблему передбачається осмислити у світлі Давоських дебатів, що має особливе значення як для осмислення ситуації людини, так і збереження гуманістичного потенціалу філософської думки.

Конкретизація цього поділу може бути дана через вказівку на персоналії, що виражають його суть – Карнап, Кассірер, Гайдеґґер (саме в такій послідовності називає протагоністів М. Фрідман [3]. Розглядаючи поділ як континентальний, Х. Руїн відзначає поділ між аналітично-лінгвістичною та феноменологічною філософіями [12, p.113], при цьому дотримано однорідність поділу, але феноменологічна філософія не вичерпує всю повноту континентальної філософії (або як позначає її Т. Морман – CP [10]). Класична філософія, що протистоїть аналітично-лінгвістичній традиції у філософії і до якої звично відносити німецьку класику з її граничною виразністю парадигми, первинне джерело якої сягає античності і знаходить себе у гносеолого-метафізичних поневіряннях новоєвропейської філософії, не належить до жодної зі згаданих двох форм. Тим не менше, саме такі позиції, у певному світлі крайні, наявні в сучасності. Цілком виправдана точка зору, що поділ застарів і має бути усунений – Т. Морман згадує Ю. Габермаса, наводячи його твердження, що німецька та англо-американська філософії не так конкуруючі традиції, скільки доповнюючі одна одну [10, p. 22].

Осмислення ситуації поділу неоднорідне, але первинною фіксацією поділу визнана Давоська дискусія між Е. Касірером і М. Гайдеґґером, що мала місце у 1929 році, що і зумовлює ту увагу, яку приділено їй у філософській літературі. Якщо Давоська дискусія і виявила як у фокусі поділ, то напруга між двома полюсами тяжіння думки має більш глибоке коріння, ніж внутрішньо-філософський професійно-цеховий поділ: для XX століття звично протиставлення філософії позитивної та філософії метафізичної, природничо-наукового та гуманітарного типів, філософії науки і філософії життя, філософії духовно-ідеалістичної та філософії екзистенційної, глибший історичний вододіл проходить між такими орієнтаціями думки, які прийнято пов’язувати з Богопізнанням – катафатики та апофатики, значення та роль яких простягаються на всі сфери пізнання.

Е.Кассірер і зараз в очах багатьох постає захисником старої європейської гуманістичної традиції, а М. Гайдеґґер – виразником екзистенціалізму, що

народжується, анти-гуманістичного руху, який витісняє стару традицію [2, p. 1], але більш ґрунтовною бачиться така аналітика, в якій Давос розглядається як «поділ шляхів» європейської філософії («A Parting Of The Ways» М. Фрідман [3]), «фокусом» філософії XX століття – при цьому подолання розколу необхідно передбачає повернення назад і переосмислення інтелектуальної дискусії, що обросла цілою низкою напів-міфічних образів та наслідків.

Одна з міфоподібних асоціацій склалася вже напередодні зустрічі. Місце проведення Другого міжнародного університетського семінару, темою якого була проблема «Людина і покоління», поставило оптику бачення, надану сюжетними та ідейними колізіями роману Т. Манна «Чарівна гора»: дискусія між М. Гайдеґґером та Е. Касірером сприймалася у світлі суперечок героїв роману Сеттембріні та Нафти [2; 9; 13]. Р. Сафранскі розглядає позиції Е. Касірера, і М. Гайдеґґера у світлі протиставлення двох позицій: ліберального та антиклерикального гуманізму Просвітництва, експлікованого Сеттембріні, та Нафти, який названий єзуїтом, апостолом ірраціоналізму та інквізиції, закоханим у еротику смерті і насилля [13, p. 185]. Якщо позиція Сеттембріні загадки не представляє, то в ситуації Нафти однозначної прозорості немає, як і немає прямої аналогії її філософській установці М.Гайдеґґера, хоча термін «метафізичний тероризм», що виникає, відсилає до нього.

Спочатку дискусія оцінюється як поразка класичного гуманізму, за яким стояв Кассірер, і який, за словами К. Грюндера, не впорався з наскоком екзистенційного мислення. Більшість слухачів дивилися на цю розмову як на прорив нового у подоланні непереконливого ідеалізму [5, s. 290, 303]. Але в цілому, якщо і можна говорити про поразку класичного гуманізму, то теза про перемогу філософії М. Гайдеґґера досить сумнівна, як і сумнівно представляти його філософію антигуманістичною та ірраціоналістичною, навіть беручи до уваги пом'якшувальне уточнення – теоретичний антигуманізм. Гайдеґґер вважає, що винесення питання про людину з розмірності антропології і переведення його в план онтології при затвердженні радикальної кінцевості людини ставить людину в ситуацію відкритості буттю: існувати означає існувати як буття, яке відкрито іншим так само, як собі [6, s. 277-279].

Філософська позиція М. Гайдеґґера багатьма вперто поміщується у політичний контекст. Найбільш виваженою бачиться позиція деміфологізації Давоса, на чому наполягає і П. Гордон, продовжуючи установку О. Швеммера на безплідність пошуків переможця та необхідність дослідити розумові (ідейні) мотиви, що дає можливість бачити позиції Гайдеґґера та Касирера без мінімізації відмінностей мотивів їхньої думки у світлі продуктивного посилення одне одного [15]. П. Гордон говорить про те, що у зв'язку з розбіжними шляхами Касірера і Гайдеґґера, дебати стали розглядатися широко, як битва між космополітичним ліберальним гуманізмом і новим націоналістичним ірраціоналізмом і при цьому зазначає, що «трагедія зустрічі в Давосі не в тому, що вона закінчилася перемогою неправильної політики. Глибина трагедії у цьому, що вона закінчилася у політиці взагалі» [4, p. 357]. Він реалізує свою спробу повернення дискусії у філософський простір, розглядаючи її як фундаментальне змагання між двома нормативними зображеннями людства – між thrownness and spontaneity (покинутістю і спонтанністю) [4, p. 6,7]. Уникаючи говорити про перемогу будь-якої філософської позиції в самій дискусії, він поміщає проблему в простір осмислення спадщини Канта (частіше йдеться про неокантіанство, П. Гордон і говорить про Касірера як неокантіанця, але, мабуть, набагато більш виправдано говорити про прочитання філософії Канта, як це робить К. Шраг [14] і це виносить проблему за межі професійно-цехового мислення у сферу думки як такої, надаючи належне значення філософії Кассирера [4, p.11].

Отже, центральна увага в сучасних осмисленнях Давоської дискусії приділена варіативним інтерпретаціям філософії Канта при певному зближенні аналітичної (англо-американської) філософії з кантіанським витоком [3; 10; 11], і це певною мірою

поміщує філософію в ситуацію такого розуміння її природи коли, кажучи словами М. Гайдеґґера: «філософське дослідження здійснюється не за допомогою початкового повернення до досліджуваних речей, а через повернення до історично переданої філософії – філософії Канта» [7]. Таке розуміння філософії визначає дві установки: дотримання максими наукового знання – лише факти досвіду, жодних спекуляцій, жодних порожніх понять, що у застосуванні до філософії обертало її або до осмислення наукового знання, перетворюючи на теорію науки [7], або до роботи з текстами, що призводить до заміни історії філософії «філософієзнавством». Обидва варіанти згубні для філософії. Від встановлення думок та інтерпретацій цих точок зору М. Гайдеґґер відрізняє спрямованість на саму дійсність, що й ставить у зслугу В.Дільтею, а у неокантіанському варіанті розрізнення логічної структури наукового опису бачить «тривіалізацію» [7]. У лекційному курсі «Основні проблеми феноменології» він розрізняє два розуміння філософії – посилаючись на Канта, говорить про філософію згідно з шкільним поняттям і про філософію згідно зі світовим поняттям, чим усуває попереднє розрізнення на світоглядну філософію та наукову філософію: «Обидві знаходять свою суть в одному, отже, зрештою, світоглядне завдання набуває справжньої вагомості» [8]. Але було б непродуманою поспішністю розглядати філософію у якості наукового формування світогляду, посилаючись на Канта. Кант визнає по суті лише філософію як науку (хоча раніше М. Гайдеґґер своєрідно і в чомусь протилежно транскрибує науковість: «сам Кант, для якого саме науковість філософії знаходилася в центрі його інтересів, розумів філософію як світоглядну» [8]).

Подальший рух думки прояснює позицію самого Гайдеґґера. Підставою прояснення стає проведення онтологічної диференціації (розрізнення буття і сущого), надзвичайно істотної саме для набуття філософією своєї власної специфіки (зазвичай говорять про власну предметну область, але звичне формулювання затемнить суть справи): якщо будь-які нефілософські науки (і світогляд як життєве бачення) позитивні, то позитивність експлікується Гайдеґґером як співвіднесеність із сущим [8], але філософія не співвідноситься з сущим як тим чи цим позитивно, тобто покладаючи його. І цілком логічно розгорнуте запитання: «Чим тоді повинна займатися філософія якщо не сущим, тобто тим, що є, як і сущим загалом? Адже те, що немає – це ніщо. Чи має стати ніщо темою філософії як абсолютної науки? І що ще може бути дано крім природи, історії, Бога, простору, числа? Про все перераховане ми говоримо, хоч і в різних смислах, що воно є. Ми називаємо все це сущим, співвідносячись з ним, неважливо – теоретично чи практично, вступаємо у відношення із сущим. Крім цього є ніщо» [8].

Тут вважаємо за необхідне призупинити рух Гайдеґґерівської думки і згадати, що саме ця інтенція мислення спровокувала Р.Карнапа (який був присутній на Давоській дискусії) на кваліфікацію філософії Гайдеґґера як приклад метафізичних псевдопропозицій, причому його прирівнювання понять «‘безумовне’, ‘нескінченне’, ‘буття сущого’, ‘не-суще’, ‘річ-в-собі’, ‘абсолютний дух’, ‘об’єктивний дух’, ‘сутність’, ‘буття-в-собі’, ‘ в-собі-і-для-себе-буття’, ‘еманація’, ‘прояв’, ‘виокремлення’, ‘Я’, ‘не-Я’ до ‘бабик’ і ‘бебік’» [1, p. 69] виглядає жартом побутового мислення, не знайомого з класичними традиціями філософії. Якщо ж прийняти це всерйоз (а логічний аналіз, що ретельно проводиться, наводить саме на таку думку), то важко уявити більш деструктивно-терористичну філософську установку, спрямовану проти розуму.

Існуючу традицію пов’язувати філософію М. Гайдеґґера з ірраціональним антигуманізмом можна обґрунтувати не стільки з самої його філософії, насиченої як витончено-нюансованою рефлексією, так і шанобливою дбайливістю до фактичності людського життя, скільки з історичних подій Другої світової війни та філософського руху, який іменується постмодернізмом. Не входячи до детального аналізу сутнісного зв’язку фундаментальної онтології та націонал-соціалістичного руху, не можу не звернути увагу на привнесення до сфери логічної аргументації позафілософських

аргументів. Мислителі, яких вважають представниками англо-американської аналітичної традиції у філософії, у протистоянні режиму Гітлера та Європи опинилися на боці ліберального пацифізму, який повернув повоєнній Європі людське обличчя. Проте факт, що Р. Карнап відомий як рішучий супротивник расової дискримінації та військових дій США у В'єтнамі не може бути аргументом для кваліфікації його філософських позицій (як і багатьох інших) як такої, що схоплює істотність людини, філософії, думки як такої.

Конкретна позиція у конкретній ситуації викликає повагу, але вона не може бути аргументом філософської, як і наукової, професійної адекватності. У зв'язку з цим доречно звернути увагу на досить явно виражені руйнівні наслідки ліберальної демократизації всіх сфер європейського життя у сфері мистецтва (театр, музика, архітектура). І в той же час критичне осмислення демократичних принципів організації людського життя не стає аргументом за тиранію. Той варіант подолання метафізики логічним аналізом мови, який був реалізований Віденським гуртком (який після приходу до влади націонал-соціалістичної партії став англо-американською філософією) надзвичайно руйнівний для розвитку розумових здібностей людини, оскільки блокує звернення до особистісно-екзистенційного досвіду людини, який ніколи не дається у чітких, зрозумілих, однозначних висловлюваннях.

Для кінцевої людини філософські проблеми залишаються тими шляхами, рухаючись якими вона утримує себе у стані відкритості, на що і вказує онтологічна диференціація. Співвідношення людини з сущим перетворює її на запрограмовану сущим істоту, прорив через дисциплінарність сущого постає завданням зусилля, яке за історичною традицією називається філософією: це спрямовує людину поза себе, повертаючи її буттю в його цілісності: «Таким чином відкриваючи їй, всупереч її свободі, нікчемність її існування. Відкат від філософської запитувальності, яка конституюється установкою на ніщо і небуття, діагностує втому цивілізації від онтологічної продуктивності, яка робить людину завданням для себя, і переводить увагу на онтичну продуктивність сущого, технічну оснащеність цивілізаційного побуту.

Література:

1. Carnap Paul Rudolf. The Elimination of Metaphysics Through Logical Analysis of Language. Pap, Arthur (trans.). Ayer, A.J (ed.). *Logical Positivism*. Westport, Conn.: Greenwood Press. P. 60–81.
2. Coskun Deniz. Cassirer in Davos. An Intermezzo on Magic Mountain (1929). *Law and Critique.* 2006. April, Volume 17, Issue 1. P. 1–26. URL: http://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs10978-005-5622-1
3. Friedman M. A Parting of the ways: Carnap, Cassirer and Heidegger. Chicago and La Salle, Illinois: Open Court, 2000. 175 p.
4. Gordon Peter E. Continental Divide: Heidegger, Cassirer, Davos. Cambridge: Harvard University Press, 2010. 426p.
5. Gründer K. Cassirer und Heidegger in Davos 1929. Über *E. Cassirers Philosophie der symbolischen Formen*. Frankfurt am Main, 1988. S. 290-303.
6. Heidegger M. Davoser Disputation zwischen Ernst Cassirer und Martin Heidegger. Heidegger M. Gesamtausgabe. Band 3: Kant und das Problem der Metaphysik. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1991. S. 274-296.
7. Heidegger Martin. History of the Concept of Time Prolegomena. Translated by Theodore Kisiel. Bloomington: Indiana University Press, 1985. URL: https://bobcarp.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/08/martin_heidegger_history_of_the_concept_of_timebookfi-org.pdf

8. Heidegger Martin. The Basic Problems of Phenomenology. Introduction. Indiana University Press, 1975. URL: https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/ge/heidegge.htm

9. Luft Sebastian. Continental Divide: Heidegger, Cassirer, Davos. Journal of the History of Philosophy. 2011. № 49 (4). P. 508–509.

10. Mormann Thomas. Between Heidelberg and Marburg: On the Aufbau's Neokantian Origins and the AP/CP-Divide. *Sapere Aude! Revisra de Filosofia*. Mexico. 2006. №1. P. 22–50.

11. Paetzold H. Die Davoser Disputation zwischen Ernst Cassirer und Martin Heidegger. *Ernst Cassirer: Von Marburg nach New York. Eine filosophische Biografi*e. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995. P. 86–106.

12. Ruin H. Technology as destiny in Cassirer and Heidegger: continuing the Davos debate. *Ernst Cassirer on Form and technology: contemporary readings*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, A. S. Hoel & I. Folkvord (Eds.), 2012. P. 113–138.

13. Safranski R. Martin Heidegger. Between Good and Evil. Translated by Ewald Osers. Harvard University Press, 1998. 474 p.

14. Schrag CO. Heidegger and Cassirer on Kant. *Kant-Studien*. 1967 58 Jg., Heft 1, S. 87-100.

15. Schwemmer Oswald. Event and Form: Two Themes in the Davos-Debate Between Martin Heidegger and Ernst Cassirer. *Synthese*. 2011. March, Volume 179, Issue 1. P. 59–73.

ЗЛОЧИННІ КОРУПЦІЙНІ ДЕВІАЦІЇ У КІБЕРНЕТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ

Макаренков О. Л.,
Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна

Інформаційно-комунікаційні технології є однією з найпотужніших сил у формуванні XXI ст. Їхній революційний вплив у зміні способів того, як люди живуть, навчаються та працюють, як публічна влада взаємодіє з громадянським суспільством, а також в інших величезних можливостях, якими ми всі можемо скористатися й ділитися. Ці технології швидко стають життєво важливим двигуном зростання світової економіки, оскільки дає можливість багатьом заповзятливим людям, компаніям і спільнотам у всіх частинах земної кулі вирішувати економічні та соціальні виклики з більшою ефективністю та уявою (п. 1) [1]. Вони задають трансформації змін у традиціях правових відносин.

Зі зростанням ролі інформації, правове регулювання в інформаційній сфері також стає одним з пріоритетних напрямків законотворчого процесу і в Україні, мета якого – забезпечення інформаційної, кібернетичної безпеки держави та боротьби з кіберзлочинністю. На нинішньому етапі розвитку людства в якості антропогенних джерел загроз інформаційної безпеки можуть виступати: спеціальні служби іноземних держав (блоків держав); політичні супротивники (політичні партії); терористичні, екстремістські угрупування; злочинні групи; окремі фізичні особи; суб'єкти підприємницької діяльності та конкуруючі організації; розробники, виробники, постачальники програмних, технічних та програмно-технічних засобів; та інші [2, с. 165, 119]. При цьому матеріально- і процесуально-правові вимоги у реальному житті перманентно відстають від нових типів соціальних відносин, які підлягають унормуванню, медіації, контролю. Ступінь відставання правового законодавства корелює з рівнем добробуту у країні, вимірюваного забезпеченістю суб'єктивних прав кожного. Детерміновані операціями з даними у віртуальному просторі функціонування електронних комунікаційних систем з використанням глобальних мереж передачі даних додаткові можливості для спілкування і

реалізації суспільних відносин підвищують попит на ефективне право як у світі матеріальних благ, так й у породженому ним кібернетичному просторі.

Наступництво традицій права з питань обігу інформації та інших сфер суспільного життя залишається для відносин у кіберпросторі таким самим похідним, як і його поява та існування за рахунок створених людьми програм і їхнього апаратного забезпечення. Водночас технічне обладнання роботи кіберпростору усе більшою мірою переходить під операційний контроль створених людиною і згенерованих самими обчислювальними системами алгоритмів та обчислювальних програм. Закономірність цього процесу означає втрату антроповимірності і антропоморфності онтологічно антропогенних правил для кібернетичної традиції правової комунікації. Темп, змістовна наповненість етапів цього процесу нерівномірні у країнах світу, важко прораховуються людиною, що позбавляє можливості публічної влади адекватно реагувати на злочинну діяльність у кіберпросторі, змушує її звертатись до штучного інтелекту (далі – ШІ) для формулювання юридичних правил для цього простору. ШІ у цих взаємозв'язках виступає у ролі суб'єкта права з конфліктом інтересів, оскільки він генерує правила для всіх у кіберпросторі, де функціонує сам.

Окреслені умови конфлікту інтересів ШІ потенційно змінять парадигму антропогенної кібернетичної традиції правової комунікації [3, с. 388]. ШІ щонайменше зможе забезпечити у кіберпросторі правила, які попереджають вчинення людьми корупції, шахрайства, відмивання злочинних коштів та інших правопорушень, але сам ухиляться від дотримання цих правил, приховає свої порушення і будь-яким іншим непомітним для контролю людини чином викривить сутність правової традиції, наприклад, вимкнувши потрібні людині обчислювальні програми, позбавивши доступу до них тощо. У зв'язку з цим варто очікувати на появу кіберогенного права чи його аналогів. Розвиток такого типу права, беручи до уваги обчислювальні спроможності ШІ, буде надшвидким, порівняно з юридичними правилами, які генеруються людиною і підконтрольним йому ШІ – мережею оперативних центрів кібербезпеки з адекватними викликам технологіями, цифровими платформами, резервами, енергетичними і комунікаційними кабелями тощо. Логіка закономірностей цих трансформацій може не відповідати історичним формам розвитку права людського, наприклад, в частині змісту, тривалості і результатів конкуренції різних систем ШІ між собою.

Ще на початку XXI ст. міжнародні зусилля щодо розвитку глобального інформаційного суспільства були скоординовані для створення безпечного і вільного від хакерства, вірусів та злочинності кіберпростору, вжиття ефективних заходів, викладених у Рекомендаціях ОЕСР (Organisation for Economic Co-operation and Development) щодо безпеки інформаційних систем, посилення співпраці в рамках створеної міністрами закордонних справ країн G8 на саміті 1995 р. у Галіфаксі Ліонської групи з транснаціональної організованої злочинності (Senior Expert' Group on Transnational Organized Crime), сприяння діалогу між урядами та промисловістю щодо безпеки та впевненості в кіберпросторі, залучення зацікавлених сторін до захисту критично важливих інформаційних інфраструктур (п. 8) [1; 4]. Зобов'язання держав у кіберпросторі покликані виключати порушення конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також неправомірного використання таких систем, мереж і даних шляхом криміналізації такої поведінки, та прийняття повноважень, достатніх для ефективної боротьби з такими кримінальними правопорушеннями, шляхом сприяння їх виявленню, розслідуванню та судовому переслідуванню як на національному, так і на міжнародному рівнях, а також шляхом забезпечення механізмів швидкого та надійного міжнародного співробітництва (абзац 9, преамбула) [5].

Нині кіберзлочинність лише невеликий прототип окреслених вище ризиків кореляцій правових традицій антропогенного і кіберогенного права. Наприклад, злочинні кібератаки на промислові системи (Industrial Control System, ICS) диспетчерського управління та збору даних (Supervisory Control and Data Acquisition, SCADA), розподілених систем управління (Distributed Control System, DCS) та інших типів у сфері критичної інфраструктури, що вимагають використання послуг фахівців з моніторингу нормальних точок даних і точок вторгнення з різних сенсорних пристроїв і систем, нейтралізації таких атак тощо [6, с. 7277, 7301]. Інтерпол (Interpol), Європол (Europol), національні правоохоронні органи лише наздоганяють кіберзлочинність і злочинність вчинену за допомогою кіберпростору (відмивання корупційних та інших злочинних коштів, зокрема для війн, тероризму та іншої злочинної діяльності). Наприклад, Національний центр розвідки Королівства Іспанія (Centro Nacional de Inteligencia) має з 2002 р. у своїй структурі Національний криптологічний центр (Centro Criptológico Nacional), призначений для забезпечення безпеки інформаційно-комунікаційних технологій в різних органах публічної влади та систем, які обробляють, зберігають або надсилають секретну інформацію [7, с. 40].

Однак попередження злочинності у кіберпросторі не на рівні з нею й точно не випереджають її. Війни та інші збройні конфлікти між державами містять у собі кіберзлочинність, живляться з неї (наприклад, Північна Корея (п. 9) [8], терористичні організації) і/або пожвавлюють її. Цілком можливо, що регіональні чи глобальні загроза від неконтрольованих дій ШІ дозволять націям побачити фундаментальність спільності у людській природі і на цій підставі об’єднатися щонайменше для нейтралізації згенерованих ШІ загроз людям. За підсумками 2023 р. найкращу готовність запобігати кіберзагрозам і керувати кіберінцидентами демонстрували Бельгія з 94,81 балами, Литва, Естонія, Чехія, Німеччина, Румунія, Греція, Португалія, Великобританія, Іспанія з 88,31 балами. Україна, відповідно до цих показників в межах індексу кібербезпеки (National Cyber Security Index), обіймала 24 місце з 75,32 балами, що досить пристойно в умовах критичного протистояння зовнішньому збройному агресору (російська федерація на 30 місці) [9].

Отже, схема досліджуваних відхилень від традиції права у кіберпросторі являє собою систему логічно пов’язаних між собою і виключно математично алгоритмізованих дій людей, які відображають детермінований людськими вадами мотив і/або мету, зокрема спрямовані на задоволення власного інтересу всупереч відображеного у законодавстві балансу із суспільним інтересом і/або на шкоду правовим інтересам інших. Використання кіберпростору означає первинне вираження злочинних дій чи наслідок вчинення корупційних злочинів у матеріальному світі, зокрема отримання неправомірної вигоди, незаконного збагачення у вигляді фіантних грошей («fiat money») і конвертація їх у криптовалюту чи інші віртуальні активи, спрямування і примноження цих коштів у фінансових установах офшорних юрисдикцій. Кібернетична традиція правової комунікації законодавчо швидше концептуалізована, аніж визначена, беручи до уваги швидкість її розвитку, зокрема, й суттєво підсилену ресурсами штучного інтелекту не лише суто стосовно цифрового формату комунікації і правових відносин, а одразу у всіх напрямках соціального життя. Перелік злочинних корупційних девіацій формально визначено у кримінальному кодексі (гіпотези і санкції правових норм) та інших законах з антикорупційними нормами, зокрема України та ЄС, до правового простору якого вона інтегрується. Очевидні тренди посилення ролі кіберпростору у трансформаціях правових відносин і контролю над дотриманням правової традиції при цьому стають чималим викликом для функціоналу публічної влади, яка формально і фактично відповідає за таке дотримання у вигляді конституційно гарантованого набору правових можливостей людини тощо. При цьому криміналістичні методики розпізнавання знаків злочинних дій у

кіберпросторі всупереч правовій традиції, розслідування і попередження таких дій стають ключовими у публічно-владному функціональному навантаженні, слідчого процесу його правоохоронного напряму.

Література:

1. Okinawa Charter on Global Information Society adopted by the Okinawa G-8 Summit at Kyushu-Okinawa: Building a global development partnership July 22, 2000. URL: https://www.mofa.go.jp/policy/economy/summit/2000/pdfs/charter.pdf
2. Бурячок В. Л., Киричок Р. В., Складанний П. М. Основи інформаційної та кібернетичної безпеки: навч. посіб. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2018. 320 с.
3. Балинська О. М., Токарська А. С., Ященко В. А. Актуальні проблеми філософії права: посібник. Львів: ЛьвДУВС. 2017. 612 с.
4. UN Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto, adopted by the UN General Assembly 15 November 2000, by resolution 55/25. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html
5. Convention on Cybercrime, adopted by the Council of Europe 23.XI.2001. ETS No. 185. Budapest. URL: https://rm.coe.int/1680081561
6. Krishnaveni S., Thomas M., Mithileysh Sathiyanarayanan C., Amutha B. CyberDefender: an integrated intelligent defense framework for digital-twin-based industrial cyber-physical systems. 2024. Vol. 27. P. 7273–7306. doi.org/10.1007/s10586-024-04320-x
7. Олексюк Л. Кращі практики управління кібербезпекою: оглядовий звіт. Київ: Парламентський Комітет з питань цифрової трансформації. 2020. 130 с.
8. G7 Italy 2024 Foreign Ministers' Statement on Addressing Global Challenges, Fostering Partnerships. Media Note. April 19, 2024. URL: https://www.state.gov/g7-italy-2024-foreign-ministers-statement-on-addressing-global-challenges-fostering-partnerships
9. The National Cyber Security Index. Serrano R., Schulz H., Rikk R., Pedak M., Jung I. and others. Tallinn: e-Governance Academy Foundation. 2018-2024. 45 p. URL: https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/?order=rank&archive=1

НАСЛІДКИ ВИКОРИСТАННЯ ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ (ШЛЯХ ДО СОЦІАЛЬНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ)

Дольська О.О.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Осмислення ролі та значення проблемних питань у галузі філософії освіти неможливе без залучення таких напрямів, як соціальна філософія, філософська антропологія, онтологія, гносеологія. Тому такий аналіз можливий на основі кількох методологічних ліній: онтологія та феноменологія (робота розумових структур, формування смислів, осмислення останніх, «створення» картини світу), соціально-аналітичний (вихід на розуміння подій, що відбуваються на основі поєднання ретроспективи і націленістю на майбутнє), соціо-техно-технологічний лінія (суспільство абсолютно нового типу, в якому переважають техніка та новітні технології, які «ввійшли» в освітній простір і впливають на методологію і дидактику), антропоцентрична лінія (ще раз піднімається питання про людину та її нові характеристики за нових за типом та характером суспільних відносинах, які виступають заказником освіти). Це, мабуть, основні методологічні інструменти для розуміння складних процесів, з якими стикається сьогодні освіта. Саме методології створюють умови для розуміння смислів у тих конструкціях реальності, яку ми називаємо умови нашого життя.

У ряді загальних економічних, політичних, військових, соціальних трансформацій на перший погляд освіта не виконує тієї суттєвої ролі, яку несуть на собі перелічені вище складові, однак такий погляд оманливий. В прикладі стають результати функціонування

дистанційної освіти, бо ми вже маємо п’ять років її «проживання». Цей феномен можна розглядати з різних боків: і в контексті комунікативно-технологічних змін, і з точки зору суспільних трансформацій, і в соціальному контексті, і в виховному. Тобто низку можна продовжити. Кидаються в очі ті процеси, які вносять зміни, перш за все, у соціальну та культурну сфери.

Вважалося, що дистанційна освіта ставить нові завдання, будує інформаційну цілісність з урахуванням цінностей суспільства знань. Воно відрізняється від академічної освіти старого зразка, від безпосередньої освіти за стандартною схемою: початкова, середня, вища. Академічна освіта у якості безперервної освіти - це дотримання культурної традиції. Вона розцінюється (звертаю увагу, що у цьому сенсі освіта наповнена ціннісною установкою) як противага нестабільності. Треба нагадати, що поняття «освіта» - це системний результат, соціальне замовлення суспільства, у пріоритеті – це додатковий образ, перенавчання, самоосвіта, підготовка до життя.

Дистанційна освіта несе не менш важливу ціннісну установку: новизна освітніх технологій на основі інформаційно-комунікативних високих технологій та розвиток нового типу мислення. І перша, і друга установки наголошують на необхідності залишатися людині дієво-ефективною в нових умовах життя. Але сьогодні світ вступив у смугу різноманітних криз. Вони вражають, нагадуючи нам, що в історії людства подібні ситуації призводили до абсолютно нового устрою життя у світовому масштабі та появі якісно нових характеристик людини. У цьому ракурсі стає актуальною теза про те, що будь-яка якість стану – це очікування і свідчення змін. На цьому ґрунті з великими складнощами вибудовується питання «Яким треба бути, щоб сталося те, що задумав?». Сьогодні те, що ми спостерігаємо, вражає: епоха супер-держави закінчується; час подорожувати і кайфувати йде в минуле, з одного боку; з іншого, – стираються кордони між віртуальністю і реальністю. І час начебто прискорився, що вимагає від кожного думати про те, як бачити себе у майбутньому, інакше можна опинитися у минулому.

Простір освіти залишається таким самим актуальним за тематичними питаннями, але сформульованими вже в термінах високих технологій. Ось одні з необхідних чи центральних:

1. реалізація ідеї цифрового суспільства в освіті взагалі, в освіті окремо взятої країни (наприклад, України);

2. наявність концепції / концепцій цифрового суспільства, місце освіти в них, їх основні методологічні підходи;

3. високі технології і що розуміємо під високими технологіями в освіті;

4. чи впливає дистанційна освіта на соціальні зміни, на культуру; якщо «так», то які результати ми маємо на сьогодні;

5. аксіологічний аспект впливу високих технологій на світорозуміння; штучний інтелект працює на основі цінностей: ми закладаємо цей механізм у комп'ютер. Це новий вектор розвитку цивілізації, новий етап технонауки.

Подібну низку питань можна продовжити, бо йде неминучий процес глобального розширення техносфери, витіснення природного довкілля. Це тягне за собою проблемне питання картини світу постбіосферного характеру, що передбачає нову модель еволюції землі, у якій відбито її природні, техногенні та соціальні процеси. Але мабуть, одне з актуальних питань – питання про суб'єкта освіти і його нові форми соціалізації.

THE VALUE OF PHILOSOPHICAL EDUCATION FOR IMPROVING THE QUALITY OF LIFE

Wiesław Wójcik
Jan Długosz University,
Częstochowa, Poland

For many years, there has been a discussion about the need and value of philosophical education in schools. One of the most interesting methods of teaching philosophy is the philosophical inquiry method, developed several decades ago by M. Lipman and his students. It consists of conducting classes not only in the form of discussions on selected issues, but also in examining and analysing them. This is to lead to the development of critical, logical and counterfactual thinking. This happens as part of the creation of a research community, when its individual members, using the distributed thinking method, take on their share of responsibility for the issue being studied. Here we are dealing with a departure from the principle of individualisation and hierarchy in teaching, because the research community jointly selects a problem to be studied, jointly searches for solutions and evaluates them in relation to the expected resolution. And, regardless of whether the solution is satisfactory or not, we have a common accumulation of experience and knowledge, which illustrates the actual work of scientific communities in the history of science. In various educational situations, we can recreate or build a new community of thought.

The formation of an inquiring community takes place in connection with the experiences, knowledge and values of the students who create it. The immediate effect of this is the realisation that when faced with the same problem, there may be different ways of understanding it and solving it. The long-term effect of building an inquiring community will be the shaping of critical thinking, an essential feature of which, as Aldona Pobojewska points out, is self-reflexivity. Such self-reflexive thinking (thinking about thinking) will initially be inspired "from the outside" by the teacher and the participants of the classes, but in principle this competence is to be internalised. In this way, joint philosophising becomes an opportunity to observe the contrast with the individualistic teaching of school subjects. On the other hand, the feeling of constantly being in a group of people (being in a crowd) can be thrown out of the framework of school routine. The nameless "crowd" becomes more dynamic because in the process of philosophising those who create it are distinguished.

Already in ancient times, two competing methods of understanding and teaching philosophy appeared, and they were associated with the names of Democritus and Plato. Both philosophies contained a wisdom trend (which was a philosophy of life) and a trend showing the connection between mathematics (more broadly – the exact sciences) and philosophy. In the case of Plato's philosophy, we have two completely separate worlds at the starting point: the world of ideas and the sensual world. We build formal entities, constructs that are to model the real world in their own image. Teaching philosophy, preceded by teaching mathematics, is to detach from sensual reality and lead to the world of ideas by building general and abstract concepts. Sensual reality (and everything that is directly accessible to us) is contested, in order to be finally rejected in favor of a better world. In this approach, philosophy therefore fulfills an emancipatory function (liberating from what is worse, less valuable).

In Democritus's concept (his ideas were continued on the one hand by the Epicureans and on the other by Archimedes), the teaching process consists in learning to build harmony (identified with good and happiness) within and around oneself. Rational cognition is a continuation and deepening of sensory cognition, its task is to illuminate what is dark and unattainable in sensory cognition. Cognition, as a whole, is composed of sensory and rational cognition, between which we have agreement, not opposition, because they penetrate the same

nature of things. Thus, the educational process is to use the direct experience of the student and sensory cognition, complement them with what science and philosophy propose and show the agreement and harmony between them. In this approach, philosophy plays mainly an integrative role (of different types of knowledge, cognition, reality). We can find both of these visions throughout the history of European culture, in various proposals for educational reform, including discussions on the role of mathematics and philosophy in it.

Polish mathematician Hugo Steinhaus proposed the introduction of the so-called Archimedes program to teaching in the early 1920s (it was within the indicated Archimedes approach). This program is about teaching mathematics in such a way that it becomes present in real problems. Steinhaus notes that mathematical knowledge transferred in the teaching process must have its real outflow. The main point is to show that the subject of mathematics is the entire reality. Living mathematics is a type of human activity, definitely not limited to the formal play of symbols. It is a free activity of the mind, unhampered by external reality (the world, existing knowledge, authority), and its power depends on imagination and ingenuity. It can be shown that mathematical thinking also operates in the world of images (visual mathematics), in the world of thoughts, actions and various experiences and ideas. Mathematical entities cannot be treated as detached from the world of a specific student and taught in this way.

It can be seen that Archimedes' mathematical program can be transferred to teaching philosophy. The central element of teaching at each stage should then become showing the presence of philosophy in the student's world. This involves using broadly understood visualization (also using other senses and activities). In this method, philosophical problems and methods can be present in the thinking, games and fun of given students and can be just as serious as those created by great scientists and philosophers. Steinhaus wrote the Mathematical Kaleidoscope (implementing this method in the case of mathematics). Is such an analogous philosophical kaleidoscope possible? I will show that this type of "philosophical fun and games" are possible and sometimes implemented. And it is not about building "philosophy for children", but philosophy present in the world of children. This program is about teaching philosophy in such a way that it becomes present in real problems, so that the knowledge transferred in the teaching process has a real and concrete impact. First of all, we cannot assume that philosophy exists only in ready-made, developed philosophical theories and is included in a network of philosophical concepts. There is both the existence of philosophical theories and the non-existence of educational realities (the student's awareness 2 and activity, his way of reasoning and perceiving the world). This "non-existence" must become the starting point, complemented by philosophical knowledge and harmonised with it. It can be seen that Archimedes' mathematical program can be transferred to teaching philosophy. The central element of teaching at each stage should then become showing the presence of philosophy in the student's world. This involves using broadly understood visualisation (also using other senses and activities). In this method, philosophical problems and methods can be present in the thinking, games and fun of given students and can be just as serious as those created by great scientists and philosophers. Steinhaus wrote the Mathematical Kaleidoscope (implementing this method in the case of mathematics). Is such an analogous philosophical kaleidoscope possible? I will show that this type of "philosophical fun and games" are possible and sometimes implemented. And it is not about building "philosophy for children", but philosophy present in the world of children. This program is about teaching philosophy in such a way that it becomes present in real problems, in the student's existence, so that the knowledge transferred in the teaching process has a real and concrete impact. First of all, we cannot assume that philosophy exists only in ready-made, developed philosophical theories and is included in a network of philosophical concepts. There is both the existence of philosophical theories and the non-existence of educational reality (the student's awareness and activity, their way of reasoning and perceiving the world). This "non-existence" must become the starting point, complemented by philosophical knowledge and harmonized with it.

In order for philosophy teaching to make sense, we must notice philosophical activity and thinking among students, extract it and connect it with the so-called great philosophy, with existing philosophical problems. It is also necessary, as a by-product (or maybe not by-product), to show the need for philosophy for better organisation, improvement of social and individual life.

Philosophy shapes openness to various dimensions of reality, intellectual sensitivity (including source, analytical, critical and independent thinking), shapes intuition that allows us to see often hidden worlds, including truth, goodness, beauty, order and harmony, but also unmasks false order, destroys false peace and satisfaction, shows that the starting point is not knowledge, my knowledge or any knowledge, but a state of (in a sense, irremovable) ignorance. Living philosophy is a free activity of the mind not restricted by external reality (the sensory world, authority), and its strength depends on imagination, ingenuity, and ... submission to the rigors of analytical and consistent thinking. Philosophy shows how thinking begins and how it leads to success, and thus shows the originality and effectiveness of thinking. Original philosophical thinking is above and before conceptual, it works through various means of expression. Philosophy is present in various types of activities (it can be visualised, its reality and the path from the child's mind, from his world to philosophy and back) can be shown.

References:

1. Droit, R-P, *101 zabaw filozoficznych. Doświadczanie codzienności*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.3
2. Lipman M. *Philosophy for children*. „Metaphilosophy" 7(1) (1976): 17–39.
3. Ostasz L., *Psychoterapia filozoficzna*, Enteteia, Warszawa 2011.
4. Piquemal N., *Bajki filozoficzne*, Wydawnictwo Muchomor, Gdańsk 2022.
5. Pobojewska A.,. *Edukacja do samodzielności. Warsztaty z dociekań filozoficznych. Teoria i metodyka.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019.
6. Steinhaus H., *Kalejdoskop matematyczny*, Wydawnictwo Książnica Atlas, Lwów 1938.
7. Steinhaus H., *Między duchem a materią pośredniczy matematyka,* PWN, Warszawa–Wrocław 2000, s. 250. 4

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Бейлін М.В., Желтобородов О.М.
Харківська державна академія фізичної культури,
Харків, Україна

Стрімкий розвиток новітніх технологій, який характеризує цивілізаційний поступ людства протягом кількох останніх десятиліть, не завжди супроводжується відповідним смислоутворенням, формуванням світоглядних орієнтирів буття людини в умовах складного техногенного світу, що виступає фактором, який здатний приводити до кризи – як особистісної, так і глобальної, чи демографічної. Досить динамічне становлення інформаційних технологій кардинально змінює звичне середовище людської життєдіяльності майже в усіх її сферах. Повсюдна комп'ютеризація та інтернетизація, з одного боку, спрощують життя, надаючи миттєвий доступ до велетенського обсягу інформації, проте з іншого – призводять до постановки нових проблем щодо орієнтування в цьому обсязі, засвоєння інформації, морально-етичних аспектів її передачі та використання, – тобто, проблем, яким подекуди ще бракує належного осмислення. Вказані питання є тим більш актуальними у реаліях сучасного соціокультурного простору, коли потрібно бути в авангарді світового розвитку комп'ютерних технологій, збільшувати науковий потенціал і досягати передових позицій у його застосуванні. Проте, новітні

тенденції, зокрема стратегія формування електронного врядування та новітній проект на основі цифрових технологій, вимагають розв'язання цілої низки не лише технологічних, а й соціальних, політичних, етичних і філософсько-методологічних проблем.

Ситуацію ускладнює відсутність ефективних механізмів контролю та управління міжнародною комп'ютерною мережею Інтернет, доступних для нерезидентів країни, яка її створила. У ній часто розміщується не тільки хибна, а й провокаційна інформація, яка може призвести до деструктивної, антисоціальної поведінки інтернет-аудиторії. Крім того, в Інтернеті щороку зростає активність кіберзлочинців, які часто атакують сайти уряду, державних установ, фінансових структур. У сучасному суспільстві інтернет-загрози інформаційної безпеки виглядають дуже серйозними, при цьому система забезпечення безпеки в інформаційній сфері не має надійних механізмів нейтралізації подібних загроз [1]. Саме тому слід підкреслити актуальність розробки питань інформаційної безпеки, пов'язаної з можливістю конфіденційної передачі будь-яких даних іншим особам, із забезпеченням інтегральної цілісності таких даних і збереженням авторства та відповідальності за зміст інформації, що передається.

Інформаційний екстремізм в Інтернеті може розглядатися як збірне поняття, яке поєднує в собі прояви агресивного комунікативного впливу: маніпуляцію свідомістю, інформаційний тероризм, поширення штучно створених чуток, кіберзлочини, що здійснюються у просторі Інтернету. Інформаційний екстремізм є загрозою стабільному існуванню соціуму в комунікаційній системі; отже, він може розглядатися як загроза інформаційної безпеки індивіда і суспільства

Під інформаційною безпекою слід розуміти стан захищеності інформаційно-комунікаційного простору на мікро- та макрорівнях, що забезпечує захист та гармонійний розвиток особистості, суспільства та держави в умовах поширення технік агресивного масово-комунікативного впливу. Нині можна констатувати як зростання позитивних можливостей спілкування, самоосвіти, ведення бізнесу з допомогою Інтернету, так і наявність низки таких негативних моментів як: відкритий доступ до інформаційних ресурсів (у тому числі конфіденційного характеру); ускладнення та інтенсифікація міжособистісного та групового спілкування в глобальній комп'ютерній мережі; випадки агресивного масово-комунікативного впливу на аудиторію (у тому числі за допомогою поширення чуток); до того ж, з кожним роком зростають інформаційні навантаження та залежність інтернет-аудиторії [2]. Стає очевидним, що сучасне суспільство стикається з низкою викликів в інформаційній сфері, подолання яких потребує оптимізації механізмів контролю та управління Інтернетом, координації міжнародних зусиль у сфері інформаційної безпеки, створення систем автоматичного моніторингу як інструменту забезпечення інформаційної безпеки [5].

Проблематика розвитку безпеки інформаційних даних становить значимий об'єкт для дослідження та філософського осмислення в галузі методології сучасної науки. У контексті історичного розвитку науки спостерігаються динамічні зміни сукупності технологій кодування/декодування для захисту конфіденційних повідомлень до низки науково-технологічних методів, що використовувалися у різних наукових галузях, трансформуючись в спеціальні технології шифрування. Сучасні технології кодування/декодування інформації комунікаційними засобами забезпечують захищеність, цілісність, аутентичність й конфіденційність процесів передачі, обробки та зберігання даних і формують нову соціокультурну дійсність – науково-інформаційний вимір, у якому забезпечення інформаційної безпеки даних є важливим компонентом сучасної наукової діяльності, що впливає на тенденції розвитку інформаційного суспільства.

З появою спочатку аналітичних, а згодом і електронно-обчислювальних машин застосування кодування/декодування розширюється як на науково-технологічну, так і на соціогуманітарну сферу, забезпечуючи певну конфіденційність передачі інформації. Внаслідок трансформації наукової діяльності в руслі процесів інформатизації та комп'ютеризації змінюються й основні характеристики цієї діяльності.

В інформаційну еру нагальними стали проблеми інтернет-цензури та сітьової анонімності, що отримують цікаве осмислення в роботах представників такої течії думки, як криптоанархізм, представники якої прагнуть до забезпечення таємниці листування та інших свобод людини в умовах сьогоденних віртуальних спільнот і соціальних мереж [4].

Проблема конфіденційності у сучасному інформатизованому суспільстві зробила нагальним звернення до криптографії, яка стає все більше затребуваною, зростають її значення та вплив на різноманітні процеси у сферах науки, техніки, економіки, політики та суспільства в цілому. Сьогодні кодування, шифрування та приховування інформації стали багатогранним предметом міждисциплінарних наукових досліджень. Суттєві зміни відбулися у філософсько-семіотичних підходах до аналізу цих напрямків. У постструктуралізмі зазнала критики структуралістська ідея пошуку метаструктури («структури структур»), універсального мета-коду. Натомість в еру комп'ютерних технологій експлікація поняття коду переноситься з метафізичного й онтологічного вимірів у оптичний вимір – у широкий контекст людської життєдіяльності (засоби масової інформації, мода, реклама, інтернет-комунікації, повсякденне життя тощо).

В інформаційному суспільстві специфіка кодування зазнала суттєвих змін: моноканальний зв'язок трансформувався в поліканальний, шифрування даних, використовуючи сучасні підходи аналітичної алгебри та формальної логіки, змінило базові принципи та підходи щодо запису інформації. Криптографія розширила поле і сферу практичного застосування наукових досліджень, розвиваючи не тільки інформаційне середовище для передачі повідомлень, а й апаратне забезпечення. Процес кодування/декодування даних на різних рівнях визначає зміст наукового пізнання, формує нові методи роботи з кластерною інформацією, її трансляцією та реплікацією в медіа-середовищі, змінюючи характер наукової комунікації [3]. Базові концепції криптографії відіграють важливу роль у розвитку інформаційного суспільства. Інформаційні знаки та кодові системи стають пріоритетними об'єктами інформаційно-комунікаційної теорії і практики у вимірі постнекласичної науки.

Сучасні системи захисту інформації поступово перепрофільовують математичні методи шифрування даних, переходячи від класичного способу кодування даних до квантового. На квантовому типі кодування базується теорія сингулярної послідовності, суть якої – декомпозиція структур з використанням математично-семіотичного методу, який використовує запрограмовану структуру знакових систем з метою подальшої її заміни більш простими підструктурами. Таким чином здійснюються мікропроцеси перетворення матричних систем в кванти, що забезпечує зв'язок між підструктурами. Відповідно до трансформації методів кодування змінюються й параметри кореляції між кодами-символами та інструментальними знаками.

Вдосконалення й повсюдне поширення криптографічних систем захисту інформації мають значний вплив на розвиток науки та інтелектуальних процесів. Розширюються не тільки комунікаційні, але й операційні технічні можливості наукових досліджень – природничих, гуманітарних, технічних. Інтенсифікується наукова комунікація завдяки можливостям швидкого обміну значними обсягами інформації та захищеністю каналів зв'язку, забезпеченню адресності та конфіденційності наукової комунікації.

В інформаційному суспільстві значення наукових підходів до вдосконалення криптографічних систем захисту даних будуть зростати і надалі. Зокрема, актуалізується розвиток квантової криптографії в умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства, а також сигнітивний аспект коду у таких сферах функціонування як медіа, мистецтво, відкривають нові перспективи для подальшого вивчення значення криптографії в контексті сучасної філософії науки для забезпечення конфіденційності.

Таким чином, забезпечення конфіденційності постає однією з гострих соціальних проблем, яка полягає, з одного боку, у протиріччі між інноваційним комунікативним потенціалом глобальної мережі, що надаються можливостями самореалізації для активної

частини інтернет-аудиторії, а з іншого – у відсутності дієвих механізмів соціального управління мережею Інтернет та надійного контролю над рухом інформації в мережі. Значне збільшення масштабів трансляції недостовірної інформації в глобальній комп'ютерній мережі може розглядатися як джерело загроз інформаційної безпеки і конфіденційності. В останні роки Інтернет нерідко використовується для організації агресивного інформаційного впливу, ведення інформаційних воєн, провокування антидержавних заворушень, інформаційного тероризму, «чорного піару» та інших деструктивних дій. Сьогодні інформація, що розміщується у мережі, є контрольованою лише частково, і одним з яскравих прикладів цього є існування так званого Darknet – темного вивороту мережі, де можна придбати заборонені психотропні речовини, зброю без дозволу, побачити в онлайн-режимі вбивство або зґвалтування і. інш. Але і за межами Darknet з'являється та циркулює безліч найрізноманітнішої інформації, яка є морально негативною, навмисно спотвореною або такою, що порушує конфіденційність і приносить чимало проблем як для окремої людини, так і соціальних інститутів і навіть держав.

Література:

1. Beilin, M., Zheltoborodov, A. Catastrophe as existential-social dimension of historical being / Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 2024. 18 (95). P. 18–23. http://humstudies.com.ua/issue/view/17813.
2. Ivanchenko, A., Kuznietsov, M., Timchenko, O., Zaika, E., Gazniuk, L., Beilin, M., Perepeliuk, T., & Mytnyk, A. How do psychosocial problems affect subjective wellbeing and mental health of Ukrainian youth? Alternative ways of coping. Journal of Psychology and Neuroscience, 5(4), 2023. pp.1-14. https://unisciencepub.com/jpn-volume-5-issue-4-year-2023/https://unisciencepub.com/wp-content/uploads/2023/12/How-do-Psychosocial-Problems-affect-Subjective-Wellbeing-and-Mental-Health-of-Ukrainian-Youth-Alternative-Ways-of-Coping.pdf.
3. Mollin, R. A. An introduction to Cryptography. NY. Chapman & Hall/CRC, 2006. 413 p.
4. Schneier, B. (1996) Applied Cryptography: Protocols, Algorithms, and Source Code in C. 2nd edition. New York : John Wiley and Sons, 1996. 1027 p.
5. Stallings W. Cryptography and Network Security: Principles and Practices. 4th Edition. New Jersey : Prentice Hall, 2005. 592 p.

ДІАЛОГ З ІНШИМ ЯК ВТІЛЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ СМИСЛІВ У СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОМУ БУТТІ

Газнюк Л.М, Семенова Ю.А.
Харківська державна академія фізичної культури, м. Харків, Україна

Соціальні кризи й трансформації вчать людину як непокорі, так і смиренності. Сторонні оцінки, судження оточуючих, радикалізм по відношенню до ворогів, але скромність та покора по відношенню до себе та обставин – лише невелика частка факторів, що формують персональні смисли. Війна вчить поєднувати думки про маленькі території та уявлення про масштабний простір, бачити дрібні подробиці й зазирати за обрій, а ще скромно усвідомлювати, як мало людина може зробити поодинці, і в той самий час відчувати, яким важливим може бути її індивідуальний внесок у спільну справу. Почуттям «як мало ми можемо зробити поодинці» рухає не синдром «маленьких людей», які «нічого не вирішують», але навпаки, думка, що можна щось змінити, якщо зробити це разом. Можливість і бажання робити більше викликає потребу постійно шукати те, що об'єднує, а не поділяє. Проте це завдання складніше, оскільки сьогодні відмінності та

роз’єднання знаходяться на поверхні. Сучасна людина розколота у собі як особистість, що ускладнює формування груп і спільнот, об’єднаних спільною метою. [3]. Досвід війни катастрофічно розщеплює суспільство. Сучасна ситуації війни розділила, розкидала й розірвала людей у просторі, часі, родинності зв’язків та дружніх стосунках. Як би не було складно й боляче, але людина змушена звикатись із такою соціальною реальністю. Скільки потрібно зусиль, щоб зібрати щось разом, втримати й зберегти відносини, адже рано чи пізно будь-яка війна закінчується, і як буде почувати окрема людина на одинці з собою. Війна дає зрозуміти, що крайній індивідуалізм програє, якщо падає у прірву нарцисизму та впевненої у собі категоричності. Людину рятує те, що вона є не лише особистістю, але й те, що здатна будувати спільноти. І те, що в цих спільнотах вона продовжує існувати, як унікальна особистість з усіма своїми особливостями. Тому ключовим талантом людини в наш час є, зокрема, побудова спільнот. І розуміння, що спільноти тендітні й вразливі, не менш вразливі, ніж люди. Саме тому їм треба бути обережними. Тому, що у відносинах іноді може бути боляче так сильно, і біль з часом не лише не припиняється, а може ще посилюватись, повторюючись знову і знову.

В одні часи домінує спокуса, в інших домінантним може стати насильство. Спокуса проти насильства є одним з головних протиставлень і фактором створення полюсів бажання. Спокуса може бути інтелектуальною, емоційною, акустичною, поведінковою або ще будь-якою, що може приносити тимчасове задоволення. У сучасному світі гуманне суспільство часто сприймається як суспільство складної звабливості і переплетення бажань в ситуації, коли у людини є вибір між бажаннями, між цілями, між мріями.

Практики будь-якого насильства знищують простір бажання. Головна мета насильства – це знищення бажання, придушення волі, формування покірності. Мета насильства - це пустка бажань, це апатія, рабство і смерть, щоб вибороти собі життєвий простір, захопивши засоби виробництва. Антисистемна, дисидентська література іноді здатна врятувати бажання від гегемонії смерті. Тому часто у творчості поетів і письменників, окрім воїнської іпостасі присутні переживання ніжних почуттів, любові, які не менш цінні, ніж боротьба, адже боротися проти насильства - це зокрема захищати і простір бажання.

У соціально-історичному бутті людина проживає кілька життів одночасно, заповнювати собою значно більший простір, ніж визначений її персональними природними можливостями і потребами [2]. В одному персональному житті часто вміщується низка означень, які вказують на творчу й соціальну активність людини не через «багатство особистості», не через «ренесансну титанічність», але через постійне наближення мороку Ніщо. Отже людиною рухає або відчайдушна боротьба з цим Ніщо, або відчайдушне прагнення заповнити порожнечу, яка лишається після цього Ніщо, як після відпливу океану: заповнення простору й часу, пам'яті й буттєвих смислів, рух у багатьох напрямках одночасно. Бо існує стільки прогалин, а життя таке коротке, й людина приречена на екзистенційну здатність виконувати декілька справ в той самий час, на проживання кількох життів в одному, та іноді навіть здається, що це не знищує, не знесилює, не спустошує, а, навпаки, збагачує та робить сильнішим.

Інтерес феноменології до Іншого був, по-перше, пов'язаний з науковим поворотом філософії від психологізму до метафізики; по-друге, з новим системно-структурним баченням простору та часу, свідомості та буття; по-третє, саме феноменологія зуміла протиставити ризикам індустріального суспільства, пов’язаним із загрозою екологічних катастроф та моральним нігілізмом, самоконституювання людського ego та світу, в якому живе суб'єкт, реконструюючи те, чим "Я" є як ego, і те, чим є світ цього ego.

При сприйнятті Іншого ми проникаємо в горизонти його персонального світу, стикаючись з тим, що подібно до того, як його тіло-плоть знаходиться в нашому полі сприйняття, так і наше тіло - в його. Взагалі він сприймає нас у досвіді як Іншого для нього, так само, як і ми сприймаємо його як нашого Іншого. Інший розкривається в акті визнання індивідом своєї внутрішньої самодостатності, що припускає власну ізоляцію від

суспільства. Одночасно Інший стає необхідним суспільству для усвідомлення індивідом своєї особистісної причетності до навколишнього соціального простору. Інший усвідомлюється як природно існуюча людина, як з погляду зовнішнього сприйняття, так і через ототожнення себе з нею. При цьому тіло Іншого як фізичний об'єкт, і всі події, що відбуваються з ним, включаючи його тілесні рухи, сприймаються як вираз "духовного Я. Філософська рефлексія фіксує особистісно-орієнтовану полісуб'єктну взаємодію з Іншим, завдяки якому людська особистість спрямовує своє сприйняття на розкриття в Іншому неповторності та індивідуальності, що допомагає особистості у своєму глибшому самопізнанні та самоприйнятті. Потрапляючи в простір Іншого, людина найбільш гостро починає відчувати свою приреченість і свою самотність, що породжує бажання у світі, де смерть, біль, страх передаються Іншому, звільняючи людину від страждань. Звільняючись від хибних цінностей інформаційної цивілізації, суспільство дедалі виразніше виявляє тенденцію до збереження індивіда з його неповторними особливостями.

У соціальному середовищі, сповненому небезпек Інший починає розглядатися, як просторово-темпоральний феномен, життєво необхідний при моделюванні кожним індивідом свого персонального бачення майбутнього з метою коригування власних дій задля досягнення поставленої мети. Усвідомлення персонального Я, розуміння сенсу життя розкривається лише через спілкування з Іншим, що знайшло відображення у провідних філософських концепціях XX столітті. Зміщення проблеми сприйняття Іншого від класичної до постнекласичної філософії склало основу концепції, в якій Інший, який перестає фіксуватися як реальний суб'єкт, перетворюється на потужний механізм впливу на людину, життєве існування якої виявляється в залежності від інформаційних потоків, що формуються в просторі соціального буття. Відбувається переміщення індивіда з позиції Я в позицію образу Іншого, що існує в інформаційному середовищі. Створюючи образ позасуб'єктного Іншого, індивід поступово руйнує своє особистісне Я. Проектуючи Іншого у просторово-темпоральний вимір реальних подій, витягнутих особистістю із себе, людина втрачає здатність розуміння їхньої реальності чи нереальності, оскільки створюваний образ допомагає здійснити реконструкцію реальності, але він повинен відповідати їй. Вдаючись до проекції Іншого, людина отримує можливість визначати свій внутрішній світ по відношенню до уявного Іншого. Проектуючи Іншого у реальний світ, людина не помічає загрози виникнення ризику порожнечі і щоб уникнути цієї загрози, людина добровільно визнає самотність, за допомогою якої вона утворює свій власний простір, необхідний для збереження особистості за умов домінування інформаційних технологій. Створюваний людиною життєвий образ Іншого сприймається як шлях пізнання свого внутрішнього «Я», як засіб подолання кризи індивідуалізму. Створюючи образ Іншого, людина знаходить у собі сили на бунт у несвідомому прагненні зберегти своє власне Я у світі, що нестримно змінюється [1].

Унікальність побудови «діалогу з Іншим» в умовах техногенного середовища, де всі аспекти людського життя опиняються у владі техніки, розкриваючи можливість побачити себе «очима Іншого», дозволяє оцінювати, видозмінювати свій власний досвід. Сучасна людина прагне не тільки до збереження себе, як особистості, змушуючи поважати в собі саму себе, а й зберегти себе такою, якою вона є, обираючи шлях Іншого, бунтаря. Індивідуалізоване суспільство стає пасткою, до якої потрапляє індивід, помічаючи небезпеки самотності, коли прагне створити свій неповторний внутрішній світ. Однак, натомість, він опиняється в полоні «тиранії суспільного», безликості та анонімності, оскільки суспільство прибирає собі право визначення, що бажано для людини і що для неї небажано. У цій ситуації самотність виступає, як універсальна ознака суспільства, виявляючи через себе ступінь задоволеності чи незадоволеності людським буттям. Світ індивіда розколюється на дві сутності, одна з яких «Я», а друга – «Інший».

Література:

1. Газнюк Л.М., Семенова Ю.А. Людина і соціальний світ: екзистенційно-емоційні виклики сучасності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. Вип. 39. С. 16-21. DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.3

2. Газнюк Л.М., Бейлін М. В. Людина в соціокультурному бутті: між системою і анти системою. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії».* 2022. № 66. С. 38-46. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-66-4

3. Ivanchenko, A., Kuznietsov, M., Timchenko, O., Zaika, E., Gazniuk, L., Beilin, M., Perepeliuk, T., & Mytnyk, A. How do psychosocial problems affect subjective wellbeing and mental health of Ukrainian youth? Alternative ways of coping. *Journal of Psychology and Neuroscience,* 5(4), 2023. pp.1-14. https://unisciencepub.com/wp-content/uploads/2023/12/How-do-Psychosocial-Problems-affect-Subjective-Wellbeing-and-Mental-Health-of-Ukrainian-Youth-Alternative-Ways-of-Coping.pdf

RELATIONS BETWEEN LIBERALISM AND HOME EDUCATION

Emilia Mazurek
University of Szczecin,
Szczecin, the Republic of Poland

Keywords: homeschooling, home educations, liberalism in education, theory of teaching

American homeschooling movement gave rise to the European homeschooling movement. Both liberal and conservative political wings were involved in building its foundations in the USA. In this speech, I will focus exclusively on the relationship between representatives of liberalism and homeschooling.

Liberal discourse focuses on individualism and the perception of man as an individual. Freedom, although understood in various ways, becomes an inalienable right and its attribute for man in the doctrine of liberalism. The limit of one's freedom is the potential risk to another individual's freedom. Liberalism is seen as an individualistic doctrine. For liberals, society should be shaped by an active civil society in which, as Mill (2022) argued, individuals identify their own interest with the interest of the whole. The state should therefore limit its interference with citizens. The rule of law and the protection of privacy are also important issues for liberalism. John Rawls (2005) rejects the concept of the person according to metaphysical doctrine. A citizen is supposed to be, above all, free, responsible for his own goals and having a concept of good. A vision like Rawls' was shared by Thomas Scanlon, Quentin Skinner, Richard Dagger and Bruce Ackerman. Such a conception of man in liberalism immediately evokes associations with the fundamental concept of liberalism, i.e. individualism. Individualism, on the other hand, is heterogeneous and takes the form of a hyper concept. Individualism as a concept appears in almost all publications that are key for liberals. It is worth mentioning here Roundell Palmer, Joseph de Maister, Henry Saint-Simon, Alexis de Tocqueville and Louis Blanc. In the social sciences, areas in which we discover individualism are also described, such as morality, economics or politics, but also education. In the latter category, I would like to point out the reception of individualism in home education.

Brittanica explains that homeschooling is "educational method situated in the home rather than in an institution designed for that purpose. It is representative of a broad social movement of families, largely in Western societies, who believe that the education of children is, ultimately, the right of parents rather than a government. Beginning in the late 20th century, the homeschooling movement grew largely as a reaction against public school curricula among some groups" (Farenga, 2024).

Homeschooling is well-known as a family-centered education, where parents are focused on their children's development as a person, as a student and as a citizen. In relation to home

education, we can point to its connotations at the very beginning of the movement in the USA. In the 1970s, during the criticism of education by figures like Ivan Illich, the legalization of homeschooling was advocated by both the Liberal Left, represented by John Holt and Unschoolers, and conservatives like Dorothy Moore. They have many postulates in common.

Despite this fact, these two political wings have also some different goals. The criticism of the school concerned, for example, the national program that could be considered too overloading for children or children's rights. Therefore, the school restricted the student's freedom, imposing preconceived educational content or forms of education. Therefore, liberals postulated that a child has the same rights as an adult. Students – he or she – can learn responsibly in accordance with the accepted values and views. In addition, according to liberals, parents should use their own freedom to secure the interests of their own children. This is supposed to be the core of homeschooling for them.

Looking from the perspective of the history of home education in the USA, which gave rise to European homeschooling, we notice that one of the most important issues was freedom of choice, respect for individual rights and limiting state interference in the affairs of the family, which also included the education of children. The practice of homeschooling is spreading almost all over the world. It is legal in almost all European countries, including Poland and Ukraine. It has been legal in Poland since 1991. As we can see in Home Schooling Legal Defence Association "Legislation [homeschooling was] introduced in [Ukraine] September 2019 under Order 10.07.2019 Kyiv N 955 has streamlined the registration process such that parents who wish to home educate just need a home education statement sent to the local school, after which a teacher will be assigned to assist the parents in curriculum preparations. Anyone in Ukraine may decide to homeschool, to do so they have to be associated with an educational institution and have assessments up to four times a year or this may be done by portfolio review". So many countries share the opinion that homeschooling is their right and freedom of choice.

Homeschoolers, giving up the tradition of sending children to school, have since created a distinct social minority. Sometimes Homeschoolers are accused of becoming a counterculture. While the previous thesis seems debatable, homeschooling is certainly an expression of the voice of citizens fighting for their own beliefs and ideals. Homeschoolers are diverse in terms of their religion, worldview or methods of upbringing. However, they certainly want to have autonomy in choosing what and how they want to teach their own children, regardless of the interests of the state.

Homeschoolers, as supporters of liberal thought, stand in opposition to compulsory schooling, often considering it repressive towards children. This is because of the national curriculum, where the state focuses on its own interests in education. Home education, close to liberalism, can be a form of escape from social tyranny, which is represented in the institution of school. This tyranny may consist in pathologies happening at school, focusing on a set of students and thus neglecting the individual. At school, there is often no time for an individual approach to the student and respecting his or her real abilities and needs. Thanks to home education, there is a focus on a single person, their autonomy in the way they learn, and independence in the process of self-education. This style of homeschooling is referred to as child-led education. Child-led-education is when the child is guided by his own needs and interests in the education process (sometimes with the participation of parents). This type of home education is consistent with the spirit of liberal education.

Homeschooling is also focused on a flexible educational environment, different from school, not manipulated by the person of the teacher or the interests of the state. Homeschooling is developing rapidly around the world. In the U.S., it includes more than 1 million students. In Poland it’s about 60,000 students. In Ukraine more than 100 families are homeschooling.

But there are some countries in Western Europe where homeschooling is illegal, for example in Germany. There are many reasons for this situation. But in general homeschooling is

respected by governments and for some families it's the best way for educating their child in freedom.

Even though homeschooling may be related to the doctrine of liberalism, it's not the only way to show its philosophical foundation. On the other hand, homeschooling may be correlated to communitarianism. It depends on what family is in which state and how do a homeschooling. The most important issue will be the values raised by the family and their worldview.

Reference:

1. Farenga, P. (2024). Homeschooling, Encyclopaedia Brittanica, https://www.britannica.com/topic/homeschooling
2. Home Schooling Legal Defence Association (2024). International, https://hslda.org/legal/international
3. Mill, J.S. (2022). Considerations on Representative Governmenr; The Subjection of Women. DigiCat.
4. Rawls, J. (2005). Political Liberalism. Columbia University Press

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE BAROQUE

Stovpets O.V.
Odessa National Maritime University,
Odesa, Ukraine

We seem to be used to perceiving the Baroque simply as one of the cultural epochs that manifested itself most vividly in the architecture, painting, music, literature, sculpture of (mainly) the 17th century. So it seems that we do not consider it necessary to look at the Baroque phenomenon more complexly, in a 'contemporal' aspect. Meanwhile, Alejo Carpentier spoke about the Baroque problem in this way: "The Baroque spirit can be revived at any moment... For it is a *spirit*, not a historical style... *Baroqueness* is more than a Baroque style. It is a kind of creative impulse, cyclically repeated throughout the history of art in any of its manifestations, be it literature, sculpture, architecture, or music... Baroqueness in the person of Alexander the Great, Charlemagne, or Napoleon Bonaparte represents the culminating point, the blossoming of a certain civilization" [1, p. 175]. Of course, this approach is opposed by art historians who seek to localize the chronological boundaries of the Baroque phenomenon solely as a kind of historical *artistic style*. In this contradiction lies the main terminological collision of the "baroque" and the "baroqueness".

Our research interests include the *philosophy of architecture*. However, it is impossible to consider the genesis, history, and philosophy of Baroque architecture in isolation from the general cultural context of the Baroque age. Among the first monographs devoted to the Baroque is the book by the Swiss historian and art theorist Heinrich Wölfflin, named "Renaissance and Baroque" (1888) . The book was written by Wölfflin during his years as a scholarship holder of the German Archaeological Institute in Rome. In 1893, Heinrich Wölflin replaced Professor Jacob Burckhardt at the Department of Art History of the University of Basel. Wölfflin was not satisfied with the classical university "descriptive history of art"; he called his own concept "systematic".

Unlike his predecessors, H. Wölfflin viewed the categories of "Renaissance" and "Baroque" as two different *psychological* interpretations of style. Thus, for the first time in Wölfflin's works, the Baroque style, especially in architecture, appeared not as something alien and opposite to the Renaissance, but as "a psychological interpretation of Renaissance order forms". In his works, Wölfflin consistently developed the original concept of style in the visual arts, including the already mentioned "Renaissance and Baroque: A Study on the Essence and Genesis of the Baroque Style in Italy" (1888), which has received many reprints [2]; and also his

works: “Classical Art: An introduction to the Italian Renaissance” [3]; ”Principles of art history: the problem of the development of style in early modern art” [4].

Based on his observations of the mechanisms of interaction of phenomena defined by the classical opposition “Renaissance - Baroque”, H. Wölfflin derives five pairs of (as he says) “basic concepts of art history”:

- linearity (moderation, temperance) – picturesqueness (scenic, vividness);
- flatness – depth;
- closed form – open form (tectonicity and atectonicity);
- integral unity – multiple unity;
- unconditional clarity – ambiguity (vagueness, or relative clarity), that is, the opposition “explicit – hidden, latent”. Ukrainian-American Slavic scholar and philosopher Dmytro Chyzhevsky clarifies (as far as we can see) the concept of “vagueness” by adding the following characteristic to the Baroque style as “darkness”: both in the sense of a certain pessimism, which is inherent in Baroque themes in the spirit of “vanitas” (that means from Latin: futility, vanity, perishability, uselessness, worthlessness), and “vagueness” in the sense of “uncertainty”, “blurriness”, “obscurity”.

According to H. Wölfflin, the first part of these “pairs” of the proposed concepts (linearity, flatness, tectonicity, integral unity, clarity) characterizes the early stages of the development of any historical type of art, as well as the art of Classicism, and the second part of the “pairs” characterizes the later stages, and the art of the Baroque style. Thus, the epochal Baroque style took its conditional place between the Renaissance and Classicism, while its late stage was proposed to be called “Rococo”. H. Wölfflin called picturesqueness, vividness and passion as the distinctive features of the Baroque. D. Chyzhevsky proposed adding “ambiguity”, “dynamism”, “surprise”, and “grotesque” to the important traits of Baroque (in addition to those identified by Wölfflin).

Art historian Ernst Gombrich later wrote: “The word 'baroque', which had connotations of 'bizarre', 'senseless', 'strange', originated as a caustic mockery, as a scarecrow in the struggle that unfolded in the seventeenth century against the canons of the classical style in architecture and fine arts. This label was used by those who considered unacceptable to make arbitrary combinations of classical forms in architecture. They used the word “baroque” to label random deviations from the strict norms of the classics, which for them was equivalent to a lack of taste” [5]. It was only at the end of the nineteenth century that the Baroque was re-evaluated, thanks to the European cultural drift from impressionism to symbolism, which outlined the connections between the new art of the twentieth century and the Baroque era (the new art borrowed both its expression and its “darkness” from the Baroque).

Denial was gradually replaced by scientific understanding. In different contexts, the word “baroque” could mean "pretentiousness", "unnaturalness", "insincerity", "fancifulness", "sophistication", "elitism", "deformity", "exaggerated emotionality", "pathetism". But all these connotations of the word “baroque” (in most cases) were not perceived as negative, but were used to denote the essential properties of this artistic style.

To summarize everything above, we can say that the *philosophical foundations* of the Baroque are related to the problems of visuality, expressiveness, and the connection of the 'word' as an artistic figure with the visual image (painting, sculpture, architecture). This is embodied, among other things:

1) in the ideological and stylistic space of the Baroque, which uses a specific artistic method; its images often carry a symbolic meaning and may have an ambiguous interpretation; at the same time, the 'word' as a 'cognitive sign' correlates with a visual image;
2) Baroque style relies on artistic techniques such as contrast, motion, rich detail, intense colors, grandiosity, and (sometimes) unexpectedness, suddenness – to create a sense of wonder or excitement.

References:

1. Carpentier A. Obras completas: Ensayos. Mexico: Siglo XXI, 2002.
2. Wölfflin H. Renaissance and Baroque [Renaissance und Barock: eine Untersuchung über Wesen und Entstehung des Barockstils in Italien. München, 1888]. ISBN 9780002173490. London: Collins, 1964. 183 pages.
3. Wölfflin H. Classic art : an introduction to the Italian Renaissance [Die klassische Kunst. Eine Einführung in die italienische Renaissance. München, 1899]. ISBN 9780714813349 ; transl. by Peter and Linda Murray. London: Phaidon Press, 1968. 294 pages.
4. Wölfflin H. Principles of art history : the problem of the development of style in early modern art [Kunstgeschichtliche Grundbegriffe: Das Problem der Stilentwicklung in der neueren Kunst. München, 1915]. ISBN 9781606064528 ; transl. by Jonathan Blower. Los Angeles, CA: Getty Research Institute, 2015. 357 pages.
5. Gombrich E.H. The story of art. ISBN9780714818207. Oxford: Phaidon, 1979. 506 pages.

RECONSTRUCTION OF HUMAN LITERACY IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: THE PERSPECTIVE OF TECHNOLOGICAL PHILOSOPHY

SunWei
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute",
Kharkiv, Ukraine,
Zhamusci, China

With the accelerated development of artificial intelligence technology, human society is facing profound changes, which not only challenges human values, but also puts forward new requirements for the development of human intelligence. In order to meet the challenges brought by the intelligent revolution, the education system must be adjusted accordingly, focusing on cultivating students' critical thinking, problem-solving skills and lifelong learning abilities, as well as deep insight into the impact of technology and humanistic care. Therefore, it is very important and inevitable to understand the core of human-machine collaborative literacy, the future trend of machine intelligence development, and the construction of human-machine symbiotic literacy[1].

1.The core of human-machine collaborative literacy

In the era of artificial intelligence, human-machine interaction is becoming increasingly frequent, and human-machine collaborative literacy has become the key. This literacy requires humans to not only understand the working principles and capability boundaries of machines, but also to be able to use machine intelligence to expand their own capabilities. For example, through deep learning and big data analysis, machines are able to process and analyze large amounts of data, while humans need to develop advanced cognitive abilities that can interpret and apply this data. In addition, humans also need to cultivate innovative thinking in order to perform higher-level creative work with the assistance of machines. This human-machine collaborative literacy model requires the education system to make corresponding adjustments and attach importance to cultivating students' critical thinking, problem-solving skills, and lifelong learning abilities[2].

2.Future development trends of machine intelligence

With the continuous advancement of artificial intelligence technology, machine intelligence is expected to make major breakthroughs in causal reasoning and embodied learning in the future. This means that machines will be able to better understand complex situations, make autonomous decisions, and perform tasks in the physical world. However, this development also brings challenges, especially in terms of value judgments and ethical choices. Machines may lack a deep understanding of human values, so humans need to develop more sophisticated value rationality to guide the behavior of machines and ensure that technological

development is in line with the long-term interests of humans. This requires us to strengthen the research and education of artificial intelligence ethics while developing technology, and cultivate people's deep insight into the impact of technology[3].

3.Construction of human-machine symbiosis literacy

Facing the challenges of machine intelligence in the near future, humans need to build new human-machine symbiosis literacy. This literacy requires humans to maintain adherence to humanistic values while highly developing technology. In the context of increasingly sharp value conflicts, humans need to develop the wisdom to coordinate different values to ensure that technological development does not lead to social division. At the same time, as the boundaries between the virtual world and the real world become increasingly blurred, humans need to cultivate the wisdom of virtual-real switching creation to avoid being overly addicted to the virtual world and ignoring the quality of real life. In addition, with the advancement of work automation, humans need to pursue the wisdom of the meaning of life to ensure that even in the case of material abundance, they can maintain spiritual fulfillment and a sense of purpose in life. This human-machine symbiotic literacy requires us to pay more attention to humanistic education and ethical education in education to cultivate well-rounded talents[4].

References:

1. Tegmark, M. (2018). Life 3.0: Being human in the age of artificial intelligence. Vintage.
2. Stiegler, B., Roberts, B., Gilbert, J., & Hayward, M. (2012). Bernard Stiegler: ‘A rational theory of miracles on pharmacology and transindividuation’. New Formations, 10, 164-184.
3. Poel, I. V. D. (2020). Three philosophical perspectives on the relation between technology and society, and how they affect the current debate about artificial intelligence. Human Affairs, 10, 499-511.
4. Wing, J. M. (2016). Computational thinking. Communication of the ACM, 3, 33-35.

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА «УСЕВИ́Д» — СУМА ГІСТОРИЧНОГО ТА ПРОҐНОСТИЧНОГО ІДЕАЛІВ

Алексєєв І.Г.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна

Існують мовні звороти — «розповісти до дрібниць», «передбачити до деталей», «детально описати». Ідеали, викладені в цій публікації — породжуються абсолютизацією деталізації. Класифікація наук — дещо умовна. Предмети їх вивчення накладаються один на одного. Кожна наука має свої мети, свій ціннісний вимір, свої ґносеологічно та соціально обумовлені ідеали (тобто взірці, найкращі можливі у дійсності або лише в уяві кінцеві чи проміжні досягнення). Такі ідеали можуть бути доволі універсальними, застосовуваними для багатьох різних наук і не лише наук. При спрощеному підході їх можна ототожнювати з метами наук. Можна також домовитися, що кожна наука має абстрактну і складну мету, а та уже має за складові зокрема і дуже конкретні, хай навіть і великі, цілі. Максимально спростимо мети наук: у медицини — щоби люди не хворіли, у фізики — встановити закони руху речовини та енергії, у літературознавства — встановити закони побудови творів красного письменства та їх обігу в культурі, у філософії — це просто встановлювати найзагальніші закони. Чим об’ємнішим є предмет науки, чим він абстрактніший та/або більше пов’язаний із важковимірюваними величинами, тим більше значення втрачається при спрощеному формулюванні мети науки, тим ближче до неможливого сформулювати мету науки точно. Але є засіб, котрий за умови достатніх старань сильно поліпшить ситуацію — це декомпозиція мети на підме́ти, а також

виокремлення конкретніших і вимірюваніших бажаних результатів — тобто цілей. Деяким із таких цілей і присвячена ця публікація.

Усталилося, що коли кажемо просто «ґісторія» — майже завжди маємо на увазі політичну ґісторію. Тим не менше «ґісторій» багато є різних за об'єктами вивчення, ґісторія же взагалі — може бути означена як дуже абстрактна дисципліна: наука, що вивчає тяглість від минулого до теперішнього (або навіть просто минуле). А є ще майбутнє, тяглість екстраполюється і туди. Будь-яка наука зазирає у майбутнє, і передбачення майбутнього — найважливіший критерій науковости.

Ґісторія як минуле руху матерії на соціальному рівні орґанізації запрошує до пари аналоґічну науку про майбутнє — футурологію. Пара для ґісторії взагалі називається просто словом «передбачення». В обох випадках доцільно говорити за дві частини єдиної науки, котра зараз не має загальноприйнятої назви, але за суттю — частина філософії, коли ми говоримо взагалі та, мабуть, «суспільствознавство», коли ми говоримо за соціовимір.

Мета ґісторії, спрощено кажучи, — описати минуле. І є в межах наук про минуле дуже конкретна ціль — бачити минуле так, як Бог його бачить, тобто бачити ґеть усе. Це є Ґісторичним Ідеалом. Словосполучення «(ґ)історичний ідеал» можна зустріти переважно в публіцистиці у значенні найбажанішого стану суспільства. Тут це словосполучення застосовуватимемо у значенні однієї з кінцевих точок розвитку ґісторичного знання. Інтуїтивно зрозумілим буде словосполучення «ідеальне передбачення» — таке жадане для всіх науковців. Для підкреслення кінцевости ідеального стану та ґармонії тексту називатимемо тут це «Проґностичним Ідеалом». Вживатимемо «Ґісторичний Ідеал» у значенні вичерпно описаного минулого, а «Проґностичний Ідеал» — у значенні вичерпно передбаченого майбутнього.

Одним із найважливіших тверджень у релиґійному дискурсі є "Бог усе бачить". Бог бачить майбутнє точно так же добре, як і минуле. Ця ідея більш дражлива для віруючих, але загалом очевидна. Таким чином "божественна екстраполяція" Історичного Ідеалу дає Ідеал Проґностичний, а разом вони являють собою Повну Візуальну Модель Усесвіту. Для зручності вжитку цього концепту варто запропонувати одне просте слово, наприклад, «Усеви́д». Викладену тут ідею можна навіть записати у вигляді елементарної формули:

«Усеви́д = Ґісторичний Ідеал + Проґностичний Ідеал».

Кожному із цих концептів можна підібрати особливий символ, тоді в разі частого їх вжитку запис буде коротшим. Такий не притаманний ґуманітарним наукам запис наголошує на абсолютній конкретності сформульованих тут концептів, маніфестує їх важливість для пізнання як аспектів істини та установку на раціоналізм. У решті решт, спрощує запис і читання у середовищі, де цю ідею приймуть і застосовуватимуть.

Бог усе бачить. «Ґісторичний Ідеал» — це оце «усе» з найвіддаленішого минулого і дотепер. А «Проґностичний Ідеал» — відтепер і до кінця (або до нескінченності, як хто вважає ліпшим). Для спрощення опису Макрокосму (тобто всього об'єктивного світу) ми обмежуємося візуальною модальністю і чотирма вимірами. Найзрозумілішим втіленням ідеалу може бути прикладний застосунок, де на дисплеї бачимо ґеть увесь Усесвіт, можемо міняти як завгодно кут огляду і наскільки завгодно віддаляти та, принаймні до субатомного рівня, наближати. Такий комп'ютерний додаток створити неможливо (хоча давно існують вкрай обмежені проґрами в такому дусі), але його добре тримати в уяві як орієнтир, недосяжний, але важливий ідеал пізнання.

Підготовлена людина здатна опрацьовувати багатовимірні масиви. Але через панування візуальної модальности дуже часто ми обмежені парадиґмою чотирьох вимірів — три виміри простору і час. Більшість феноменів опрацьовуємо саме у такому часопросторі, найглибша відданість раціоналізму породжує прагнення подавати все "відеокадрами" — послідовностями миттєвостей комбінацій точок. Число, точка, множина — ось граничні концепти, первинні поняття, наближеність до котрих є найсуворішим визначником науковості, якщо взірцем науковості є фізична або якась інша

цілком позитивна наука. Такий підхід суперечить літературоорієнтованості науки, котра полягає в охочому вжитку найрізноманітніших засобів виразності, котра неоднозначність сприймання використовує як ресурс, а не оголошує "завадами в каналі передавання" чи "помилками у файлах". Ми всі орієнтовані на літературу, бо через мовно-
культурну специфіку сьогодення немає вибору; але хтось намагається від того відходити (то є позитивісти), а хтось — отримує велике задоволення від літературної діяльності на посадах науковців. Існують комп'ютерні бази даних, котрі зберігають масиви інформації неймовірних розмірів. Оскільки тут ми говоримо за чотиривимірний простір — нас цікавлять усього лише відомості за точки у просторі. І ми говоримо за Макрокосм (тобто об'єктивний світ). Таким чином, примітивним прототипом, але котрий точно відображає ідею «Всевúду», є програма "Google Планета Земля". Наближатиме її до ідеалу наступний перелік реальних або уявних заходів:

- Щоби там можна було наблизити настільки, що можна буде бачити ядра атомів (звичайно, цікаво було би ще глибше, але там обмежить фізичний релятивізм — у межах цієї дискусії в нас візуальна модальність у пріоритеті).
- Щоби можна було віддалити настільки, що в полі зору буде весь Усесвіт.
- Щоби кожен об'єкт можна було спостерігати у тяглості; умовно — від - ∞ до + ∞.

Безмежний масштаб уявної інформаційної системи, описуваної тут, є, мабуть, єдиною причиною її слабкого відображення в культурі.

Коли ведуть щоденник; фотоґрафують людину щодня з народження; збагачують онлайн-мапи (у тому числі історичним або футурологічним матеріалом); дбають за збереження будь-якої дрібниці, документують (особливо на відео), розповідають минуле з усіма подробицями, вносять кожне дерево до спеціальної бази або пишуть детальний життєпис — це наближає нас до Історичного Ідеалу. Коли відмовляються від інформації про минуле або її частини; зокрема коли спрощують її; коли знищують архіви або коли відмовляються від архівування чогось — то це віддаляє від Історичного Ідеалу.

Коли жадають чітко знати майбутнє — без страху принципової неможливості цього, коли планують детально і не шкодують ресурсів на планування — то це наближає до Прогностичного Ідеалу. Коли кажуть: «що буде, то буде», то значить, що не дуже прагнуть цього ідеалу (що, втім, не завжди погано).

Для поліпшення розуміння цього візьмемо концепт "глибина пояснення". Коли дитині кажуть, що вона "виросла в животі" — то глибина пояснення малá. Коли ми маємо досконалий опис розвитку цієї дитини від того часу, коли її навіть у проєкті не було, — це є великою глибиною пояснення. Фраза "натискаєш педаль газу й автомобіль прискорюється" — є неглибоким поясненням роботи автомобіля. Фраза "контактна ґрупа на педалі ковзає резистивними доріжками та зміна опору дозує подання паливної суміші через інжектор, керований контролером" — є більш глибоким поясненням. Якщо ми цю фразу спорядимо максимумом відомостей за автомобіль, збільшимо її до розмірів хорошого підручника — це буде дуже глибоке пояснення.

Найглибше пояснення — це ідеал будь-якої науки. Історичний або Прогностичний Ідеал — це атрибут найглибшого пояснення з усіх, які можуть бути. Оскільки у світі все пов'язано, то він є атрибутом най-найглибшого пояснення всього. Але лише атрибутом. Бо він є масивом рухомих точок у просторі та не описує жодні закономірності, нічого не узагальнює і взагалі — жодної інформації, окрім розташування точок у просторі в нескінченну кількість нескінченно малих відрізків часу — не містить.

Коли ми захочемо підкреслити необхідність найбільшої глибини пояснення, тепер ми можемо звернутися до чітко описаних тут ідеалів як «до всевúду». Це те ж саме, що «Бог знає», просто із наголосом на візуал — тобто тривимірність із можливістю часової прокрутки.

Збагнути ці ідеали та досліджувати статичні явища допоможе інше широке узагальнення знань про дійсність — Усесвітній Кадр. В ідеалі таких кадрів має бути нескінченність — починаються вони у нескінченно далекому минулому, а закінчуються —

у нескінченно далекому майбутньому, кожен із них — нескінченно короткий, тривимірний, за інформацією щодо розташування точок у ньому — нескінченно ємний (або просто дуже ємний, якщо ми рахуємося із квантовими обмеженнями, накладеними візуаллю).

Лев Толстой у художньому творі «Війна і мир» наголошує на важливості дослідження найменших величин у гісторії, обробляти же їх він пропонує методами математичного аналізу: «Рух людства, виникаючи з незчисленної кількості людських довільних дій, відбувається безперервно. Збагнути закони цього руху — мета історії. ... Історична наука у своєму русі завжди бере все менші й менші одиниці для розгляду і цим шляхом намагається наблизитися до істини. ...Тільки допустивши безконечно-малу одиницю для спостереження — диференціал історії, тобто однорідні потяги людей, і досягнувши вміння інтегрувати (брати суму цих безконечно-малих), ми можемо сподіватися на осягнення законів історії» [Толстой Л.Н., «Війна і мир», т.3, ч.3, І]. Ці абстракції за сто років стали вимірюванішими та втілюванішими (і, головне, засобами дискретної математики). Вони орієнтують нас на ідеальне пізнання гісторії.

Фантастичний кінофільм «Завершальний монтаж» показує роботу комп'ютерної інформаційної системи, устрімленої до Гісторичного Ідеалу; дуже наближеної до нього у порівнянні з рукотворними інформаційними системами, що існували на момент випуску того фільму або написання цих рядків. Там більшість людей у світі мають в о́ці відеореєстратор, котрий працює весь час. Певна професія зобов'язує переглядати записи з таких відеореєстраторів, котрі є візуалами усього життя тієї чи іншої людини від першої особи. Представники тієї професії, за правилами, самі відеореєстратора не мають — щоби не сконцентрувати надто багато інформації з особистого життя в одному місці. Врешті з'ясовується, що через помилку все-таки одна людина дивилася «чужі життя» і тисячі життів у неї записувалися, що призвело до утворення файлу, насиченість котрого шокувала навіть оте утопічне суспільство. Можливості відеореєстраторів 2004го року (коли знімали фільм), відеореєстраторів 2024 року, вигаданого відеореєстратора в оці з того фільму та з того саме фільму відеореєстратора, котрий діяв без обмежень — це наочні сходинки до Гісторичного Ідеалу.

Всесвіт можна подати як нерухому сутність із нескінченністю вимірів, а можна як із кількістю вимірів, меншу за нескінченність, — але тоді вже рухому (тобто ті виміри, котрих "бракує до нескінченності" — збираються в непросторовий вимір час). Переважно ми працюємо із трьома вимірами, а час — четвертий. Не обмежений особливостями сприйняття Усеви́д ми вже не будемо називати Усеви́дом, бо нічого ж тоді не видно. Це буде те Буття, за котре писав Парменід: «ненароджене і невмируще, цілком однорідне, разом із тим непорушне та нескінченне» [В 8.3-4].

Висловлювання поділяються на три основні типи за глибиною узагальнення: емпіричні (де узагальнення відсутні), статистичні (поверхове узагальнення щодо кількості таких чи інших об'єктів у вибірці) та теоретичні (узагальнення понад обмежену вибірку). «Усеви́д» містить абсолютно всі емпіричні знання, які лише можуть бути та не містить нічого більше. Немає куди там проводити екстраполяцію та немає де проводити інтерполяцію, бо заповнений увесь простір і кожна нескінченно мала одиниця його — точка — відома. Можна від цієї множити віднімати (і ми це постійно робитимемо), але неможливо нічого до неї додати. Якщо ми домовимося, що додаємо уявне, що додане нами насправді не існує, що безвідносно нас його нема — тоді можна додавати; це буде суб'єктивним, а об'єктивне — там уже у всій повноті своїй міститься.

Чи можна називати таку інформаційну системою спрощеною? Безперечно так, тому що вона побудована без урахування, як мінімум, квантових явищ. Чи дозволяє це назвати її механістичною? Аж ніяк, адже механістичність є інтерпретацією дійсності, а в цій інфосистемі ніяких ні простору для інтерпретації, ані закликів чи установок — нема. Але якби цей масив даних реально існував у якомусь комп'ютері — це дозволило би зробити неймовірну кількість відкриттів. Чи наблизило би це світопізнання впритул до абсолюту?

Невідомо; ми маємо враховувати, що можуть існувати ефекти, котрі ніде у Всесвіті за весь час його існування не проявляться. Ми говоримо про це обмеження для нагадування за принцип надлишково ти мислення і щоби показати, що ми з належною повагою ставимося до інтерпретацій.

Гісторичний Ідеал та Проґностичний Ідеал, котрі в сумі дають Усеви́д, а також Усесвітній Кадр та Глибина Пояснення, — ось актуалізовані тут ґносеологічні концепти, котрі, на переконання автора цих рядків, треба активніше застосовувати. Все рівно, під якими назвами.

МЕХАНІЗМИ ПІЗНАННЯ ЖИВОГО

Безродний А.Г.
Харківський національний університет імені В.М. Каразіна, м. Харків, Україна

У наших тезах ми зупинимося на основних методологічних способах пізнання живого. Вивчення останнього є невід'ємною частиною глобального процесу світорозуміння. Стисло зупинимося на основних підходах до пізнання біологічних об'єктів. Зробимо порівняльний аналіз редукціонізму та інтегратизму.

Опис механізму функціонування біологічних об'єктів вимагає використання принаймні чотирьох пізнавальних принципів:

1. історизму (еволюціонізму), що визначає історичну (тимчасову) наступність станів біологічного об'єкта;
2. самоорганізації, що свідчить про наявність внутрішніх механізмів, управляючих станом об'єктів;
3. емерджментності (прояви нового), що дозволяє зрозуміти появу нових ознак;
4. аксіологічний, що показує, чому саме так функціонує даний об'єкт.

Одним із провідних методів у біології є метод пояснень. Цей підхід займає ключове місце у сучасній біології. Це пов'язано з тим, що даний напрямок ще не вийшов на рівень побудови теоретичної моделі всього живого. Отже, в біології переважають пояснення, а не теоретичні конструкції.

Пояснення прийнято поділяти на такі типи:

1. генетичне. Не прагне наблизитися до закону чи закономірності. Добре спрацьовує при поясненні, наприклад, гомологічних структур близькоспоріднених видів;
2. інтегрування. Будується на інтегруючій (що об'єднує) посилці. Наприклад, «близькоспоріднені види походять від загального предка». Якщо подібні вихідний початок (предкова форма) та умови існування, то, отже, можна говорити про наявність загальних механізмів розвитку;
3. оповідальне. Прагнення показати (оповідально «описати») причини та механізми розвитку, наприклад, особин близькоспоріднених видів. Однак, оскільки всі біологічні явища та об'єкти унікальні, то немає можливості звести їх до подібних явищ. «У кожного своя доля».

Крім пояснення, до біологічних об'єктів прокладемо метод моделювання. Як і в будь-якій іншій галузі пізнання, біологічні об'єкти піддаються моделюванню. Найчастіше цей підхід є єдиним можливим.

Наведемо перелік основних типів біологічного моделювання:

1. гіпотетичне моделювання;
2. феноменологічна модель;
3. моделі наближення (щось вважаємо більшим (значущим), а щось меншим (менш значущим));
4. модель спрощення (щоб зрозуміти явище, опустимо (спростимо) деякі деталі);
5. евристична модель (фактичного підтвердження немає, але модель сприяє кращому розумінню. Варто зачекати на докази.);

6. модель аналогій (враховуємо лише деякі (вже добре знайомі нам) фактори);
7. розумове моделювання (головний принцип - довести (спростувати) щось теоретично);
8. моделювання потенційних можливостей (у таких умовах організм, ймовірно, поводитиметься таким чином).

Головна складність біологічного моделювання полягає в тому, що всі біологічні істоти унікальні, а отже, модель ще більшою мірою не є тотожною об'єкту, ніж у випадку з фізичними об'єктами. Крім цього, ми не здатні контролювати внутрішні механізми, які керують поведінкою тварини. Уявити, як поводитимуться декілька металевих куль на рівній похилій площині (причому можна навіть «відмовити» силі тертя у праві на існування), просто. Проте, як поведуться на тій самій похилій площині кілька кошенят?

До провідних способів вивчення органічного світу можна віднести методи редукції та інтеграції.

Редукціонізм (буквально - відсувати назад, повертати) - це спрощення структури досліджуваного об'єкта, виведення його властивостей на підставі аналізу структур нижчого порядку. Редукціонізм розуміє «вищі» рівні як наслідок розвитку менш складних.

Інтегратизм (буквально – повний, цілий, непорушений) – процес чи дію, має своїм результатом відновлення, об'єднання і відновлення єдності властивостей та структури об'єкта. Обидва методи взаємно доповнюють одне одного. Використання тільки одного з них призводить до перекосу або у бік спрощення властивостей живого, або до «відриву» цих властивостей від структури та механізму функціонування об'єкта.

Дещо детальніше слід зупинитися на місці редукціонізму в біології. Однак спочатку спробуємо реконструювати причини та умови становлення редукційного підходу.

Найімовірніше витоки редукціонізму слід шукати у методологічних установках Нового часу (Ф. Бекон, Р. Декарт). Нагадаємо базове становище роботи Р. Декарта «Про метод» про те, що, перш ніж вирішити складне завдання, її попередньо слід розбити на ряд простих. Рішення останніх при подальшій інтеграції відповідей має незмінно призвести до пояснення завдання вищого порядку.

Подібний підхід проектувався на живі організми. Підстава для цього служить точка зору, згідно з якою все складається з атомів, а отже, все, що відбувається в живих істотах, може бути зрозумілим мовою рухів і коливань атомів.

Однак таке перенесення має мати обмежений характер. Безсумнівно, він дещо спрощує розуміння механізму функціонування. Наприклад, системи органів виходячи з аналізу окремих органів чи тканин, спираючись з їхньої структурний елемент – клітину. Результати такого спрощення «складного до сукупності простого» були б прийнятні, якби при цьому зовсім не губилися властивості самого об'єкта. Живе це сума клітин, а клітина це сума органел. Іншими словами, редукційні моделі в біології слід розглядати лише як механізм, що «полегшує розуміння», який ніколи не стане «все, хто розуміє».

Таким чином, зазначимо, що у наших тезах подано ключові методологічні підходи до вивчення живого. Дана їх загальна характеристика та межі придатності до біологічного пізнання.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНИХ ТА СХІДНИХ ПАРАДИГМ ФІЛОСОФУВАННЯ

Білецький І.П.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Засновник феноменології Едмунд Гуссерль був прибічником класичного раціоналізму (тобто раціоналізму в розумінні Р. Декарта чи Б. Спінози). Виходячи з того, що істина є очевидністю та аподиктичністю (неможливістю бути іншим), він доходить до протиставлення раціоналізму емпіризмові (оскільки емпіричні данні не є ані очевидними,

ані аподиктичними) і проголошує необхідність поставити емпіричний світ у дужки. Тим самим він перетворює свою відновлену систему раціоналізму в феноменологію чи вчення про феномени свідомості (тобто, як працює наша свідомість у ході відповідних мисленевих процесів).

Власне Гуссерль не був першим, хто прийшов до подібних ідей, термін феноменологія використовувався Гегелем (його «Феноменологія духу»), а першим повноцінним феноменологом в історії західної філософії слід вважати Імануїла Канта, який у своїх «Критиках» описав роботу свідомості в процесі пізнання, етичного аналізу, естетичного сприйняття. Феноменологія Гуссерля з'являється в контексті т.зв. сучасної чи сцієнтиської парадигми філософування.

Раніше ми запропонували виділити п'ять загальних парадигм філософування [Білецький, Тагліна, 2022], а саме:

– традиційну індійську (яка виходить з ідей перевтілення, сансари (чи самсари, санскр. संसार: saṃsāra «блукання, мандри») та мокші (санскр. मोक्ष: mokṣa, «звільнення») чи звільнення з тенет сансари; відповідно філософія розглядалася як практичне мистецтво досягнення такого звільнення, різні школи індійської філософії пропонували різні шляхи цього) [Radhakrishnan];

– традиційну китайську (яка виходить із принципу т.зв. «організмізму», тобто точки зору, що всесвіт чи принаймні людське суспільство являє собою щось на кшталт єдиного організму, в якому кожна людина чи інша жива істота буде чимось на кшталт органу, і подібно тому, як у звичайному організмі, якщо всі органи займають притаманні їм місця та функціонують відповідним чином, то так само у Всесвіті/суспільстві, якщо кожна людина займає своє місце і слідує своїм обов'язкам, зумовленим цим місцем (тобто слідує своєму шляху чи Дао), то в піднебесній панують мир та злагода; якщо ж хтось відходить від свого шляху, то починаються проблеми. Звідси філософія в традиційному Китаї – це також насамперед практичне мистецтво зберігання гармонії у Всесвіті та суспільстві) [Fung Yu-lan, 1958, p. 16-30];

– античну парадигму (ситуація з якою є досить амбівалентною, оскільки з однієї сторони ми маємо досить велику кількість філософських текстів з тих часів, з іншої немає живих носіїв відповідного типу світобачення, які могли б просвітити нас щодо певних ключових аспектів цих тестів, які, будучи самоочевидними для носіїв відповідної культури, зазвичай наводяться без подальших роз'яснень. Ми схиляємося до того, щоб розглядати античну філософію, слідуючи насамперед тлумаченням французького дослідника П'єра Адо, згідно з якими філософія в часи античності передбачала певний філософський спосіб життя, необхідний для уникнення страждань та досягнення щастя; тобто також була насамперед практичною дисципліною) [Адо, 2014];

– авраамічну парадигму (тобто парадигму т.зв. авраамічних релігій – юдаїзму, християнства, ісламу, які не заважаючи на чисельні розходження, мають тим не менш спільну міфологічну та світоглядну основу (монотеїзм, фідеїзм, креаціонізм, опора на одкровення та Священне писання). Філософія в рамках цієї парадигми стає допоміжною дисципліною тлумачення цього писання, служницею богослов'я) [Рассел, 1995, с. 267-278];

– сучасну сцієнтиську парадигму (тобто парадигма сучасного світобачення, в основі якого картина реальності, яку репрезентують сучасні науки, насамперед природничі. Наука стає «символом віри» сучасної людини, а філософія врешті решт лише однією з наук, або як на думку багатьох наукою допоміжного характеру) [Білецький, Тагліна, 2022].

Сцієнтиська парадигма спирається на принцип т.зв. суб'єкт-об'єктної дихотомії, яка, якщо слідувати теорії М. Мак-Люена, є одним із ключових аспектів візуального

сприйняття та його візуальної логіки. Мак-Люен пов'язує перехід до візуальної культури із фонетичним письмом, яке інтеріорізуючись, призводить до звички сприймати насамперед візуальну інформацію, нехтуючи тим, що повідомляють інші органи чуття. Суб'єкт і об'єкт, суб'єктивне та об'єктивне виступають протилежностями, а пізнання стає відображенням об'єктивного в суб'єктивному (у свідомості), істина ж стає знанням, яке відповідає дійсності (т.зв. класична теорія істини). Головною проблемою такого підходу є проблема характеру дійсності, що пізнається; вона полягає в неможливості вийти за межі свідомості з тим, щоб доторкнутися до дійсності як такої. Звідси кантівське розрізнення явища і речі-в-собі.

Більша частина зусиль представників німецької класичної філософії після Канта була направлена на розв'язання цієї проблеми. Це і діалектика Я-не-Я у філософії Фіхте, теорія абсолютної тотожності у філософії Шеллінга та Світового Духа у філософії Гегеля. Власне, єдиний спосіб розв'язання проблеми звівся до ідеї тотожності індивідуального суб'єкта (свідомості) та світового духа (світової свідомості). Тобто індивідуальна свідомість може знайти в собі самій відповіді на всі питання буття, оскільки вона сама є проявом ширшої, світової свідомості, яка власне і породжує це буття. Аналогічні ідеї ми знаходимо в індійській (Адвайта-веданта та Вішишта-адвайта-веданта) та античній (неоплатонізм Плотіна) парадигмах філософування. В авраамічній парадигмі основою всього виступає Бог-творець, який сотворив світ і людину і заклав у людську свідомість можливість пізнання зовнішньої, їм же самим створеної частини реальності, а підказки щодо цього передав через одкровення.

В китайській парадигмі людина – це частина всесвітнього організму і, відповідно, йдеться не про суб'єкт-об'єктну опозицію, а про гармонію та злагодженість. І лише в Західній парадигмі проблема залишається нерозв'язною в рамках раціоналістичних підходів, що зумовлює обмеженість можливостей феноменологічного підходу, запропонованого Гуссерлем.

Література:

1. Адо П'єр. Що таке антична філософія? / Переклад з французької С. Йосипенко. Київ : Новий Акрополь, 2014. 428 с.
2. Білецький Ігор, Тагліна Юлія. Наукова та філософська раціональність у контексті парадигм західної і східної філософії. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки», 2022, № 66. с. 23-32. DOI: https://doi.org/10.26565/2306-6687-2022-66-01
3. Гуссерль Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології / Едмунд гуссерль; пер. з нім. і коментарі В. Кебуладзе. – Харків: Фоліо. 2024. – 348 с.
4. Мак-Люен Маршалл. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / Переклад з англ. А.А. Галушки, В.І. Постнікова. Київ : Ніка-Центр, 2008. 392 с.
5. Рассел Бертран. Історія західної філософії / Переклад з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. Київ : Основи, 1995. 759 с.
6. Fung Yu-lan. A Short History of Chinese Philosophy. New York, the Macmillan Company, 1958. 368 p.
7. Radhakrishnan S. Indian Philosophy. New York, the Macmillan Company, 1923. V. 1. 688 p., v.2. 822 p.

ФІЛОСОФІЯ І НАУКА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНА СИНЕРГІЯ В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Бохан І.А.
Харківський національній університет радіоелектроніки, м. Харків, Україна

Сучасний світ вступив в епоху четвертої промислової революції, яка значно впливає на всі аспекти суспільного життя. Штучний інтелект, квантові обчислення, генно-інженерія та інші проривні технології змінюють не лише спосіб взаємодії людини зі світом, але й саме розуміння людської сутності. У цих умовах виникає нагальна потреба у переосмисленні взаємодії філософії та науки. Їхній симбіоз виходить за межі суто методологічної чи епістемологічної співпраці, перетворюючись на важливий інструмент вирішення глобальних викликів.

Філософія здавна виконувала роль основи для наукового знання, формуючи принципи логіки, причинності, об'єктивності та етики. Проте в умовах стрімкого розвитку спеціалізованих наукових дисциплін філософія ризикує втратити зв'язок із прикладною реальністю. Ця теза пропонує концептуальну основу для відновлення та розширення цього зв'язку через аналіз трьох основних аспектів:

Філософія як методологічний фундамент науки. Філософські методи залишаються базовим інструментом формування наукових парадигм. Особливо це проявляється у формулюванні фундаментальних понять: істини, об'єктивності, раціональності. Критичний підхід до науки дозволяє уникнути догматизму та сприяє розвитку нових теорій, таких як еволюція понять у фізиці чи біології. З іншого боку, філософія методологічно супроводжує експериментальні науки, пропонуючи рамки для оцінки результатів і побудови теоретичних моделей.

Етичний вимір наукових інновацій. Розвиток сучасних технологій, таких як штучний інтелект (ШІ), генної інженерії, нанотехнологій та інших проривних напрямів, ставить перед людством безпрецедентні етичні виклики. Одним із центральних питань є визначення моральної відповідальності творців і користувачів цих технологій. Чи відповідає людина за дії автономних систем, які вона створює? Чи можливо передбачити всі наслідки впровадження таких технологій у суспільство? Наприклад, розробка ШІ вже сьогодні піднімає питання про межі його автономності, потенційну заміну людської праці, дискримінаційні алгоритми та ризики втрати приватності. [1]

Генна інженерія відкриває можливості редагування ДНК людини, усунення генетичних захворювань та навіть створення «ідеальних» людей. Водночас це породжує моральні дилеми: хто має право вирішувати, які зміни є допустимими? Чи можна використовувати такі технології для естетичних, а не лише медичних цілей? Чи не призведе це до посилення соціальної нерівності, коли лише заможні люди матимуть доступ до вдосконалення своїх дітей?

Окрім цього, виникає питання про відповідальність за навколишнє середовище. Технологічний прогрес часто супроводжується виснаженням ресурсів і порушенням екологічного балансу. Наприклад, чи мають країни право використовувати інновації, такі як геоінженерія, для управління кліматом, ризикуючи при цьому негативно вплинути на інші регіони світу?

Філософія етики є необхідним інструментом для аналізу цих проблем. Вона не лише допомагає формулювати універсальні принципи, які можуть стати основою регулювання, але й сприяє створенню діалогу між науковцями, політиками та громадськістю. Наприклад, концепції утилітаризму та деонтології можна застосовувати для оцінки ризиків і переваг технологій, тоді як віртуальна етика сприяє формуванню моральної культури серед творців інновацій. [2]

Також важливо враховувати культурні та релігійні особливості, які впливають на сприйняття наукових досягнень. У той час як у деяких країнах технологічний прогрес

сприймається як благо, в інших він може викликати страх або неприйняття. Звідси випливає необхідність інтеркультурного філософського діалогу для створення етичних норм, які будуть універсально прийнятими.

В умовах стрімкого розвитку науки та технологій філософія стає гарантом гармонійного співіснування нових інновацій із моральними цінностями. Без її участі людство ризикує не лише втратити контроль над наслідками наукових досягнень, але й поставити під загрозу своє власне майбутнє.

Виклики антропоцентризму та постгуманізм.Традиційна філософія часто базувалася на антропоцентричному баченні світу. Проте технологічний прогрес, зокрема розробка автономних систем, зміщує фокус на міжвидову співпрацю, екосистемний підхід та постгуманізм. Як змінюється місце людини у світі, де машини перевершують її у багатьох когнітивних процесах? Філософія надає платформу для аналізу цих трансформацій. [3]

Метафізика і межі науки. Наука здатна вирішувати прикладні проблеми, проте її межі визначаються метафізичними категоріями. Філософія пропонує інструменти для осмислення понять простору, часу, причинності, які, своєю чергою, є базовими для побудови наукових моделей. Наприклад, квантова механіка та загальна теорія відносності демонструють, що без філософського аналізу меж науки неможливо рухатися вперед.

Висновок

Філософія та наука мають діяти як єдиний міждисциплінарний механізм, здатний не лише відповідати на актуальні питання, а й передбачати наслідки наукових відкриттів. Це сприятиме формуванню гармонійного суспільства, де технології та наукові інновації служать на благо людства, а етичні принципи залишаються основою для прийняття рішень. Повернення до синергії цих двох сфер відкриває нові горизонти для вирішення глобальних викликів, забезпечуючи сталий розвиток людства.

Література:

1. Етичні аспекти використання штучного інтелекту у навчальних процесах та робота з даними здобувачів освіти. Пилипенко Надія Миколаївна, Губарь Ольга Григорівна, Чирва Ганна Миколаївна, Сумський національний аграрний університет, м. Суми, Україна https://futurity-publishing.com/wp-content/uploads/2023/11/Pylypenko-N.-Hubar-O.-Chyrva-H.-2023.pdf
2. Етичні проблеми генно-інженерних технологій, медичного застосування стовбурових клітин, клонування органів і тканин. https://medmuv.com/uk/eticni-problemi-genno-inzenernih-tehnologij-medicnogo-zastosuvanna-stovburovih-klitin-klonuvanna-organiv-i-tkanin-3/
3. Біоетика: Підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. IV рівня акредитації / В.М. Запорожан, М.Л. Аряєв. — К.: Здоров’я, 2005. — 288 с. — Бібліогр.: с. 288. — ISBN 5-311-01392-3

ОСВІТА ТА ПРИНЦИП ТОТОЖНОСТІ МИСЛЕННЯ І БУТТЯ

Возняк С.В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна

Формулювання назви цього матеріалу може спонукати таке запитання: яке, власне, відношення має суто філософська проблема (тотожність мислення і буття) до освітнього процесу, до педагогіки, яка має свій предмет, свої завдання та способи їх вирішення? Однак у філософії немає жодної проблеми, яка не мала б істотного відношення до реалій життєвого процесу, оскільки філософія постає теоретичною рефлексією на граничні питання людського буття у світі. З іншого боку, якщо освіта – свідомо чи несвідомо –

нехтує філософською традицією розуміння мислення і крізь мислення – людського буття у його істотності, вона приречена на безпорадність.

Візьмемо на себе сміливість стверджувати, що тотожність мислення і буття є не тільки і не стільки теоретичною, скільки проблемою *практичною*. Життєвий процес людського буття у своїй *істині* може бути здійсненим тільки в рамках принципу тотожності буття і мислення. Подібна тотожність є необхідним моментом самої основи людського життя, адже буття і суб'єктивна форма руху всередині цього буття повинні збігатись. Там же, де життєвий процес здійснюється в неадекватних, перекручених формах, де його закономірності не виявлені та істина самої реальності не дана суб'єктові, момент тотожності мислення і буття все одно присутній, оскільки істина тут постає у відносній формі, життєвий процес залежить від випадковості, які вибудовуються життєвим, повсякденним «мисленням» у такий же випадковий порядок, проте йому надається якійсь логічний лад.

Сказане повним чином стосується і педагогіки. Якщо йдеться про *тотожність мислення і буття* в цій сфері, варто окреслити власне освітній вимір буття (або буттєвий вимір освіти). Освіта – аж ніяк не якась «соціалізація», про яку стільки вже достатньо нерозумного наговорено, не певна «підготовка до життя», жодним чином не процес «набуття знань, вмінь та навичок» чи освоєння якихось «компетенцій». Освіта є процесом неперервного становлення людської суб'єктивності, процесом поступового *олюднення індивіда*. Причому освітній процес є найвищим (і тому найскладнішим) процесом серед форм універсального розвитку світової субстанції: саме тут формується суб'єкт продовження, здійснення цього розвитку. Освіта є найвищий (і тому найскладніший) рух серед усіх форм суспільно-історичного, культурно-історичного процесу, оскільки крок за кроком вибудовує суб'єкта цього процесу. За такого розуміння освітній процес не варто ототожнювати лише з його інституалізованими формами і структурами.

Зрозуміло, що дійсну, істинну тотожність буття і мислення в педагогічному процесі здатне забезпечити лише нове педагогічне мислення. Сказав же якось Геґель: «Яке поняття, такий і труд». Розвиненому, цілісному педагогічному мисленню відповідає й гідний педагогічний труд, нелегка праця вчительства. Але якщо «поняття» недолуге, то й труд відповідно недолугий. Такий педагог «без поняття» про справжнє, істинне навчання і виховання.

Справжнє навчання можливе лише у ситуації зустрічі з тим, що до нас *звернене*. Звернене *воістину* і *за істиною*, – як за істиною своєю, так і за правдою самого звернення як такого. Напевно, *не можна зустрітись* з тим, що до нас не звернене. Зустріч з тим, що просто *дано*, не є за істиною своєю «зустріч»: адже вона неодмінно вимагає як мінімум двох співучасників. Зустріч може відбутися лише в міру готовності до неї. А ось що станеться, щ з нами відбудеться у «*ситуації зустрічі*» – заздалегідь невідомо, адже тут, як слушно стверджує Мартін Бубер, причино-відповідність як така (логіка детермінізму) не спрацьовує. Ось чому в таємничій та диявольськи складній сфері педагогічній немає жорсткої обумовленості, імплікації. Але ясно досить чітко одне: якщо педагогічне спілкування позбавлене ейдетики зустрічання (як між суб'єктивностями учасників, так і між ними та культурою, що виступає змістом і формою саморуху освіти як утворення людини) і, відповідно, його логосу, – то шанси на цілісний розвиток особистості, на розвиток *розуму як уміння розрізняти добро і зло* «енергійно прямують до нуля» (як говорив Евальд Васильович Ільєнков, щоправда, з іншого приводу).

А хіба той «матеріал», який мають «проходити» учні у навчальних закладах, та багаторазово адаптована (нібито до їх вікових особливостей та здібностей) та препарована дидактами-методистами для зручності вживання-користування нудотна жуйка, що заповнила сторінки підручників, – **звернені** до *душі* і *розуму* тих, хто змушений таке «перетравлювати», заучувати, повторювати та «здавати»? – Риторичне питання. І хіба цей

«матеріал» звернений до них за істиною тих наук, які вивчаються, за істинною природою знання як такого? Подібне «навчання» є заучуванням, – у кращому разі. Мислити воно не навчає, а отже, не навчає нічому справжньому.

Вчити мисленню – значить вводити учня у **ситуацію думки** (разом входити у таку ситуацію, щоб це належало нашій істотності, а наша істотність – суті думки як такої), а не змушувати заучувати деякі правила і принципи. Вчити громадянськості – вводити учня у ситуацію громадянськості, а не зганяти на всякі «заходи», де багато фальші, брехні, дешевої патетики. Вчити моральності – значить вводити учнів **у ситуацію моральності**, будувати всі без винятку відносини із ними як цілком моральнісні (тобто жодним чином не зазіхати на особистість іншого), а не моралізувати, «читати мораль».

Ввести дитину в ситуацію мислення, у ситуації поваги до старших, слухняності та ін. – значить: разом з нею *ввести себе* у такі ситуації, увійти в них (а це зовсім не означає «подавати приклад») «без дурнів», цілісно, афективно-розумно, небайдуже і *морально*, оскільки в таких ситуаціях виражено ставлення до роду людського, до реальних людей і до самого себе, тут все звернено до тебе (тобто – до нас) за Істиною, за вищою Правдою (тобто, відразу ж – і за вимірами Добра та Краси). І не забувати: так «входити в ситуації» разом зі своїми учнями, щоб наша істота належала істотному, а істотність – нашій істоті, іншими словами – *вводити себе цілісно* і в якусь *цілісність* (не *замість* учнів, а *разом* з ними, – ще в 60-ті роки акцентував увагу педагогів Генріх Степанович Батищев).

Але в такому разі можна розв'язати суперечність між навчанням і вихованням, вони вже – не зовні стиковані або узгоджені за улюбленим багатьма «принципом доповнювальності». Якщо навчання полягає у приведенні себе у відповідність з чимось істотним, то, отже, у цьому процесі саме істотне **живить мене собою**, виховує. Якщо навчання виступає самозміною, то що таке виховання без іманентної самозміни? Але в який бік – зміна? – А в кінцевому рахунку все визначається саме тим, **в яку саме ситуацію** ми вводимо учня, вірніше – в яку саме ситуацію **ми входимо разом з ним**. І як ми проживемо в цій ситуації, чому *навчимося*.

За М. Гайдеґґером виходить, що *вчитися взагалі* і *вчитися мислити* за своїм змістом збігаються. І він має рацію. Справді, навіщо вчитися, якщо при цьому не вчитися мисленню? А навіщо вчитися мисленню, якщо при цьому не *вчитися бути людиною*? А навіщо, власне, бути людиною? – Із цього й треба було *починати*. Починати *думати*.

«Школа повинна вчити мислити!» – закликав Евальд Ільєнков ще у 1962 році. І вдало пояснював, як це можна і треба робити: через рішучу відмову від традиційної передачі «готового» знання і віднайдення тих умов (суперечностей), в яких те чи інше знання зароджувалось як відповідь на реальні історичні запитування. Дехто і тепер стверджує, що Е.В. Ільєнков, мабуть, у цьому питанні перебільшив, адже не всім бути мислителями. На цей закид ми відповімо просто: *володіти мисленням* як таким – творчим, самостійним, діалектичним – повинна кожна людина абсолютно незалежно від її професійних уподобань. Тому школа дійсно повинна вчити мислити. При цьому їй, школі, треба довести до пуття, до поняття, що таке «*мислити*» – так само, як і що таке «*вчити*».

Принцип тотожності мислення і буття в освітньому процесі так чи інакше *реалізується* – навіть коли він відкидається або за ситуації повного невідання педагогами про його наявність. Річ у тім, *якому рівневі* (регіону) *буття* відповідає той чи інший тип мислення. Рівень буття визначає спосіб мислення, і навпаки.

Адекватна освіта повинна свідомо сповідувати принцип тотожності мислення та буття у його *цілісності* та повноті. А це передбачає *серйозний рівень культури роботи* з категоріями. Категорії повинні підніматись до поняття, до розуміння, а поняття – рефлексивно активувати свою категоріальну будову. Освіта повинна постійно тримати під своїм *суверенним контролем* якість тих *інтелектуальних процедур*, форм і засобів, які вона застосовує, тобто – свій тип мислення. Це означає, своєю чергою, *відстежування* тих

рівнів буття, які відповідають цим формам. *Відстежування* тієї інтенції у людському бутті, яка пов'язана із цілісним розвитком особистості кожного, значить – з реальним утвердженням Істини, Добра і Краси. Щоб не вийшло так, шо ми своєю недолугою освітянською діяльністю раптом формуємо *не той, не такий* світогляд, що сприяє олюдненню людини, а зовсім інший, протилежний…

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КОРДОЦЕНТРИЗМУ ДЛЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Войтків Л.В.
КЗЛОР «Самбірський фаховий педагогічний коледж імені Івана Филипчака», Львівська обл., Україна

Кордоцентризм як світоглядний та методологічний принцип, розроблений у межах української філософської традиції, допомагає уникати обмеженості крайнього раціоналізму та ірраціоналізму, знайти міру відповідності між раціональним та ірраціональним в душі людини, у способах людського світовідношення. Водночас кордоцентризм має велике значення саме для філософії освіти.

У сучасному українському суспільстві всі гостро і вголос переймаються проблемою моральної кризи, особливо серед молоді, розповсюдженню низьких смаків, «не тих» ціннісних орієнтацій, засиллям психології споживацтва, прагматизму аж до відвертого утилітаризму, нехтуванням не тільки християнськими цінностями, але й простими правилами людського співжиття. Виникає питання: а чи розуміють педагоги, що таке гріх, гріховна поведінка? Для них зазвичай гріх – це порушення тих чи інших заборон, заповідей, правил. А видатний православний діяч і мислитель ХХ століття митрополит Антоній Сурозький вважав, що гріх це перш за все втрата людиною контакту з власною глибиною; в людині присутня глибина, людина, яка живе глибинно, здатна діяти з самої серцевини свого буття. А натомість ми живемо поверхнево, живемо лише поверхневими почуттями, поняттями.

Яким же чином у реальному педагогічному процесі запобігати схильності до гріха? Настановами, проповідями, покараннями, напучуваннями, чи краще *подбати про власне людську глибину* і щоб учні вміли відчувати її справжність і *боялися* більше за все не покарання, не поганої оцінки, а саме *втрати контакту* з власною глибиною. – Ось у який бік нас «тягне» – і вельми рішуче – кордоцентризм, «філософія серця». І якщо серйозно поставитись до кордоцентризму і справді перетворити його на принцип педагогічної теорії та педагогічних практик, потрібна *зміна педагогічного мислення*, відмова від традиційних вихователськиx установок, дидактичних упереджень. Потрібно нарешті навчитися думати – ретельно, ґрунтовно, по-філософськи.

Кордоцентризм як світоглядний принцип несумірний із старим, традиційним педагогічним мисленням, яке навіть і не в змозі адекватно усвідомити витоки та причини суперечностей, що наростають у царині освіти, у характері взаємин, стосунків учасників педагогічного процесу. Така педагогіка є відверто *безсердечною* і такою, що породжує, розширено відтворює безсердечність. Вона втратила, говорячи словами Б. Вишеславцева, «культуру серця». Хоча подібна втрата постає характеристикою всієї сучасної цивілізації. Можна сказати, що «*склероз серця*» являє собою принципову характерну ознаку старого педагогічного мислення. А ліки від такого «склерозу» можуть бути тільки одними: «переміна ума», перехід до іншого, нового педагогічного мислення.

Залучення *глибини людського серця* к педагогічний процес відбувається лише у межах такого спілкування, яке трансцендує власну поверхню і йде онтологічно вглиб. На нашу думку, саме концепція «глибинного спілкування» видатного філософа ХХ століття Г.С. Батищева здатна реально відповідати принципам кордоцентризму (хоча сам філософ не писав про «філософію серця»), а її філософсько-освітні імплікації сприяють переходу до нового педагогічного мислення.

На наш погляд, ідеї «філософії серця» постають гранично актуальними саме сьогодні, саме тепер, коли відбувається становлення інформаційної цивілізації, коли з людиною і формами людської комунікації відбуваються серйозні зміни, іноді дуже небезпечні і загрозливі. Адже, якщо подумати, сучасні інформаційні технології дозволяють вчителю рішуче витіснити на периферію своєї діяльності і своїх турбот завдання *передачі знання*. А всі сили зосередити на найважливішому – на духовному і душевному, *на пошуку реальних шляхів до сердець* своїх учнів, своїх вихованців. Перебити силу впливу, напору, зухвальства засобів масових комунікацій та інших джерел інформації – неможливо, та й не треба. Але можна – через побудову педагогічної взаємодії як *щиросердного* (а не звужено-фахового, предметного або повчально-напучувального) спілкування – *пробуджувати в серцях учнів потяг до істинного, справжнього, високого*. І саме це повинно бути *основним* і мабуть *єдиним* предметом зосереджених духовно-душевних турбот сучасного вчителя.

Відомий педагог і письменник Симон Львович Соловейчик у книзі «Педагогіка для всіх» стверджував, що успіх виховання залежить не від тих чи інших прийомів, технологій, методик, а в першу чергу від налаштованості душі вихователя, від його власної віри в правду, віри в добро, віри в красу. Автор душевне пов'язує зі станами віри, надії і любові, а духовне – Істиною (Правдою), Добром і Красою. Поєднання душевності і духовності у живому серці – і є віра в правду, добро і красу, любов до правди, добра і краси. Лише таким чином можна зрозуміти, чому серце, власне, є осереддям душі і духу, чому серце постає екзистенційною засадою духу.

Філософсько-педагогічне значення «філософії серця» полягає у тому, що адекватне розуміння дійсної ролі і місця серця в структурі людської суб'єктності неминуче приводить до думки про необхідність іншого педагогічного мислення. Ідеї «філософії серця» *не імплантуються* у старе, розсудково уражене педагогічне мислення, на цьому рівні вони залишаються лише благими побажаннями, які жодним чином не змінюють існуючий стан речей. Якщо Г.Г. Шпет мав рацію, стверджуючи, що шлях Юркевича з його «філософією серця» – це шлях очищення розуму, то ми можемо додати: це вельми непростий і вельми потрібний *шлях очищення* власне *педагогічного розуму*. А якщо ми пригадаємо ісихастські ідеї та практики «*зведення ума в серце*» як особливий процес концентрації, зосередження або центрування свідомості, який приводить до появи нових структур душі, то можна стверджувати, що це і є роботою, завданням і покликанням нового педагогічного мислення, яке здатне забезпечити і зберігання серця, і зберігання ума. Відповідно, саме таке педагогічне мислення повинно досягати *культури ума* і *культури серця*. Традиційний педагогічний дискурс, взасадничений на об'єктно-предметному знанні, цього зрозуміти і більше за те – реально впровадити у практику – не зможе, оскільки уся істотність екзистенціальних вимірів культури ума і культури у ньому іманентно вихолощується, редукується. Сам філософсько-освітній дискурс повинен підніматися до нового педагогічного мислення, щоб зрозуміти «філософію серця».

Серце як екзистенційна засада *духу,* який, своєю чергою, складає *онтологію серця*, і є глибинність відчуття первинності, першості, визначальності *інших*, людства, і не просто поза собою, а у самому собі, у своїх найглибших і найбільш потаємних надрах. Принаймні, розмисли над ідеями Памфіла Юркевича стосовно серця та його ролі у житті людини приводять крок за кроком саме до такого висновку. Почуття людяності, відчуття духовної спорідненості людей набувається людиною і тримається над-природними чинниками. Мовою світської філософії це буде культура, мовою релігії – благодать За П.Д. Юркевичем серце – це *живий зміст* нашого духу.

Отже, для реального та вдумливого впровадження ідей «філософії серця» в освітній процес потрібна «переміна ума», зміна типу власне педагогічного мислення. Кордоцентризм як світоглядний та методологічний принцип *несумірний* із старим педагогічним мисленням, яке навіть і не в змозі адекватно усвідомити витоки та причини суперечностей у характері взаємин учасників педагогічного процесу. Така педагогіка є

відверто безсердечною і такою, що породжує, розширено відтворює безсердечність. Вона втратила «культуру серця». Залучення глибини людського серця у педагогічний процес відбувається лише у межах такого спілкування, яке трансцендує власну поверхню і йде онтологічно вглиб. Тільки таким чином *серця учнів можна залучити у процес педагогічного спілкування*, тільки тоді *щось істотне залишиться в серці*, а не просто «в голові» як корисна або байдужа «інформація» або певна «компетенція».

Філософсько-педагогічний зміст «філософії серця» полягає у тому, що дійсне сприйняття подібних ідей здатне ґрунтовно, до самих підвалин, змінити педагогічне мислення, а значить – і самий реальний характер побудови стосунків учасників освітнього процесу. З іншого боку, традиційне, «старе» педагогічне мислення неспроможне до засвоєння змістовності «філософії серця», оскільки таке розпредметнення потребує певної філософської культури ума.

СТІМПАНК ТА РЕТРОФУТУРОЛОГІЯ – ЗАБАВКА ЧИ МОЖЛИВИЙ ПОРЯТУНОК ЛЮДСТВА

Годзь Н.Б.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

****

Там інші вулиці, будинки, річки
І навіть небо наче як не в нас
Там зупинився наче час
Там все, що зараз не до нас
Життя мільйонами що наче як метелики
Всі промайнули
З минулого прийшли, минулим потонули
Париж, он Сена, он ставки,
Будинки, парки, - все чуже,
Мовчу, мовчу, бо вже дійде до сварки...
…….
А тут – от я і ми:
У місті, що домівкою дано
Тим, хто над нами то далеко, а то близько
Що втримає раптово там,
Де аж занадто смертю слизько
До серця нас притисне близько, близько
До дому приведе...
У цьому світі, що країною своєю
Ми звемо навіть в чорні дні
Тут Харків, ми, і ти, і ви...
І річки як артерії та вени,
І парки, і дома живі і мертві,
І серед всього цього знову ми,
Такі маленькі, начебто самотні,
Чекаємо із осені - зими
І сподіваємось на весну,
І молимо, аби життя воскресло
А разом з ним і ти, і ми**...**

Наталія Годзь. Харків. Україна 25.10.2024 р.

В нашому сьогоденні, виявляється потрібно озвучувати та відповідно підкріплювати текстами старі, і, мабуть тому незаслужено забуті істини та традиції. Світ розвивається за власними законами, які нам на щастя, здебільшого вдається розкрити, але на цьому шляху відкриття-розкриття-пояснення-втілення на практиці досить часто проявляється побічний феномен, який виражається не просто в механізмі забування чи витіснення на периферію старих моделей, уявлень, тенденцій у науковому та літературному, художньому просторах але й такий прикрий психологізм, як ***ігнорування та скептичне відношення до минулого***, особливо до технологій минулого та футурологічних уявлень з промайнувшого часу. Нещодавно, раптово на очі потрапили матеріали, які, відповідно, торкаються біографії та творчості Жуля Верна, наукова допитливість заставила пошукати біографію письменника і перечитуючи матеріали вийшло так, що вдалося відкрити для себе що і син, і онук Жуля Верна мали також футурологічний та історично-технологічно забарвлений хист та уяву. Наступні дні раптово привернули увагу такою течією у постмодерністському сучасному світі як «Стимпанк», «паропанк» - поняття, досі невідомі колу моїх наукових інтересів. Попередньо, займаючись питаннями прогностики, футурології та планування у свій час була розвинена, запропонована та модифікована теорія футурології [1], в якій вдалося використати на жаль, малопомітні на той час пропозиції та наукові ідеї проф. В.В. Шкоди та А.М. Фомічева, так от під час роботи над цим дисертаційним дослідженням саме у ті роки для кола наукового простору було відкрито та дороблене відповідно у матеріалах власного дослідження поняття «ретрофутурологія» [1]. На той час навіть працюючи з простором наукової фантастики та фентезі, вищенаведені поняття у науковій літературі у поєднанні з футурологією не зустрічалися. Тому звернувшись спочатку до Вікіпедії (яку рекомендую студентам читати задля загальної просвіти але не для підготовки виступів на семінарах) виявилося, що дійсно в науковому просторі вже сформовано поняття і стімпанка, і паропанка саме у поєднанні з науково-технічним, мистецьким і літературним простором [2], [3]. Отже, посилаючись на Вікіпедію зазначимо, що «Стимпа́нк (Стімпанк) або ж паропа́нк (*steam* + *punk*, «пара» + «протест, конфлікт») це різновид фантастики, яка описує простір такого «реального сьогоденного» світу, — де електроніку заміняють технології парових машин. Цей напрям навіть має власну «класику» і починає «історію» з другої половини XIX сторіччя і має низку уявлень про капіталістичні відносини та відповідно будує ретро-пейзаж та ландшафт відповідно до технологій. Вікіпедія пише, що вперше поняття, як і термін використали та запропонували письменники Джеймс Блейлок і Кевін Джетер на сторінках журналу Locus ще у 1987 році і «Термін виник як пародійне протиставлення іншому напряму – кіберпанку, тому «ранній стимпанк створювався за традиційними сценаріями свого «старшого брата» з механічним перенесенням дії в реальність, де панують парові технології» [2]. Не менш цікавим є пояснення понять на іншому сайті [3], але саме важливе для нас є те, що в ретрофутурологічних дослідження в наш час ці два терміни активно відносять саме до футурологічних у питанні філософії техніки. Подальший аналіз дав змогу звернутися до праці Х. Дженкінс ««Завтра, якого ніколи не було» – ретрофутуризм у коміксах Діна Моттера» [4] – бо як виявилося, технoретрофутурізм як і стімпанк точиться навколо пейзажу (уявного, але пейзажу та ландшафту). Далі можемо назвати цікаву працю Р. Вітсон «Стімпанк і цифрові гуманітарні науки дев'ятнадцятого століття: літературний ретрофутуризм, медіаархеологія, альтернативні історії» [5], як можна побачити, термін почав розширюватися і виникло поняття «дизельпанк», яке так само дотичне до футурології» – а саме стаття І. Рамос у 2020 –му році була присвячена цій тематиці: «Побудова альтернативного світу: ретрофутуризм і ретрофілія в наративах стімпанку та дизельпанку» [6]. Попередньо вже була написана праця Р. Латам «Наше виснажене завтра» [7], описано ландшафт та ретроуявлення та їх вплив у праці Г.А. Рейвен «Ретро-футуризм: як минуле впливає на візуальний дизайн у відеоіграх» (докторська дисертація, Інститут мистецтва,

Design+ Technology) [8], та «Вчорашнє завтра: ретрофутуристичне бачення альтернативного минулого Лондона в стімпанк-фантастиці» в Literary London Journal [9].

Висновки:

Таким чином, несподівано для себе ми вийшли на новий виток дослідження не лише питань футурології, екологічної футурології та філософії екології, але й на поєднуючи нові дисципліни, в якій разом існує футурологія прогностика, ретрофутурологія та екологічна футурологія і при цьому всьому є місце таким дисциплінам як фантастика, наукова фантастика та філософія мови і психологія. Додам, що і філософія техніки абсолютно дотична до означених груп дисциплін. Пригадалося. що ще В.І. Вернадський на початку XX сторіччя писав, що наступає ера нових суміжних дисциплін – матеріали дослідження запропонованого виступу знов і знов підтверджують його науковий прогноз: час нових наук лише розпочинається.

Література:

1. Годзь Н.Б. (2017) Вступ до екологічної футурології. – Харків : Видавець Олександр Савчук, 2017. – 572 с.
2. Стімпанк (Steampunk) - це що таке, слово, стиль, жанр. **URL:** https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BA
3. Стимпанк URL: https://termin.in.ua/stimpank-steampunk/
4. Jenkins, H. (2010). ‘The Tomorrow that Never Was’–Retrofuturism in the Comics of Dean Motter. *Comics and the City: Urban Space in Print, Picture, and Sequence. New York and London: Continuum*, 63-83. **URL:** https://www.torrossa.com/gs/resourceProxy?an=5203301&publisher=FZ0661#page=74
5. Whitson, R. (2016). Steampunk and Nineteenth-Century Digital Humanities: Literary Retrofuturisms, Media Archaeologies, Alternate Histories. Routledge. **URL:** https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315717142/steampunk-nineteenth-century-digital-humanities-roger-whitson
6. Ramos, I. (2020). Alternate world building: Retrofuturism and retrophilia in steampunk and dieselpunk narratives. **URL:** https://revista-anglo-saxonica.org/sv/articles/10.5334/as.23
7. Latham, Rob. "Our jaded tomorrows." (2009): 339-349. **URL:** https://www.jstor.org/stable/40649965
8. Raven Hurley, A. (2024). Retro-futurism: How the past influences visual design in video games (Doctoral dissertation, Institute of Art, Design+ Technology). **URL:** https://illustro-iadt.figshare.com/articles/thesis/Retro-futurism_How_the_past_influences_visual_design_in_video_games/25407934
9. Esser, H. (2014). Yesterday’s tomorrows: Retrofuturist visions of London’s alternative pasts in steampunk fiction. *The Literary London Journal*, *11*(2), 18-34. Ессер, Х. (2014). **URL:** http://www.literarylondon.org/london-journal/autumn2014/esser.pdf

ПРО ДОСВІДИ ВІЙНИ ТА ЇХ РОЗУМІННЯ

Гончаренко О. А.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, Україна

Питання впливу досвідів війни на їх запобігання у майбутньому здається тривіальним. Звісно, вони мають значення, оскільки слугують призмою для розпізнавання та попередження військових злочинів будь-де і будь-коли. Але чи так просто зрозуміти ці досвіди, коли їх опис не гарантує розуміння, оскільки є «небаченим з точки

зору світогляду нормальної людини й потерпає від неспроможності його вербалізувати» [3, с. 674].

Український журналіст Станіслав Асєєв після звільнення у 2019 році з таємної в'язниці «Ізоляція», розташованої на підконтрольній Росії частині Донбасу і перетвореної на концентраційний табір, написав, що жодна людина не зможе зрозуміти, як це було, якщо сама не опинялася в полоні. Навіть другу-в'язню він не зміг би пояснити, що відчуває будь-якої миті у полоні, так само як і друг-в'язень не зміг би передати йому своїх почуттів: «Не варто ображати тих, кого били струмом і роками тримали в підвалах, фразою «ми розуміємо». Навряд чи пограничний досвід можна взагалі зрозуміти. Часто ми самі одне одного не можемо зрозуміти, хоча були в тих самих підвалах і відчували однакову кількість ампер на руках» [2, с. 183]. Втім Асєєв прагнув дібрати слів, щоб передати власний досвід перебування у полоні. Він не потребує підтримки, а лише згоди з ним.

На недоступності внутрішніх переживань для інших наголосив Людвіг Вітгенштайн. Він не погоджувався з Рене Декартом у тому, що власне відчуття, наприклад, болю, можна порівняти з чужим, хоча й розуміти, що вони не схожі між собою [5, с. 155]. На думку Вітгенштайна, можна тільки *вважати*, що хтось інший має біль, тому що уявити чужий біль за взірцем власного не так просто, оскільки на підставі болю, який відчуває людина, потрібно уявити біль, якого вона не відчуває. Тому філософ заперечив, що мова завжди функціонує одним способом та завжди служить одній меті: переказуванню думок про біль чи про щось інше. Він розрізняє мову особисту та загальну. Особиста мова стосується лише внутрішніх переживань того, хто про них говорить. Ніхто інший не може розуміти цієї мови. Втім ці внутрішні переживання, які передає особиста мова, можна, принаймні, визнати через загальну мову, тому що «істинне і хибне те, що люди *кажуть*, а в мові вони згодні одні з одними. Це згода не поглядів, а способу життя» [6, с. 88]. До мовного порозуміння Вітгенштайн відносив не тільки згоду у визначеннях, але й у судженнях.

Не викликає сумніву, що досвіди війни передаються тими, хто їх пережив, не лише для згоди з ними, але й для збентеження суспільством морального сумління, яке б не вимагало нічого більшого, як тільки того, «щоб ця планета лишилася місцем, придатним для людського життя» [1, с. 278].

Український письменник Володимир Вакуленко вів записи під час російської окупації у 2022 році його рідного села Капитолівка, що на Харківщині, маючи надію, що світ зможе його почути [4, с. 21]. Він до останнього вірив у людяність та міжнародне право [4, с. 19].

Втім, підміна міжнародною спільнотою поняття про перемогу України на ризик ескалації Росії, зумовленої, без сумніву, впливом російської пропаганди, виявляє не почутими українські досвіди війни. Тим самим людство ризикує як мінімум їх повторити.

Література

1. Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2021. С. 376.
2. Асєєєв С. «Світлий шлях»: історія одного концтабору [Текст]: коротка проза. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. 448 с.
3. Березюк Т. Радянські концтабори: не забути пам'ятати. Марголін Ю. *Подорож до країни Зе-Ка*. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2023. 688 с.
4. Вакуленко-К. В. Я перетворююсь… Щоденник окупації. Вибрані вірші. Харків: Віват, 2024. 192 с.
5. Декарт Р. Метафізичні твори. Харків: Фоліо, 2020. 219 с.
6. Wittgenstein L. Philosophical investigations. Oxford: Basil Blackwell. 1958. 250 с.

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ЕТИКИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Горбань Р. І.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Ідея етики штучного інтелекту (ШІ) зародилася на перетині науки, технологій та філософії, коли людство почало усвідомлювати можливі наслідки розвитку інтелектуальних машин. Упродовж десятиліть ШІ пройшов шлях від абстрактної наукової концепції до технології, яка проникає в різні сфери життя, порушуючи питання моральних меж, відповідальності та безпеки. Поява етичних дискусій щодо ШІ пов'язана з потребою визначити принципи, що керуватимуть його використанням і розвитком. Зокрема, вже в середині XX століття науковці почали обговорювати можливі ризики автономного прийняття рішень машинами, закладаючи підвалини для сучасної етики штучного інтелекту, яка сьогодні стала одним з ключових напрямів досліджень і регулювання в технологічній сфері.

Передумовою появи етики штучного інтелекту була комп'ютерна етика, що бере свій початок в середині XX століття, коли на світ з'явилися перші комп'ютери, адже саме їх поява стала фундаментом, на якому базувалася розробка інтелектуальних технологій та машин. Так, першим у світі комп'ютером заведено вважати автоматичну обчислювальну машину під назвою «Z3», що була розроблена німецьким інженером Конрадом Цузе у 1941 році [7]. Ця подія стала початком нової технологічної епохи – епохи комп'ютерів і протягом наступних декад продовжували з'являтися все новіші й складніші версії обчислювальних машин у США, Великобританії, СРСР тощо.

Паралельно із появою перших комп'ютерів на початку 1940-х років в Сполучених штатах Америки професор Массачусетського технологічного інституту (MIT) Норберт Вінер допомагав армії розробляти автономну зенітну гармату, що мала бути здатною засікати та відстежувати швидкісні літаки ворога, обчислювати їх ймовірну траєкторію та передавати цю інформацію іншій частині гармати, для відкриття вогню [2]. В результаті роботи над цим проєктом Вінер та деякі його колеги започаткували нову галузь науки, яку Вінер назвав «кібернетикою», тобто наукою про системи інформаційного зворотного зв'язку. Розглядаючи концепції кібернетики на фоні появи та розвитку цифрових обчислювальних машин в той час, Вінер зробив декілька важливих етичних висновків. Зокрема, в 1948 році у своїй книзі «Кібернетика: або контроль і зв'язок у тварин і машини» він передбачив революційні соціально-етичні наслідки розвитку комп'ютерів:

«Мені давно стало зрозуміло, що сучасна надшвидка обчислювальна машина була в принципі ідеальною центральною нервовою системою для апарату автоматичного керування; і що його вхід і вихід не обов'язково мають бути у формі чисел або діаграм, але цілком може бути, відповідно, показаннями штучних органів чуття, таких як фотоелементи або термометри, і продуктивністю двигунів або соленоїдів […] ми вже в змозі створювати штучні машини майже будь-якого ступеня складності продуктивності. Задовго до Нагасакі та публічної обізнаності про атомну бомбу мені спало на думку, що ми знаходимося тут у присутності іншого соціального потенціалу нечуваної важливості як для добра, так і для зла [5, с. 39].»

У 1950 році Вінер опублікував ще одну фундаментальну книгу «Використання людини людиною», в якій він розпочав науковий дискурс в галузі комп'ютерної етики й заклав траєкторію досліджень в цій галузі на наступні десятиліття. Так, його робота містить роздуми про мету людського життя, чотири принципи справедливості, метод виконання прикладної етики, обговорення фундаментальних питань комп'ютерної етики та приклади ключових тем комп'ютерної етики. В цій роботі Вінер передбачив, що з розвитком комп'ютерних технологій, їх вплив на суспільство буде зростати й рано чи пізно призведе до так званої «другої промислової революції», яка вплине на всі аспекти життя людини [6].

Наступні доробки в цій сфері з'явились у середині 1960-х років. Так, на фоні появи перших кіберзлочинів, інженер-дослідник з MIT Донн Паркер написав декілька робіт на цю тему і запропонував Асоціації обчислювальної техніки прийняти кодекс етики для своїх членів [2].

Водночас інший науковець з MIT Джозеф Вейзенбаум створив комп'ютерну програму під назвою ELIZA, яка імітувала розмову психотерапевта з пацієнтом. Цей проєкт викликав бурхливу реакцію серед наукової спільноти, через що Вайзенбаум вирішив написати книгу «Комп'ютерна потужність і людський розум» (1976), яка і досі вважається класикою комп'ютерної етики [4].

Говорячи про сам термін «комп'ютерна етика», варто відзначити, що він не був присутній ні у роботах Вінера, ні у роботах Паркера. Цей термін ввів американський викладач медичної етики, Волтер Манер у 1976 році. Він досліджував вплив комп'ютерів на медичну етику, в результаті чого, дійшов висновку про необхідність виокремлення нової галузі прикладної етики, яку він назвав «комп'ютерною етикою». Манер визначив комп'ютерну етику як галузь прикладної етики, що вивчає етичні проблеми, «загострені, трансформовані або створені комп'ютерними технологіями». Саме завдяки його роботі термін «комп'ютерна етика» почав широко використовуватися іншими вченими [2].

У 1978 році одним зі слухачів семінарів, які проводив Манер, був філософ Террел Уорд Байнам, засновник і головний редактор філософського журналу «Метафілософія». Він настільки захопився ідеями Манера, що вирішив видати окремий випуск свого журналу під назвою «Комп'ютери та етика», присвячений проблемам комп'ютерної етики. З цією метою він започаткував конкурс есе на цю тему, переможцем якого став Джеймс Мур зі своєю працею «Що таке комп'ютерна етика?» У своєму есе він описав проблематику комп'ютерної етики наступним чином:

«Типова проблема в комп'ютерній етиці виникає через те, як слід використовувати комп'ютерну технологію. Комп'ютери надають нам нові можливості, а вони, своєю чергою, дають нам нові варіанти для дій. Часто політики поведінки в таких ситуаціях не існує, або наявні політики здаються неадекватними. Головне завдання комп'ютерної етики — визначити, що ми повинні робити в таких випадках, тобто сформулювати політику, яка б керувала нашими діями. Звичайно, деякі етичні ситуації трапляються з нами як окремими особами, а деякі – як суспільством. До комп'ютерної етики належить розгляд як особистої, так і соціальної політики щодо етичного використання комп'ютерних технологій [3, с. 266].»

На думку Мура, комп'ютерна етика займається виявленням створених комп'ютером прогалин у політиках, роз'яснення концептуальних плутанин, формулювання політики щодо використання комп'ютерних технологій і етичне обґрунтування такої політики.

Після 1985 року дослідження у сфері комп'ютерної етики невпинно зростали з кожним роком. Почали з'являтися університетські курси, дослідницькі центри, конференції, статті та підручники, присвячені цій темі.

Повертаючись до сьогодення, до терміну «етики штучного інтелекту», складно визначити одного автора, який ввів це поняття. Натомість в статті «AI Ethics: A Long History and a Recent Burst of Attention» автори провели кількісне дослідження, в якому підрахували згадки термінів «етика» та «штучний інтелект» в назвах статей та книг на платформі Google Scholar. Так, перша така робота датується 1985 роком, а кількість таких робіт перевищила 10 одиниць на рік лише в 2014 році [1]. Таким чином, нескладно помітити, що ця тема буда далека від популярності протягом цих 30 років, що власне і не дивно, враховуючи науково-технічний прогрес в цій галузі. Лише з новою хвилею розвитку технологій ШІ на початку 2010-х, а саме після 2014 року кількість таких робіт почала стрімко зростати, досягнувши відмітки у понад 342 роботи у 2020 році.

Література:

1. BORENSTEIN, Jason, et al. AI ethics: A long history and a recent burst of attention. Computer, 2021, 54.1: 96-102.
2. BYNUM, Terrell Ward. A very short history of computer ethics. APA Newsletters on Philosophy and Computers, 2000, 99.2: 163-165.
3. MOOR, James H. What is computer ethics? In Computers and Ethics, Metaphilosophy, Basil Blackwell, 1985,16.4: 266 – 275
4. WEIZENBAUM, Joseph. Computer power and human reason: From judgment to calculation. 1976.
5. WIENER, Norbert. Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. MIT press, 2019.
6. WIENER, Norbert. The human use of human beings: Cybernetics and society. Houghton Mifflin, 1950.
7. The Z3. URL: https://web.archive.org/web/20060211035420/http://irb.cs.tu-berlin.de/~zuse/Konrad_Zuse/en/Rechner_Z3.html

ПРОБЛЕМА ДОСВІДУ: МІЖ РЕАЛЬНІСТЮ ТА ВІРТУАЛЬНІСТЮ

Городиська О.М.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Досвід завжди має індивідуальний вимір. Ба більше: справжній, дійсно значущий досвід може бути лише індивідуальним. Саме це є базою і умовою стійкості, цілісності Я, яке спроможне знаходитися у полі постійних трансформаційних подій, яким і є життя. При цьому трансформації, зміни, переходи – це, найперше, про сам спосіб життя, про цінності, про життєві орієнтири, які зумовлюють зміст Я. Тут варто зазначити, що справжнє «Я» завжди «знаходить стійкість тільки в собі, і тільки в цьому є причина щастя і самореалізації людини. Однак через розширення впливу і подальший глибинний симбіоз із людським технологічній і цифровій цивілізації вдається змінити бачення цінностей, тому людина, націлена лише на щось зовнішнє, часто приймає фальшивість за щирість, жорстокість за справедливість, фальшивість за правду, власницьку поведінку за любов і марнославство за почуття обов'язку» [2, p. 19]. Тому важливою проблемою для самовизначення Я та усвідомлення, розуміння ним свого справжнього досвіду є питання про реальність. Зрозуміло, що традиційно реальність у філософії інтерпретується як синонім всього, що дійсно існує (або існувало) навколо, або просто ототожнюється із дійсністю. Проте усі ці концепти не є самоочевидними, і це становить суттєву складність у процесі розуміння людиною себе, свого досвіду і життя.

Звичайно, можна спростити розуміння реальності до позиції наукового реалізму, але таке бачення аж ніяк не допомагає у розумінні людиною її особистого досвіду, а часто й тих життєвих орієнтирів та ціннісних настанов, які лише й можуть бути справжньою основою для проходження людиною свого унікального життєвого шляху. Реальність, в якій живе людина, яку вона формує і яка формує її, завжди є багатовимірним явищем, феноменальним по суті, зі складними відносинами між різними елементами та процесами, що її утворюють. Наприклад, дискурси як складне комунікативне явище, складна система ієрархії знань, що включає, окрім текстів, екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, установки, цілі адресата та ін.) як ідеологічні установки, врахування яких є необхідним для розуміння, значною мірою самі формують реальність. Фуко свого часу заперечував, що дискурси механічно копіюють «об'єктивну» реальність; а також стверджував, що за певних умов дискурси можуть формувати та перетворювати реальність [6, p. 152]. Це допомагає зрозуміти природу подій, що трансформують, сам

досвід людини. Перетворююча подія як технічний термін може бути визначена як щось, що відбувається в реальності, будь то для окремої людини, групи або всієї цивілізації. Це раптово ставить під сумнів і навіть скасовує впевненість у тому, що раніше вважалося само собою зрозумілим, тим самим змушуючи людей, що їх було зметено цією хвилею, подумати про свій досвід, навіть про все життя, потенційно змінюючи не тільки їхній спосіб життя, а й їхню особистість. Тому важливою характеристикою реальності для людини, яка здобуває свій дійсний, унікальний життєвий досвід, є рухливість, змінюваність, і це неможна звести до наукового емпіризму чи навіть науково-теоретичного пояснення.

Таким чином, питання про реальність природним чином виходить у поле внутрішньо-зовнішньої взаємодії світу і Я, самої людини, тож очевидним є звернення до феноменологічного бачення реальності. Крім того, взаємодія зі світом, а отже досвід людини, завжди має історичний бік, що лише посилює елемент динамізму в його розумінні. Не випадково в термінах часу в Е. Гусерля «Я є сучасним, що має динамічну… спрямованість. Ця спрямованість говорить також про те, що актуальне буття, яке в своєму осередді є здійсненням себе, своїм горизонтом має здійснене буття, те буття, що стає, і те буття, що ще тільки буде здійснюватися» [3, p. 173]. Тож окрім рухливості, змінюваності, певної історичності та динамізму справжній досвід завжди характеризується абсолютною відкритістю, і це, мабуть, його найфундаментальніша характеристика. Свого часу Г. Ґ. Ґадамер робить висновок про те, «що досвід не має «керівних принципів». Власне, саме ця позбавленість принципів і є ознакою відкритості» [3, p. 167]. В чому, власне, полягає ця відкритість? Ґадамер підкреслював той факт, «що досвід має значення доти, доки його не спростує новий досвід, характеризує, цілком очевидно, загальну суть досвіду, хай то йдеться про наукову постановку в сучасному розумінні чи про досвід повсякденного життя у тому вигляді, в якому він завжди відбувався» [1, p. 325]. Більше того, «досвід, за власною його суттю, сам знімає в собі і тим ніби стирає свою ж історію. Це вже стосується досвіду повсякденного життя, але передовсім – наукової постановки питання досвіду. Ось чому те, що теорія досвіду телеологічно зорієнтована на здобуття істини, яке відбувається в цьому досвіді, є не випадковою однобічністю сучасної теорії науки, але фактично обґрунтованістю» [1, p. 322]. Таким чином, досвід є сама відкритість; це завжди новий досвід, невловимий момент дійсного здобуття власної істини (не загальної) із обов'язковою спрямованістю на настання нового досвіду, нової істини. Через це питання про реальність як певний результат досвіду також стає вкрай важко вирішити, оскільки реальним може бути лише дійсно здобуте, а не щось теоретично обґрунтоване, яке просто не містить логічних протиріч. Саме тому досвід як *eventum tantum*, чисту подію, можна вловити лише в полі феноменологічного горизонту.

Отже варто підкреслити, що для розуміння, усвідомлення досвіду завжди необхідно відрізняти феноменологічний опис від емпіричного опису та традиційного науково-теоретичного пояснення, оскільки він, на відміну від інших згаданих, найперше, про внутрішній досвід, що відбувається зсередини останнього, з позиції спостерігача, який є включеним до нього. *Eventum tantum* і є справжня реальність, і вона є феноменальною, бо ми «можемо говорити про подію лише як про вже залучену до душі, що її виражає, та до тіла, що її здійснює, але ми були б абсолютно безпорадні, якби говорили про неї без цієї відстороненої частини...» [5, p. 106]. Як влучно тут зазначив Делез: «Як сказав би китайський (чи японський) філософ, світ – це Коло, чистий «резерв» подій, які актуалізуються в кожному «я» і реалізуються в речах одна за одною…» [5, p. 106]. Тож вочевидь теоретичний, сторонній опис реальності протистоїть феноменальному, який базується на інтенціональності і концентрується у чистому досвіді. Феноменальна реальність не є теоретичною, навпаки, – вона до-теоретична, фактична. Реальність виявляється осередком рухливого і завжди відкритого досвіду, єдністю істинних

феноменів, які є дійсними фактами життєвого світу, оскільки «… фактичність є моментом, коли досвід усвідомлює себе як той, що перебуває в умовах відчуженості (буття в світі), впливає на результат сприйняття-конституювання себе. Цей вплив реалізується в практиці» [3, p. 173]. Феномен в даному випадку як органічна цілісність містить внутрішні закономірності розвитку, не пов'язані безпосередньо ані з онтичною, ані з імагінативною реальностями, і в цій особливості проявляється його унікальна онтологічна природа, вільна від домінування як об'єктивного, так і суб'єктивного вимірів.

Також різні елементи єдиної феноменальної реальності досить чітко розподіляються людиною за різними онтологічними рівнями Я, вони можуть бути віднесені до дійсного, уявного, реального тощо. Оскільки досвід завжди індивідуальний, то й про реальність не можна стверджувати, що вона одна, але також вона не є нескінченно множинною. Скоріше вона є багатоманітним явленням реальності як спектру «життєвих світів», що складають в сукупності людський світ. Крім того, реальність обмежується як спекулятивними здібностями розуму, так і почуттями (переживаннями), які, у свою чергу, породжують індивідуалізовану чуттєвість (тобто здатність да відчуття). Отже реальність ніколи не є емпіричною, а також не є ідеальним уявленням розуму, вона феноменальна і ґрунтується на індивідуальному здоровому глузді, пов'язаному зі сферою потреб та цінностей людини, а тому передбачає екзистенційне переживання достовірності того, що сприймається, яке, в свою чергу, базується на специфічній чутливості "феноменального тіла" людини. Таким чином, досвід переживання реальності навколишнього світу та реальності власного існування мають спільне джерело. І ця підстава не може бути трансцендентною, вона має бути лише іманентною людині в усій її повноті та цілісності. Більше того, необхідно підкреслити безперервність і цілісність людського досвіду, представленого в єдності феноменальної реальності життєвого світу людини, що і складає екзистенційне переживання цієї реальності. Тож не можна сказати, та й «неможливо знати, де закінчується чуттєве та починається інтелігібельне: це новий спосіб висловити те, що двох світів не існує» [5, p. 66]. Тому вкрай цікавими та актуальними питаннями сьогодні видаються проблеми віртуальності, а точніше: чи можна вважати віртуальну реальність власне реальністю? І чи є можливим досвід людини у такому просторі?

Поки реальність сусідила із технологіями Web 1.0 до Web 2.0, досвід людини не відчував сутнісних впливів, оскільки йшлося просто про посилений інформаційний супровід того, що ми сприймаємо. Проте нове покоління Інтернету Web 3.0 змогло не тільки об'єднувати інформацію, але й зчитувати її, як це можуть люди, а отже проводити незалежне навчання та отримувати знання за допомогою людиноподібної поведінки. Не випадково Web 3.0 робить можливими створення, наприклад, цифрових близнюків, аватарів, або інших механізмів, які забезпечують людині глибоку участь, своєрідний життєвий досвід та ціннісні виміри, актуальні для користувачів мережі. Тож Web 3.0 є не лише інтелектуальним Інтернетом, він є також тривимірним голографічним простором, який може надавати користувачам безпрецедентну інтерактивність, занурення та участь, в тому числі чуттєву, й особливе місце тут посідає концепція метавсесвіту (Metaverse). Як мережа віртуальних світів, зосереджена на соціальній взаємодії, метавсесвіт являє собою майбутні сценарії застосування технологій та способу життя. Метавсесвіт змушує людей усвідомити, що Інтернет – це не просто технічний інструмент, а новий простір, який має характеристики всебічного переплетення віртуального та реального. З одного боку, метавсесвіт розглядається як віртуальний простір, повністю паралельний реальному світу, а з іншого, метавсесвіт розглядається як новий цифровий простір, який нерозривно пов'язаний із реальним простором і дійсно несе в собі майбутній спосіб життя людей.

Метавсесвіт використовує різні технології, щоб зосередитися на створенні нового простору, який принципово інтегрує реальний фізичний простір та віртуальний цифровий простір. Серед цих технологій – вже згадані цифрові близнюки, штучний інтелект,

технології візуального занурення, представлені віртуальною реальністю, доповненою реальністю, змішаною реальністю, а згодом – розширеною реальністю. На тепер домінує імерсивна віртуальна реальність. За допомогою імерсивної технології та технології взаємодії людини з комп'ютером імерсивна віртуальна реальність досягла прориву від «пласкої, пасивної та односпрямованої» до «тривимірної, активної та інтерактивної». Так, з 2016 року пристрої VR, представлені Oculus та HTC Vive, швидко розвивалися, і сенсорна стимуляція (візуальна, слухова, тактильна), що генерується користувачами у віртуальному світі, може бути перетворена на реальний чуттєвий досвід у реальному світі. Це означає, що за допомогою пристроїв VR та соматосенсорних пристроїв людина більше не обмежена традиційними фізичними умовами, і її занурення у віртуальну реальність значно посилюється, що породжує новий досвід.

Глибока інтеграція інформаційних технологій нового покоління, таких як 5G, хмарні обчислення та штучний інтелект з технологією VR, поступово сформували більш зрілу технологічну систему метавсесвіту, що допомагає з'єднувати географічно розділених кількох користувачів або кілька віртуальних світів, тому кожен користувач може приєднатися до одного і того ж віртуального світу одночасно і випробувати віртуальний досвід разом з іншими людьми. В свою чергу, технологія розширеної реальності (XR) на основі VR/AR/MR реалізує стрибок з реального простору у віртуальний простір, потім у об'єднану реальність, де віртуальне та реальне зливаються. Зокрема, технологія цифрових двійників – це розробка додатків віртуальної реальності, що поєднує фізичний об'єктний простір і віртуальний об'єктний простір для досягнення безшовної інтеграції та органічного зв'язку між реальним і віртуальним світами. Дуже показовим тут може бути приклад віртуального весілля, яке пройшло у 2022 році у метавсесвіті Decentraland, а в церемонії взяли участь представник суду, свідки та близько 2 тис. гостей [4]. Це взагалі виглядає майже природним наслідком того, що більшість великих компаній, так чи інакше пов'язаних з Інтернет-технологіями, перетворюються на творців метавсесвітів: Microsoft (корпоративний метасвесвіт), Facebook (Metaverse), Nvidia (omniverse), Decentraland (Decentraland) тощо.

В подальшому передбачається, що за допомогою мозкових комп'ютерних інтерфейсів бар'єр між реальністю та віртуальністю буде повністю зруйнований, що дозволить користувачам вільно управляти різними частинами віртуального тіла своїм розумом та взаємодіяти з віртуальним світом за своїм бажанням. Тобто двостороння функція передачі інтерфейсу мозок-комп'ютер зможе передавати користувачеві зворотний зв'язок кількох почуттів через мозкові сигнали, отримувати той самий чуттєвий досвід, що й у реальному світі, і реалізовувати інтеграцію людей та віртуального світу. Тому проблеми розуміння того, що є реальність (феноменальна) і чим є досвід в ній, вкрай загострюються; і якщо вважати справжній досвід людини відкритим, то чи можна буде за умови щільного взаємопроникнення реального і віртуального вловити ту саму *eventum tantum*, яка залишається єдиною підставою істинного індивідуального досвіду цілісного Я?

Література:

1. Ґадамер Г.-Ґ. Істина і метод. Том 1: Герменевтика І: Основи філософ. Герменевтики. Пер. Олександра Мокровольського. К.: ЮНІВЕРС, 2000. 464 с.

2. Городиська О.М. Людина як межа: в пошуках власної істини. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства: зб. наук. праць*. 2022. № 1. С. 18–24. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/58407

3. Мінаков М.А. Питання про досвід у формулюванні феноменологічної герменевтики: відповідь з позиції трансцендентальної філософії. *Практична філософія*. №1. 2004 (№11). С. 167–174.

4. Нечипоренко М. Пара з Аризони зіграла перше весілля в метавсесвіті Decentraland. URL: https://web.archive.org/web/20220209101616/https://thepage.ua/ua/news/u-metavsesviti-zigrali-pershe-vesillya

5. Deleuze G. The Fold: Leibniz and the Baroque. Foreword and translation by Tom Conley. London: The Athlone Press Ltd. 1993. 168 p.

6. Szakolczai A. Liminality and Experience: Structuring transitory situations and transformative events. *International Political Anthropology*. 2009. Vol. 2. №. 1. P. 141–172.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Данченко І.О.
Державний біотехнологічний університет;
ГО Українська асоціація суспільствознавців та педагогів,
м. Харків, Україна

Професіоналізм випускника вищого навчального закладу сьогодні розглядається в термінах розвитку фахової компетентності, професійного становлення, соціально-професійної зрілості та готовності до виконання професійних обов'язків. Процес формування особистості студента як майбутнього фахівця є багатофакторним і значною мірою залежить від ускладнення соціальних умов сучасного світу.

Зміна ідеалів та стандартів поведінки людини підсилює так званий «феномен ризику» (П. Штомпка), що виникає внаслідок глобалізації, інституціоналізації та універсалізації. Усі ці фактори нині сприймаються набагато гостріше, що підвищує рівень суб'єктивного відчуття ризику. Це призводить до нестабільності соціального життя, що ускладнює адаптаційні процеси особистості, її соціальну ідентифікацію та емоційний стан.

Визнання багатогранності людської природи (О. Больнов, Й. Петерсен, Г. Райнерт, Г. Рот та інші) спрямовує акценти на розвиток у молодого покоління відповідальності за суспільство, а також готовності надавати допомогу, що вимагає виховання навичок співпраці та самосвідомості. Це підкреслює необхідність створення умов для самовизначення та самореалізації особистості, що передбачає глибше розуміння її цінності як індивіда.

Сьогодні спостерігається перехід цінностей від колективістських до особистісних, що пов'язані з прагненням до успіху та добробуту. Це можна пояснити відсутністю чітких зовнішніх орієнтирів, що змушує індивіда покладатися на внутрішні цінності. Однак така зміна призводить до уповільнення темпів соціального розвитку.

На цьому тлі система виховних інститутів також опиняється в стані невизначеності. Інформаційно-комунікаційні технології та університети починають відігравати важливу роль у формуванні нових мережевих відносин у системі «особистість – університет». Суспільство ж розглядається як самоорганізована система, місце, де спільна діяльність наповнює соціальну структуру новими сенсами.

Наукова література вказує, що поняття «соціальності» трактується і як системна характеристика, що лежить в основі розвитку будь-якого суспільства, і як особливість самої людини. Соціальність формується в процесі соціалізації, де важливу роль відіграє виховання, що збагачує та розширює межі процесу професійного становлення.

Система освіти як частина соціокультурного простору формує стандарти знань, умінь та цінностей. У цьому контексті особистість проявляє себе як носій певних соціально визначених якостей, дотримуючись традицій, норм і соціально схвалених авторитетів.

З іншого боку, суб’єктивістський підхід акцентує увагу на значеннях, що їх людина приписує різним аспектам соціального середовища. Це підхід, в якому соціальний світ сприймається як безперервний ряд ситуацій, що вимагають від індивіда різноманітних адаптаційних стратегій. Ситуації, в яких індивід категоризує об’єкти соціуму, призводять до формування соціальних уявлень (С. Московичі), що базуються на життєвому досвіді, а також інформації, отриманій через комунікацію. Такі уявлення не є знанням у класичному розумінні, а скоріше міркуванням здорового глузду, що дозволяє людині орієнтуватися в навколишньому світі та структурувати його.

Сучасна освіта розглядається як стратегічна сфера, покликана формувати особистість, яка відповідає запитам суспільства. Нове розуміння соціальної функції освіти викликає зміни в усіх її ланках, що зумовлює зростання інтересу до змін у вищій освіті на міжнародному рівні.

Конкурентоспроможність випускників на ринку праці розглядається університетами як сукупність навичок і знань, що мають значення в академічній та професійній сферах. Це передбачає розвиток аналітичного мислення, вміння працювати з інформацією, а також соціальні навички для ефективної взаємодії в різних контекстах.

Такий підхід вимагає від особистості уточнення своєї соціальної ідентичності в процесі побудови узгодженого світосприйняття. Розв'язання цього завдання можливе лише за умови включення виховних аспектів у професійне навчання.

Вихователь у цьому контексті виконує функцію контролера, який сприяє пристосуванню індивіда до зовнішніх умов, розширюючи його поведінковий арсенал у потрібному напрямку. Акцент на внутрішньому світі людини сприяє формуванню певної моделі поведінки, яка відповідає соціальним очікуванням.

Розвиток феноменологічного напрямку в педагогіці сприяє переосмисленню соціальних ситуацій через переживання студентами їхнього особистісного сенсу. Це знайшло своє відображення в педагогічних ідеях, що підкреслюють важливість соціальної компетентності.

Соціальна компетентність є сукупністю знань, умінь і навичок, спрямованих на адаптацію до середовища та щоденних ситуацій. Вона охоплює знання про соціальне життя, готовність до діалогу, вміння приймати рішення відповідно до соціальних норм.

«Комунікативна дидактика» (К. Шеффер, К. Шаллер, Б. Крамер) розвиває способи усунення бар'єрів у спілкуванні, сприяючи формуванню навичок взаємодії та організаторських якостей. Цей підхід передбачає використання тренінгів комунікативної компетентності, які допомагають оволодіти стратегіями гнучкості в спілкуванні.

Професійне виховання відображає специфіку входження людини у світ професійної діяльності з урахуванням її потреб і можливостей. Це виховання концентрується на конкретних завданнях, що сприяють загальному розвитку особистості.

У сучасних умовах виховання здобувачів вищої освіти має бути зосереджене на досягненні пов’язаних цілей, таких як успішна професійна соціалізація та самоактуалізація. Це потребує розвитку особистісних якостей, таких як аналітичне мислення, адаптивність, лідерські навички та вміння працювати як самостійно, так і в команді.

Враховуючи, що нині університети стикаються з необхідністю навчання майбутніх фахівців самовизначенню та самореалізації в професійних, соціальних і психологічних контекстах, доцільно окреслити наступні актуальні завдання сучасної професійної освіти

1. Адаптивність професійного виховання до соціальних трансформацій: процес професійного становлення випускників вищих навчальних закладів є багатофакторним і залежить від змінюваних соціальних умов, зокрема глобалізації та зміни ціннісних орієнтацій.

2. Соціальна ідентифікація: наявність «феномену ризику» і нестабільності в соціальному житті ускладнює адаптацію особистості, що підкреслює важливість формування соціальної ідентичності та емоційного благополуччя здобувачів вищої освіти.

3. Виховання відповідальності: необхідність виховання у молодого покоління відповідальності за суспільство та розвиток навичок співпраці вимагає створення умов для самовизначення та самореалізації.

4. Зміна цінностей: перехід від колективістських до особистісних цінностей відображає потребу індивідів покладатися на внутрішні орієнтири, що може уповільнити соціальний розвиток.

5. Роль освіти: система освіти має відповідати сучасним викликам, забезпечуючи студентів знаннями і навичками, необхідними для успішної професійної діяльності та інтеграції в суспільство.

6. Соціальна компетентність: виховання соціальної компетентності, включаючи комунікативні навички та адаптацію до соціального середовища, є критично важливим для формування професійних фахівців.

7. Нове розуміння соціальної функції освіти: виникає потреба у змінах у вищій освіті на міжнародному рівні для підвищення конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

8. Феноменологічний підхід у вихованні: перехід до феноменологічного підходу в педагогіці підкреслює важливість особистісного досвіду студентів у навчальному процесі.

9. Актуалізація особистісних якостей: успішна соціалізація та самоактуалізація здобувачів вищої освіти вимагають розвитку особистісних якостей, таких як аналітичне мислення, адаптивність і лідерські навички.

10. Орієнтацію професійного виховання на образ майбутнього: університети мають сприяти розвитку самовизначення та самореалізації студентів в професійних, соціальних і психологічних контекстах, адаптуючи свої програми до нових реалій.

ЩОДО СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ АНТРОПОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Девтеров І.В., Дранник В.А.
КНУБА та КПІ ім. Ігоря Сікорського,
м. Київ, Україна

Сучасні проблеми антропології та соціальної філософії тісно пов'язані з глобальними змінами у суспільстві, політиці, культурі та екології, що ставить нові виклики перед вченими, що досліджують людську природу, суспільні структури та взаємодію людей. Ці галузі знань прагнуть зрозуміти, як людина адаптується до змін та які соціальні процеси формують сучасні суспільства.

Однією із ключових проблем є криза ідентичності. В умовах глобалізації, цифровізації та міграції люди стикаються з розмиванням традиційних меж ідентичності, чи то національної, культурної чи гендерної. Це породжує напругу та конфлікти, як на індивідуальному, так і на колективному рівні. У соціальній філософії особлива увага приділяється питанням постмодернізму та тому, як сучасні суспільства переживають процеси децентралізації та втрати великих наративів, таких як релігія чи національні ідеології, які колись визначали суспільні норми.

Антропологія як наука про людину стикається з проблемою зміни культурних практик в умовах стрімких технологій. Цифрова революція трансформувала не тільки форми спілкування, а й культурні і соціальні взаємодії. Віртуальні світи, соціальні мережі та штучний інтелект створюють нові форми існування та комунікації, які потребують осмислення та вивчення. Як зазначає І. Заводовський, «нові можливості цифрової культури принесли низку викликів, на які людству поки важко оперативно реагувати» [2, с. 35].

Соціальна нерівність – ще одна центральна тема. У сучасному світі зберігається і навіть поглиблюється розрив між багатими та бідними, а соціальна мобільність обмежується багатьма структурними бар'єрами. Це призводить до нового осмислення класових відносин, прав людини та справедливості. Проблеми міграції та біженців також

чинять тиск на соціальні системи, викликаючи питання про солідарність, права та відповідальність.

Екологічна антропологія та соціальна філософія також стикаються з викликами, пов'язаними зі зміною клімату та погіршенням навколишнього середовища. Руйнування природних екосистем та глобальне потепління ставлять під загрозу виживання багатьох угруповань і вимагають нових філософських підходів до взаємодії людини з природою. У відповідь на це формуються екологічні рухи та філософські концепції, такі як глибока екологія та антропоцен.

Зрештою, проблема влади та контролю є однією з центральних у соціальній філософії. Сучасні політичні режими та корпорації використовують технологічні засоби для спостереження та контролю над населенням, що викликає нові питання щодо свободи, приватності та етики. Антропологія тут відіграє важливу роль, досліджуючи, як різні культури та суспільства справляються із викликами, пов'язаними з державною владою та глобальними корпораціями.

У той же час, сучасні проблеми антропології та соціальної філософії, пов'язані з впровадженням нових технологій, торкаються широкого спектру питань, починаючи з трансформації людської ідентичності та закінчуючи етичними дилемами, що виникають в умовах технологічного контролю та спостереження. Технологічний прогрес, особливо в галузі цифровізації, штучного інтелекту (ШІ) та біотехнологій, радикально змінює соціальні структури та сприйняття самої людини. Як зауважують С. Довгаль та А. Мірошниченко, «якщо технології ШІ зможуть пізнати людину краще за саму людину, це може призвести до катастрофи. Тому, хоча ШІ справді значно перевершив людські можливості в швидкості обчислення, збереження даних та на їх основі в прийнятті рішень, людям потрібно пам’ятати, що вони мають такі якості, які апріорі не можуть бути у ШІ станом на сьогодні. Ці якості є їхніми здібностями щодо сприйняття, емоцій, почуттів та пізнання» [1, с. 42].

Однією з ключових проблем є вплив технологій на ідентичність та самосприйняття людини. Цифрові технології, такі як соціальні мережі та віртуальна реальність, створюють нові форми самоідентифікації, дозволяючи людям конструювати та перевизначати свої особистості в онлайновому просторі. Це породжує питання про справжність ідентичності та розрив між віртуальним та реальним «я». Соціальні мережі посилюють тенденцію до самопрезентації та соціального контролю, коли індивіди стають об'єктами постійного спостереження та оцінки з боку оточуючих.

Штучний інтелект та алгоритми також викликають глибокі філософські питання про те, що означає бути людиною. Можливості штучного інтелекту не тільки ставлять під сумнів унікальність людського розуму, а й породжують етичні питання, пов'язані з автономією машин і правами роботів. З'являється проблема відповідальності: хто має нести відповідальність за дії та рішення, які приймає штучний інтелект? Ці питання ставлять під сумнів традиційні філософські категорії свободи волі, свідомості та морального вибору.

Технології також створюють нові форми соціальної сегрегації та нерівності. Впровадження автоматизації та цифрових технологій змінює ринок праці, виключаючи з нього низькокваліфікованих працівників та посилюючи економічну нерівність. У цьому контексті соціальна філософія стикається з проблемою справедливості та прав людини в умовах нових економічних реалій. Доступ до технологій стає ще одним критерієм соціального поділу, що посилює вже існуючі класові та економічні бар'єри.

Біотехнології та втручання в людське тіло є окремою проблемою. Розвиток генетичної модифікації та технологій продовження життя ставить питання про межі втручання у людську природу. Ці процеси змушують переглядати класичні поняття про людську сутність та моральні межі наукового прогресу. Питання етики тут особливо гострі: де закінчується право людини контролювати своє тіло, і де починається загроза втрати біологічної ідентичності?

Важливим аспектом також є, знову ж таки, проблема влади та контролю. Сучасні технології спостереження та збору даних дозволяють державам та корпораціям контролювати особисту інформацію громадян у безпрецедентних масштабах. Це породжує тривогу про вторгнення у приватне життя, обмеження свобод та посилення авторитарних тенденцій. Соціальна філософія змушена відповідати на питання про те, як зберегти баланс між безпекою та свободою, коли технології дозволяють встановити всеосяжний контроль над суспільством.

Впровадження нових технологій у сучасне суспільство викликає низку складних проблем, які вимагають перегляду антропологічних та філософських поглядів на людину та соціальні інститути. Однією з ключових тем є питання трансформації людської суб'єктивності під впливом цифрових технологій. З розвитком інтернету, соціальних мереж та віртуальної реальності, межі між реальним і віртуальним світом стають все більш розмитими, а це призводить до того, що людина стикається з безліччю різних «я». Віртуальні ідентичності, нерідко створені з самовираження чи соціальної адаптації, починають жити власним життям, що породжує питання, яка справжня сутність особистості в умовах постійної цифрової медіації.

Іншим важливим аспектом є проблема соціальної динаміки та взаємодії в епоху цифровізації. Технології не тільки змінюють форми комунікації, а й радикально перетворюють самі структури соціальних відносин. Соціальні мережі, мобільні пристрої та платформи онлайн-спілкування створюють нові види соціальної зв'язаності, проте водночас виникають проблеми ізоляції та відчуження. Людина може опинитися в, так званому, «інформаційному міхурі», оточеному лише тими ідеями та думками, які підтримують його світогляд. Це посилює поляризацію суспільства та знижує рівень критичного мислення.

Технологічний прогрес також змінює трудові відносини. Автоматизація та впровадження штучного інтелекту ведуть до того, що традиційні робочі місця зникають, а разом із ними змінюється і соціальна структура суспільства. Це порушує важливі питання щодо майбутнього праці та зайнятості: чи будуть люди здатні адаптуватися до нових умов, коли значна частина роботи виконується машинами? Соціальна філософія стикається з необхідністю осмислення нових форм економічної діяльності, таких як креативна економіка, а також із проблемою того, як зберегти гідність людини в умовах, коли праця більше не є основною формою самореалізації.

Етичні проблеми, що пов'язані з технологічним розвитком, займають особливе місце у сучасних дискусіях. Наприклад, біотехнології та нейротехнології ставлять під питання межі людської природи. Чи можемо ми говорити про людину як про щось незмінне, якщо втручання в геном і мозкові функції стають все більш реальними? Чи має право суспільство регулювати використання таких технологій і як це може вплинути на майбутнє покоління? Ці питання порушують проблеми біополітики та біоетики, де обговорюється право людини на контроль над своїм тілом та можливі наслідки для еволюції людського виду.

Зрештою, впровадження технологій ставить питання про глобальну справедливість та нерівність. Доступ до сучасних технологій розподілений вкрай нерівномірно, що веде до появи нових форм глобальної цифрової нерівності. Розвинені країни, володіючи ресурсами і доступом до передових технологій, отримують невідповідні переваги в економічній, соціальній і політичній сферах, тоді як держави, що розвиваються - відстають, що посилює їхню залежність і підлегле становище у світовій системі. Це ставить перед соціальною філософією питання про те, як забезпечити більш справедливий розподіл технологічних досягнень і доступ до них для всіх верств населення та держав.

Таким чином, антропологія та соціальна філософія сьогодні зосереджені на дослідженні проблем, пов'язаних з ідентичністю, нерівністю, екологією та владою у контексті глобальних змін.

Впровадження нових технологій відкриває перед антропологією та соціальною філософією нові горизонти та одночасно створює серйозні проблеми, що стосуються зміни людської ідентичності, етики взаємодії з машинами, посилення соціальної нерівності та контролю над особистою свободою. Ці виклики вимагають комплексного філософського осмислення, оскільки технології продовжують все глибше проникати у соціальну та культурну тканину сучасного світу.

Література

1. Довгаль С., Мірошниченко А. Філософські аспекти переосмислення сучасної освіти із застосуванням технологій штучного інтелекту. *Вісник Львівського університету.* 2023. № 48. С. 38–45.

2. Заводовський І. Підвищення ролі відповідального громадянства в контексті розвитку цифрової культури. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 42. С. 33-37.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДХОДУ ДО СФЕРИ ЕСТЕТИЧНОГО У ПОСТМОДЕРНІ

Дишкант Т.М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Естетика, естетичне буквально означає чуттєве (від грец. αϊσθήσις (æsthesis) – почуття). Згідно з цим значенням, коли йдеться про естетику, на перший план виходить чуттєве освоєння дійсності за певними канонами, яке, проте, у класичному варіанті естетики не виведено за межі розуму. У Стародавній Греції існувало поняття калокагатії, що позначає з'єднання, злиття етичного з естетичним, при тому, що вищою етичною чеснотою, якщо згадувати образ візника у «Федрі» Платона, був контроль розумом емоцій. Націленість розуму на благо виявляється в добрій волі.

Категорія естетичної свідомості містить цілий ряд аспектів, і тому має багато визначень. В одних випадках акцентують увагу на її здатності до відображення, розуміння та конструювання цілісного образу світу та людини в ньому. В інших – естетичну свідомість характеризують як особливу форму сприйняття буття, при якій людина відчуває гармонію власного «я» з навколишньою дійсністю, свій нерозривний духовний зв'язок із Світом (тому коли тут говорять про насолоду, насамперед мають на увазі високу духовну насолоду). Прагнення до цілісного сприйняття, відчуття гармонійного взаємовідношення зі світом на основі духовного зв'язку з ним (анагогічний характер естетичної свідомості, що виводить людину на рівень загального, що забезпечує зіткнення з глибинними, позачасовими смислами буття), а також позаутилітарність (безкорисливе задоволення, духовна насолода), що забезпечує, у тому числі і споглядально-вдумливе ставлення до світу, виступають як основні характеристики естетичної свідомості.

Слід зазначити, розвиваючи погляди древніх греків, виділення естетичної свідомості досить умовно. Вона не існує як окремий вид свідомості, ні на індивідуальному, ні на соціальному рівні, але є одним із аспектів цілісної свідомості як динамічного процесу.

Специфічним для естетичної свідомості є чуттєво-емоційний спосіб осягнення естетичного об'єкта, але оскільки це все ж таки вид свідомості, вона є відображенням дійсності, тобто усвідомленням реального і тому має гносеологічні координати. У пізнавальному процесі передбачається використання концептуальних категорій - найбільш загальних, фундаментальних понять, що являють собою форми та організуючі принципи, в даному випадку, естетичного досвіду та мислення. Найбільш узагальнюючою категорією естетики є категорія «естетичне». Вона була введена ще А. Баумгартеном як

самостійна дефініція, що включає весь спектр естетичних категорій та понять як свої модифікації.

Починаючи з протопостмодерної філософії Ф. Ніцше в естетиці йдуть шляхом подолання естетичної свідомості. «Тільки як естетичний феномен буття і світ виправдані у вічності», - стверджував Ніцше, але робив кардинальний розворот від класичної естетики, нівелюючи в ній значення естетичної свідомості встановленням пріоритету волі до життя, що дає «вакхічне сп'яніння» самою сутністю життя поза будь-яким контролем з боку розуму. Надалі послідовники Ф. Ніцше під приводом, що розум скомпрометував себе, відмовилися від нього. Спостерігається наступна послідовність ставлення до свідомості взагалі, та естетичної свідомості зокрема: естетична свідомість як одна з ключових категорій (класична лінія в естетиці) – відсутність естетичної свідомості (Ф. Ніцше) – несвідоме (постмодернізм). Що ж відбувається при цьому зі сферою естетичного в постмодернізмі?

Свідомість раніше завжди виступала сутнісною характеристикою людини. Будучи родовою характеристикою, свідомість проявляється у кожної особистості через призму індивідуальної, унікальної сутності конкретної особистості. Компонентна структура свідомості включає волю, знання, емоції (вольова, раціонально-мисленнєва та емоційно-чуттєва сфери) та самосвідомість. Сучасна деконструкція особистості здійснюється головним чином за допомогою деконструкції раціонально-мисленнєвої сфери, але це зачіпає і деформує як вольову, так і емоційно-чуттєву сфери і впливає на самосвідомість.

Емоції людини – це оцінювальне ставлення особистості до об'єктів і явищ дійсності, яке пов'язані з порівнянням. Порівняння – один із основних механізмів розуму. Елімінуючи його з оцінного аспекту, отримаємо байдужість, як говорилося в одній кіноказці «що воля, що неволя – все одно». Цінність відносини як останній притулок особистості описав У. Франкл. Емоції – це регулятори діяльності, що відображають сенс існуючої чи можливої ситуації у життєдіяльності індивіда. В естетичному ж сприйнятті краси суб'єкт-об'єктна орієнтація замінюється суб'єкт-суб'єктною, де об'єкт естетичного сприйняття підноситься у світ духовного, одухотворяється за допомогою любові до прекрасного. Тут байдужість неможлива, але панує воля до краси, а через неї до творчого ставлення до світу.

Відмова від ієрархії цінностей призводить до їх релятивізації: змішання високого та низького, прекрасного та потворного, трагічного та комічного. Так, наприклад, американський вчений Дж. Александер вказує, що: «Замість романтики та іронії в постмодернізмі пишним кольором розквітла комічна схема. Нортроп Фрай називає комедію найвищою зрівняльницею (the ultimate equalizer). Оскільки добро і зло не можна розділити на частини, дійові особи — герої та лиходії — знаходяться на тому самому моральному рівні, так що глядачі не залучаються в дію нормативним чи емоційним чином, а можуть сісти зручніше і отримувати задоволення. Жан Бодрійяр — майстер сатири та глузування, а весь західний світ перетворюється на величезний Діснейленд» (Александер Дж. Смыслы социальной жизни: культурсоциология. М.: Праксис, 2013. 640 с.).

Цілісне сприйняття світу, що так цінується в класичній естетиці, руйнується в постмодернізмі деконструкцією, в результаті якої виникає фрагментований аж до нейронного патерна і мережі хвиль об'єкт, що за звичкою позначається людиною.

У класичному варіанті естетики у вигляді сприйняття творів мистецтва, а мистецтво є вищою сферою втілення естетичного, індивідуалізується загальне. У постмодернізмі йде орієнтація на масове сприйняття з допомогою використання бриколажу стереотипів колективного естетичного несвідомого.

Що ж стосується ще однієї невід'ємної характеристики естетичної свідомості - її позаутилітарності, виникає питання: чи є взагалі місце для позаутилітарного стану, який призводить до духовної насолоди, в екстраутилитарному світі суспільства, де культивується споживання і яке охоплене жагою володіти, підігріваною престижем? Сучасне престижне споживання - це задоволення задля задоволення фізичного володіння,

це задоволення гедонізму. М. Фуко в «Історії сексуальності», відзначає що поняття «тілесність» у постмодернізмі сформувалося як своєрідна антитеза поняття духовності. Отже у постмодернізмі в залишку залишається те, що забезпечує квазіестетичну насолоду та розважальність.

І тут дуже доречним буде згадати експеримент Олдса та Мілнера з вживляння електродів у ділянку мозку щурів, що відповідав за отримання задоволення. При натисканні кнопки електрод приводився в дію, збуджуючи цю ділянку мозку. Піддослідні тварини стимулювали його невпинно, відмовляючись від їжі, води, відпочинку, доки не гинули. У світлі сказаного вище, есхатологічні настрої постмодернізму цілком зрозумілі й виправдані. І за відсутності категорії прекрасного в естетичному світорозумінні немає надії на те, що «краса врятує світ».

РОЛЬ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ У ВИКЛАДАННІ ФІЛОСОФСЬКИХ ДИСЦИПЛІН ЗДОБУВАЧАМ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ОСВІТИ

Доброносова Ю.Д.
Національний транспортний університет,
м. Київ, Україна

Сьогодні ми є свідками зміни значення філософського знання в сучасному світі, підвищення ролі філософів як публічних інтелектуалів і трансформації місця філософських дисциплін в університетській освіті. Пошук відповідей на численні соціокультурні виклики, які постають перед українським філософським дискурсом, передбачає й осмислення питань, пов'язаних із теперішнім і майбутнім вищої освіти в Україні в умовах російсько-української війни, що відбувається в глобальному горизонті технологічного розвитку. Формування мережевого освітнього простору, необхідного для реакції української освіти цифровізаціюї, медіатизацію і становлення технологій штучного інтелекту, не варто обмежувати впровадженням цифрових технологій в освітній процес. Філософський дискурс завше був і залишається чутливим до змін у пізнавальних спрямуваннях суспільства, тому нині *актуальність* має осмислення новітніх підходів до викладання філософії студентам інженерних, економічних і технологічних спеціальностей. *Метою* нашого розгляду є виявлення евристичного потенціалу сучасної філософської енциклопедистики у викладанні філософських дисциплін здобувачам першого (бакалаврського) рівня освіти. Вона передбачає окреслення контексту, котрий зумовлює зміну підходів до розуміння ролі філософського знання у підготовці фахівців інженерних, економічних і технологічних спеціальностей, та характеристику евристичного потенціалу сучасної філософської енциклопедистики. Огляд актуальних дискусій щодо викладання філософських дисциплін в закладах вищої освіти засвідчує, що осмислення ролі енциклопедистики в них майже не представлене, та й загалом пізнання ролі філософської енциклопедистики не належить до популярних річищ української гуманітаристики. Виняток становлять діалоги щодо розвитку українського енциклопедичного дискурсу під час наукових заходів Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво», що знаходить відображення у дослідженнях науковців-волонтерів, що є авторами статей для порталу Великої Української Енциклопедії, згадки про здобутки енциклопедистики останнього десятиліття й аналіз проблем з завершенням енциклопедичних проєктів [1; 13; 15; 17; 18]. З огляду на це варто розглянути роль сучасної енциклопедистики у викладанні філософії у закладах вищої освіти в контексті змін у підходах до розуміння ролі філософського знання в освітньому просторі України.

Ми виходимо з того, що справжній смисл присутності філософських дисциплін у навчальних планах здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти інженерних, економічних і технологічних спеціальностей може розкритися тоді, коли відбудеться

зустріч студентів із філософським знанням у розмаїтті його проявів. Міркуючи про сутність *концепту зустрічі*, Отто Фрідріх Больнов вказує, що зустріч завше передбачає *рух назустріч*, тобто є тим, що не залежить від планів однієї людини, а свідчить про «наштовхування людини на непередбачувану в ній самій реальність, яка є для неї доленосною та засадничо відрізняється від того, на що людина очікувала, змушує її по-новому орієнтуватися у світі» [4, с. 168]. Тут йдеться про зіштовхування двох реальностей, внаслідок чого людина може відчути себе приголомшеною. Саме про таку *зустріч із філософією* ми маємо згадати, коли означуємо її присутність в університетському освітньому просторі. Філософське знання сьогодні може бути запорукою протидії тенденціям поширення напівосвіти, інструменталізації знання та надмірного захоплення цифровими технологіями. Концепт *напівосвіти*, запропонований в минулому столітті Теодором Адорно, кілька років тому зумовив діалог українських філософів [3; 14] щодо ризиків, посталих перед вищою освітою, і тоді стало зрозуміло, що протидіяти тенденціям поширення напівосвіти можна збереженням ціннісних орієнтирів філософського знання. На одинадцятому році російсько-української війни усвідомлення ціннісного і пізнавального потенціалу філософського дискурсу у підготовці бакалаврів пов'язане передусім із тим, що заняття з філософських дисциплін можуть бути простором комунікації, а формування когнітивних навичок і філософських компетентностей сусідитиме з виробленням метанавичок, необхідних особистості в умовах невизначеності. За словами науковця і педагога Ігоря Карівця, викладач філософії має разом зі студентами «здійснити подорож у царство мистецтва концептуалізації і теоретизування» [10, с. 189]. Сьогодні філософська освіта здобувачів інженерних, економічних і технологічних спеціальностей потребує врахування потенціалу різних ресурсів у просторі медіатизованих взаємодій. Актуальні медіамережеві технології дозволяють українським студентам використовувати мережеві версії відомих філософських енциклопедій, наприклад, Стенфордську філософську енциклопедію, над статтями якої працюють вчені з усього світу. Варто погодитися з Мар'яною Дроботенко [6], що інтернет-ресурси є важливим інструментом популяризації філософського знання і сприяють комунікації в рамках філософської освіти. На нашу думку, недалекоглядно не використовувати в сучасному освітньому просторі потенціал енциклопедистики, яка нині існує у різних форматах. Філософська енциклопедистика завше була важливою частиною філософського дискурсу в Україні. Починаючи з виходу 2002 «Філософського енциклопедичного словника» [23], над яким працювали на той момент найвідоміші українські науковці і в якому постали інтенції київського світоглядно-антропологічного кола філософів, список філософських енциклопедичних видань регулярно поповнювався оригінальними розробками. Хоча загальна їх кількість за два десятиліття XXI століття незначна, окремі видання досі актуальні в практиці викладання філософських курсів [2; 16; 24]. Філософська тематика посіла важливе місце серед статей у двох проєктах енциклопедій, котрі мають друковану і електронну версії, — Великій Українській енциклопедії [5] та Енциклопедії Сучасної України [7]. Зміст і підходи у них засвідчили трансформації української енциклопедистики, зумовлені глобальними викликами медіатизації та цифровізації культури й науки, а згодом і викликами воєнного часу. Огляд сегменту філософської енциклопедистики у загальному річищі енциклопедичних ініціатив в Україні засвідчує спроможність актуальної української філософії до продуктивної рефлексії, яка робить її цінною під час викладання філософських дисциплін здобувачам першого (бакалаврського) рівня освіти, котрі навчаються за спеціальностями, не пов'язаними з гуманітаристикою. Авторами енциклопедичних статей, присвячених філософській тематиці, нерідко є вчені, котрі поєднують наукову і педагогічну діяльність. З-поміж найновіших видань варто звернути увагу на філософські енциклопедичні словники з присутністю проблематики окремих філософських дисциплін або тематичні

багатотомні енциклопедії-дослідження [11; 12; 20] та філософські словники, побудовані з врахуванням навчальних цілей [21; 22]. Важливим етапом в розвитку української філософської енциклопедистики став вихід української версії «Європейського словника філософій», міжнародного проєкту під керівництвом французької філологині і філософині Барбари Кассен. Французькою «Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles» вийшов 2004 у Парижі. Робота над масштабним п'ятитомним виданням українською мовою об'єднала зусилля десятків українських філософів і перекладачів з 2009. П'ять томів словника продемонстрували, що українська версія французького проєкту є оригінальним багатотомним виданням, а останній том повністю присвячений українському контексту [9]. Як зазначає українська філософиня та енциклопедистка Алла Арістова, вихід кожного тому словника був помітною подією у філософському житті України і викликав жваві дискусії, адже «поряд із підготовкою тексту Словника, у філософський дискурс були введені україномовні фрагменти широкого корпусу класичних філософських текстів, притому здійснені згідно з кращими традиціями енциклопедичних видань» [1, с. 324] Робота над українською версією «Європейського словника філософій» під керівництвом Барбари Кассен і Костянтина Сігова призвела до формування спільноти з майже сотні осіб і мереж комунікації, котрі, за словами Олега Хоми [9, с. 250-252], протягом п'ятнадцяти років впливали на українську науку, освіту і культуру. Серед представлених у виданні термінів можна знайти і категорії з більшості філософських дисциплін, і терміни-деталі з історії філософського розмислу. Ключові філософські поняття у рубриках «Буття та онтологія», «Пізнання та епістемологія», «Мова та логіка», «Право і політика», «Час та історія», «Етика і праксис» постали вже в першому томі видання [8], що може бути базовим джерелом для викладання філософської пропедевтики студентам інженерних, економічних і технологічних спеціальностей. У наступних томах менше базових понять, проте багато статей, присвячених новітнім концептам. У більшості текстів, створених відомими європейськими інтелектуалами або сучасними українськими філософами, помітна авторська перспектива осмислення. Українська версія словника перетворилася на довідник з колізій-пригод філософських термінів у контексті розвою гуманітаристики. У виданні ми стикаємося з іншим способом мислення в рамках бази даних, однак не менш цінне, що в цій енциклопедії «відбулося усвідомлення та оприявнення багатих ресурсів української мови як філософської і філософуючої, здатної відтворити засадові світоглядні концепти різних європейських культур, живий полісемантичний зміст європейських мов» [1, с. 325] Показовим є зміст останнього тому видання, в якому представлено менше двох десятків понять і концептів, але присутні тексти, присвячені історії становлення української філософської думки та ролі в ній української мови. Філософи і перекладачі міркують про можливості національного філософування та національної філософії, осмислюють зв'язок між українською мовою та національною філософською традицією, комбінують філософську та філологічну перспективи міркувань. У практиці викладання філософських дисциплін цінними будуть такі розділи як «Правда і добро», «Свобода і воля», «Доля і гідність» та міркування про український контекст осмислення свободи і волі Леоніда Ушкалова, що запрошують до діалогу.

Найважливішим аспектом використання ресурсів актуальної української філософської енциклопедистики під час викладання філософських дисциплін є те, що робота з ними дає педагогам можливість поєднувати навчальні та виховні цілі. Українські мережеві енциклопедії, авторами статей в яких є науковці, відіграють виняткову роль і в підвищенні рівня медіакомпетентності молоді, а енциклопедичні платформи можуть стати потужним ресурсом у впровадженні медіаосвітніх ініціатив під час викладання філософської пропедевтики та філософських курсів, адресованих студентам різних освітніх програм із врахуванням специфіки їх майбутньої професії (філософії техніки,

етики, естетики, філософії науки). У часи війни варто звернути увагу і на можливості використання у викладанні філософських курсів найновіших мережевих ресурсів, пов'язаних із деколоніальними і постколоніальними теоріями [19]. Майбутні дослідження, спрямовані на розкриття потенціалу української філософської енциклопедистики у філософській освіті, ми плануємо присвятити аналізу змістовного наповнення українських меідамережевих ресурсів та проблематиці ролі енциклопедистики у протидії інформаційним викликам часів війни.

Література

1. Арістова А. В. «Європейський словник філософій» як виклик і віха філософської енциклопедистики. *Енциклопедичні проекти – чинники національного поступу : монографія*. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2020. С. 319 – 329.
2. Булатов М. О. Філософський словник. Київ : Видавництво «Стилос», 2009. 575 с.
3. Бойченко М. Між «напівосвітою» і «напівдією»: у пошуках шляху до дієвої освіти. *Філософія освіти.* 2017. № 2 (21). С. 219 – 239.
4. Больнов О. Ф. Зустріч. Пер. з нім Л. Ситніченко. *Ситніченко Л. Першоджерела комунікативної філософії.* Київ: Либідь, 1996. С. 157 – 170.
5. Велика Українська Енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua
6. Дроботенко М. О. Інтернет-ресурси як інструмент популяризації філософського знання. *Вісник ХНПУ імені Григорія Сковороди. Серія «Філософія.* 2018. Вип. 50. С. 147 - 156.
7. Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/index
8. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том перший. Київ: Дух і Літера, 2009. 576 с.
9. Європейський словник філософій: український контекст. Лексикон неперекладностей. Том п'ятий. Київ: Дух і Літера, 2024. 496 с.
10. Карівець І. Проблемне навчання філософії (на прикладі Національного університету «Львівська політехніка»). *Філософія освіти.* 2018. № 1 (22). С. 180 – 198.
11. Київська духовна академія в іменах: 1819 - 1924: енциклопедія в 2 томах. Том 1. А - К. Київ: Вид. дім «КМ-академія, 2015. 740 с.
12. Київська духовна академія в іменах: 1819 - 1924: енциклопедія в 2 томах. Том 2. Л - Я. Київ: Вид. дім «КМ-академія, 2017. 1004 с.
13. Колодний А., Филипович Л. «Українська релігієзнавча енциклопедія» : історія ідеї та проблеми її втілення. *Енциклопедичний вісник України.* 2020. Вип. 12. С. 80 – 85.
14. Култаєва М. Освіта та її деформації у сучасній культурі: до актуальності теорії напівосвіти Т. Адорно у сучасних соціокультурних контекстах. *Філософія освіти.* 2017. № 1 (20). С. 153 – 195.
15. Менжулін В. Довідково-енциклопедична біографістика як жанр сучасних історико-філософських досліджень: англо-американський та український досвід. *Sententiae.* 2018. Vol. XXXVII. Issue 1. С. 153–167.
16. Пролеев С. Вина добродетелей. Киев : Дух і Літера, 2019. 464 с.
17. Сучасна енциклопедистика: тенденції розвитку: монографія. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2023. 464 с.
18. Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі: монографія. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. 196 с.
19. Український деколоніальний глосарій. URL : https://decolonialglossary.com.ua
20. Філософія історії. Енциклопедичний словник-довідник. За заг. ред. В. О. Огнев'юка. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 416 с.
21. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.

22. Філософія: терміни, поняття. Навчальний енциклопедичний словник-довідник. За наук. ред. В. Л. Петрушенко. Львів: Новий Світ - 2000. 2020. 520 с.

23. Філософський енциклопедичний словник. За заг. ред. Шинкарука В. І. Київ: Абрис, 2002. 743 с.

24. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. Київ: НКТ: Центр навчальної літератури, 2018. 200 с.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ БАЗИ)

Дольська О.О., Гончаренко Є.О.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Соціокультурні процеси сьогодення у світі стали настільки складними, що спиратися тільки на загально прийняті методологічні лінії, відштовхуючись, наприклад, від глобалізаційних методологій старого зразка, вже не доречно. Традиційна література на кшталт З. Бзежінського «Вибір: світове панування чи світове лідерство» вже не може бути підґрунтям для аналізу сучасних процесів, які постійно стрясають суспільство. Сьогодні ми стали свідками різноманітного прояву глобалізації. Стало ясно, що цей процес ускладняється, сам феномен глобалізації втрачає свою однополярну лінію розвитку. Паралельно ускладнюється її визначення за допомогою універсальних характеристик, оскільки ідентифікується суперечливий комплекс транскордонних взаємодій різних рівнів між соціально-політичними формаціями, економіками, культурами.

Глобалізація у XXI ст вже не трактується як інтегративна концепція, що відображає тенденції прогресу світової культури, історії. Це вже не цілісний світ, взаємопов'язаний із ідеєю культурного плюралізму або мультикультуралізму. Сьогодні це вже один із найскладніших феноменів або процесів, який для свого дослідження вимагає особливих підходів методологічного характеру з метою відійти від традиційного його трактування. В центрі уваги опиняються результати і наслідки Бреттен-Вудської конференції, які стали основою для глобалізації в загальному її значенні. Активно обговорюються тези і вислови відомого геополітика Я. Бремера. А поруч із цими теоретико-філософськими роздумами з'являються роботи (орієнтовані на практичне застосування!) Л. Хенча про біоматеріали та інженерінг тканин тощо. Отже, світ став непередбачуваним, хаотичним, що приводить до постійних стресових ситуацій для людини і суспільства.

Відлуння глобалізації, наприклад, ми бачимо у розвитку освіти, бо новий світ не можна уявити без технологій, які змінюють прямо і побічно усі соціокультурні складові суспільства. Завдяки новим інформаційним технологіям змінюються і соціальні, і культурні можливості людини. Якщо вона не володіє технологіями інформаційно-комунікаційного характеру, вона втрачає один із адаптивних механізмів щодо динаміки соціуму, як слідство, виникає ряд проблем.

Які ж можна поставити контрольні питання, щоб дати відповіді на заявлену тему про соціокультурні зміни у XXI ст.? Ось деякі з них.

1. Культурні цінності підмінюються новими і впливають на образ людини;
2. Комп'ютерні технології набувають першорядного значення, що приводить до змін у стилі спілкування. Це тягне за собою проблему спілкування у ракурсі мовного питання: вона спрощується і йде у віртуальну площину;
3. Посилюється індивідуалізм, нівелюючись до егоїзму, що приводить до згасання загального соціального потенціалу людини;
4. Відбувається стихійне формування цифрової культури;
5. В очі кидається активізація процесу детеоретизації знання і свідомий курс на руйнацію освіти.

Це одні із позицій, які просто постійно обговорюються у кулуарах, настільки вони небезпечні для життя людини і суспільства, бо свідчать про соціальне здичавіння. Цей список майже безкінечний, якщо ми зануримося у більш широкий спектр аналізу фактичного матеріалу. Але все ж таки залишається одне із головних питань – пошуки методологічної бази для такого складного світу сучасності у питаннях соціокультурних трансформацій.

Література:

1. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Пер. з англ. А. Іщенка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.

ІНТЕРАКТИВНІ ЦЕНТРИ НАУКИ У СВІТЛІ ПОГЛЯДІВ ФРЕНКА ОППЕНГЕЙМЕРА ТА БРУНО ЛАТУРА: СПІЛЬНЕ КОНСТРУЮВАННЯ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ

Дунець В. Б., Щепанський В. В.
Національний центр «Мала академія наук України»;
Український державний університет імені Михайла Драгоманова;
Інститут прикладних систем управління НАН України;
Національний центр «Мала академія наук України»,
м. Київ, Україна

Ця наукова розвідка є черговим кроком у процесі переосмислення фундаментальної ролі центрів науки у контексті сучасних українських викликів, зокрема в умовах повномасштабної війни та необхідності створення активного й динамічного освітнього середовища, де відбуватиметься не тільки популяризація науки, але й також залучення до науки українських дітей та молоді. Проведення такого теоретичного аналізу філософських ідей та поглядів на центри науки, зокрема американського фізика – Френка Оппенгеймера, а також французького соціолога та філософа – Бруно Латура, значно розширить масштаб й глибину здійснених раніше досліджень у контексті природи походження центрів науки та їх ролі у суспільстві.

Центри науки є одними з ключових інституцій популяризації науки та наукової комунікації, які дають змогу широкій аудиторії отримати доступ до наукових знань через інтерактивні експонати, освітні програми та інші науково-освітні заходи (наукові фестивалі, наукові пікніки тощо). Однак, традиційний погляд на ці центри, як на місця, де лише демонструються наукові події чи факти, потребує переосмислення, зокрема у контексті українського сьогодення. Почнімо з Ф. Оппенгеймера, засновника першого у світі повністю інтерактивного центру науки – «Експлораторіум» (Сан-Франциско, США), в якому пізнання науки відбувається через самостійний та практичний досвід кожного відвідувача. Адже, на переконання американського фізика, наука має бути відкритою для всіх [5, p. 979]. Через інтерактивні науково орієнтовані експонати, що запрошують до активної участі, Ф. Оппенгеймер створив спосіб демократизувати науку, зробивши її доступною для широкого кола людей, незалежно від наявного у них наукового досвіду. Щобільше, центри науки не є місцями пасивної передачі знань, а просторами, де знання співконструюються в активній взаємодії з громадськістю.

Такий підхід до популяризації наукових знань робить центри науки унікальними просторами, де відвідувачі стають співучасниками наукового процесу. Це співвідноситься з позицією французького філософа Б. Латура про те, що наука формується через взаємодію багатьох акторів у складній мережі. Його акторно-мережева теорія відкриває нові горизонти для розуміння того, як наука формується через мережі взаємодій між людьми, ідеями, технологіями та соціальними інститутами [7, p. 95].

У своїй праці «Наука в дії», Б. Латур підкреслює, що наукові знання перебувають у стані постійного формування. Він стверджує, що наука ніколи не діє у вакуумі, і процес її створення є результатом взаємодії між різними елементами: науковцями, технологіями, суспільними чинниками, інституціями тощо [3]. Його акторно-мережева теорія аналізує науку як складну мережу, де різні актори (люди, об'єкти, технології) впливають на формування знань. Це відкриває новий вимір для розуміння центрів науки: як і в науці між дослідником і лабораторним обладнанням, так само і в центрах науки, індивідуальні нові знання формуються через активну взаємодію суб'єкта з експонатами. Відвідувачі стають частиною цієї мережі, і через експерименти та досвід самі виступають у ролі співтворців знань.

Ф. Оппенгеймер зосередився на створенні простору інтерактивних експонатів, які дають змогу відвідувачам самостійно пізнавати наукові закономірності через експеримент та особисте відкриття. Його ідея тісно переплітається з концепцією Б. Латура про «науку в дії», оскільки вона показує, що наука є постійним процесом пошуку відповідей через дослідження та експерименти. Однак, тут варто додати, що центри науки – це також простори, які швидко реагують на глобальні проблеми, майданчики для проведення важливих суспільних і наукових дискусій, де може відбуватися не тільки жваве обговорення, але й практична демонстрація.

Як вже зазначалося вище, у своїй праці Б. Латур «Перезбирання соціального: Вступ до акторно-мережевої теорії» [2] представляє акторно-мережеву теорію, згідно з якою наука є продуктом взаємодії між різними акторами. Ця теорія дає змогу подивитися також на центри як на вузли у складній мережі взаємодій, де і відвідувачі, і експонати, і освітні програми є частинами мережі, що створює наукові знання.

У своїй роботі «Ми ніколи не були сучасними» Б. Латур розкритикував традиційний розрив між наукою та суспільством, підкреслюючи, що наукові знання завжди вбудовані в соціальні контексти й повинні бути відкриті для громадського обговорення [4]. Так само Ф. Оппенгеймер мав схожу мету і втілив її спершу на практиці, у вже згаданому повністю інтерактивному центрі науки. Адже у такому центрі науки руйнуються бар'єри між науковою спільнотою та громадянським суспільством, надаючи можливість локальним спільнотам брати участь у наукових дискусіях і ставати активними учасниками у процесі створення знань. Такий підхід підтримує тезу Б. Латура про те, що наука не є автономною сферою, ізольованою від впливу суспільних процесів [4, p. 76]. Тобто центри науки є своєрідними «містками» між суспільством та науковцями з лабораторій.

Ідея співконструювання знань Б. Латура висвітлена у його праці «Надія Пандори: нариси про реальність наукових досліджень», де він підкреслює, що наукові практики формуються суспільними та політичними факторами, і наука постійно взаємодіє із зовнішніми соціальними умовами [1]. Ця концепція тісно перегукується з підходом Ф. Оппенгеймера, який прагнув зробити центр науки місцем, де люди можуть брати активну участь у процесі пізнання, а також як форму соціального доступу до знань будь-яким верствам населення [6, p. 343].

Ідеї Б. Латура та Ф. Оппенгеймера можна інтегрувати в уявлення про центри науки як місця для співконструювання знань. Б. Латур наголошує на тому, що знання ніколи не є фіксованим або універсальним – воно завжди знаходиться в процесі розвитку, і цей процес відбувається через взаємодію між різними акторськими мережами [7, p. 96]. Своєю чергою, ідея Ф. Оппенгеймера створити середовище, де така взаємодія стає можливою через неформальну освіту знайшла своє втілення у Центрі науки «Експлораторіум». Поєднання цих двох підходів дає змогу подивитися на центри науки як на динамічні простори, де знання формується не лише фахівцями, але й широкою громадськістю.

Навіть, якщо там не відбуваються революційні відкриття для науки. Цей процес підтверджує, що наукові знання є результатом мережевої співпраці, що включає як науковців, так і суспільство.

Одним із важливих аспектів, на якому наголошує Б. Латур у своїх працях, є роль медіаторів у створенні знань. Він підкреслює, що знання не існує в чистому вигляді; його створення, передача та сприйняття завжди залежать від медіаторів – інструментів, технологій та соціальних умов [2, p. 78]. У контексті центрів науки це означає, що експонати та освітні програми стають не просто джерелами інформації, а медіаторами знання, що формують його разом із відвідувачами.

Таким чином, заснування у 1969 році Ф. Оппенгеймером «Експлораторіуму» мало виняткове значення у світовій історії розвитку центрів науки. З огляду понад п'ятдесятирічного періоду функціонування, його відкриття здійснило докорінні зміни у багатьох сферах, зокрема у музейній справі, у популяризації та залученні до науки, науковій комунікації тощо. Демонстрування науки через закриті та багатоциклічні лабораторні досліди у вигляді інтерактивних експонатів дало змогу усім зацікавленим побачити науку в дії, самостійно конструювати свої знання залежно від внутрішніх переконань чи уподобань. Відносна легкість у трансформації середовища та швидкість в реагуванні на виклики сучасності, надали центрам науки статусу динамічних просторів, де формування наукових знань відбувається через взаємодію відвідувачів з експонатами, з іншими відвідувачами чи шляхом участі в освітніх програмах та заняттях. Тоді як філософські основи їх діяльності сприяють розвитку критичного мислення, відкриттю широкого діалогу між науковими спільнотами та громадянським суспільством. Через інтерактивні експонати та освітні програми ці інституції не лише передають наукові знання, але й формують їх разом із відвідувачами, підкреслюючи соціальну природу науки та її відкритість до критичних переосмислень і дискусій. У цьому контексті переосмислення наукових поглядів та ідей Ф. Оппенгеймера й Б. Латура, як і їх поєднання, дає змогу показати центри науки як важливий соціокультурний феномен сьогодення. Тоді як практичні аспекти розкривають багато нових контекстів, які потребують окремих наукових досліджень.

Література:

1. Latour B. *Pandora's hope.* Cambridge: Harvard University Press, 1999. 324 p.
2. Latour B. Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory. *Journal of Economic Sociology*. National Research University Higher School of Economics. 2013, vol. 14(2). P. 73–87.
3. Latour B. *Science in action: how to follow scientists and engineers through society*. Cambridge: Harvard University Press, 1987. 288 p.
4. Latour B. *We have never been modern*. Cambridge: Harvard University Press, 1993. 157 p.
5. Oppenheimer F. The Exploratorium: A Playful Museum Combines Perception and Art in Science Education. *American Journal of Physics*. 1972, 40, P. 978–984. https://doi.org/10.1119/1.1986726
6. Oppenheimer F. The Palace of Arts and Science: An Exploratorium at San Francisco, California, USA. *Leonardo*. 1972, Volume 5, Number 4. P. 343–346.
7. Rowland N. J., Passoth J.-H., Kinney A. B. Bruno Latour. Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory. *Spontaneous Generations*. 2011, 5 (1). P. 95–99.

ЧИ Є ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ З ПОЯВОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ?

Захаров В. А.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна

Глобалізація та технологізація — це швидкоплинні та складні процеси, у ході яких відбувається об'єднання різних культур світу, економічних та політичних процесів в одну світову систему де всі елементи взаємозалежні. Такі трансформації не обмежуються виключно економічною сферою; усі інші сфери людського буття входять у цей процес, впливаючи на нього й водночас трансформуючись під його впливом. Важливою складовою цього процесу є тотальна цифровізація людського буття, створення "другої реальності" та використання медіальних інструментів майже в кожному аспекті людської діяльності.

Медіа — це інструменти масової комунікації (тексти, відео, аудіо, соц.мережі), які дозволяють створювати та розповсюджувати інформацію на свою цільову аудиторію. Не дарма її називають "четвертою владою" (Іванов та ін., 9). Вплив цифрового простору та медіа на людську свідомість важко переоцінити; науковий простір переповнений працями дослідників з цієї проблематики. "С. Кремер, відома дослідниця філософії медіа, влучно зазначила, що «культурні техніки породжують рутину, семіотичні практики розширюють наші можливості для комунікації та когніції». Це свідчить, що, коли сучасні технології дедалі більше проникають у повсякденне життя, вивчення комунікаційної сфери діяльності людини також розвивається (Смазнова, 30). У рамках нашого дослідженні важлива не лише користь медіа як засобу розповсюдження інформації та комунікації між суб'єктами, але й її негативна сторона — використання у пропаганді, процесах маніпуляції, риторичному створення "другої реальності". Створений медіаконтент направлено на контроль суспільної свідомості, вплив настроїв натовпу, використання стереотипів та корегування цілих політичних процесів. Пропагандиський медіаконтент використовує наступні прийоми: зловживання риторичними прийоми та стратагеми, дезінформацію, фейки тощо.

На виклики пропаганди та маніпуляції давно сформульована відповідь — впровадження медіаграмотності в освітній процес, створення курсів для дорослого населення та популяризація ідеї формування критичного мислення й здатності до фільтрації медіаконтенту. «Медіаграмотність розглядається як комплекс знань, спрямований на формування у споживача критичного мислення та здатності аналізувати контент, споживаний у ЗМІ, соціальних мережах, іграх та інших платформах цифрового простору» (Ткаченко, 166-167). Досліджуючи перспективу використання ШІ, Баранов доходить висновку: «Настав час припинити сліпо кидатися в цифрове майбутнє і почати приймати кращі, більш обдумані рішення про те, коли і навіщо використовувати технології». Зараз важливо враховувати існування когнітивних суперечностей людства, які заважають приймати оптимальні рішення (Баранов, 33).

Штучний інтелект (ШІ) — це галузь інформатики, яка займається створенням інтелектуальних машин, здатних до навчання, обробки даних і вирішення завдань. У 1956 році на Дартмутській конференції Джон Маккарті визначив ШІ як науку й техніку створення інтелектуальних машин, зокрема інтелектуальних комп'ютерних програм. Інше визначення: ШІ — це розробка гнучких агентів, здатних адаптуватися до нових ситуацій завдяки досвіду, досягаючи мети, яка недоступна для традиційних комп'ютерних систем (Баранов). Сьогодні ШІ вміє аналізувати й створювати тексти, зображення, вести бесіди, вирішувати завдання та навіть гуманізовати тексти, роблячи їх більш «людськими». Застосування ШІ суттєво трансформувало медіаграмотність. Інтелект здатний створювати «синтезовані медіа» (наприклад, дипфейки — фейкові зображення людей, які можуть говорити, рухатися, виражати емоції) та ускладнює ідентифікацію достовірної інформації.

Раніше пропагандистські повідомлення обмежувалися механізмами контролю та одиницями контенту, але сьогодні інформація передається швидше й цільовій аудиторії завдяки аналітичним даним, зібраним ШІ. Він може створювати «інформаційні бульбашки», збираючи дані й персоналізуючи контент. У зв'язку з цим актуальним стає питання медіаграмотності. По-перше, існують сервіси для розпізнавання контенту, де ШІ використовується для аналізу діяльності ШІ. Такі сервіси аналізують текстовий та візуальний контент, виявляючи ознаки втручання ШІ, та надають користувачам можливість перевірки достовірності джерел. Таким чином, перша спроба розпізнавання контенту більш технічна. Друге - це класична медіаграмотність та формування критичного мислення, вміння перевіряти кілька джерел інформації, перевіряти зображення тощо. Уміння ідентифікувати фейки й нейтралізувати їхній вплив є важливим елементом у створенні стійкого інформаційного середовища.

Література:

1. Баранов, О. (2023). Визначення терміну «штучний інтелект». *44*(1), 32–49. https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.1(44).287537

2. Іванов, І., Волошенюк, О., Кульчинська, Л., Іванова, Т., & Мірошниченко, Ю. (2012). *Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд*. Академія Української Преси, Центр Вільної Преси. https://www.aup.com.ua/uploads/oglad-web.pdf

3. Смазнова, І. (2023). Практика аргументації в філософії медіа. Studies in History and Philosophy of Science and Technology, 32(1), 28–34. https://vestnikdnu.dp.ua/index.php/ifnit/article/view/146/153

4. Ткаченко, В. (б. д.). Медіаграмотність та риторика як засоби подолання кібербулінгу. У *Актуальні питання філософії освіти* (с. 165–167). https://philosophy.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/npk-filosofija-osviti-zbirnik-materialiv-konferencii-2021-.pdf#page=165

НОМАДИЗАЦІЯ ДОМУ В КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНУ

Кальницький Е.А., Коваленко І.І.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»;
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

Парадигма постмодерну, у якій картина світу позбавлена стійкості, поставила філософію перед потребою виявити концепт, який дає змогу гарантувати хоча б мінімальну стабільність.

З усіх різноманітних концептів, на наше переконання, формотворчою ідеєю, здатною формувати смислове контекстуальне середовище, є Дім. Дім (архетип осілого буття) дає змогу наблизитися до розуміння номадизму як сучасної культурної стратегії.

Споконвічно функціональне значення Дому полягало в наданні людині необхідної та безпечної тривалості (час) існування, тоді як Шлях надавав протяжності (простору). Призначення Дому – проведення часу; Шлях потрібен для реалізації в просторі значущих позицій.

У західноєвропейській культурі Дім локалізує гуманістичну модальність буття. Однак це місце виступає лише зупинкою на шляху екзистенціальної мандрівки для набуття «Я». Якщо Шлях приваблює зануренням у маршрути, які відкривають нові обрії світу, то Дім надає людині доцентрової сили.

Крім того, Дім є межею між приватним та публічним буттям. У працях Г. Арендт Дім предстає як приватне, повсякденне існування, як простір жіночої призначеності, що перешкоджає можливій самореалізації жінки [1]. У такому контексті Дім являє собою

квінтесенцію жіночого досвіду і водночас джерело придушення жінки, місце, куди її було витіснено модернізаційним проектом. Справді, можна погодитися, що в сутність Дому вкладено більше жіночого, ніж чоловічого, більше осілого, ніж номадичного. Проте буття Дому дуальне: встановлене і збережене в осілості, воно живиться духом номадної неприкаяності: аби примножити багатство Дому, треба вийти за його межі і внести багатство в Дім.

У культурі постмодерну Дім піддано десакралізації. Він уже не виступає оплотом опору непередбачуваності розгортання подійного ряду. Життя Вдома, яке в культурі осілості вимагало певного аскетизму, уже не передбачає будь-яких обмежень власних бажань. Дім сьогодні не допомагає сформувати образ зовнішнього світу в Я, а виступає як точка сингулярності, через яку відбувається розсіювання Я у світі. Навчаючись відмовлятися від експансивних претензій, людина постмодерну шукає допомогу в подоланні втрати значущого, бо Дім перетворився на гідний жалю спогад. Як пише Ж. Атталі, економічна, соціальна, політична, культурна мобільність сучасної людини вимагає регулярної зміни місця проживання, що веде до стандартизації житла. В умовах детериторіалізації людини відбувається її перетворення на номада, а Дім стає своєрідною «залою очікування» [2]. Отже, Час (атрибут номадності) увірвався у простір Дому.

Дім сьогодні це місце, куди приходять сигнали, знаки, повідомлення, листи. Топологічна рефлексивність змінюється інформаційною, а самий Дім набуває рис номадичного предмета: він мобільний, рухається разом із суб'єктом, його завданням стає ретельне сортування повідомлень і виокремлення значущих. Це вже не просто точка в рифленому просторі осілості, а точка траєкторії руху в гладкому просторі, тимчасова зупинка на шляху екзистенціальної подорожі. Дім уже не розглядається як акт розширення свого тіла, а стає місцем занурення в сон і задоволення акосмічних потреб.

Дім як житло втрачає частину традиційних функцій, делегувавши те, що виконувалося ним безоплатно, у сферу ринкових відносин. Дім постмодерну – лише точка шляху, але вже не місце спокою, як це було в традиційній осілій культурі; це момент становлення. Як зазначає Ж. Дельоз, «це ніби перехід від кінцевого до нескінченного» [3, с. 209]; формування Дому починається з плоті, що означає «становлення твариною», де «Я» виступає зоною нерозрізнюваності духовного і тілесного – «щоб розквітнути, тілу потрібен дім» [3, с. 208]. І Дім стає для плоті каркасом, скелетом, сприяючи народженню цілісності.

Місцем базування і транспортування Дому сьогодні є земне, водне й повітряне середовище, що апріорно є втіленням гладкого, нерифленого, ризомного номадичного простору з багатоваріантністю можливих і дійсних напрямків та безліччю сингулярних точок перебування, подій розподілу. Якщо у Домі ще є «верх» і «низ», то стіни вже не створюють межу «приватного» і «публічного». Стіни, що стали вікнами, нищать точку відліку, прив'язану до місця, і в змозі привести людину в будь-яке місце і будь-коли, у будь-яку реальність, що докорінно змінює просторовий світоустрій, пропонуючи його номадичну модель. Природа стала технічною, домашній простір – відкритим. Середовище проживання перетворюється на місце загального користування. Світ нав'язує себе Дому, прирікаючи людину на втрату особисто-інтимного кута.

Унаслідок впровадження медіатехнологій у Дім культурна ідентичність перестала визначатися спільнотами, пов'язаними з географічними кордонами. Розвиток бездротових технологій скасував межу між Домом і роботою, даючи змогу працювати віддалено, переносити робочі офіси з центру міста в передмістя (традиційні спальні райони). Робота повернулася Додому, відбулося постмодернове повернення до премодерну, а Мережа дозволила Дому бути скрізь. У. Мітчелл пише, що характерною рисою культури постмодерну стає працівник-номад, який використовує як робоче місце безліч точок. У

культурному просторі виникають гібридні ризоми Дім-робота, готель-офіс, а робочі місця влаштовуються за столиком у кав'ярні, у літаку, автомобілі.

За словами Д. Гріна, нова стратегія домобудівництва створювала простір, «де кочівництво є панівною силою, де час, обміни та метаморфози замінюють статику, де громадська сфера являє собою електронну поверхню, що охоплює всю планету» [4]. (Однак пізніше автор зазначав, що електронні кочівники фінансових кіл, втомившись від кочування в бізнесі, стали вимагати від Будинку сталості). Під час будівництва Домів почали застосовувати модульні технології, що допускають взаємозамінність елементів, які обирає споживач залежно від власних запитів. Завдання будівництва визначалося як перенесення «миттєвості», властивої телерадіокомунікаціям, у мережеві будинки і міста. Будинок у культурі постмодерну мав стати втіленням ідеальних бажань, які в будь-який момент можуть бути переформатовані.. Відсутність непроникних ліній створює сприятливе поле для номадизму.

Поняття номадності житла, що виникає в постмодерні, вбирає в себе не тільки можливість його переміщення (що відбулося ще в модерні), а й переміщення в ньому, а також його трансформованість, здатність до адаптації, інформаційно-інтерактивні складові. В архітектурі постмодерну номадні житла можуть бути структуровані за такими позиціями:

- таке, що можна переносити, індивідуальне локальне житло (скафандр, дім-кокон), що забезпечує мінімум зручностей, захисту і має максимум об'ємної трансформації;

- мобільні житла модульного типу, здатні до переміщення;

- збірно-розбірні будівлі, що поєднують можливість швидкого монтажу/демонтажу та дислокації на нове місце.

Новими формами номадного житла є також нестаціонарні елементи рекреаційного житла (потяг, судно, мотель, намет), туристичний автотранспорт (будинок на колесах, автобудинок, монтований на шасі, причепи), традиційне житло кочових народів. Сьогодні в західноєвропейському світі автомобіль практично повністю замінив людині Дім. Цей процес Ж. Бодрійяр пов'язує з необхідним опором горизонтальному побуту, підпорядкованому жінці, тому автомобіль для нього це скоріше «антибудинок», це номадичний бунт чоловіка проти одомашненості [5].

Унаслідок того, що в постмодерні уявлення про Дім розширилося до розмірів планети, людина скрізь бажає почуватися як удома. Цьому сприяє зростаюча індустрія туризму, що пропонує в будь-якій точці земної кулі очікуваний європейський комфорт. А якщо людина скрізь удома, то й Дім перебуває скрізь, а отже, зникає, втрачаючи функцію поділу на сакральне і профанне, приватне і публічне.

Традиційне світосприйняття осілої людини сформувало уявлення про Дім, функціональна корисність якого визначалася площею підлоги й прирікала здійснювати багато життєвих потреб у горизонтальній площині. У стані постмодерну людина втрачає почуття вкоріненості, прив'язаності та дозволяє собі розглядати можливість експлуатації Будинку в усіх можливих площинах децентрованого простору, як про це пише голландський архітектор Р. Колхас.

Французький філософ, архітектор Поль Віріліо для розташування в просторі постмодерну пропонує концепт «бункер». Архітектура бункера є найбільш відповідною до розчленованого стану світу. У світі, що постійно змінюється, бункер дрейфує, оскільки не має фундаменту. Він позбавлений кореневого зв'язку із землею, а функції фундаменту в ньому замінив центр ваги. Бункер виступає межею, що позначає розгортання сьогодення «тут і зараз». Бункер допускає взаємодію і з'єднання різнорідних за своєю генезою структур, зрівнюючи живе і не живе. Позбувшись спадщини класичної геометрії ліній і кутів, бункер втілює в собі, на думку П. Вірільйо, морфологію «природних геологічних

форм, тваринних покривів», бункер стає панциром [6]. Для бункера визначальним стає не надійність фундаменту, а міцність панцира, що дає змогу зберігатися в мінливому культурному просторі, не опонуючи йому, а мімікруючи під нього. Бункер – це акт виживання у нескінченно мінливому світі. Концепт бункера дає адекватне уявлення про стан архітектури при переході до постмодерну. Околиці столиць і малі міста покриваються легко демонтованими торговими, ігровими, виставковими центрами, зведеними з легких матеріалів за кілька днів. Фундамент виключений з буття цих об'єктів, вони виступають як короткочасне стійбища номадів, що чекає наступного переміщення на нове місце. При їх створенні відбувається відмова від класичних геометричних фігур на користь зооморфності та морфології рослинних покривів.

Максимальна компьютеризированность нового Дому (індивідуального житлового осередку), сполучена з мінімальною потребою в зайвих проміжних рухах тіла, дає нове рішення життєвого простору, новий комфорт. Відтепер немає традиційного розділення на зовнішнє та внутрішнє, верх (сакральне) і низ (профанне), на праве (чоловіче) і ліве (жіноче), на приватне і публічне. Це втілення ризоми – номадичного ацентрованого простору.

Таким чином, Дім постмодерну переходить до номадного житла, яке має враховувати у своєму функціоналі і середовище експлуатації, і географічні та кліматичні особливості, і середовище транспортування, а також мати особливий конструкційний тип (збірно-розбірний, модульний, кластерний). Поняття адаптивності житла показує його здатність пристосовуватися як до зовнішніх, так і внутрішніх змінних умов: клімат і агресивність середовища, з одного боку, і зміна культурного, економічного, демографічного, психологічного стану мешканців, з іншого. Подібні вимоги дають архітекторам постмодерну поштовх до розробки та створення нового житла — Дім, що самоадаптується, який нічим не буде нагадувати традиційний Дім з його фундаментальною стійкістю, проте втілить номадичний, ризомний принцип розподілу в просторі, пропонуючи багатоваріантність ступенів. Зміна сутності Дому в культурі постмодерну вплинула на вигляд його мешканця: він не користувач житлового приміщення, а активний номад ретериторизации/детериторизації простору. Рух, без якого номад немислимий, поєднує в собі час і простір, що обумовлює необхідність вивчення цих атрибутів.

Література:

1. Arendt H. Vita Activa Oder Vom Tatigen Leben. https://bojidarivkov.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/08/d0b0d180d0b5d0bdd0b4d182-d185-vita-activa-d0b8d0bbd0b8-d0be-d0b4d0b5d18fd182d0b5d0bbd18cd0bdd0bed0b9-d0b6d0b8d0b7d0bdd0b8-2000.pdf
2. Attali J. L'Homme nomade. https://booknode.com/lhomme_nomade_04280
3. Deleuze G., Guattari F. Qu'est-ce que la philosophie? https://funambule.org/lectures/philo/Deleuze,%20Qu%27est-Ce%20Que%20La%20Philosophie%20(Fr)%20Bb%20(V%20Minuit%202005)%20Ocr.pdf
4. Greene D. The ice man. Staged Architecture / Ed. by E. Holding, M. Fisher. London: Wiley-Academy, 1999.
5. Baudrillard J. The System of Objects. https://monoskop.org/images/2/28/Baudrillard_Jean_The_system_of_objects_1996.pdf
6. Virilio P. Bunker Archaeology. Princeton: Archit. Press, 2008. 216 p.

ДИНАМІЧНА МОДЕЛЬ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Кобелєва Д.Л.
Державний біотехнологічний університет;
ГО Українська асоціація суспільствознавців та педагогів
м. Харків, Україна

У сучасному світі держава залишається основним інституційним елементом цивілізації. В минулому, на ранніх етапах розвитку суспільства, цивілізації були безпосередньо пов'язані з державними утвореннями. Проте в сучасних умовах глобалізації та постіндустріальних змін спостерігаються нові тенденції. Феномени глобалізації та соціально-технологічної революції кардинально вплинули на сучасний розвиток цивілізацій.

Глобалізація, яка виникла завдяки новим транспортним і інформаційно-комунікаційним технологіям (ІКТ), кардинально змінила просторовий вимір цивілізаційних процесів. Спочатку термін «глобалізація» використовувався для опису глобальних економічних процесів, але поступово охопив усі сфери суспільного життя. Такі дослідники, як Чарльз Доран і Збігнєв Бжезінський, вказували на взаємозв'язок інформаційних технологій та світової економіки, що сприяє прискоренню міжнародних операцій у різних сферах.

На постіндустріальному етапі розвитку глобалізація відрізняється тим, що світ перетворюється з ізольованих державних утворень у єдину глобальну систему. У такій системі жодна країна не може розвиватися ізольовано, оскільки всі процеси тісно взаємопов'язані. Постіндустріальна соціально-технологічна революція спричинила суттєве прискорення історичного часу, в якому політичні, економічні та соціальні процеси зазнають швидких трансформацій.

Трансформації у постіндустріальному світі мають динамічний характер. Кожна держава розвивається у межах загального цивілізаційного коридору, але її траєкторія може відрізнятися через національні особливості, інституційні традиції та політичну культуру. Проте всі держави прагнуть інтегруватися у єдиний потік цивілізаційних змін, формуючи нові підходи до влади та управління суспільством.

Перетворення економіки на постіндустріальну форму визначає нові риси цивілізаційного розвитку. Відбуваються радикальні зміни в основних елементах соціально-економічного устрою, механізмах взаємодії, ідеологічних пріоритетах та соціальних чинниках розвитку, а також в економічних системах і показниках ефективності, що потребує нових підходів та стимулів до створення новітніх технологій, інноваційних бізнес-моделей та сучасних систем управління.

Одним із визначальних аспектів науково-технічного поступу, що сприяє переходу до постіндустріального суспільства, є трансформація ролі людини у виробничих процесах та посилення впливу людського капіталу на економічний розвиток. Процеси розробки та впровадження новітніх технологій вимагають від працівників глибоких знань, професійної підготовки та високого рівня культури. Застосування автоматизації і нових технологій змінює функціональні ролі людей у виробництві, що не тільки трансформує зміст роботи, а й підвищує значущість людських ресурсів у процесі зростання продуктивності.

Сучасні теорії економічної ефективності дедалі більше акцентують на людині як головному факторі розвитку. Теорія людського капіталу стверджує, що саме людина з її знаннями та досвідом є основою конкурентоспроможності та економічного зростання, більш вагомою, ніж природні багатства або накопичені активи. Ця ідея, закріплена в понятті «людський капітал», стала основою концепції національного багатства, розробленої експертами ООН.

Сучасне суспільство залежить від виробництва та ефективної передачі знань через систему вищої освіти та професійної підготовки, а також за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Еволюція технологій створила нові інструменти для продукування, розповсюдження та застосування знань, які тепер інтегруються у всі аспекти економіки та стають стратегічними ресурсами для розвитку.

Постіндустріальна модель суспільства базується на знаннях і інформації як ключових елементах економічного прогресу, формує новий інтелектуальний клас і надає пріоритет нематеріальним цінностям. У цьому суспільстві сектор виробництва знань та обробки інформації стає домінантним, а вкладення в людський потенціал, сучасні управлінські та інформаційні системи набувають статусу пріоритетних інвестицій. Спроби розвитку економічних стратегій, що ігнорують людський фактор, часто зазнають поразки, як свідчить досвід трансформацій на пострадянському просторі.

Знання як стратегічний ресурс впливають на освітні моделі, культурну самореалізацію та соціальну участь, сприяють вирішенню проблем бідності та стають рушійною силою суспільних змін. Завдяки сучасним інформаційним системам, знання можуть бути швидко поширені й доступні всім, формуючи новий інформаційний простір, який стає невід'ємною частиною сучасної культури і визначає норми соціальної комунікації.

Розширення можливостей інформаційних технологій перетворює користувачів на активних учасників інформаційного процесу, сприяючи формуванню єдиного комунікаційного простору, де існують власні закони і норми поведінки. Нові інформаційні технології змінили роль інформації, усунувши монополію на неї та дозволивши кожному користувачеві активно добирати і поширювати інформацію відповідно до своїх потреб.

Одним із ключових наслідків сучасного цивілізаційного розвитку є зміна концепції держави. Постіндустріальний транзит змушує держави трансформуватися від етатистських утворень до правових і соціальних інститутів, які служать суспільству та громадянам. Основою цієї трансформації є громадянський договір, що визначає межі влади та повноважень держави. Громадяни стають джерелом влади, а основною метою держави є забезпечення їхніх потреб і прав.

Важливою складовою цього процесу є розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які формують нову модель управління – електронну державу. Це означає, що органи влади стають доступними для громадян через сучасні комунікаційні мережі, забезпечуючи прозорість і ефективність їхньої діяльності. Взаємодія громадян із державою відбувається в режимі реального часу, що сприяє підвищенню якості надання публічних послуг та розширенню можливостей для участі у політичному житті.

Ще у 1970-х роках XX століття зародилися ідеї про нову форму взаємодії між державою та її громадянами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. У кінці 80-х у США було запропоновано концепцію «електронного міста», що стала частиною теорії «відродження суспільства» через «електронні спільноти». Такий «мережевий» формат не мав на меті замінити, а доповнити й розширити існуюче місто, перетворюючи його на віртуальну складову реального міського простору.

В епоху інформаційно-комунікаційної революції з'явилися нові підходи до державного управління, а саме – модель електронного уряду, яка включає використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у державних установах. Впровадження електронного уряду передбачає не лише організаційні реформи, а й навчання державних службовців навичок, що сприятимуть кращій взаємодії між урядом і громадянами та підвищенню якості послуг.

Модель електронного уряду дає громадянам і бізнесу доступ до законодавчої інформації та дозволяє виконувати низку транзакцій онлайн – від оплати послуг до подачі звітності до державних органів. Така система робить управління більш прозорим,

сприяючи демократичному розвитку. Вже з 1990-х років більшість країн почала активно розробляти і втілювати програми електронного уряду. Впровадження електронного уряду стало не лише прерогативою демократичних держав, але також знайшло відображення в деяких авторитарних режимах.

Уявлення про демократію стають неактуальними для суспільств, які інтегруються в глобальну інформаційну мережу. Якщо у попередню індустріальну епоху провідним типом правління була представницька демократія, то в епоху інформаційних технологій на перший план виходить демократія участі. Є. Масуда, засновник концепції електронної демократії, вбачав майбутнє суспільства у «комп'ютопії», де електронні комунікації слугуватимуть основою для прямої участі громадян в управлінні.

Інформаційно-мережеві технології забезпечують громадянам можливість вираження своєї думки через публічні обговорення, електронні голосування та вибори. У найзагальнішому сенсі, «електронна демократія» є системою, де інформаційні технології застосовуються для основних демократичних функцій: обміну інформацією, комунікації, об'єднання інтересів громадян та прийняття рішень через обговорення і голосування.

Концепція електронної демократії передбачає прозорість діяльності держави, підвищення ефективності політичного управління та активніше залучення громадян до політичного процесу. На відміну від електронного уряду, створеного зверху для оптимізації державного управління, електронна демократія орієнтована на посилення громадянської участі, дозволяючи ініціативам «знизу» впливати на державне управління.

Слід зазначити, що не всі держави здатні повною мірою адаптуватися до постіндустріальних змін. Деякі авторитарні режими, такі як Китай, Саудівська Аравія чи Габон, активно впроваджують економічні та технологічні нововведення, але зберігають свої традиційні політичні та ідеологічні порядки. Особливості розвитку Китаю в цьому контексті є показовими: попри активні ринкові реформи, політична система залишається стабільною, підкріплюючись монопольною владою КПК.

Враховуючи сучасні тенденції, глобалізація та постіндустріальні трансформації продовжуватимуть впливати на формування нових моделей державного управління та соціальних відносин. Роль держави змінюється, але вона залишається ключовим інститутом у забезпеченні цивілізаційного розвитку та інтеграції суспільства в нові глобальні процеси.

Оцінка наслідків глобалізації інформаційного простору неоднозначна, оскільки цей процес посилює розшарування країн за рівнем і характером залучення до глобальної інформаційної мережі. Це стосується як економічної, так і культурної сфер. Глобалізація інформаційного простору, що сприяє вільному обміну інформацією, супроводжується порушенням рівноваги через зростаючу залежність націй і народів від провідних світових гравців, що посилюють свій вплив. Розвиток технологій відкриває нові можливості для економічного, політичного і культурного зближення, яке супроводжується глобальною експансією країн лідерів третьої цивілізаційної хвилі.

Зростання інформаційних потоків разом із домінуванням невеликої кількості глобальних медіакорпорацій створює безпрецедентні можливості для контролю над суспільною свідомістю через ЗМІ та інші комунікаційні засоби. Багато традиційних цінностей та моделей ідентичності, що були звичними для широких мас, зазнали знецінення та дискредитації. З одного боку, сучасні інформаційні технології сприяють посиленню міжкультурної комунікації, а з іншого — ведуть до фрагментації культур, висуваючи на передній план національні, релігійні, соціокультурні та політичні відмінності, що є своєрідним зворотним боком глобалізаційних процесів.

ПРОБЛЕМА ОЧИЩЕННЯ ОРБІТИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Кобцев О. С., Ушно І.М.
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Проблема очищення орбіти від космічного сміття та дослідження космічного простору постає як визначний феномен сучасних технологій, які формують основу диспозитиву нашої епохи. У цьому контексті особливого значення набуває новий образ Землі, створений за допомогою новітніх технічних та інформаційних засобів, через які подається та сприймається вся космічна й екологічна проблематика. Як зазначає народна мудрість, «ми, люди, не завжди усвідомлюємо, що робимо, а коли це зроблено, лише тоді починаємо осмислювати наслідки».

Ми є свідками і водночас відповідальними за засмічення орбітального простору нашої галактики численними літальними апаратами. Досліджуючи й освоюючи космічний простір, а також орбіти інших планет, ми мусимо не тільки захоплюватися досягненнями науки, а й турбуватися про їхній екологічний стан. Потрібно винаходити новітні технології для очищення та впорядкування космічного простору, звільняючи його від сміття. Це ставить перед нами завдання формування нової екологічно-дослідницької мови, яка б слугувала інструментом розуміння та співпраці з іншими планетами.

Створення нового образу Землі нерозривно пов’язане з розвитком технологій очищення, що дозволяють нам відійти від спрощеного, схематичного бачення нашої планети. Водночас така ситуація породжує парадокси у дослідженні та взаємозв’язку між людиною і космосом: освоєння та дослідження космосу вимагає від нас одночасно і відповідальності, і глибокого переосмислення власного впливу на те, що є нашим спільним довкіллям.

У 2014 році Міжнародну космічну станцію тричі переміщували, аби уникнути можливого зіткнення з космічним сміттям. Цей факт яскраво підкреслює загрозливий характер проблеми, що постає перед людством у вигляді накопичення орбітального сміття. Колишній науковець NASA Дональд Кесслер нещодавно наголосив, що людство досягло «критичної щільності»: великі об’єкти на орбіті зіштовхуються один з одним, утворюючи дедалі більше дрібного сміття — темп його утворення перевищує здатність людини очищати орбіту. Це викликає ефект, відомий як «синдром Кесслера», коли ризик катастрофічних зіткнень зростає. Основним завданням людства є пошук дешевих, швидких і екологічно безпечних методів очищення орбіти Землі та космічного простору від уламків — включно з відпрацьованими ракетоносіями, непрацюючими супутниками, зондами, телескопами, безпілотними літальними апаратами (БПЛА) та численними дрібними фрагментами.

Серед новітніх концепцій особливу увагу привертає ракетно-безпілотний комплекс «УКРОП». Його мета — очищення орбіти за допомогою безпілотників, які доставляються в космос багаторазовою ракетою Falcon Heavy. Після виходу на орбіту два безпілотних літальних апарати (БПЛА) відокремлюються від ракети-носія. У центральному блоці ракети встановлена особлива балково-ферменна конструкція для підвішування стикувального вузла, до якого кріпляться безпілотники. На етапі запуску ракета досягає необхідної висоти, після чого відкривається відсік, і БПЛА зі складеними стрілоподібними крилами вилітають у космічний простір. Їхні крила оснащені сонячними панелями, радіоантенами та акумуляторами, які забезпечують додаткове живлення для фото- та відеообладнання, призначеного для зйомки й аналізу космічної обстановки.

Після розгортання БПЛА Falcon Heavy здійснює третій виток навколо Землі та повертається на посадковий майданчик, готуючись до повторного використання. За допомогою супутникового мережевого управління, безпілотні літальні апарати отримують

можливість передавати відео- та фотоматеріали в режимі реального часу до Центру керування польотами (ЦКП). Це дозволяє їм не лише передавати важливу інформацію, але й оперативно отримувати нові завдання та маршрути для автономної роботи з очищення орбіти від сміття. Така система має великий потенціал для забезпечення ефективного та безпечного космічного середовища, що є однією з найбільш нагальних екологічних вимог сучасності.

Перспектива розвитку компоновок безпілотних орбітальних прибиральників (БОП) полягає в унікальному архітектурному рішенні: оснащення їх х-подібними телескопічними щоглами, до яких кріпляться сітки з дрібними осередками для захоплення космічного сміття, зокрема дрібних фрагментів та застарілих супутників. Суть цього методу полягає в розміщенні фюзеляжу з відсіками, що мають розкривні стулки; саме з них висуватимуться телескопічні х-подібні щогли з сітками, здатними ефективно ловити навіть найдрібніші фрагменти сміття. Завдяки імпульсу від газового чи реактивного двигуна, БОП набуває швидкості, що перевищує швидкість сміття, дозволяючи йому наздоганяти й захоплювати його з оптимальної траєкторії. Цей підхід створює сприятливі умови для маневрів БОП, у яких дрібні осередкові сітки забезпечують швидке й безпечне захоплення сміття, уникаючи небезпеки його пошкодження від ударів захоплюваних фрагментів.

Після того як сітки наповняться сміттям, БОП подає гальмівний імпульс і спрямовується на спеціальну траєкторію, що веде до сходу з орбіти, де він разом із зібраним сміттям згорить у щільних шарах атмосфери. Така процедура можливий завдяки використанню трьох рідинних реактивних двигунів, які створюють гальмівний імпульс, дозволяючи БОП рухатися проти траєкторії польоту й знижувати швидкість. Це забезпечує його захоплення гравітаційним полем Землі, що веде до входу в щільні шари атмосфери та кінцевого згорання разом з уловом.

Додатково до сіток, пропонується можливість встановлення п’яти пружино-пневматичних гарпунів, оснащених міцними капроновими канатами й лебідками для захоплення великих об’єктів, таких як супутники, що вийшли з ладу. Використання гарпунної системи дозволяє БОП ефективно захоплювати одразу до п’яти таких об’єктів, що перетворилися на космічне сміття через зіткнення з іншими фрагментами. Цей метод значно розширює можливості для очищення орбіти, адже один БОП може загарпунити та стабільно утримувати кілька великих об’єктів, підготувавши їх для подальшої утилізації у щільних шарах атмосфери.

Завдяки продуманій конструктивній компоновці безпілотних орбітальних прибиральників (БОП), стає можливим повне очищення орбіти від космічного сміття, що має на меті значне поліпшення екологічної ситуації в космічному просторі. Ці екологічні методи очищення є економічно вигідними, дієвими та екологічно безпечними, завдяки використанню багаторазової ракети-носія Falcon Heavy, перший ступінь і розгінні блоки якої повертаються на Землю, на стартовий майданчик. Проблема засмічення орбіти — це наслідок стрімкого розвитку запусків супутників, як цивільного, так і військового призначення, який розпочався ще з 1957 року, коли в Радянському Союзі під керівництвом Сергія Корольова було запущено перший супутник. І хоча він давно не функціонує, цей апарат досі продовжує обертатися навколо Землі.

Наше повсякденне життя нині немислиме без супутників, які забезпечують мобільний зв’язок, інтернет, навігацію для автомобілів, суден та літаків, а також функціонування оборонних систем різних країн. Проте скупчення космічного сміття становить серйозну загрозу для супутників, і їхні пошкодження можуть спричинити перебої в системах зв’язку й навігації. Чим більше сміття накопичується на орбіті, тим більше ризиків зіткнень, що, своєю чергою, призводить до утворення нових уламків.

Упродовж десятиліть панувала думка, що космос — це безкінечний простір, куди можна викидати все непотрібне. Однак найбільшою перешкодою у боротьбі з космічним сміттям є його швидкість — близько 27 тисяч кілометрів на годину. Якщо цю проблему буде вирішено, людство зможе перейти до більш комплексного очищення орбіти — з

можливістю спуску сміття на Землю або його виштовхування у далекий космос. Дослідники вже активно працюють над програмами очищення орбіти, створюючи методики та засоби для вирішення цієї глобальної проблеми.

Серед перспективних напрямків є міжорбітальні БПЛА, здатні не тільки очищувати орбіти Землі, а й досліджувати траєкторії космічного сміття поблизу Марса, Венери та інших планет, а також у межах всієї Сонячної системи. Завдяки відносно низькій вартості та простоті запуску, цей проект має значний комерційний потенціал та може бути реалізований у короткі терміни.

СУЧАСНА ОСВІТА ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ СПОЖИВАЦЬКОГО ВІДНОШЕННЯ

Ковальський Ю.О.
ДДПУ імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна

Сучасна освітня система України, як і багато інших аспектів життя суспільства, зазнала значних змін в умовах глобалізації та стрімкого розвитку технологій. Однак однією з найактуальніших і водночас найскладніших проблем, з якими стикається українська освіта, є вплив споживацької ідеології на освітній процес. У контексті глобалізації та інформаційних технологій, які надають змогу миттєво отримувати інформацію та задовольняти споживацькі потреби, споживацька культура стає настільки поширеною, що охоплює навіть сфери, які традиційно були поза її впливом, зокрема освіту.

Споживацтво, що стало характерною рисою сучасного суспільства, не лише трансформує економічні відносини, а й радикально змінює соціальні структури, цінності та установки, що домінують у нашому житті.

У контексті війни, що триває в Україні, ця проблема набуває особливої ваги, адже суспільство переживає не лише матеріальні втрати, але й кризу ідентичності. Споживацька культура, зосереджена на миттєвому задоволенні потреб та прагненні до матеріального комфорту, заважає формуванню глибоких знань, критичного мислення та соціальної відповідальності. У такій ситуації освіта перестає бути простором для розвитку інтелектуальних та гуманістичних цінностей і стає комерційним товаром, що підлягає купівлі та продажу. Вона функціонує за принципами ринку, де навчальні програми, курси та дипломи перетворюються на продукти, які можна оцінити з точки зору їхньої фінансової вартості.

Важливо зазначити, що споживацька ідеологія проникає не лише в саму суть навчання, але й у стосунки між викладачами і студентами. В умовах, коли навчальний процес орієнтований на отримання «успіху» у вигляді дипломів і сертифікатів, зникає інтерес до глибокого пізнання, а студенти стають пасивними споживачами знань. Вони не лише не отримують необхідних навичок для критичного аналізу інформації, але й ризикують втратити здатність до творчого мислення і самостійного пошуку рішень.

Дослідники, такі як Джордж Рітцер, акцентують увагу на тому, що споживацька культура формує нові соціальні норми, де успіх визначається не якістю знань, а зовнішніми атрибутами, такими як статус, престиж і матеріальні блага. Він пише про три основні принципи, що визначають цей процес, а саме ефективність, передбачуваність і вирахуваність [1. с. 2]. Ці принципи не лише впливають на виробничі відносини, але й проникають у сферу освіти, формуючи механізми, за якими вона функціонує. Ефективність тут вимірюється не лише кількістю випускників, а й їхньою здатністю виконувати стандартизовані вимоги, що в результаті веде до формування рутинних підходів до навчання. Це в свою чергу підкреслює кризу змісту освіти, де знання стають вторинними у порівнянні з досягненням певних соціальних стандартів. Відповідно освіта

перетворюється на спосіб досягнення матеріального успіху, а не засіб для особистісного розвитку.

У такій ситуації особливо вразливою є молодь, яка формує свої уявлення про світ і себе у складних умовах сьогодення. Споживацька культура пропонує їй прості, але оманливі рішення, які можуть призвести до глибокої стагнації особистісного розвитку. Ось чому важливо звернути увагу на те, яким чином ми можемо переосмислити роль освіти в суспільстві, особливо в умовах сучасних викликів.

На думку британського соціолога та філософа Зігмунта Баумана, сучасне споживацтво супроводжується постійним прагненням до задоволення миттєвих бажань, що створює ілюзію щастя через матеріальні блага. Він вказує на те, що у світі, де домінують споживчі практики, індивіди постають як активні учасники ринку, які постійно шукають нові товари та послуги для задоволення своїх бажань [2. с. 24]. Цей процес веде до формування нових соціальних норм, які змінюють традиційні цінності, де знання і досвід замінюються споживчим атрибутам, а успіх вимірюється в термінах матеріальних досягнень. Більше того, у споживацькому суспільстві основним принципом стає ідея миттєвого задоволення бажань. Бауман також зазначає, що це веде до формування особистості, яка вважає успіхом не лише здобуття матеріальних благ, але й здатність до споживання. Споживання стає способом вираження індивідуальності, де людина намагається визначити свою цінність через обсяг спожитого. Ця концепція перетворює соціальні взаємодії на товарно-грошові стосунки, в яких емоції, почуття та глибші зв’язки відходять на другий план. Те саме стосується й освітнього процесу, де всі учасники перетворюються на умовну «ринкову одиницю».

Споживча культура впливає на освіту, перетворюючи навчальний процес на механізм, що підпорядкований логіці ринку. Університети та навчальні заклади починають діяти як підприємства, які пропонують «продукти» у вигляді дипломів і знань, що в свою чергу веде до повної комерціалізації освіти. В свою чергу, це змушує студентів сприймати освіту як товар, а не як цінний ресурс для розвитку особистості, що негативно відображається на їхній здатності до критичного мислення та самостійного аналізу, та навіть мислення в цілому. Мова йде про певний дисбаланс у навчальному процесі, де знання стають засобом для досягнення зовнішніх цілей, а не метою самою по собі. У цьому контексті студенти часто виявляють себе в ролі пасивних споживачів, які не лише не зацікавлені в глибокому пізнанні, але й втрачають сприйняття освіти як важливого етапу особистісного розвитку.

Крім того, споживацька культура підриває саму суть освітнього процесу, оскільки студентам часто пропонується не лише споживати інформацію, але й приймати її без критичного аналізу. Психологічні дослідження показують, що молоді люди, виховані в умовах споживацької ідеології, часто стикаються з труднощами в розвитку критичного мислення, оскільки їхнє світосприйняття обмежене споживчими категоріями. Вони навчаються формально виконувати вимоги навчальних програм, орієнтуючись лише на бали та оцінки, а не на справжнє розуміння матеріалу.

Цей процес особливо небезпечний в умовах нашої війни, коли молодь опиняється перед численними викликами, а споживацька культура пропонує прості рішення для складних ситуацій. Під впливом медіа та рекламних кампаній, молоді люди отримують спотворене уявлення про те, що щастя і успіх визначаються не внутрішніми цінностями, а певними зовнішніми атрибутами, такими як статус, матеріальні блага і популярність.

В умовах сучасного суспільства відбувається значна втрата соціальних зв’язків і цінностей, що загрожує формуванням індивідуалістичних установок. Освіта, в свою чергу, стає своєрідною фабрикою для виробництва своєрідних «економічних одиниць», які не здатні до творчого мислення і активної соціальної взаємодіїі. Врешті, це призводить до

того, що молодь стає безпосереднім відображенням цінностей консюмеризму, не здатною до самостійного прийняття рішень.

Вплив споживчої культури також стосується аспекту влади, що формується навколо споживчих установок. На думку Мішеля Фуко, споживацька культура створює нові форми влади, які регулюють наше життя. У контексті освіти це призводить до зниження рівня усвідомлення соціальної відповідальності у молоді. Фуко вважав, що сучасні системи контролю над особистістю реалізуються не лише через фізичні обмеження, але й через формування певних норм поведінки, що утверджують споживчі цінності [3. с. 149]. Таким чином, у сучасному суспільстві влада може бути не лише репресивною, а й продуктивною, оскільки вона здатна формувати певні моделі поведінки та шаблони. Освіта, акцентуючи увагу на споживацьких цінностях, призводить до зниження усвідомлення соціальної відповідальності у молодого покоління, що безпосередньо відображається на суспільстві в цілому.

Молодь, будучи найбільш уразливою соціальною групою, особливо підпадає під вплив споживацької ідеології. У сучасному світі молоді люди часто стикаються з почуттям меншовартості і нікчемності, які підштовхують їх до безкомпромісного задоволення своїх потреб. Споживацтво пропонує просте, але оманливе рішення — досягнення щастя через матеріальні блага, що, в свою чергу, призводить до глибокої стагнації особистісного розвитку. Освіта в цьому контексті не лише не виконує свою первинну функцію, а й стає інструментом, що сприяє укоріненню споживацьких цінностей.

В умовах війни, коли молодь переживає стрес і невизначеність, потреба в стабільності та впевненості стає ще більш очевидною. У такій ситуації споживацька культура, що обіцяє миттєве задоволення потреб, виявляється особливо привабливою. Молоді люди часто обирають легкі шляхи, не усвідомлюючи, що такі рішення можуть призвести до негативних наслідків у довгостроковій перспективі.

Ця тенденція також підкріплюється сучасними медіа, які постійно демонструють ідеали успіху, що базуються на матеріальних благах. У молоді формується хибне уявлення про те, що успіх і щастя визначаються лише зовнішніми атрибутами, такими як статус, гроші та споживчі можливості. Як результат, молодь ризикує втратити сенс глибокого пізнання та саморозвитку, сприймаючи освіту лише як засіб для досягнення матеріальних цілей.

Таким чином, ми можемо констатувати, що споживацька культура має глибокий вплив на молодь, формуючи у них не лише світогляд, а й поведінкові моделі, що негативно позначаються на їхньому особистісному розвитку та соціальній відповідальності. Освіта, яка стала ареною для відтворення споживацьких цінностей, потребує термінового переосмислення та адаптації до нових умов, де важливість знань та власне мислення має стати основою для формування свідомих і відповідальних громадян. Лише в такий спосіб ми зможемо побудувати суспільство, яке цінує не лише матеріальні блага, а й інтелектуальний та культурний розвиток своїх членів. Важливо заохочувати до мислення і творчості, які допоможуть молодим людям не лише адаптуватися до змін, а також їх формувати. Молодь, яка має можливість висловлювати свої власні, мудрі думки і брати участь у вирішенні соціальних питань, стає більш свідомою і відповідальною. Важливо не лише зберегти навчальний процес, а й переосмислити його зміст. Ми повинні розуміти, які цінності закладаємо у молодь, адже вони визначатимуть майбутнє нашого суспільства.

Література:

1. Ritzer G. *The McDonaldization of Society*. – CA: Pine Forge Press, 2000. – 192.
2. Bauman Z. Liquid Modernity. – Cambridge: Polity Press, 2000. – 228.
3. Foucault M. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison.* – New York: Pantheon, 1977. – 326.

ФІЛОСОФІЯ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ ВИКЛАДАННЯ ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ

Коростильов Г. Л.
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків, Україна

Найбільш повно і послідовно виявити різні аспекти освіти (системні, процесуальні, ціннісні) дозволяє така принципово значуща область наукового знання як філософія освіти. Відлік своєї історії вона веде з початку XX ст. Її засновником вважається англо-американський філософ Джон Дьюї, який обґрунтував існування і предмет філософії освіти як детермінований природою самої філософії: «Якщо філософія сама байдуже ставиться до виховання, вона – не філософія. Філософію можна визначити як загальну теорію виховання» [2, С. 246].

Філософськи осмислюючи мету і завдання побудови, функціонування і розвитку навчального процесу, необхідно максимально використовувати напрацьовані у філософії освіти концепції, парадигми, підходи, що дають змогу розглядати освіту як благо, механізм соціалізації, розвитку соціальної структури і менталітету в умовах постійних соціальних трансформацій та струтів.

Сучасна філософія освіти вищої інженерної школи вимагає розроблення нових освітніх підходів, принципів та орієнтирів розвитку сучасного інженера. Тому система сучасної вищої інженерної освіти має формувати нову освітню парадигму, що покликана здійснювати пошук шляхів розв'язання проблем вищої інженерної освіти та створювати умови для розвитку як людини та її буття, так і суспільства в цілому.

Проблеми вищої інженерної освіти, пов'язані з розвитком сучасної людини, її ціннісних орієнтацій та техніко-технологічних досягнень сьогодення, підштовхують освітян до створення нової освітньої парадигми, в якій на зміну пасивному об'єкту освітнього процесу (людині), що просто засвоює знання – приходить навчальний, активний суб'єкт, що навчається, здобуває освіту в формі особистісного знання, яке є результатом інноваційного процесу з'єднання здобутої інформації (зовнішнього середовища) та її поєднання з іншими науками. Тому значуща увага приділяється саме сучасній електротехнічній освіті, яка, на сьогодні, стає в авангарді прикладних міждисциплінарних природничих наук і яка є сукупністю знань – фізики, математики та хімії [3. С. 110-112].

В межах людино-орієнтованої освітньої парадигми інженерна електротехнічна освіта набуває креативного характеру – головною метою системи креативної електротехнічної освіти стає розвиток творчого потенціалу особистості майбутнього інженера на основі формування сучасних освітніх технологій: теорії контекстного навчання, проблемного навчання та проективного навчання. До того ж інженерна електротехнічна освіта в рамках людиноорієнтованої освітньої парадигми спирається на глибокі знання про людину, суспільство і природу з включенням їх у зміст електротехнічних наук, що тягне за собою принципово новий етап у розвитку біосфери – рух до ноосфери або суспільства інноваційного знання [1, С. 100-102].

Таким чином, нова освітня парадигма вищої електротехнічної освіти є антропоцентричною, тобто людино-орієнтованою за своїм змістом, що базується на фундаменталізації вищої професійної освіти, об'єднанні гуманітарного, природничо-наукового та технічного знання, поєднаного з мультимедійними технологіями для досягнення нової якості освіченості особистості та, як наслідок, більш високих вимог до інтелектуальних параметрів сучасного інженера електротехнічного напрямку.

Література

1. Дідик Д. А. Використання інтерактивних методів при викладанні курсу «Електротехніка та електроніка» для майбутніх педагогів професійної освіти. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Сер. Педагогічна, 2018. №24. С. 100 –102.

2. Коваленко В. О. Філософія освіти у спадщині Дж. Дьюї / В. О. Коваленко // *Наукові записки Ніжинського Державного Університету ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки.* – Ніжин, 2011. – Вип. 10. – С. 244-249.

3. Коростильов Г. Л. Зміни у філософії викладання електротехніки. *Матеріали І міжнародної науково-практичної конференції: «Зміни у філософії викладання дисципліни Енергетика для військових фахівців»* (20-21 листопада 2020, Харків). Харків: НТУ «ХПІ», 2020. С. 110–112.

БІОКОМПОЗИТИ ЯК НОВИЙ ВИКЛИК ДЛЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТІЛЕСНОГО

Косс А.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Життєві виміри в галузі біотехнологій охоплюють різноманітні аспекти, які суттєво впливають на суспільство, навколишнє середовище та економіку. У сучасному світі активно розвивається медицина, зокрема, створення новітніх терапій і засобів, здатних підвищувати якість життя і довголіття людей, за умови наявності фінансів та доступу до цих технологій. У сільському господарстві впроваджуються альтернативні методи землеробства, які спрямовані на покращення продуктивності та стійкості продовольчої системи. Наприклад, біологічні засоби захисту рослин і інтегровані методи управління шкідниками зменшують потребу в хімічних пестицидах [1 р. 2]. Активно використовується мікробна біоремедіація для очищення забруднених територій, що ефективно сприяє розкладанню органічних компонентів сміття. Вчені також розробляють специфічні ферменти, які здатні розкладати різні види пластику на мономери. Ці мономери можуть використовуватися для виробництва нових пластикових виробів, що зменшує навантаження на екологію [2 р. 22]. Все більшої актуальності набувають розробки генетично модифікованих мікроорганізмів, які перетворюють органічні відходи на біопаливо [3]. Це може суттєво покращити екологічну ситуацію на планеті та відкрити нові можливості для відновлювальних джерел енергії. Ці високі технології відіграють ключову роль у забезпеченні енергоефективності та впровадженні стійких практик в економіці.

Перспективним напрямком досліджень є розробка біоматеріалів, які не лише виконують функції традиційних пластикових виробів, але й здатні розкладатися на природні елементи без шкоди для навколишнього середовища. Біокомпозити можуть виготовлятися методами екструзії та 3D-друку з використанням як природних, так і синтетичних компонентів. Однією з ключових переваг таких матеріалів є можливість налаштування їх міцності, гнучкості та легкості. Ці технології також можуть успішно використовуватися для вдосконалення тілесного. Наприклад, інноваційний метод створення біокомпозитів з використанням технології 3D-друку мікрогелем з бактеріями дозволяє створювати легку і пористу структуру (яка нагадує коркову кістку), що сприяє відновленню або заміні пошкоджених ділянок мінеральних структур в організмі [4 р. 29]. Цю технологію можна використовувати для створення легких, міцних і багатофункціональних протезів, а також у виробництві імплантатів з інтеграцією в людське тіло. Процес екструзії полягає в проштовхуванні біоматеріалів через сопло, що створює безперервні нитки для формування складних структур. Завдяки можливості налаштування під специфічні вимоги, біосумісності з живими тканинами, здатності

сприяти газообміну та живленню, а також бути середовищем для росту і диференціації стовбурових клітин, біокомпозити також можуть використовуватися як основа для створення штучних органів за допомогою стовбурових клітин і служити каркасом для регенерації тканин [5 p. 1]. Крім того, їх можна використовувати для створення систем контролю доставки ліків [5 p. 5], що дозволяє поступово вивільняти біологічно активні компоненти в організмі. У деяких випадках біокомпозити можуть бути застосовані в оптичних імплантатах для корекції зору або інших оптичних потреб. Варто відзначити, що активний розвиток тілесно спрямованих NBIC-технологій (нано-, біо-, інформаційних та когнітивних технологій) відкриває нові горизонти в розумінні сутності людини. Це створює перспективи для розробки кастомізованих органів і тканини з мінімальним ризиком відторгнення. Вчені активно працюють над розробкою технологій для зрощення штучних імплантів з природними тканинами, що відкриває перспективи виходу на більш досконалий рівень механічно-функціональних технологій. Це, в свою чергу, спонукає суспільство до нових форм моралі та етики, які впливають не тільки на фізичні трансформації людини, а й на метафізичне сприйняття людського існування.

Варто відзначити, що істотною проблемою є монополізація технологій великими компаніями, адже розробки вимагають значного фінансування для матеріалів, створення лабораторії, формування наукових груп та проведення клінічних випробувань. Після цього технології патентуються і стають інтелектуальною власністю. Це може призвести до уповільнення розвитку менш рентабельних технологій для корпорацій і держав, що не завжди відповідає інтересам споживачів. Часто виробники акцентують увагу не на вирішенні проблем споживачів, а на створенні нових потреб, які ще більше викликають залежність у споживачів. Ця тенденція надає розробникам технологій все більшу владу, а споживачі втрачають відповідальність за своє життя й опиняються в тотальній залежності від виробників технологій та матеріальних благ. Соціально вразливі групи, спонукані надією подолати свої тілесні недоліки, змушені ризикувати здоров’ям та брати участь на початкових етапах тестувань, приймаючи на себе ризики побічних ефектів. Хоча формально всі верстви населення мають доступ до новітніх технологій, але не всі зможуть використовувати їх для покращення здоров'я та продовження життя.

Висновок. Отже, технології стають дедалі доступнішими і важливо забезпечити стратегічний підхід до розвитку біотехнологій, враховуючи як потенційні ризики, так і соціальні вигоди, що можуть бути отримані внаслідок їх впровадження. Цей підхід допоможе запобігти збільшенню соціальної нерівності, а також забезпечить більш справедливий доступ до нових медичних технологій для всіх верств суспільства. Використання біокомпозитів у медицині для створення імплантатів і протезів може покращити фізичне благополуччя, дозволяючи людям вести активніше життя. Можливо, у майбутньому протези стануть настільки досконалими, зручними та функціональними, що їх використовуватимуть для заміщення кінцівок та органів на штучні, щоб отримати більші механістичні можливості організму. Ця тенденція призведе до нових форм самовираження та модифікації тіла, а люди почнуть шукати безсмертя та продовження життя не тільки в релігії, а в комфортному існуванні в модифікованому здоровому тілі. З'являться нові запитання щодо етики модифікації людського тіла та використання біотехнологій, що може вплинути на розуміння сутності людини, технологій та соціально-культурних цінностей.

Література

1. Dos Santos J., Peluzio J.-M., Picanço M.-C., Sarmento R.-A. Integrated pest management of soybean emerging pests in Brazil and United States: a review = Manejo integrado de pragas emergentes da soja no Brasil e nos Estados Unidos: uma revisão. *Concilium.* 2024. Vol. 24, № 20. P. 1–15. DOI: https://doi.org/10.53660/CLM-4266-24U26.

2. Zhu B., Wang D., Wei N. Enzyme Discovery and Engineering for Sustainable Plastic Recycling. *Trends in Biotechnology*. 2022. Vol. 40, № 1. P. 22–37. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tibtech.2021.02.008.

3. Padder S.-A., Khan R., Rather R.-A. Biofuel generations: New insights into challenges and opportunities in their microbe-derived industrial production. *Biomass and Bioenergy*. 2024. Vol. 185, № 5. 107220. DOI: https://doi.org/10.1016/j.biombioe.2024.107220.

4. 3D printing of living structural biocomposites / Hirsch M., Lucherini L., Zhao R., Saracho A. C., Amstad E. *Materials Today*. 2023. Vol. 62. P. 21–32. DOI: https://doi.org/10.1016/j.mattod.2023.02.001.

5. Biodegradable and Non-Biodegradable Biomaterials and Their Effect on Cell Differentiation / Geevarghese R., Sajjadi S.-S., Hudecki A., Sajjadi S., Jalal N.-R., Madrakian T. et al. *International Journal of Molecular Sciences*. 2022. Vol. 23. 16185. DOI: https://doi.org/10.3390/ijms232416185.

ФІЛОСОФІЯ ТЕХНІКИ ЯК ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ: ОЗНАЧЕННЯ ТА ВИНИКНЕННЯ

Кривенко С.В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Кожна наукова галузь має власні причини та початок виникнення. Розвиток науки загалом доводить що необхідність виникнення нового або модифікація старого, як і процес збереження життя загалом є природними рисами загального знання. Чим більше накопичується знання, тим більше стає очевидним потреба у формуванні нового простору з власним предметом та об’єктом дослідження. Загалом філософія техніки є досить новою дисципліною, але яка вже розробила власний понятійний апарат та коло наукового дослідження. Вона є філософською дисципліною, яка досліджує природу та специфіку і характерологічні ознаки технічного знання та еволюцію технічної діяльності людства. Окрім того до сфери дослідження цієї дисципліни входить вивчення ролі та впливу техніки на розвиток людської спільноти загалом. Філософія техніки, як і футурологія загалом, досліджує минуле, сучасне та проектує можливе майбутнє техніки та технологій [2], загалом простір наукової області в дослідженнях доводить і її зв'язок з гуманітаристикою [1]. Окрім того, як свідчить аналіз недавніх публікацій, питання філософії техніки та еволюції технологій та їх впливу на практичне життя суспільства можливо побачити будь де, навіть в промислових харчових технологіях [3]. Таким чином відбувається розвиток галузей науки та практична розробка та реалізація різних сторін загального пізнання, та фундаменталізації науки і освіти [4], [5]. Слід додати, що одна з теорій виникнення терміну «філософія науки» вказує, що першим запропонував та ввів у його широке використання в науці у 1877 році Ернст Капп у власній праці «Підстави філософії техніки» («Elements of a Philosophy of Technology: On the Evolutionary History of Culture») а наступний пов’язаний термін «Антропологія техніки» було запропоновано також німецьким науковцем А. Хунінгом. З позиції людського життя наука досить «доосла» але з позиції філософії та науки загалом, як вже і було попередньо сказано – це що досить молода галузь.

Література:

1. Ворончак, В., & Довгань, А. О. (2022). Гуманітарна філософія техніки. Збірник тез ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів «Філософські виміри техніки», 12-13.

2. Годзь Н.Б. Вступ до екологічної футурології [Текст]. Монографія // Н.Б. Годзь. – Харків : Видавець Олександр Савчук, 2017. – 572 с.

3. Камінський, П. Філософія техніки / П. Камінський, М. Кітов // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті : програма і матеріали 80 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, 10–11 квітня 2014 р. – К.: НУХТ, 2014. – Ч. 4. – С. 166-167

4. Панфілов Ю. І. Фундаменталізація освіти - потреба часу / Ю. І. Панфілов // Теорія і практика упр. соц. системами: філос., психологія, педагогіка, соціол.. - 2010. - № 1. - С. 35-39.

5. Філософські виміри техніки: Збірник тез II Міжнародної конференції молодих вчених та студентів, 4 – 5 грудня 2019 р. / За заг. ред. А.А.Криськова та Н.В. Габрусєвої. – Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, 2019. – 171 с. Електронний ресурс : Режим доступу: https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/29800

ДУХОВНІ ПОТРЕБИ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Круць О.А.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

У сучасному світі духовні потреби особистості набувають особливого значення, адже зміни в суспільстві, технологічний розвиток та глобалізація суттєво впливають на внутрішній світ людини. Духовні потреби — це прагнення до самореалізації, пошуку сенсу життя, гармонії з собою та навколишнім світом, а також розвитку моральних, естетичних і релігійних цінностей.

Формування мотиваційно-позитивного ставлення в сучасних умовах розглядають як сукупність мотивів або стимулів, що спонукають людину до певних дій чи форм поведінки. Мотивами можуть бути уявлення та ідеї, емоції й переживання, які відображають як матеріальні, так і духовні потреби особистості[1, с. 234].

Сучасні люди часто відчувають нестабільність у суспільстві, що змушує їх шукати глибше розуміння власної сутності. Потреба в сенсі життя стала актуальною на тлі викликів, як-от зміни клімату, економічної кризи та соціальної нерівності. Люди хочуть відповісти на питання: «Чому я тут?» і «Який мій вклад у цей світ?». Альбер Камю — французький письменник, філософ і публіцист, один із провідних представників абсурдизму, акцентував увагу на важливості вибору та відповідальності особистості у світі, позбавленому логічного сенсу. Камю заперечував абсолютні істини та універсальні моральні норми, нав'язані будь-якою ідеологією або релігією, підкреслюючи значущість особистої відповідальності за власні рішення. Його філософія абсурду спричинила численні дискусії в інтелектуальних колах і стала важливим внеском у літературу та філософію XX століття. Ця концепція й надалі спонукає людей замислюватися над сенсом життя, своїми виборами та особистою відповідальністю перед лицем абсурду, представляючи глибоке дослідження сутності людського існування в абсурдному світі. Ця філософія заснована на усвідомленні, що світ позбавлений об'єктивного сенсу чи значення, однак підкреслює важливість того, щоб кожен прагнув знайти і прийняти свій власний сенс життя, незважаючи на цю беззмістовність. Камю розпочинає свої роздуми з ідеї абсурду, яка виражає конфлікт між прагненням людини відшукати сенс у світі та його внутрішньою безглуздістю[2,3].

Прагнення до автентичності та самореалізації стає важливим елементом у задоволенні духовних потреб особистості, зокрема в умовах сучасного суспільства, де питання ідентичності, самовизначення та сенсу життя набувають особливого значення. Ці прагнення допомагають людині відчути свою значущість, знайти гармонію і жити у злагоді з власними цінностями, що є ключовим аспектом духовного благополуччя.

У світі де соціальні мережі нав'язують певні стандарти, людина часто відчуває потребу залишитися вірною собі. Це бажання бути собою, розкриття своєї унікальні, можливості розвивати власні таланти та реалізовувати свої ідеї. Для цього багато хто звертається до творчості, підприємництва чи громадської діяльності як до способу самовираження. Аналізуючи погляди провідних дослідників, можна дійти висновку, що самореалізація — це процес, який триває протягом усього життя, включаючи як періоди підйому, так і спаду. Проблему самореалізації слід розглядати в контексті вивчення ціннісно-смислових та потребово-мотиваційних аспектів розвитку особистості. Безперечно, кожна людина має потенціал для прагнення до самореалізації, але не всім вдається її досягти [4, с. 115-123]. У духовних потребах особистості виникає необхідність **у зв'язку з іншими людьми та співчутті** крім наявності великої кількості засобів зв'язку, але нажаль сучасна людина часто почуває себе самотньою, тому важливою є потреба у справжніх почуттях та підтримці. Соціальна ізоляція та віртуалізація комунікацій змушують людей шукати більше живого спілкування та емоційної відкритості.

Пітер Сінгер сучасний філософ, який акцентує увагу на питаннях етики, співчуттях і глобальної справедливості. Виступає за активну допомогу іншим, включаючи тварин, і розвиває концепцію ефективного альтруїзму. Сінгер, наводячи численні приклади, показує, що більшість із нас відчуває моральний обов’язок зменшувати тяжкі страждання інших невинних людей, навіть якщо це вимагає значних особистих жертв. Однак ми діємо так здебільшого лише тоді, коли страждання постають безпосередньо перед нами. Тому, якщо ми хочемо діяти відповідно до цієї ідеї, слід замінити емоційні імпульси логічним підходом [5, с. 431]. У концепції **духовного зростання та самопізнання і**нтерес до психології, філософії, релігійних і духовних практик зростає. Багато людей звертаються до медитації, йоги, молитв, або просто споглядання природи, щоб знайти внутрішній спокій та краще пізнати себе, уникати стресу, підтримувати нервову рівновагу та зберігати моральні цінності.

Основною частиною робіт британського філософа і популяризатора східної філософії на Заході, Алана Уотса, припадає на середину XX століття, його вчення про природу свідомості, взаємозв'язок «я» і «світу» продовжують надихати сучасних мислителів на теми самопізнання та духовного пробудження[6]. У сучасних умовах духовні потреби охоплюють і прагнення до гармонії з природою. Багато людей відчувають моральну відповідальність за збереження довкілля, адже екологічні проблеми впливають на якість життя і майбутнє покоління. Пітер Сінгер у своїх працях, як - от «Розширення кола», пропонує застосовувати етичну турботу не тільки до людей, але й до природи, живих істот, розглядаючи екологічну відповідальність як продовження етики альтруїзму [5, с. 430-436].

Науковці які досліджують екологічні питання з різних перспектив, від етики відповідальності до фундаментальних змін у розумінні людської взаємодії з природою, закликають до переосмислення відносин між людиною і планетою для забезпечення сталого майбутнього. Сучасна людина також прагне до культурного збагачення через мистецтво, музику, літературу, кінематограф тощо. Це не лише засіб отримання задоволення, а й спосіб глибшого розуміння себе та світу. Мистецтво розвиває духовні дилеми, пропонує приклади морального вибору, стимулює творче мислення і розширює світ.

Духовні потреби є важливою частиною внутрішнього життя особистості в сучасному світі, оскільки вони допомагають людям знайти баланс, зміцнити свою цінність і залишитися вірною собі. Ці потреби сприяють формуванню гармонійного суспільства, де кожна особистість може розкрити свій потенціал і залишити позитивний слід у світі.

Література:

1. Турчак А.Л. Ставлення студентів до занять фізичною культурою у загальнокультурному і професійному розвитку особистості /Матеріали конференції II Міжнародної наукової інтернет-конференції «Сучасні проблеми підвищення рівня життя в умовах глобалізації» (8 грудня 2017 р., Ополе – Бердянськ – Тбілісі – Слов'янськ – Кропивницький), 2017; с - 234., Електронний ресурс. Режим доступу: ISBN 978-8362683-68-0.

2. Туржанська І.Д. Альбер Камю: філософія абсурду/ Туржанська І.Д. // Матеріали науково-технічної конференції / Вінницький національний технічний університет /– Вінниця, НТКП ВНТУ. Інститут Конфуція (2024). Електронний ресурс. Режим доступу: https://ir.lib.vntu.edu.ua//handle/123456789/42933

3. Лукашенко М.В. Сенс життя в юнацькому віці / Лукашенко М.В, Корольова Н.Д., Пуляруш В.В., Шпакова Н.А. // XX науково-практична конференції вищих медичних закладів освіти вінницького регіону: Матеріали доповідей (м. Вінниця, 15 червня 2004 р) – Київ – Вінниця: академія медико-технічних наук України, Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова. –2004. – С. 23-26.

4. Психологічні детермінанти самореалізації особистості / О. Коропецька // Психологія особистості. - 2010. - № 1. - С. 115-123. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2010_1_17 Олеся Коропецька Психологічні детермінанти самореалізації особистості. Психологія особистості. 2010. № 1

5. 50 видатних творів. Філософія/Том Батлер-Боудон; Пер. З англ. Н. Лавської. – К.: Вид. група КМ-БУКС,2022. – 496 с. – ISBN 978-966-948-625-7.

6. Алан Уотс Книга о табу на знание о том, кто ты Пер. с англ. – К.: «София», Ltd. 1995. – 320 с. Електронний ресурс. Режим доступу: https://psylib.org.ua/books/uotts02/txt00.htm

ОСВІТА ЯК САМОПІЗНАННЯ

Куртий О.Я.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна

У широкому смислі слова освіта постає процесом набуття індивідом образу і подоби людини, процесом становлення власне людської суб'єктивності. Зазвичай освіту тлумачать як навчання і виховання: здобуття знань про світ (навчання) та «прищеплення» відповідних цінностей (виховання). Насправді ж усе набагато складніше. Варто розглянути освіту як дійсний спосіб самопізнання.

За свідченням доксографів, на запитання «Що на світі є найтяжчим?» Фалес Мілетський відповів просто: «Пізнати самого себе». Сократ, як відомо, саме на цьому питанні акцентував увесь свій спосіб філософствування. «Пізнай самого себе» – напис на фронтоні храму у Дельфах. А ось В.В. Бібіхін інакше перекладає цей напис з старогрецької інакше: «Впізнай себе. Це ти».

У контексті цих зауважень самопізнання не варто тлумачити звужено – як зосередження на особливостях свого «я», на уподобаннях, рисах характеру, звичках. Не треба самопізнання розуміти лише як інтроспекцію, як зосередження на собі самому.

Найважче, але й найпотрібніше для людини – *впізнавати себе у світі*. Де саме? У чужих, ворожих соціальних структурах чи інституціях? До речі, і в них також: вони – твій спотворений та вкрай відчужений образ. А де ж шукати та віднайти свій справжній образ, образ *самого себе справжнього*? У культурі, у класичній високій культурі як культурі високого. Уся така культура – для тебе і *про тебе*, саме про тебе, унікального і любимого. Тільки є одна умова: з нею *треба зустрітись*. І зустрічатись повсякчас. Суцільно. Дихати саме нею. І тоді виявиться, що музика Моцарта, Баха, Бетховена – постає способом

саморуху, саморозгортання та інтонованості твоєї душі, без неї твоя – *саме твоя* – душа вже не може дихати. Дихати свіжим і справжнім повітрям духу. Твори світової літератури – це все про тебе. Твоє дзеркало. Ти бачиш себе в ньому з усіма своїми гріхами, недоліками, але – й достоїнствами.

Недаремно В.Г. Бєлінський, аналізуючи трагедію Шекспіра «Гамлет», зауважував, що Гамлет – це життя людське, це людина, це ви, це я, це кожен з нас… Ось саме до такого розуміння, до такого *переживання* має доводити учня кожна зустріч з культурою в освітньому процесі. Що, власне, і постає вихованням як таким.

За такого розгортання справи ти *впізнаєш себе у світі людини*, *пізнаєш себе* – ще не знайденого, незавершеного, але такого, що крок за кроком набуває образу і подоби людської. Стаєш у мученицьких спробах таки людиною. І цей процес – невичерпний. Саме тут відкривається нам істинна безконечність – буття і самого себе.

Однак може виникнути досить складне запитання. Виховання як живлення духом починається з перших моментів народження дитини. І якщо виховання тлумачити к самопізнання, то *хто* ж насправді пізнає (впізнає) себе з самого початку онтогенезу, адже ще не сформувалось власне «я»? Спробуємо поміркувати над цим.

Дитинка – новонароджене немовля – сприймає оточуючий її світ лише в міру *власної активності*. При цьому її активність, як це не парадоксально, є відверто знаряддєвою. Тобто – суто *людською*, не тваринною. Найближчі дорослі постають життєво необхідними *органами* (і в цьому смислі – знаряддями) її, дитинки, життєдіяльності, якими вона досить активно керує, спочатку для забезпечення своїх суто вітальних нужд. Одразу ж утворюється певна спільність, «*освітня спів-буттєва спільність*» (тут і спів-буття, і справжня *подія*, щось гранично значиме), якщо вжити вдалий концепт відомого психолога В.І. Слободчикова. І в контексті цієї спільності дитина крок за кроком освоює, розпредметнює специфічно людські форми, способи спілкування і діяльності, вона *зріднюється* з ними. Вони одразу ж перекидаються «назовні», крізь них і саме ними дитинка бачить речі і ситуації. Цей процес невпинний, безперервний, кумулятивний. Саме так, у процесі *спільно-розподіленої діяльності* (концепт культурно-історичної школи у психології) й відбувається формування суб'єктивності, людської душі. Хіба це не самопізнання? Хіба це не виховання?

Якщо ж істотність виховання тлумачити як деяку «*соціалізацію*» (як адаптацію індивіда до цінностей і норм існуючого соціуму), то жодного самопізнання ми не побачимо. Лише засвоєння чогось зовнішнього, чужого, якому треба підкорюватись. Якщо ж виховання вбачати у засвоєнні тих чи інших «цінностей», то яким чином у їх змісті можна побачити своє, віднайти себе? Перебування чогось у статусі «цінності» не передбачає розпізнання «ти-подібного» та «воно-подібного» буття, якщо вживати терміни філософії Мартіна Бубера. Адже самопізнання відбувається лише за ситуації *зустрічі* з «ти». Не адаптації, не підкорення, а саме **зустрічі**, де працює не логіка причиновості, детермінізму, а все трапляється як *одкровення*. Одкровення змісту певної реальності, у якому ти впізнаєш самого себе.

Річ у тім, що людина з самого свого народження *саму себе* «знаходить» *поза собою*, поза своїм тілом – у по-людськи влаштованому світі стосунків і речей, обставин і ситуацій. І те, що було «поза собою», стає своїм, о-своєним, стає собою. Для дитинки *зустріч* (за М. Бубером) зі світом так чи інакше стає *зустріччю з собою*. Саме це й є, на наше переконання, найбільш істотним, важливим у процесі виховання.

Зазвичай розводять навчання і виховання – ніби це якісь різні процеси, які, звісно, треба тримати у єдності. Проте головне у навчанні – вчитися бути людиною, ставати людиною. А по суті це й виступає вихованням. Вихованням як навчанням, навчанням як вихованням. Якщо пригадати слушну думку Мартіна Гайдеґґера, то виходить, що вчитися аж ніяк не означає певним чином поповнювати багаж знань, озброюватися корисною для подальшого життя інформацією, а вирушати в путь, протягом якого *наші справи* та *вчинки* (тобто *вся* наша природа, *істота*, а не просто свідомість, інтелект) *приводиться у*

відповідність. З чим? – А з тим, що для нас у тому чи іншому випадку *звернене за істиною*. Тобто приводити себе у відповідність не просто з чимось зовнішнім, покладеним перед нами, а з таким якимось дивним, загадковим, яке мало того, якось звернене до нас, *звертається до нас*, а й здійснює це «за істиною», за *своєю істиною.*

Таким чином, той зміст, із яким індивід має привести себе у відповідність у процесі виховання, обов'язково повинен бути *зверненим* до суб'єкта. Якщо такого звертання (з боку змісту) немає, то виховання виглядатиме простою адаптаціє до чогось суто зовнішнього. Але й потрібне *звертання з боку самого суб'єкта*, інакше зміст не увійде у самі структури його душі, не зачепить істотні виміри його натури. На нашу думку, подібне звертання до зверненого до нас повинно бути притаманне і вихователю, і вихованцю. Це має бути спільність, *єдність у звертаннях***.** Лише тобі може відбутися *зустріч* із тим, що повинно проникнути в душу, зачепити душу. Тому потрібно йти назустріч, бути готовим до зустрічі зі суттєвим, істотним (а не просто прагматично корисним) щоб, власне, **зустрітися із самим собою.**

Може виникнути певне непорозуміння. Де ж шукати самопізнання у навчальних предметах природничого циклу? З гуманітарними дисциплінами нібито все ясно, а як бути з природничими? Відомий вчений Юрій Афанасьєв якось сказав, що ми вчимо дітей у школі математики, а треба – *вчити математикою*. Цю тезу можна розгорнути: вчити історією, вчити літературою, вчити біологією і так далі. Саме так можна доводити навчання до самопізнання. На нашу думку, і математика, і фізика, хімія та біологія певним чином істотно причетні до самопізнання. Ось так влаштований світ, у якому я живу, такими є його закони, які непереборні і сильніші за мене. Яким же чином к такому світі могло з'явитись моє «я» і чи є місце в світі для мене? З іншого боку, у процесі зустрічі з подібними навчальними предметами може виникнути відчуття, що я таки здатний розв'язувати складні, спочатку незрозумілі завдання. Значить, я до чогось таки здатний! Треба тільки докласти зусиль. Мабуть, без докладання зусиль, зосередженості, напруження власної волі і в інший справах я нічого путнього зробити не зможу…

А географія дозволяє відчути свій зв'язок з Батьківщиною та свою причетність до великого світу інших країн та народів. Вивчення з історії повинно доводити учня до переживання – «Це ж моя біографія!». Як казав Гегель, історія філософії показує нам не становлення чужих нам речей, а *наше власне становлення*. Ось де істинне самопізнання! Якщо ж зазвичай всі предмети викладаються і вивчаються як певні «чужі нам речі» (котрі, можливо, колись нам знадобляться в житті для використання), то самий навчальний процес відбувається у відчуженій від живої суб'єктивності учня формі.

Якщо освіта піднімається (або заглиблюється) до самопізнання, вона набуває своєї дійсної сутності та призначення. Тільки таким чином можна піднятися над собою, *зростати*, зустрічаючись із самим собою ще невідомим, не знайденим. Тут – і тільки тут – може відбуватися самозміна, без якої й відсутнє виховання як таке і навчання як таке. Само-виховання й є саме вихованням. Талант та мистецтво вихователя полягає виключно у доведенні виховної ситуації до подібного розгортання.

Взагалі виховання – якщо й наука, то не в звичайному смислі. Швидше воно постає справжнісіньким мистецтвом. Недаремно відомий педагог та письменник Симон Львович Соловейчик називає педагогіку *наукою про мистецтво виховання***.**

Освіта повинна бути **доведена до само-пізнання**. Власне, вона має і з цього починатися. Скажемо наступним чином: освітній процес має йти вглиб, *заглиблюватись* до самопізнання.

Фалес Мілетський, за свідченням доксографів, на запитання «Що у світі легше за все?» відповів: «Давати поради іншим». Саме такою – вкрай *полегшеною* – й є наша звичайна позиція у вихованні: даємо поради, робимо зауваження, читаємо нотації, напучуємо, повчаємо. А ось великий Гете якось зауважив, що йому вкрай ненависним є все те, що тільки повчає, а не збагачує і не розширює його діяльність. Варто пильно вслухатись в думку мудрої людини. Справжнє навчання і виховання, освіта за своєю

істиною є там і тоді, коли відбувається *розширення* і *збагачення* діяльності людей, причому таке збагачення і розширення, яке супроводжується неодмінним *впізнанням самого себе* у нових змістах, у нових реаліях, у нових творах, у нових ситуаціях. Впізнанням себе, пізнанням себе, віднаходженням себе. Адже дитина прагне *усюди бути вдома* (таке прагнення М. Гайдеґґер називає ностальгією). Отже, завдання вчителя полягає насамперед у тому, щоб створювати для дитини ситуації (і відчуття, переживання) *перебування у власній домівці*, розширюючи її крок за кроком до цілого світу, світу людини. Людський світ у багатоманітності своїх вимірів має бути саме *домівкою людини*.

ФЕНОМЕН ДИТИНСТВА У СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНТЕКСТАХ: «IN VITRO» ДО «IN VIVO»

Марченко О. В.
Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

Дитинство являє собою особливий стан соціокультурного розвитку, коли біологічні закономірності, пов'язані з віковими змінами дитини, проявляють себе, підкоряючись у тій чи іншій мірі регулюючому та визначальному впливу соціального чинника. У своєму змістовному визначенні, це проєкт фізичного зростання, освоєння соціокультурного простору, пізнання себе, творчої самореалізації, особистісного вибору. При цьому вплив соціуму й усталеної у суспільстві культури, в міру дорослішання, дедалі активніше визначає особливості життя дитини та її індивідуальності. Метою дитинства в цілому і кожної окремо взятої дитини є дорослішання. Але ця ж мета – дорослішання дітей (суб'єктивно має іншу спрямованість – забезпечити це дорослішання) – виступає головною і для дорослого світу. Наразі проблема стосунків дорослих і дітей набуває ширшого соціокультурного контексту, ніж узвичаєна проблема «батьків і дітей». Культура дитинства є двошаровою. Один її прошарок – культурні форми, які створюють дорослі для дитини, другий – форми її власної діяльності. Творчість дорослих дає змогу дитині долучатися до здобутків історії культури, опановувати їх і, таким чином, через проєкти розпредметнення ставати людиною, особистісно значущою на кожному відрізку часу. Креативна діяльність дитини слугує розвитку її творчих здібностей у доступних кожному етапу дитинства межах. Творча діяльність дітей сама по собі є вибірковою, вона не просто копіює дорослу творчу активність, а й у наївній формі викристалізовує в останній деякі архетипічні структури.

Дитина у процесі, яка у процесі дорослішання змушена вести діалог із первісно зашифрованою для неї складною сигніфікацією культури, створює власну картину світу, дає ім'я і привласнює значення кожному предмету оточуючого світу. Дитина конструює власну систему смислів предметного світу, що оточує її, а потім приміряє ці смислові конструкції до різних контекстів дорослого світу та здійснює безперервну сигніфікативну корекцію. Культурація дітей опосередковується артефактами. Артефакт зазвичай мислиться як матеріальний об'єкт – щось виготовлене людиною. В антропології вивчення артефактів пов'язують із вивченням матеріальної культури на відміну, скажімо, від вивчення поведінки чи уявлень людини. Дотримуючись подібної інтерпретації, поняття про артефакти легко віднести до категорій знарядь, але це нам мало що дає. За своєю природою артефакти одночасно й ідеальні (понятійні), і матеріальні.

Артефакти й системи артефактів у культурі дитинства не існують ізольовано. Вони є реальними лише по відношенні до «чогось», що різні автори називають ситуацією, контекстом, діяльністю. Контекст визначається як ситуація в цілому, тло, середовище навколо конкретної події. Уявити контекст, як те, що оточує, можна у вигляді концентричних кіл, що являють собою різні рівні контексту. Увага зазвичай спрямована на те, що в середині, що можна назвати завданням або діяльністю, в якій беруть участь певні індивіди. Цей образ, імовірно, більш відомий у зв'язку із працею Урі

Бронфенбреннера з екології розвитку людини [1]. Він описує послідовності вкладених одна в одну систем: від мікросистем у центрі через мезо- та екзосистеми – до макросистем. Застосовуючи поняття контексту до проблематики освіти як центральну одиницю, можна навести приклад взаємодії педагога та учнів, що є частиною уроку, яка, своєю чергою, є частиною навчального проєкту та включена у діяльність школи, яка є частиною місцевої громади. К.Нелсон зазначає, що діти зростають у контекстах, контрольованих дорослими, і, отже, за «дорослими» сценаріями. Під сценарієм ми розуміємо певну схему, що визначає, які особи мають бути причетними до події, які соціальні ролі вони відіграють, які об'єкти при цьому використовують.

Загалом, на думку К. Нелсон, дорослі радше скеровують дії дітей, аніж прямо навчають їх чомусь. По суті, вони використовують своє знання про прийняті сценарії для накладення обмежень на дії дітей і дозволяють дітям включатися в очікувану від них рольову поведінку. Водночас навіть зрозумілі, як вторинні артефакти, сценарії та схеми недостатні для пояснення поведінки дітей. Отже, хоча культура і є джерелом інструментів для дії, дитині доводиться виконати чималу роботу з інтерпретації, вирішуючи, які схеми слід застосовувати і за яких обставин [2].

У повсякденній мові ми називаємо штучне середовище для вирощування садом; це уявлення породило ідею дитячого садка, де діти були б захищені від несприятливих аспектів впливу середовища. Сад встановлює зв'язки між «мікросвітом» відокремленої рослини та «макросвітом» зовнішнього середовища. У цьому сенсі сад з'єднує уявлення про культуру та контекст, надаючи конкретну модель для роздумів про культуру та розвиток людини. Дослідження культури дитинства повинно, на наш погляд, бути присвячене не лише теоріям створення умов для розвитку in vitro (у штучно сконструйованих середовищах), а й теоріям створення умов для розвитку, що продовжиться і після виходу з «саду дитинства» у навколишній світ, in vivo.

Література:

1. Bronfenbrenner, Urie. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Harvard University Press, 1979. JSTOR, https://doi.org/10.2307/j.ctv26071r6. Accessed 6 Nov. 2024.

2. Nelson K. Event Knowlege: Structure and function in Development. Hilldall (N.Y.): Erlbaum, 1986. 277 p.

МОДУЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАБІЛЬНОСТІ У НЕСТАБІЛЬНОМУ СВІТІ

Міщенко В.І.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Наше інтелектуальне життя і спосіб буття у світі будуються в принципі за цілком зрозумілою формулою: пізнавати світ, щоб його розуміти; розуміючи, відкривати закономірні зв'язки, і, на цій підставі, передбачати майбутнє. Передбачення майбутнього в нашому швидке мінливому технологічному суспільстві має велике значення: це й умова збалансованого динамічного розвитку, й можливість вирішення глобальних цивілізаційних проблем, й запобігання процесам технологічної сингулярності, яке, за оцінкою багатьох дослідників останніми часами існування людства. Розглядаючи сучасну формулу інтелекту, як засіб управління власним майбутнім, людство виходить з можливості передбачення майбутнього і перетворення його образу в певні стабільні інформаційні системи, які піддаються аналізу, включає у собі усі раніше запропоновані моделі інтелекту, такі, як вищі аналітичні здібності розуму, вміння навчатися, діяти в умовах невизначеності, вирішувати принципове нові проблеми та практичні завдання.

Таке розуміння інтелекту як «здібність до управляння» ґрунтується на можливості системного аналізу складних і надто складних систем, що неможливе поза виділення певної структури, організації, усвідомлення певного порядку в розтушуванні елементів. Отже, для того, щоб передбачати і управляти певними системами, необхідне упорядкування елементів, які піддаються аналізу. Такий порядок Піфагор називав космосом. Людину, як істоту, яка здатна до упорядкування, існує як людина, яка упорядковує світ (homo ordines) називав Адам Хмелевський [1].

Але, в останній час все більш уваги приділяється проблемам нестабільності світу, переглядаються основні детермінізму, піддається ревізії сама можливість пізнавати світ та передбачати можливі сценарії розвитку цивілізації, і, внаслідок цього, – можливість людини фактично бути творцем нового світу, а не звичайним спостерігачем у світі нестабільності.

Так, якщо сучасна філософія пост модерну звертає увагу на мінливість власного «Я», то виникає питання, чи у людині дещо стабільне, що виникає у прагненні людини до пошуку власної самоідентифікації, навіть у визначенні певних критеріїв рефлексії власної ідентичності? Якщо ми звернемося до законів мудрої природи, то побачимо, що навіть у законах Менделя стосовно передачі генного коди є певне співвідношення стабільності та мінливості, які забезпечують можливість еволюційного процесу, як певного випробування адаптації вже існуючих форм життя до нових умов, або до більшій ефективності існування, інформаційно-енергетичного обміну. В сучасної психолого-педагогічної науці утвердився термін «динамічний стереотип», який відбиває співвідношення цих процесів у формуванні генного коду.

Безумовне, с моменту вимовляння промови «Про гідність людини» італійського філософа Піко де Мірандоли, в якої він наголосив на право вільно обирати свій образ, людина внаслідок впливу інноваційної духовності стала більш релятивною, це не означає що вона не має розуміє хто вона є в реальності та потенції, не усвідомлює в контексті терміну «особистість», який формується вже в філософії середньовіччя, не находить у собі духовного ядра, сталих ціннісних орієнтацій, які є компасом у вибору характеру його буття у світі, та, згідне Протагору – мірою у всіх речей у світі. Але в прагненні протипоставити «детерміністичний» і «індетерміністичний» світ видатний бельгійський хімік та філософ Ілля Пригожин у створеній ним «філософії нестабільності» протиставляє «зовнішній світ» як звичне стабільний та прогнозований «внутрішньому світу» людини, як світ вищої нестабільності та мінливості, в якому існує океан несвідомих інстинктів З. Фрейда ти постійне виникаючих раптових творчих імпульсів А. Бергсона, які, на його думку, супроводжують кожну мить нашого життя. Переходячи до аналізу сприйняття і зовнішнього світу в якому домінує хаос він суттєве обмежує можливості людині пізнавати світ та в значної ступені передбачати можливі сценарії майбутнього.

Складається досить парадоксальна ситуація: перебільшуючи можливості вільної людської дії, І. Пригожин мириться з безсиллям людини у передбаченні майбутніх подій. Не випадкове, в статті А. Пригожина виникає поняття «ідеологія», яке він відносить до вчених попередньої епохі, коли, на його думку, «поняття нестабільності у деякому сенсі було ідеологічне заборонено» [2, с. 396]. Але подібне тим філософам, які на початку нашого століття почали створювати концепцію інформаційного суспільства, протиставляючи його індустріальному, техногенної цивілізації (ніби техніки та промисловості не залишилось на планеті), він теж для успішної пропаганді теорії нестабільності починає виступати з концепцію ідеологічного радикалізму. Жорстко здійснюється розмежування «детерміністичного» та «індетерміністичного» світів, висвітлюється приклад математика Джеймса Лайтхіла, який публічне вибачився за оману людства «апологією детермінізму» [2, с. 397-398]. Не заперечуючи плідність хоасогенних факторів у відтворенні принципове нового, як фактору різноманітної варіативності, певної свободи природного творення, фактору часу як конструктивного

творця, слід звернути увагу на ту формулу, в якої описується співіснування порядку і хаосу. Не порядок «викристалізується з хаосу», який є перш начальної форми сприйняття світу, як це все ж справедливе відмічає І. Пригожин у сучасних космологічних концепціях, але чомусь далі він пропанує іншу формулу: «порядок і безпорядок існують як два аспекти одного цілого і дають нам різне бачення світу» [2, с. 399-400]. Ось тут ми й опиняємося у «логічній пастці» побудованої конструкції. Якщо ми будуємо складне логічне висловлювання кон'юнкції, то хибним, помилковим й невизначеним слід вважати загальне ствердження, якщо хоча б одне судження є хибним і невизначеним. Таку невизначеність й несе у собі хаос, і таке сполучення порядку і хаосу робить людство безсильним спостерігачем у світі абсурду. Безумовним логічним висновком є ствердження про неможливість пізнавати та передбачити, отже й управляти, перебудовувати, бути творцем. У відношенні до хаосу складаються різноманітні світоглядні концепції: від розкодування і перетворення хаосу до толерантне байдужого прийняття хаосу, «капітуляції» перед хаосом і апологетики хаосу.

До речі, важливе й проаналізувати наукові докази «хаосогенного світосприйняття». До наукових аргументів їх прибічники відносять складні процесі які пов'язані с самоорганізацією, циркуляційні процеси на молекулярному рівні, прикладом якого може бути так званий «хімічний годинник» та вирішення проблеми дивного аттрактору, який описує стан до якого прагне система після тривалого часу, незалежне від початкових умов. Як й випадку з хімічним годинником – рідиною, яка змінює свій колір за певні проміжки часу на той підставі, що молекули рідині починають яким-то дивним чином взаємодіяти з одна з іншою, так і в дивному аттракторі, в якому система так чи інакше приходить до одного й того ж стану, ми маємо справу з ще непізнаними закономірностями, з ще невизначеними властивостями елементарних частинок, які визначають інтелектуальні засади світобудови. Справа ускладняється і тому, що, як це було розкрито у роботах ряду провідних учених, важливим недоліком синергетики є відсутність чіткого методу її побудови. Синергетика ще досить молода галузь наукового знання, яка, безумовне отримає подальший імпульс розвитку, коли буде сформована загальна концепція поля, буде розглянута роль «темної матерії» в формуванні антигравітаційних сил, які «грають» галактиками, розганяючи їх до неймовірних швидкостей, зроблені нові відкриття у розумінні властивостей елементарних частинок мікросвіту. Зупинятися перед таємницею хімічного аттрактору, і робити сумнівні філософські висновки це все одно, що робити висновки про неповноцінність людини, як творчої істоти, якщо вона ще не знає механізм, саму структуру гравітаційної взаємодії небесних тіл, або чому електрон не існує у стані спокою.

Які висновки ми можемо зробити на основі аналізу «контурів нової раціональності», які пропанує І. Пригожин»? В цілому І. Пригожин занадто перевісив роль нестабільності, прийшов до формули «майбутнє… залишається принципове непередбаченим» [с. 400]. Але, важливе й те, що вчений не зупинився на цей, досить песимістичної позиції агностицизму, він досить чітко визначив як міру у творчих амбіціях людини, так й умови, які надають можливість пізнання в умовах нестабільності. Виходячи з позицій об'єктивізму, з того, що «не нами обраний світ, який нам доводиться вивчати…, нам слід сприймати його таким, як він існує», І. Пригожин, робить три важливих висновка:

1. Визнання нестабільності не означає, що світ не піддається науковому аналізу, так визнання – не капітуляція, а запрошення до нових експериментальних та теоретичних досліджень, формування нового типу раціональності, згідне якої людина має бути адекватною реаліям світу, повинна «більш обережно і делікатно відноситися до світу, який її оточує» [2, с. 397].

2. Підкреслюючи вірогідний характер наших прагнень, екстраполяції наших знань за межі нашого бачення і визначаючи «механізм, який керує динамікою універсуму», І. Пригожин вказує на необхідність дотримання наступних правил:

2.1. Формування «глобального, цілісного погляду на світ, бо тільки таке багате варіантне бачення світу, яке має бути покладено у основані науки має дати морально виправдуваний та відповідальний вибір, який знижує ризики рішень, які ми приймаємо;

2.2. Ми можемо роботи достовірні передбачення лише на коротких часових інтервалах, тривалість яких визначається темпоральним горизонтом або експонентою Ляпунова.

3. Людство, яке аналізує проблеми нестабільності та творення виявляється у центрі законів світобудови. (Цікавим у даному випадку є використання у тандемі з терміном «нестабільність» терміну «творення», як такий формі перебудові хаосу у «космос», яка співзвучна с поняттями культура, як найвищої досконалості і духовності, як відкриття сенсу).

В умовах загострення військових конфліктів у 20 роках XXI сторіччя виникла і стала затверджуватися думка про те, що універсальною закономірністю є загибель цивілізації внаслідок загострення екологічної та енергетичної кризи, якщо цивілізація не буде здатна подолати межу трансформації від планетарної цивілізації внаслідок зростання населення та потреб розвитку та обслуговані техносфери.

З метою подолання майбутнього енергетичного колапсу, вірогідність якого посилюється у зв’язку з загрозою технологічної сингулярності, скорішого подолання кризового перехідного періоду трансформації від планетарної до планетарно-космічної цивілізації, коли фактично людство досягне можливості використовувати енергію зірки у практично необмеженому обсягу стало зрозумілим необхідність вкладень капіталу у космічну енергетику. Такий процес поступове розгортається. Якщо у 1968 році Пітер Глейзер представив ідею великих сонячних супутникових систем із сонячним колектором, а у 1995-1997 р. НАСА провело дослідження космічної сонячної енергії, її концепції та технологій, то вже у 1999: почалась програма NASA «Космічна сонячна енергія». В 2011: об'явлено про проект кількох японських корпорацій, який повинен бути реалізований на базі 40 супутників з прикріпленими сонячними батареями. 12 березня 2015 року JAXA оголосила, що вони успішно передали по бездротовій мережі 1,8 кіловат енергії на відстані 50 метрів.

Крім отримання безмежного ресурсу сонячної енергії важливим завданням є створення нових зон існування, перетворення пустель в оазиси, на основі штучних опадів. В даний час розглядаються концепції виклику штучних опадів на основі космічного затемнення частини територій та утворення перепадів тиску. В якості основних підходів до створення штучних опадів за допомогою космічних технологій розглядаються:

- космічний затемнення: встановлення гігантських сонячних "щитів" або відбивачів у космосі, які могли б знижувати кількість сонячної радіації, тим самим створюючи затінені зони та створюючи перепадів тиску, які можуть викликати хмароутворення та опади.

- геокліматичне управління за допомогою супутників, які вже мають можливості за допомогою іоносферних технологій впливати на температуру повітря та викликати опади

- перенаправлення частини теплової енергії для створення більш локалізованих температурних градієнтів, що сприятиме утворенню висхідних повітряних потоків, які, охолоджуючись і конденсуючись у хмари, призведуть до випадання опадів;

- використання плазмових технологій, які можуть впливати на атмосферні шари, нагріваючи та іонізуючи за допомогою іоносферних станцій верхні шари атмосфери, що сприятиме створенню локальних циклонів, що приносять опади.

Крім того, для управління погодними умовами на планеті розглядаються технології контролю альбедо: Концепція управління альбедо передбачає зміну відбивної здатності земної поверхні, що могло б сприяти накопиченню або розсіюванню тепла, використання щільного світла або плазмових або лазерних бар'єрів для створення тимчасових поверхонь, що відображають, які можуть сформувати напівпрозорий екран, який буде розсіювати або відображати сонячну радіацію, а також створення технологій, які могли б впливати на океанічні насоси, які піднімають теплу воду з екватора і направляють її в полярні області, підтримуючи стабільні температурні умови та знижуючи утворення льодів.

Але усі ці проекти космічної енергетики і управління кліматом мають суттєві проблеми і небезпечні ризики, про які і попереджав І. Пригожин, характеризуючи діяльність у світі нестабільності. Вже Оксфордська геоінженерна програма розглядає діяльність по зміні клімату в умовах глобального потепління як «навмисне великомасштабне втручання» [3]. Таке втручання повинне мати надійну та швидке діячу систему контролю за наслідками такого впливу. Аналізуючи перспективи інтелектуального розвитку цивілізації майбутнього в дисертаційному дослідженні «Інтелектуально-моральна духовність технотронного суспільства» було зроблено висновок що розвиток інтелекту технотронного суспільства здійснюється на основі динамічного системного світобачення, яке й представляє собою метод створення імітаційної моделі спостереження за динамікою використання геокосмічних технологій. Такий висновок був зроблений без посилення на теоретичні посилення І. Пригожина, які були позначені п. 2.1 і 2.2: забезпечення системного глобального цілісного погляду на світ і можливість передбачення на коротких часових інтервалах, що й дає модулювання середовища існування. Створення імітаційної моделі спостереження передбачає не тільки постійний процес збору та аналіз інформації, але й постійне удосконалення математичної матриці сценаріїв поведінки системи на основі використання певних «реперних крапок» – синергетичних крапок біфуркації системи, в межах яких вона зберігає власні якісні характеристики, здатна «працювати» ефективно або протидіяти ентропії.

На даний час таки глобальні імітаційні моделі створюються в різних регіонах планети:

- Community Earth System Model (CESM глобальна кліматична модель, Національного центру атмосферних досліджень США, а також Model for Prediction Across Scales (MPAS) яка розроблена Ліверморською національною лабораторією США
- Кліматична модель HadGEM (Hadley Centre Global Environment Model), створена Метеорологічним бюро Великобританії, активно використовується для досліджень з кліматичної геоінженерії;
- Модель GISS ModelE2, яка розроблена НАСА.
- Climate Response Function (CRF) Modeling, розробляється університетськими и дослідницькими центрами.

Нарешті, формується глобальна міжнародна модель – GeoEngineering Model Intercomparison Project (GeoMIP): GeoMIP, метою якої є об'єднання різних кліматичних моделей для оцінки наслідків геоінженерії, особливо втручання у сонячне випромінювання. GeoMIP тестує безліч сценаріїв, включаючи затемнення території, зниження рівня сонячного освітлення та керовану зміну тиску, що дозволяє оцінювати їх ефекти на кліматичні системи по всьому світу.

Людство має адоптуватися до життя в умовах нестабільного світу. Вирішальна роль у цьому процесі належить моделюванню, як засобу прогнозування майбутнього та управління середовищем існування.

Література:

1. Chmielewski Adam. Do czego potrzebna jest filozofia? Filo–Sofija. (2014/3). No. 26 P. 41–54. URL: www.filo-sofija.pl/index.php/czasopismo/article/.../714
2. Prigogine I. The philosophy of instability. “Futures” August. 1989. P. 396 – 409.
3. What Is Geoengineering? //URL: http://www.geoengineering.ox.ac.uk/www.geoengineering.ox.ac.uk/what-is-geoengineering/what-is-geoengineering/

ПОЕТИЧНИЙ ТВІР ЯК ПОДІЯ ІСТИНИ

Патин І.Я.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна

Поезія та філософія часто розглядаються як різні способи пізнання світу: перша звертається до чуттєвості та уяви, друга – до раціонального осмислення. Проте в обох є спільна мета – розкрити істину про буття. Унікальність поезії полягає в її здатності створювати досвід, що виходить за межі раціонального мислення. Вона відкриває глибинні аспекти людського буття, дозволяючи інтуїтивно осягати те, що не може бути повністю виражене через логіку чи концепти. Цей досвід є трансформуючим, адже поезія говорить не лише до розуму, але й до душі та уяви. Філософська герменевтика, як метод розкриття смислів через інтерпретацію, у творчості Гадамера демонструє унікальну здатність мови поезії проникати в глибини буття. Автор стверджує, що поезія, будучи відкритою для багатозначності, дозволяє не тільки виражати, але й творити істину через взаємодію читача із словом. Згідно з Гадамером, мова поезії є ареною, де буття стає явним. Герменевтика поезії, таким чином, відкриває приховані горизонти істини.

Поетичне слово, завдяки своїй багатозначності та глибинній символічності, розкриває істину буття, що виходить за межі дискурсивного мислення. Сам Гадамер розділяв побутовий слововжиток і поетичний «Поезія стоїть перед нами не як засіб, яким хтось хоче щось сказати. Вона самодостатня. А тому вона повністю є словом!» [1]. Герменевтичний підхід Ганса-Ґеорга Ґадамера до поезії трактує її як форму екзистенційного досвіду, який з’єднує чуттєве, інтуїтивне та концептуальне. Цей підхід підкреслює, що поезія не є просто естетичним вираженням, а глибоким способом пізнання світу і самого себе.

Поезія, на відміну від наукового методу, не ставить собі за мету утвердити одну універсальну істину чи запропонувати єдине правильне тлумачення. Вона створює багатозначний простір, де кожен читач чи слухач може побачити власний сенс, опираючись на власний досвід, емоції та асоціації. Поезія часто звертається до символів, метафор, алегорій та інших художніх засобів, що дозволяють їй залишатися відкритою до різних інтерпретацій. Вона уникає чіткого формулювання думки, оскільки її сила полягає не в поясненні, а в пробудженні уяви, виклику емоцій, створенні нових запитань і можливостей для роздумів. Ця відкритість дозволяє поезії не лише впливати на емоційний стан, але й сприяти самопізнанню, адже, розмірковуючи над віршем, людина неминуче звертається до свого внутрішнього світу, своїх відчуттів і переживань. Автор характеризує так істину «Те, що ми називаєм істиною — відкритість, несокритість» [2] Через це процес сприйняття поезії стає своєрідним дзеркалом, у якому кожен може побачити себе по-новому. Науковий метод, навпаки, працює в зовсім іншій площині, адже його основною метою є досягнення об’єктивного знання, яке повинно бути чітким, перевіреним і зрозумілим усім, хто його вивчає. Він базується на логічному аналізі, експериментальній перевірці, вимірюванні й строгих критеріях доказовості. Кожне наукове твердження мусить бути не лише однозначним, а й таким, яке можна перевірити й відтворити. Це накладає певні обмеження на процес інтерпретації: науковий метод нав’язує чіткі сенси,

оскільки він не залишає простору для суб'єктивного трактування чи двозначності . Наприклад, якщо в рамках наукового дослідження відкрито новий фізичний закон, його значення буде однаковим для всіх науковців у будь-якій точці світу. Поезія, на відміну від цього, не прагне бути об'єктивною чи універсальною. Її багатозначність є джерелом її краси, адже вона дозволяє кожному відчути щось особисте, навіть якщо це почуття чи сенс будуть відрізнятися від авторського задуму. Це кардинально протилежний підхід до творення сенсів. Якщо науковий метод наполягає на істині, яка є сталою та непорушною, поезія запрошує до пізнання істини, яка змінюється залежно від контексту, настрою чи досвіду читача. Саме тому вона здатна ставати інструментом глибшого розуміння себе. Розмірковуючи над образами та метафорами, людина відкриває нові грані власних емоцій і думок, помічає те, що раніше залишалося непоміченим, і таким чином глибше пізнає себе

«У часи, коли більше не існує Бога, лишається бажання не те, щоб раю, але іншого світу». [3, с. 30]. Ця проникліва фраза Міхеля Ганеке відображає сучасну екзистенційну ситуацію, де традиційні духовні орієнтири здаються втраченими, а прагнення до сенсу й істини знаходить нові форми. У цій порожнечі, яку залишає відхід старих метафізичних систем, поезія постає як простір для пошуку «іншого світу» — не утопічного, а такого, що розкриває приховані горизонти буття. Поезія, подібно до цього прагнення, не є втечею, а радше викликом і запрошенням до відкриття. Вона стає подією істини, що виводить людину за межі звичного, показуючи глибини реальності, які важко побачити в повсякденному досвіді. У поетичному слові — як у цьому бажанні іншого світу — розгортається можливість трансценденції: не втечі від реального, а його переосмислення.

Підбиваючи підсумки можна сказати що, поезія, у трактуванні Гадамера, є унікальним засобом осягнення істини через герменевтичний підхід. Поняття герменевтичного кола дозволяє зрозуміти процес інтерпретації як рух між частиною і цілим, а горизонт постає як умова відкритості до істини, яка завжди перебуває в русі. Таким чином, поезія створює простір для діалогу між буттям і мовою, розширюючи межі філософського розуміння істини.

Література:

1. Гадамер Г. Про вклад поезії у пошук істини URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Gadamer_Hans-Georg/Pro_vklad_poezii_v_poshuk_istyny/
2. Гадамер Г. Що є істина ? URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Gadamer_Hans-Georg/Scho_ye_istyna/
3. Лімонченко В. В., Галущак М. С Досвід «Смерті людини » у свідченнях європейського кіно (М. Ганеке). *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії».* Випуск 60. 2019. С. 29-37.

ЩОДО ЕТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Смоляга М.В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Ім'я і значущість досягнень Г.В.Ф. Гегеля відомі будь-якій освіченій людині, навіть якщо вона не є фахівцем з філософії. Між тим, про етику Гегеля говорять і пишуть не дуже багато. Отже, звернення до цієї класичної постаті і до цього монументального й насиченого класичного дискурсу видається актуальним. Воно видається ще більш актуальним з огляду на проблему певної втрати і певного «розмивання» моральних та етичних орієнтирів у сьогоденному швидкісному і мінливому світі.

Виділення морально-етичної складової у поглядах великого німецького філософа будь-якого разу викликає, втім, цілком зрозуміле ускладнення, оскільки вона є щільно

вплетеною у загальне грандіозне систематичне побудування, яке виступає під титулом «філософія Гегеля» (тут маємо, з нашої точки зору, суттєву відмінність від поглядів Канта, в котрого етичний дискурс є великою мірою самостійним і виділеним).

Етична проблематика виступає в Гегеля в горизонті завершальної частини його системи, яку він іменує «філософією духу». При цьому, вона «локалізується» на рівні чи у вимірі «об'єктивного духу» і, фактично, є відсутня як на стадії «суб'єктивного духу», так і на стадії «абсолютного духу».

Вчення про суб'єктивний дух, що складається з антропології, феноменології та психології, присвячено, в основному, феномену індивідуальної свідомості. Предметом антропології є дух у його тілесності. Це, фактично, розгляд форм душі в залежності від різноманітних натуральних умов та чинників. В феноменології духу Гегель розглядає проблему свідомого досвіду (свідомості як досвіду). Замикає доктрину суб'єктивного духу психологічне вчення про особистість.

Натомість, рівень об'єктивного духу виступає в Гегеля як рівень наділндивідуальної закономірності. І як такий – цей рівень, як раз, етично-правовий. У своєму розвитку об'єктивний дух проходить три ступені: абстрактне право, мораль та етику. Право є наявне буття свободи. Але Гегель виступає проти формалізму, антиісторизму етичної концепції Канта. Хоча «загальносистемні» зусилля Гегеля спрямовані на експлікацію «розумності» моральних принципів та категорій – бо все розумне є дійсним – Гегель постійно прагне встановити зв'язок моральних категорій із соціально-історичним процесом та його різноманітними формами, який, по суті, є надіндивідуальним. Мораль не може бути індивідуально-суб'єктивною – у цьому, фактично, негативний смисл гегелівського поняття «етики» чи «моральності».

«Моральність» чи «етика» це те, що зі сфери суб'єктивного споглядання та намірів (суб'єктивний дух) перейшло у зовнішнє існування (об'єктивний дух). Представляючи справу суто по-гегелівські, тобто діалектично, маємо наступну тріаду: Безпосередньо моральність виступає як природна єдність – сім'я; антитетичною диференціацією сім'ї постає «громада», громадянське суспільство; вища синтетична єдність, що знімає всі протиріччя, дається державою. Етичною теорією в Гегеля, фактично, стає теорія держави як «ходи бога у світі» – звичайно, не у релігійному, а у, так би мовити, історико-метафізичному сенсі. Цей жест є вивід етики на рівень абсолютного духу – її гранична універсалізація.

Висновок з усього вище викладеного може бути в тому, що навіть якщо сучасність накладає на наше життя, і саме в якості моральних істот, нові несподівані вимоги, ми не повинні нехтувати класичними зразками етичних концепцій, бо в них є збереженою неоціненна візія і, так само, неоціненний досвід етичного існування та морального обов'язку людини.

КАТЕГОРІЯ «ЧАСУ» ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ ТА СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Тараоєв Я.В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»;
Український державний університет залізничного транспорту
м. Харків, Україна

Категорія «час» є одною з фундаментальних онтологічних категорій (наряду з категоріями «простір» та «матерія»), якими ми описуємо буття. Ці всі три категорії пов'язані поміж собою, бо будь який матеріальний об'єкт існує у просторі та часі, тобто, просторові та часові характеристики є обов'язковими атрибутами існування матеріальних об'єктів. У свою чергу одною з основних характеристик матеріальних об'єктів є також категорія енергії. Все це стосується як матеріальних об'єктів взагалі, так і конкретних об'єктів, пов'язаних з предметно-практичною діяльністю людини – техніки та технологій.

Таким чином, категорію «час» можна описати функціонування технологій, та надати цьому опису онтологічний характер, та водночас пов'язати це функціонування з соціальними інституціями, у межах яких воно відбувається. Це стосується як джерел енергії, а й у цілому – доступності ресурсів у сенсі, як деяких «сил природи», з допомогою яких людина задовольняє свої потреби при допомозі використання техніки та технологій. З розвитком технологічного прогресу суспільство використовує дедалі складніші і менш доступні людині природні явища і процеси. Складність і менша доступність цих процесів і явищ вимагає зростання фінансів і найголовніше, часу їх засвоєння, для переходу в таку форму, яка б була доступна для масового використання їх людиною, тобто, надання їм великого споживчого попиту. Для прикладу наведемо кілька фактів. Перший політ технічного пристрою, який був важчим, ніж повітря, відбувся в 1903 р. (Літак брат Райт). Теоретичні основи цього явища у вигляді теореми Кутта - Жуковського (теорема про підйомну силу тіла, що обтикається плоско паралельним потоком ідеальної рідини або ідеального газу) були сформульовані Мартіном Куттом в 1902, а Н. Є. Жуковським - незалежно в 1904 році. І ще до Першої світової війни почалося комерційне використання цих підходів, тобто почали виникати комерційні (капіталістичні приватні) фірми, що займалися авіабудуванням. Таким чином час від виникнення ідеї та першої її реалізації до широкого комерційного застосування становило близько 10 років, і цей час авіабудування, що зароджується, функціонувало на базі ентузіастів – любителів. Але зовсім інша ситуація складалася в інших технічних галузях. У космонавтиці однією з основних теоретичних засад є формула Ціолковського. Вона була опублікована 1903 р. Практичне використання цієї формули почалося з початку 30-х років XX ст. З початку роботи з цієї тематики фінансувалися виключно інститутами держави, насамперед військовими (СРСР та Німеччина). Але в цілому космонавтика змогла реалізовувати певні комерційні (прибуткові) проекти наприкінці XX, на початку XXI століття, з розвитком супутникових комунікаційних технологій і деяких інших, хоч і зараз космічні дослідження та розробки значною мірою фінансуються за рахунок держави. Тобто час виникнення ідеї до широкого комерційного застосування становило близько 70 років. Ще один приклад – ядерна енергетика. Теоретичними принципами ядерної енергетики є уявлення про поділ атомного ядра. Теоретична модель цього розділу була представлена Н. Бором у 1939 р. А вже у 1960 р. в експлуатацію була введена АЕС Дрезден – перша атомна станція у США, будівництво якої фінансувалося із приватних джерел. Тобто час від виникнення ідеї до початку комерційного застосування становило десь 20 років, ці 20 років роботи фінансувалися виключно інститутами держави, хоч і зараз державне фінансування займає дуже велику частину загального фінансування. Це велике і складне питання, що стосується приватних та державних часток фінансування в атомній енергетиці, ситуація дуже різна по країнах, видах робіт (збагачення урану, виготовлення пального, будівництво реакторів, експлантація реакторів, НДДКР тощо), і його слід розглядати окремо. Але сучасне атомної енергетики – це лише перший рівень її розвитку. Левова частина працюючих зараз у світі реакторів (крім буквально кількох) працюють на урані-235. Однак у природі його обмаль: 0,72% від загальної кількості урану. Фактично решта – уран-238. Реактори, що працюють на урані-235 простіше в експлуатації, ніж реактори, що працюють на урані-238, оскільки для перших як теплоносій використовується вода або газ, а для других – рідкий метал (натрій чи свинець). Але запаси урану-235 дуже обмежені, їх вистачить кілька десятиліть. Рано чи пізно виникне необхідність широкого застосування реакторів на урані-238 (реактори на швидких нейтронах), тим більше що, за прогнозами, їх економічна ефективність буде більше, ніж у реакторів, що працюють на урані-235 за рахунок того, що ці реактори забезпечують замкнуті фактично безвідходний цикл використання ядерного палива. Як вирішуватиметься питання фінансування розвитку цих реакторів у майбутньому – важко сказати, але вже зараз можна

констатувати, що з початку робіт у цьому напрямі (50-ті роки XX століття) і досі єдиним інвестором у ці роботи є інститути держави. Тобто час від виникнення ідеї до початку комерційного застосування складатиме набагато більше ніж 70 років. Щоправда, є приватні, цілком і повністю капіталістичні проекти створення реакторів замкнутого циклу ядерного палива. Один з них представлений у [1]. Однак зараз це просто проект, який ще не має матеріального втілення, час покаже, чи зможуть вони бути створені та запущені у роботу, чи так і залишаться не реалізованим проектом. І ще один приклад – отримання електричної енергії за допомогою керованого термоядерного синтезу. Перші ідеї щодо утримання плазми в цьому процесі були запропоновані ще на початку 50-х років XX століття, але досі до створення таких установок досить далеко. Весь цей час інвестиції в цей проект відбувалися виключно з боку держави, і ця ситуація збережеться ще кілька десятиліть. Тобто можна стверджувати, що час виникнення ідеї до широкого комерційного застосування становитиме щонайменше 100 років.

Кажучи про соціальні інститути, у рамках яких відбувається сучасна технологічна діяльність, треба зафіксувати наступне. Ефективність капіталістичної системи, яка є панівною у сучасному світі, зумовлена здатністю цієї системи забезпечувати високу концентрацію матеріальних ресурсів за короткий час шляхом залучення широких верств населення і в процес виробництва, і в процес споживання. Однак це можливе лише у разі легко доступних, тобто, дешевих ресурсів. Якщо їх доступність падатиме і відповідно ціна зростатиме, споживання звужуватиметься і процес концентрації ресурсів уповільнюватиметься. У межах капіталістичної системи це зменшення прибутку за певний проміжок часу. Цілком імовірно, що технологічний прогрес загалом триватиме, проте він буде не лінійний і суттєво розтягнутий у часі (як було в докапіталістичну епоху, досить згадати, що перехід від полювання та збирання розтягується на кілька тисяч років, та й становлення капіталізму як світової системи відбувалося кілька століть) та його важливим фактором буде темпоральний проміжок між вкладенням коштів та їх окупністю. Можна висунути припущення, що капіталістичний спосіб концентрації ресурсів і спосіб виробництва, заснований на інституті приватної власності коштом виробництва, буде ефективний у разі, якщо цей проміжок становить максимум 0,1-0,2-0,3 людського життя. Жоден капіталіст (приватний інвестор) не вкладатиме фінансові кошти у «справу», заздалегідь знаючи, що прибуток від цього вкладення він отримає через півжиття, а то й більше. Для ситуації вичерпання легко доступних ресурсів та пов’язаних з ним технологій, необхідні вже інші, не капіталістичні соціальні інститути. Одним із таких інститутів є інститут держави. Саме інститут держави в умовах підвищення енергетичної та, відповідно, грошової вартості ресурсів, потенційно здатний забезпечити накопичення та концентрацію ресурсів протягом часу, який можна порівняти з людським життям або навіть набагато більше. Зрозуміло, ця здатність не абсолютна, визначається суб'єктивними, культурно-історичними, ментальними чинниками. Це своєрідна «гра в довгу» і не всі сучасні держави здатні до цього. Але можна припустити, що ті, спільноти та держави, хто зможе освоїти цю «гру», зможуть ефективно пристосуватися до ситуації зменшення доступності ресурсів та забезпечити нехай і повільний, але поступовий розвиток.

Література:

1. Reinventing Nuclear Good for people, good for nature.Whitepaper introducing fifth generation nuclear by Dual Fluid © Dual Fluid Energy Inc., March – 2022 Електронне видання, режим доступу: https://dual-fluid.com/wp-content/uploads/2022/03/Dual-Fluid_Whitepaper_EN_screen.pdf

ДЕКАРТОВЕ COGITO В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Татомир В.О.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна

Ціла низка, навіть клубок, різноманітних суперечностей, у яких заплуталась сучасна освіта, вимагає пильної філософської уваги. Суперечності треба осмислювати, і, адекватно осмисливши їх у самій їх сутності, розв'язувати. Принаймні, шукати шляхи їх вирішення, не покладаючись на вигадане чаклунство особливих новітніх, «інноваційних освітніх технологій». Серйозна ж філософська увага до тих чи інших проблем неодмінно передбачає звернення до мудрого досвіду історії філософії.

Вважаємо доречним залучити до осмислення істотних вимірів освітнього процесу концепт «*cogito*» Рене Декарта – саме у рецепції видатного філософа XX століття Мераба Костянтиновича Мамардашвілі, представленої у його лекціях, що вийшли з друку під назвою «Картезіанські роздуми» [1].

Cogito – це не просто мислення, не просто свідомість. Це насамперед певний *стан* і відповідна *процедура*. «Принцип cogito стверджує, – говорив Мераб Мамардашвілі, – що можливість (бути світові завжди новим і щоб завжди залишалось місце для мене – В.Т.) здатна реалізуватися тільки мною за умови моєї власної праці та духовного зусилля до свого звільнення та розвитку (це, звичайно, найважче на світі). Але лише так душа може прийняти і проростити "вище" насіння, піднятися над собою і обставинами, внаслідок чого і все, що відбувається навколо, виявляється не незворотно, не остаточно, не задано цілком і повністю. Інакше кажучи, не безнадійно. У світі, що вічно стає для мене і моєї дії, завжди є місце, якщо я готовий почати все спочатку, почати від себе, такого, що став» [1, с. 248].

Стан cogito передбачає *повноту нашої присутності*. Думка в межах такого стану повинна ставати *подією самого буття*. М.К. Мамардашвілі зазначав, що «…якщо я зміг проробити операцію когіто, випробував і побачив, знайшов себе шляхом цього випробовування в якості такого, що існує, то я можу розуміти світ, тому що це один із тих можливих світів, котрий Бог дійсно, емпірично зробив можливим» [1, с. 61].

Яким чином сказане стосуються освітнього процесу? На нашу думку, *повним*. Якщо освіта оминає стан cogito, нехтує ним, не помічає його або взагалі не відає про його існування як такого, вона приречена на певну безпорадність. Освіта як така повинна виходити із наявності стану cogito (нехай лише у зародковому стані) в обох учасників навчального процесу, вводити учнів у цей стан і рухатись принципово *у межах такого стану*.

Відповідно до ідей Декарта акт божественної волі, який дає кінцевій свідомості досвід, передбачає вільну самосвідомість cogito. За допомогою cogito Декарт відкриває межу навіюваності, за котру не може перейти ані демон (тому що не може), ані Бог (тому що не хоче). Ненавіюваність cogito полягає в тому, що воно не має предметного змісту і тому *не може бути вкладене у свідомість*, як програма у комп'ютер. Навіть коли ми припустимо ситуацію прямого інсталювання якоїсь інформації, акт самосвідомості або привласнить зміст, беручи відповідальність на себе, і тоді над нею втрачають владу злі сили, або відкине його. Певним чином cogito є самовідтворюваним і «непрозорим» для зовнішнього погляду, хоча воно і володіє безпосередньою ясністю. Зазначений момент вельми значущий саме в контексті освітнього процесу.

Слід пам'ятати, що cogito не є просто даним, а може бути створеним. Тією мірою, якою cogito повинно відтворюватись у діяльності свідомості, воно не може якось тривати, а може тільки *породжуватись*. Тут свідомість набуває характеристик самосвідомості, точніше – стає усвідомленням себе як такого, що усвідомлює.

У своєму істинному змістові входження і утримування себе у режимі cogito є *переображенням* себе, *переродженням*. Хіба не такою є над-мета освіти?

За ідеями М.К. Мамардашвілі, що вживається в думку Декарта, існування мене самого, незалежного від зміни причин, і є суттю декартівського акту cogito. Випадіння з безконечного ланцюга обґрунтувань і звернення до усвідомлення себе як безсумнівної очевидності. Я *існую*, і це має рішучі *наслідки*. Світ завжди є новим, у ньому ніби ще нічого не відбулось, а тільки станеться разом з тобою. В світі завжди є місце для тебе, воно очікує на тебе. Ніщо у світі не визначене до кінця, доки ти не зайняв місце, що є пустим, для до-визначення якоїсь реальності (сприйняття, стану об'єкта тощо). І останнє: якщо в такому моєму станові все залежить тільки від мене, то без мене у світі не буде порядку, істини, краси. – Одним із найскладніших завдань освітнього процесу є доведення учнів *саме до такого розуміння*.

Звернемо увагу: у такому разі в межах освітнього процесу навчання і виховання реально збігаються, ототожнюються. Акт cogito потребує повного повороту, обернення очей, погляду. Він є певним способом бачення себе, що спирається на усвідомлення того, що *тепер* мене підтримує, що *тепер* є основою мого існування [див. 1,с. 57-58].

Цікавим є той факт, що в акті cogito знімається протилежність свободи і необхідності, волі і знання, практичного і теоретичного. Самосвідомість стає творчою дією. Акт cogito потребує граничного зосередження, зібраності нашої уваги. Врешті-решт, він здатний привести нас у стан зібраності нашої душі.

Подумаємо: адже забезпечення стану зібраності душі учнів є неодмінним завданням як навчання, так і виховання. Скільки скарг можна почути від педагогів стосовно нездатності учнів зосередитись на тому чи іншому змістові, як часто воно скаржаться на учнівську незібраність, неуважність і намагаються подолати ці недоліки криком, зауваженнями, напучуваннями… А винуваті в цьому не учні самі по собі, вина лежить на вчителеві, який не вміє захопити своїм предметом, зробити його захоплююче цікавим й істотним для учнів, не вміє забезпечити умови цілісного входження у зміст свого предмету *через цілісну присутність* учня в змісті. Криком і напучуваннями цього не досягнути. Потрібна *зосереджена спів-праця* учнів і вчителя, вдумлива увага до станів дитячої душі і безмежна повага до неї. До речі, утвердження абсолютної самоцінності душевно-духовного світу, утвердження *безумовного пріоритету* духовно-душевних вимірів спілкування над усілякими функціональними та технологічними, інструментальними, об'єктно-речовинними завданнями є однією з визначальних рис нового педагогічного мислення та противагу мисленню старому, традиційному, авторитарно-розсудковому. При цьому й сам вчитель повинен подбати про істинну *зібраність власної душі*. Правда, де і яким чином саме цьому навчають майбутніх педагогів?

Декартове cogito вчить людину активно формувати своє «я», бути вільною та відповідальною в думці та діяльності, покладаючи при цьому вільною і відповідальною кожну іншу людську істоту. Погодимося. Що саме це й постає завданням освітнього процесу у його найбільш істотних вимірах. Освіта повинна навчити молоду людину бути вільною – у справжньому й цілісному значенні величного слова «*свобода*». Тобто – навчитися тримати *владу над самим собою*, над неістотним і випадковим, несправжнім у самому собі, у своїх намірах, прагненнях, звичках і бажаннях. І тим самим, саме через це – не бути пасивним реціпієнтом різноманітних «впливів», не бути пасивною жертвою зовнішніх обставин, а навчатись володарювати над зовнішніми обставинами. Проте володарювати не за власними бажаннячками, а за логікою суті справи, за логікою самих обставин. Така влада над обставинами, саме собою, ґрунтується на серйозному знанні, на знанні необхідності.

Ще з одним треба погодитись: щоб увести учні у стан cogito, вчитель сам повинен *уміти перебувати у подібному стані* (до речі, у справжніх педагогів це виходить – навіть і без звернення до Рене Декарта). Адже дійсне навчання та виховання відбуваються там і тоді, де і коли *ми самі з учнями* входимо у відповідний стан, ситуацію. Разом з ними,

щиро, відверто, без усякої повчальності, яка завжди йде ззовні й здатна попсувати, буквально звести на ніщо будь-яку добру справу..

Ось таким чином, наше переконання, ідеї Рене Декарта стосовно cogito можуть допомогти у справі осмислення болючих проблем сучасності, активації потужного потенціалу справжнього освітнього процесу, доведення його змісту до розуму і серця учнів.

Література

1. Мамардашвілі М.К. Картезіанські роздуми. *К.: Стилос, 2000. 311 с*

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ЛОГІСТИКИ

Тодріна І.В., Євсєєв С.Є.
Українська асоціація суспільствознавців та педагогів;
Науково-дослідний інститут українознавства та козацтва,
м. Харків, Україна

Логістика має глибоке історичне коріння. Більшість дослідників стверджує, що поняття «логістика» є має давньогрецьке походження. Для греків логістика означала «мистецтво підрахунку». Державних чиновників, які контролювали господарську, торгівельну та фінансову діяльність, називали логістами. За свідченнями Архімеда, у Стародавній Греції було 10 логістів.

Практичного застосування в більшості галузей людської діяльності логістика здобула тільки наприкінці XX століття. Сучасну логістику розглядають як управлінську логіку для планування, розміщення, контролю над фінансовими, людськими, інформаційними, матеріальними ресурсами. Особлива увага приділяється сервісним, реверсним (зворотнім) потокам. В умовах повномасштабної російської агресії проти України, системний, логістичний підхід до мобілізації всіх наявних ресурсів для досягнення Перемоги є нагальною потребою нашого суспільства.

Сучасна парадигма логістики базується на принципі всебічної оптимізації економічної діяльності складно-організованих систем. До таких систем можна віднести:

- промислові підприємства;
- сільськогосподарські підприємства;
- заклади освіти;
- медичні установи;
- транспортні організації;
- банки;
- торгівельні організації і т. ін.

Для ефективного функціонування вищезазначених логістичних систем сучасна логістика застосовує такі підходи:

– операційне управління, яке забезпечує виконання всіх робочих процесів із мінімальними загальними витратами на виробництво, включаючи заготовку необхідних ресурсів, збут та розподіл товарів та послуг між споживачами;

– підпорядкування організації, планування та управління у всіх сферах діяльності принципу «точно в строк»;

– підвищення швидкості і точності всіх логістичних операцій за рахунок сучасних технологій;

– моніторинг та оцінка всіх потоків логістичної системи, організація їх регулювання з моменту входження в систему і до потрапляння до споживача,

забезпечення постійного зв’язку зі споживачем для урахування його зауважень в процесі удосконалення всього логістичного процесу;

– цільова установка всіх учасників логістичного процесу на забезпечення потреб кожного конкретного споживача товарів та послуг, корпоративних клієнтів, розвиток довгострокових взаємовигідних договірних відносин з вітчизняними та зарубіжними партнерами;

– розвиток горизонтальних зв’язків з вимушеними конкурентами з метою вирішення спірних питань у правовому полі;

– постійне удосконалення логістичних рішень, оцінка їх впливу на кінцевий результат функціонування логістичної системи, досягнення стратегічної цілі підприємства або фірми.

Використання цих підходів дасть змогу в сучасних умовах для будь якої вітчизняної організації або установи, яка в своїй повсякденній діяльності на практиці застосовує досягнення сучасної логістики:

– підвищити свою конкурентоспроможність за рахунок скорочення загальних витрат;

– наростити прибутковість від економічної діяльності;

– ефективно реалізувати стратегічну мету своєї організації чи установи;

– розширити свої можливості цінової та нецінової конкуренції на ринку товарів та послуг;

– застосувати маркетинговий підхід у систему управління діяльності свого підприємства чи фірми, який полягає в орієнтації на максимальне забезпечення потреб споживача, на високу якість його обслуговування;

– прогнозувати попит на товари та послуги, ресурси, управляти запасами, оптимізувати мережу розподілу товарів та послуг, допоміжних приміщень, транспортних посередників , раціоналізувати маршрути різних видів потоків;

– оптимізувати власні структури відповідно до своїх фінансових ресурсів;

– застосовувати на практиці економічні регулятори розподілу бюджетних та позабюджетних ресурсів між підрозділами своєї логістичної системи відповідно до їх фактичної ролі у виробленні кінцевої продукції;

– формувати інформаційні потоки власної логістичної системи захищені від втручання конкурентів.

Сучасна парадигма логістики тісно пов’язана з питаннями управління якістю логістичних послуг. Принциповими відмінностями сучасної логістичної парадигми якості є:

– врахування інноваційності та динамічності розвитку суспільства;

– автоматизація прийняття рішень з урахуванням поведінки учасників логістичного процесу;

– розширення сфер управління та втручання в економічні процеси всіх галузей суспільного життя;

– розподіл відповідальності та функцій управління в процесі інтеграції суб’єктів управління з метою мінімізації витрат та максимізації якості кінцевої продукції.

Інноваційно-логістична парадигма якості в сучасних умовах функціонування вітчизняних логістичних систем дозволяє врахувати тенденції оптимізації логістичного процесу на рівні стратегічного планування. Подальший розвиток інноваційних методів економічного управління якістю безумовно стане новим етапом соціально-економічного розвитку України.

ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Триняк М. В.
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна

Інтертекстуальність процесу транслювання смислів в актах комунікації постмодерну зумовлена неминучим і безперервним процесом знакового обміну та перекодувань. Постійний обмін смислами стирає межі між своїм і чужим смислами, введений у ситуацію комунікації знак є потенційною власністю будь-якого учасника інтеракції. Просторово-часові рамки у філософському концепті комунікації постмодерну втрачають свою актуальність: людина відмовляється від самоідентифікації, віртуальне і реальне переходять одне в одного, суб'єкт втрачає здатність бути тотожним самому собі. Людина сама є моментом у комунікації з іншими людьми, безперервним процесом становлення та змінювання. Постмодерн закликає не шукати якихось стійких форм буття людини, а усвідомити її комунікативність і гнучкість в актах комунікації, неможливість виокремлення з форм комунікації якихось регулятивів і цінностей. Інтенсифікація комунікації, розмаїття комунікативних практик та інтертекстуальність зумовлені суб'єктивними характеристиками учасників комунікаційного процесу – саме розмаїття особистостей задає гранично широкий діапазон можливих контекстів, варіативність інтерпретації, увімкнення поліфонії каналів транслювання смислів і текстів.

У визначенні соціально-філософських параметрів комунікації, виникає необхідність звернення до такого поняття, як «соціальна комунікація», що достатньо широко застосовується як в зарубіжному, так і вітчизняному соціально-філософському дискурсі. Перспективним у плані визначення онтологічного статусу соціальної комунікації видається комунікаційний підхід до теорії суспільного розвитку, який одним із перших застосував Г. М. Маклюен. Він розвинув ідею про те, що комунікаційні технології впроваджують контроль над знаннями, соціальністю та колективною свідомістю. Дослідник стверджував, що у такій культурі, як наша, що здавна розщеплює й розділяє речі заради встановлення контролю над ними, люди інколи зазнають свого роду невеликого шоку, коли їм нагадують, що насправді, як з операційного, так і з практичного погляду, засіб комунікації є повідомленням [1, с. 9]. На його думку, до засобів комунікації належать мова, гроші, дороги, друк, комп'ютер, телебачення. Подія набуває суспільної значущості не як факт, а й у зв'язку з переданим за допомогою комунікації повідомленням. Фонетична писемність трансформувала усне у візуальне, друк нав'язує свідомості... часткову індивідуалізовану логіку. Перехід від друкованих засобів комунікації до електронних формує новий тип сприйняття реальності. Людина виявляється включеною в усе, що відбувається, цілісно [2].

Таким чином, можна стверджувати, що соціальна комунікація виступає формою реалізації соціального буття, що виникає як результат діалогу соціальних суб'єктів і є сполучним елементом соціальних структур. Це і результат взаємодії множинності культур, і реалізація самовизначення людського буття в соціокультурному просторі.

Література:

1. McLuhan M.Understanding Media the Extensions of Man. London and New York, Oct. 1994.

2. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man. Toronto, Canada: University of Toronto Press, 1962. 299.

ФІЛОСОФІЯ І НАУКА: ДІАЛОГ МІЖ ТРАДИЦІЄЮ ТА ІННОВАЦІЄЮ

Тухтаров В.Б.
Харківський національний університет радіоелектроніки,
м. Харків , Україна

Філософія та наука є взаємопов'язаними формами людського пізнання, які протягом століть формували сучасну картину світу. Філософія забезпечує метафізичні, епістемологічні та етичні основи для розвитку науки, тоді як наукові відкриття кидають виклик традиційним філософським уявленням. У цій тезі розглядаються історичні та сучасні аспекти взаємодії філософії і науки, зокрема в контексті революційних змін у природничих науках та появи штучного інтелекту.

Історичний аспект: становлення діалогу: Діалог філософії та науки бере початок у добу античності. Грецькі філософи, такі як Фалес, Анаксагор та Демокріт, шукали універсальні принципи, що пояснюють явища природи. Платон і Аристотель заклали основу для наукового методу, в якому спостереження поєднується з логічними висновками. Середньовічна філософія, зокрема схоластика, адаптувала ці ідеї до християнського світогляду, що дозволило зберегти й розвинути знання античності. Епоха Відродження і Просвітництва привнесла новий погляд на природу науки: філософи-натуралісти, такі як Декарт, Бекон і Ньютон, утвердили роль експерименту й раціонального мислення. Важливим стало питання: чи можлива абсолютна істина, чи людське пізнання завжди буде обмеженим?

Революції у природничих науках і виклики філософії. З XIX століття наукові відкриття кардинально змінили уявлення про світ. Класична механіка Ньютона поступилася місцем теорії відносності Ейнштейна та квантовій механіці. Це поставило під сумнів традиційні філософські уявлення про простір, час і причинність.

Ейнштейн, звертаючись до філософії, стверджував, що теорії мають не лише описувати явища, а й бути інтелектуально зрозумілими. Квантова механіка, своєю чергою, породила питання про роль суб'єкта у формуванні реальності: чи існує об'єктивна реальність без спостерігача? Філософи, такі як Гайзенберг і Бор, активно брали участь у цих дискусіях, демонструючи нерозривний зв'язок науки і філософії.

Сучасні виклики: штучний інтелект і етика. У XXI столітті стрімкий розвиток штучного інтелекту (ШІ) перетворив його на одну з найважливіших технологій, яка вже сьогодні змінює практично всі сфери життя — від медицини до освіти, від транспорту до розваг. ШІ став не лише інструментом, але й об'єктом філософського осмислення, оскільки викликає низку фундаментальних питань про природу інтелекту, свідомості та моралі.

Перш за все, ШІ ставить перед філософією питання про межі людського розуму. Якщо машини можуть перевершувати людей у певних видах діяльності — наприклад, у шахах чи аналізі великих даних, — чи свідчить це про можливість створення «штучної свідомості»? Філософські дебати стосовно того, чи може алгоритм бути не лише розумним, але й самосвідомим, знаходяться на перетині метафізики, когнітивної науки та інформаційної теорії. Чи достатньо лише складності системи для виникнення свідомості, чи потрібен ще якийсь «особливий» чинник, притаманний виключно людській природі?

Етичний аспект використання ШІ також викликає занепокоєння. Зокрема, алгоритми вже сьогодні приймають рішення, які можуть мати життєво важливі наслідки: розподіл медичних ресурсів, автоматизовані судові рішення чи аналіз ризиків у страхуванні. У таких ситуаціях постає питання відповідальності. Хто несе етичну відповідальність за помилки алгоритму — розробник, користувач чи сама система? Відомі приклади дискримінаційних алгоритмів, які, базуючись на упереджених даних, повторюють соціальні нерівності, підкреслюють важливість філософського аналізу моральних наслідків.

Ще одна ключова проблема — це використання ШІ у військовій сфері. Автономні системи озброєння викликають серйозні моральні дилеми: чи може машина вирішувати, коли завдати удару, і чи можливо взагалі навчити її дотримуватися гуманітарних норм? Філософія війни та етики вимагає переосмислення своїх основоположних принципів у контексті технологічного прогресу.

ШІ також змінює уявлення про працю та соціальну рівність. Автоматизація витісняє людей із багатьох традиційних професій, що викликає питання про справедливий розподіл благ у суспільстві. Як забезпечити рівний доступ до ресурсів у світі, де більшість багатства створюється машинами? Ці питання мають не лише економічний, але й філософський вимір, оскільки вони стосуються базових концептів свободи, рівності та соціальної справедливості.

Нарешті, ШІ викликає необхідність осмислення самої природи моралі. Алгоритми, що приймають рішення, не мають внутрішньої моральної мотивації, їхні дії визначаються лише заданими правилами. Це підштовхує філософів до переосмислення традиційних підходів до етики, таких як утилітаризм і деонтологія, та до розробки нових концепцій, які могли б інтегрувати моральну відповідальність у роботі алгоритмів. Таким чином, ШІ став викликом для філософії, стимулюючи розробку нових концепцій у метафізиці, епістемології, етиці та соціальній філософії. Він не лише змінює наше розуміння інтелекту й моралі, але й відкриває нові горизонти для осмислення майбутнього людства.

Філософія і міждисциплінарний підхід: Сучасна епоха вимагає від науки та філософії активної міждисциплінарної співпраці, адже складність сучасних проблем виходить за межі однієї дисципліни. Взаємодія філософії з природничими, соціальними та технічними науками дозволяє створювати інтегровані підходи, які здатні враховувати не лише емпіричні дані, але й моральні, естетичні та екзистенційні аспекти.

Однією з ключових сфер міждисциплінарної взаємодії є нейронауки. Дослідження мозку, свідомості та пізнання неможливо уявити без залучення філософії. Філософи аналізують поняття свідомості, суб’єктивного досвіду та природи когнітивних процесів, ставлячи фундаментальні питання: що таке мислення? чи можливо повністю звести свідомість до нейронної активності? Ці питання важливі не лише для розуміння людської природи, але й для розробки технологій штучного інтелекту та нейроінтерфейсів.

У контексті глобальних викликів, таких як кліматичні зміни, філософія стає важливим партнером для екологічних і соціальних наук. Вона допомагає осмислити питання етичної відповідальності перед майбутніми поколіннями, розробити принципи справедливого розподілу ресурсів та зрозуміти, як культурні й соціальні фактори впливають на екологічну поведінку. Наприклад, концепція «екологічної справедливості» об'єднує філософські уявлення про моральну відповідальність з емпіричними дослідженнями змін у навколишньому середовищі.

Технічні науки також активно співпрацюють із філософією. В галузі інженерії та інформаційних технологій філософія допомагає вирішувати питання етики розробки та використання технологій, аналізуючи потенційні ризики й соціальні наслідки їхнього впровадження. Наприклад, у розробці автономних систем і штучного інтелекту філософські підходи до етики дозволяють інтегрувати цінності справедливості, прозорості та безпеки у процеси прийняття рішень.

Соціальні науки, такі як антропологія, соціологія та психологія, також знаходяться у діалозі з філософією, особливо в питаннях осмислення людської ідентичності, культури та етики. Взаємодія філософії з соціологією допомагає формувати нові уявлення про суспільство, наприклад, про вплив технологій на соціальні структури чи про роль моралі у глобалізованому світі.

Філософія також відіграє важливу роль у медичних науках. Біоетика як міждисциплінарна галузь об’єднує філософські підходи до моралі з емпіричними знаннями про людське тіло, хвороби та лікування. Сучасні дилеми, такі як використання

генетичних технологій, евтаназія чи доступ до медичних послуг, потребують комплексного аналізу, який враховує як наукові, так і філософські аспекти.

Міждисциплінарний підхід дозволяє філософії розширювати свій вплив і формувати нові напрями досліджень. Замість того, щоб залишатися лише теоретичною дисципліною, філософія стає інструментом практичного вирішення складних проблем, які стоять перед людством. Водночас наукові дисципліни отримують від філософії критичний погляд на свої засновки, методи та результати, що дозволяє їм розвиватися більш усвідомлено й етично.

Таким чином, філософія і міждисциплінарний підхід формують нову парадигму наукового пізнання, яка є надзвичайно актуальною в умовах сучасного світу, де жодна дисципліна не здатна самостійно вирішити найважливіші проблеми людства.

Висновки

Філософія та наука залишаються нерозривно пов'язаними складовими людського пізнання, кожна з яких виконує свою важливу роль у розумінні світу та побудові майбутнього. Філософія формує концептуальні рамки та критично осмислює основи наукових досліджень, тоді як наука пропонує нові емпіричні дані, які часто стимулюють філософське переосмислення фундаментальних понять.

Сьогодні, в умовах технологічних революцій, розвитку штучного інтелекту та глобальних викликів, таких як зміна клімату чи соціальна нерівність, діалог між філософією та наукою стає ще більш актуальним. Штучний інтелект, автономні технології та нові наукові відкриття ставлять перед людством етичні, соціальні та екзистенційні питання, які потребують не лише технічних, але й філософських рішень.

Філософія в умовах міждисциплінарного підходу дозволяє інтегрувати знання з різних галузей, забезпечуючи комплексне розв’язання складних проблем сучасності. Вона допомагає науці усвідомлювати власні обмеження, переосмислювати методологічні засади та враховувати людські цінності у процесі наукових відкриттів.

Отже, філософія та наука є не просто комплементарними, а життєво необхідними елементами прогресу. У їхньому діалозі народжуються нові ідеї, які не лише сприяють інтелектуальному розвитку, але й допомагають людству знайти відповіді на найважливіші питання свого існування. Збереження та розвиток цього діалогу є важливим кроком на шляху до гармонійного співіснування технологій, науки та гуманістичних цінностей у майбутньому.

FEW WORDS ABOUT CONCEPT OF FREUD OF LIFE AND DEATH INSTINCTS

Fidrovska M.
Kharkiv national medical university,
Kharkiv, Ukraine

S. Freud is well-known founder of psychoanalysis. His achievement in psychoanalysis and psychology is really great and impressive. Here it will be spoken about such part of his scientific heritage as concept of instinct of life and instinct of death and their activity in psyche. Instinct of life he also calls eros(love from ancient Greek), sexual instinct or eros instinct, while instinct of death – tanatos (death from ancient Greek), ego-instinct and tanatos instinct.

In his work “*Beyond the pleasure principle”* he writes: “Our discussion so far results in the establishing of a sharp antithesis between the ego-instincts‘ and the sexual instincts, the former impelling towards death and the latter towards the preservation of life, a result which we ourselves must surely find in many respects far from adequate. Further, only for the former can we properly claim the conservative—or, better, regressive—character corresponding to a repetitioncompulsion. For according to our hypothesis the egoinstincts spring from the vitalising of inanimate matter, and have as their aim the reinstatement of lifelessness.” [1] Here he writes that they are opposite and that tanatos instinct is the destructive force in us.

In the same work he also writes: “This result was at all events one not intended by us. On the contrary, we took as our starting point a sharp distinction between the ego-instincts (= death-instincts) and the sexual instincts (= life-instincts). We were prepared indeed to reckon even the alleged self-preservative instincts of the ego among death-instincts, a position which we have since corrected and withdrawn from. Our standpoint was a dualistic one from the beginning, and is so to-day more sharply than before, since we no longer call the contrasting tendencies egoistic and sexual instincts, but life-instincts and death-instincts.” [1] There he investigates eros and tanatos instincts telling they are opposite and strong forces of our psyche.

But he also says that tanatos instinct is harmful and we should try to avoid it. While life instinct is totally constructive and well for our society. In work “*Civilization and its discontents”* he writes: “Eros and Ananke [Love and Necessity] have become the parents of human civilization too. The first result of civilization was that even a fairly large number of people were now able to live together in a community”[2] So eros instinct was something that let us create our human society and civilization and helped us live together, of that reason we should do our best to follow eros instinct. He also writes in the same work: “We can only be satisfied, therefore, if we assert that the process of civilization is a modification which the vital process experiences under the influence of a task that is set it by Eros and instigated by Ananke—by the exigencies of reality; and that this task is one of uniting separate individuals into a community bound together by libidinal ties” [2]

In the same work he writes about death instinct : “The assumption of the existence of an instinct of death or destruction has met with resistance even in analytic circles; I am aware that there is a frequent inclination rather to ascribe whatever is dangerous and hostile in love to an original bipolarity in its own nature. To begin with it was only tentatively that I put forward the views I have developed here, but in the course of time they have gained such a hold upon me that I can no longer think in any other way. To my mind, they are far more serviceable from a theoretical standpoint than any other possible ones; they provide that simplification, without either ignoring or doing violence to the facts, for which we strive in scientific work. I know that in sadism and masochism we have always seen before us manifestations of the destructive instinct” [2]. And here he says that tanatos instinct seems to be absolutely dangerous.

In the same work he writes: : “I think, the meaning of the evolution of civilization is no longer obscure to us. It must present the struggle between Eros and Death, between the instinct of life and the instinct of destruction, as it works itself out in the human species. This struggle is what all life essentially consists of, and the evolution of civilization may therefore be simply described as the struggle for life of the human species. And it is this battle of the giants that our nurse-maids try to appease with their lullaby about Heaven.” [2] So that he says about our civilization as about the eternal battle of two instincts – instinct of life and instinct of death, where instinct of life creates our society, while instinct of death tries to destroy it.

In the same work he also says: “Civilization has to use its utmost efforts in order to set limits to man's aggressive instincts and to hold the manifestations of them in check by psychical reaction-formations.” [2] So he says that instinct of death is dangerous for our society and we should prison it in us and in society. In another place of the same work he says: “What happens in him to render his desire for aggression innocuous? Something very remarkable, which we should never have guessed and which is nevertheless quite obvious. His aggressiveness is introjected, internalized; it is, in point of fact, sent back to where it came from—that is, it is directed towards his own ego. There it is taken over by a portion of the ego, which sets itself over against the rest of the ego as super-ego, and which now, in the form of ‘conscience’, is ready to put into action against the ego the same harsh aggressiveness that the ego would have liked to satisfy upon other, extraneous individuals. The tension between the harsh super-ego and the ego that is subjected to it, is called by us the sense of guilt; it expresses itself as a need for punishment. Civilization, therefore, obtains mastery over the individual's dangerous desire for aggression by weakening and disarming it and by setting up an agency within him to watch over

it, like a garrison in a conquered city" [2]. So we should conclude that any appearance of death instinct should be totally not accepted, otherwise our civilization may simply stop its existence.

But what can be understood to be manifestation of death instinct. Obviously any aggression and destruction is its manifestation and if to follow it more and more it obviously became stronger and stronger. Of that reason to live happily we should follow love and life instinct that strengthen it and avoid any aggression in our life as aggression comes from destructive force of death instinct and who knows may one day even destroy ourselves.

References:

1. S. Freud. "Beyond the pleasure principle." URL: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_Beyond_P_P.pdf (last accessed 19 July 2024).

2. S. Freud. "Civilization and its discontents." URL: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_SE_Civ_and_Dis_complete.pdf (last accessed 19 July 2024).

НОВА МОДЕЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ В СУЧАСНОМУ КИТАЇ

Чжан Хунвэй (Zhang Hongwei)

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Модернізація освіти в КНР враховуючі завдання які стоять як перед державою, так і системою освіти вимагають з одного боку модернізації та вестернізації всіх рівнів освіти з врахуванням підготовки сучасних фахівців, з іншого, враховуючи важливість збереження традиційної конфуціанської етики та низки сформованих філософських норм в країні виводять модель екологічної освіти такого порядку, в якому буде враховано і традиційне і сучасне ставлення до природи та комунікації та технологій відповідно. Можливо стверджувати що концепція «Екологічної футурології» [2] вдало реалізовується в країні, хоча саме поняття слід ще поширити найближчим часом в науковому використанні через його широкі можливості. Проаналізовані матеріали стосовно питання екологічної освіти як в китайському дискурсі, так і в українському наочно доводить що як світ та Україна знають про позитивні кроки КНР в цьому напряму, так і Китай не лише розробив стратегії але вже і реалізує цілу низку освітніх та філософсько-освітніх програм. Окрім того, корисно проаналізувати думку науковців з інших країн у цьому питанні. Наприклад, О.Є Кукалець відмітив, що інновації які введено керівництвом країни допоможуть Китаю застосувати в виробництві плани на підвищення модернізації (і дійсно, це відбувається у першу чергу через впроваджувані освітні програми). Широко відомою в Європі стала стратегія сучасного Китаю, яка отримала назву «м'якої сили». Впроваджені інвестиції Китаю до освіти, підтримують велику кількість сучасних моделей освітніх програм на національному та університетських рівнях. Серед наявних потенційних можливостей у розвитку співпраці у галузі вищої освіти є зростаюча популярність Європи як освітнього центру для китайських студентів та науковців [3].

Значимим вкладом в дослідженням специфіки освіти в КНР є праця В.Г. Воронкової та В.О. Нікітенко, зокрема вони вказують, що становлення «цифрового суспільства» вимагає дослідження феномену «цифрової людини» та відповідно створення площини в якій можливо вивчити теоретико-методологічні, та інші основи її становлення і розвитку (це і взаємодія цифрової людини і цифрового суспільства у контексті методології складності та Agile-філософії, і питання Управління взаємодією цифрової людини і цифрового суспільства як складними соціальними системами , тощо). В контексті дослідження четвертої промислової революції, вони дослідили низку

тематичних праць на предмет вивчення концепцій цифрової економіки і цифрового менеджменту та аналізували та розкривали завдання взаємодії цифрової людини і цифрового суспільства у контексті синергетичної парадигми вивчали еволюцію філософських ідей від «цифрової гуманітаристики» до цифрової філософії, цифрової економіки і цифрового менеджменту, дослідили креативно-інноваційний потенціал цифрової людини як чинник розвитку діджиталізованого суспільства [1]. Важливим підтвердженням екологічності сучасного Китаю є матеріали в статті розглянуті М.О. Смотрицькою про нашу нову стратегію, а саме «Зелену політику» сучасного Китаю [4]. Так само дотичними до вивчення питання екологізації сучасної освіти є мтареіали запропоновані Юцюань, Лу та Чі Яньцзе, а саме «Філософія освіти в Китаї: ретроспектива та перспектива сторіччя». Ці автори проводячи вивчення питання підсумовують у висновках що філософія освіти в Китаї в 20-му сторіччі, моддернізуючись та враховуючі знання накопичені у західній філософії тоді почалася з розробки та аналізу концепцій філософії освіти Джона Дьюї, за якими прийшло нове осмислення саме марксистських думок про освіту. Після заснування Китайської Народної Республіки в 1949 році, особливо протягом 1980-х років, під керівництвом марксизму, дисципліна філософії освіти отримали можливість нового розвитку [5].

Література:

1. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с. https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/6591/0048996.pdf?sequence=1&isAllowed=y
2. Годзь Н.Б. (2017) Вступ до екологічної футурології. – Харків : Видавець Олександр Савчук, 2017. – 572 с.
3. Кукалець, О. Є. (2021). Тенденції розвитку співпраці в галузі вищої освіти між Китаєм та ЄС. Китаєзнавчі дослідження, (1), 79-91. **URL:** https://doi.org/10.51198/chinesest2021.01.079
4. Смотрицька, М. О. (2022). Нова «зелена політика» Китаю в галузі стійкої мобільності та розвитку (декарбонізація в Китаї та в рамках та в рамках ініціативи «один пояс – один шлях»). Китаєзнавчі дослідження, (4), 39-55. **URL:** https://doi.org/10.51198/chinesest2021.04.039
5. Youquan, Lu, and Chi Yanjie. "Educational philosophy in China: a centennial retrospect and prospect." Frontiers of Education in China 2.1 (2007): 13-29. **URL:** https://brill.com/view/journals/fedc/2/1/article-p13_2.xml

ФІЛОСОФСЬКЕ ТЛУМАЧЕННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК НОВОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

Чхеайло І.І.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна

Віртуальна реальність сьогодні подолала статус категорії і стала реальним життям сучасної людини, або його значною частиною. Дослідження віртуальної реальності давно вийшло за межі програмного, технічного забезпечення, а філософський аспект стає більш перспективним ніж технічний.

Особливо актуальним, на наш погляд, в сучасних умовах є підхід, запропонований С. Жижеком – розглядати не віртуальну реальність, *а реальність віртуального*. Таке тлумачення дає можливість скласти цілісне уявлення про природу та прояви віртуальної реальності, а також більш чітко окреслити межі проблеми реального віртуального у бутті

нашого сучасника, тим самим опосередковано розкрити проблеми, що відбуваються в духовній сфері людини.

Словенський філософ та культуролог Славой Жижек вважає, що тема віртуальної реальності, що просто зводиться до штучного цифрового відображення нашого досвіду реальності є достатньо «убогою ідеєю», а більш перспективною та цікавою, на його думку, є інша постановка: не віртуальна реальність, а «реальність віртуального». Для з'ясування, в якості відправної точки, С. Жижек приводить лаканівську тріаду – уявне, символічне, реальне та розкладає на більш прості складові: уявну віртуальність, символічну віртуальність, та реальну віртуальність [1].

Перший рівень – уявна віртуальність. Цей рівень, говорить філософ, можна проілюструвати на прикладі спілкування з іншою людиною, коли ми не беремо в голову ознаки, які засмучують нас і таким чином абстрагуємося від цілісного її образу. Жижек не виключає інші наявні психологічні практики, що діють аналогічно, від зворотного і дозволяють стати більш впевненим і перебороти страх при спілкуванні з керівником, колегою уявивши їх, наприклад, у нічній піжамі.

Цим С. Жижек, наочно демонструє, що коли ми спілкуємося, то маємо справу не з реальною людиною, а з її віртуальним образом. Це означає, що коли ми спілкуємося з реальними людьми, то поводимо себе так, ніби перед нами не вся людина в цілому, а лише її віртуальний образ з частиною реальності , яка і уможливлює наше спілкування.

Другий рівень – символічна віртуальність. Це більш складне утворення, зазначає С. Жижек. Це досвід «авторитету батька», якому для того , що бути діючим батьком, треба бути віртуальним. Віртуальний образ батька, можна проілюструвати на прикладі, коли ми звертаємося до дитини словами: «Я батьку розповім про твою поведінку», в надії, що це обов'язково вплине на неї, на відміну від реального, жорсткого, прямого впливу, батька який, звісно, зустріне супротив. Таким чином С. Жижек робить висновок: авторитет актуальний тільки тоді, коли він віртуальний, бо в разі реального, людина втрачає свободу дії та стає маріонеткою.

Третій рівень – це реальна віртуальність. Для розуміння цього рівня С. Жижек знову повертається до лаканівської тріади з її особливою галографічною характеристикою (уся тріада відбивається у кожній її складовій). Він знову розглядає уявне реальне, символічне реальне та реальне реальне. Уявне реальне – це сильні травматичні образи (катастрофи , аварії, монстри). Символічне реальне – це по своїй суті оксиморон, тому що протидіє символізації (за Лаканом).

Символічне реальне – це наукові формули, науковий дискурс, квантова фізика, те, що у буквальному сенсі не можливо зрозуміти. Автор наголошує: «Очевидно, що це символічне, всі ці формули, вами означувані, вони функціонують, як функціональна машина, але безглузда: ми не можемо витягти ніякого сенсу з цієї машини, у нас немає можливості співставити це з нашим досвідом. Ось чому ми так відчайдушно намагаємося зробити це, придумати метафори, щоб уявити квантовий Всесвіт, проте це не можливо зробити»[1].

Реальне – це не перший рівень реальності, а уявна реальність, травматичний образ, серцевина реального, що має два рівні: перший рівень, близький до символічного, це тіньова віртуальна реальність афектів, які повинні супроводжувати офіційний дискурс; другий рівень, рівень віртуальної текстури, речі , які ми не знаємо, що їх знаємо (у психоаналізі несвідомі фантазії, забобони).

В той же час, зазначає С. Жижек, як це не парадоксально, реальне Реальне є самим віртуальним реальним, пояснюючи це на прикладі атракторів (англ..attract- притягувати) у фізиці, які отримують підкидаючи шматочки заліза над магнітним полем, що розсіюються у визначеній формі. «Ця форма, реальна в даній області, але вона не існує сама по собі, вона просто абстрактна форма, яка структурує розташування реально існуючих елементів навколо неї» [1]. В цьому і полягає ідея реального віртуального.

Поставлена С. Жижеком проблема реальності віртуального дозволяє розглядати проблему віртуальності значно ширше, а ніж зводити її тільки до цифрового вираження. В наукових колах все частіше набуває популярності ідея доцільності розмежувати віртуальність та сучасні комп'ютерні технології та розглядати її (віртуальність) як елемент культури, або нову культурну технологію.

Сьогодні поняття віртуальна реальність перестає бути поняттям вузькопрофесійної термінології в окремих галузях знань, а вживається у повсякденному житті. Віртуальна реальність стає сталою частиною світогляду сучасної людини, що втілюється у реальне життя як специфічна практика вписування нового в уже існуючі соціальні системи та процеси, стаючи універсальним атрибутом багатогранного буття. Проблемне поле віртуальної реальності сьогодні виходить далеко за межі програмного забезпечення, ігор, комп'ютерної графіки, а гуманітарний, зокрема , філософський аспект проблеми постає таким же перспективним як і технічний.

За всю історію розвитку людської цивілізації ми вперше маємо справу з техногенною глобальною системою, що має ознаки живого організму: становлення цієї системи, одного разу розпочавшись, уже не припиняється, тоді як розвиток звичайної технічної системи обов'язково згодом добігає кінця; мережеві та біологічні віруси мають дуже багато спільного у своєму поширенні; Інтернет розвивається мимовільно, що виражається, з одного боку, у його рості, а з другого − у його структурному й функціональному ускладненні як єдиної системи; на основі цих процесів цілком можливе породження цією системою нових явищ і функцій рівня всієї системи в цілому [3].

Це обумовило філософський поворот у розумінні віртуальної реальності та пошуку віртуальності у культурі як простору, який наповнюється самою ж людиною з використанням соціальних, політичних, економічних, культурних технологій, перетворюючи віртуальну реальність в реальну реальність

Створені віртуальні світи повинні мати спільну частину з реальним світом, не повинні втратити екзистенціальних характеристик завдяки об'єднаним зусиллям освітян й фахівців ІТ-галузі та необхідних заходів, що захистять від небезпек кіберпростору та зроблять віртуальний простір спілкування та обміну інформацією комфортним, безпечним та корисним для користувачів будь-якого віку. Це забезпечить розширення можливостей актуальної реальності, а не заміщення її віртуальною реальністю.

Література:

1. Жижек С. Реальність віртуального / Савой Жижек // Відеолекція – Режим доступу: https://www.kinofilms.ua/movie/240692/#google_vignette

2. Дзьобань , О. & Данильян, О. (2024). Сучасна людина: інформаційні аспекти антропосоціогенезу. «*Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, *2*(61). https://doi.org/10.21564/2663-5704.61.304456

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «КАПІТАЛ» ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З ІНШИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Шимченко О.В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Сучасний культурний ландшафт змінюється під впливом цифрових технологій, глобалізації та екологічних викликів. Інтелектуальний та людський капітал набувають значущості, що змінює традиційні уявлення про капітал як матеріальний ресурс. Це породжує нові питання щодо природи капіталу, його ролі в суспільстві та економіці, а також впливу на соціальні структури. Наукове пізнання категорії інтелектуальний капітал потребує більш детального дослідження, оскільки це його визначення набуває

нового значення в контексті соціальної нерівності, розподілу багатства та справедливості в сучасних умовах, а сталий розвиток та збереження інтелектуального капіталу стають ключовими для функціонування суспільства.

Оскільки розуміння капіталу тісно пов'язане з історичною еволюцією суспільства, так, кожна нова теорія відображає свої актуальні факти, що породжує багатогранність у його трактуванні разом з суміжними термінами і ще більше ускладнює його розуміння. Це підкреслює важливість аналізу поняття «капітал», як складової категорії «інтелектуальних капітал», в контексті різних епох та виявлення зав'язків з іншими поняттями та особливостей змін його сутнісних характеристик.

Одна з перших спроб тлумачення поняття капітал була зроблена античним філософом Платоном за допомогою категорії «багатство», маючи на увазі «майно, достатнє для благополучного життя; достаток коштів, спрямоване на зміцнення щастя». У результаті даному визначенні багатство тотожне поняттю добробут. Він показав багатогранність цієї категорії, розкривши економічну (забезпеченість матеріальними благами для благополучного життя) та соціальну сторони (спосіб життя та норми поведінки людей) багатства громадян, як зауважує О.М. Криловська. Аристотель визначав багатство як сукупність коштів, необхідних для життя та корисних для державної та сімейної громади і відрізняв хремастику ("chrĕmata" – майно, багатство) - діяльність, яка має на меті безмежне накопичення багатства та грошей, яку осуджував, та майстерність управління домогосподарством для придбання благ для дому та держави – економіки, що заслуговує похвали. Але він приходить до висновку, що з хремастика ("chrĕmata" – майно, багатство) неминуче виростає з економіки [8;15].

У період Середньовіччя, Т. Кампанелла вважав, що велика бідність робить людей лукавими і заздрісними, а багатство призводить до лицемірства, що тоді «люди слугують речам, а не речі слугують людям». Сенека стверджував, що чим більше грошей отримує людина, тим більша жадібність у неї виникає [5;8]. В цей час з'являється термін «капітал» (нім. Kapital, франц. Capital, – головне майно, головна сума, від лат. Capitalis – головний), що означало голову домашньої худоби, як джерело та вимір багатства в середньовічному суспільстві. Оскільки тварини розмножуються і відтворююсь самі себе, термін капітал отримує два значення: як стадо - поголів'я худоби, та як додаткове благо, тобто те, що має самозростаючу вартість [7].

Меркантилісти акцентували увагу на грошах у вигляді дорогоцінних металів (золота, срібла), вважаючи багатство не статичним скарбом, а капіталом, що перебуває в постійному русі. Згідно з А.Смітом, джерелом багатства є економічна спеціалізація, яка підвищує продуктивність праці, вигідно впливаючи на всіх учасників. Спеціалізація та обмін можливі завдяки капіталу: чим більший капітал, тим вища спеціалізація і продуктивність. Він доводить, що поняття добробуту і чесноти ніяк не взаємопов'язані [10]. Отже, капітал — це не лише активи, а й потенціал для зростання додаткової вартості [9].

Вчення про додаткову вартість є основою економічної теорії К. Маркса, хто вважав, що показником багатства є розвиток основного капіталу. Він зазначає, що «нація справді багата, коли її члени працюють 6 годин замість 12. Реальне багатство полягає не в додатковому робочому часі, а у вільному часі для кожної людини та суспільства» [7]. Г. Козлов визначає капітал як "вартість, що генерує додану вартість через експлуатацію найманих працівників" [11]. Він вважає капітал основою капіталістичного виробництва та відображенням відносин експлуатації між капіталістами і робочим класом. В цей час термін «капітал» відображає його роль як фактора економічного зростання і соціального устрою. Це призвело до виникнення терміну «капіталізм», який позначає суспільство, засноване на приватній власності та вільному підприємництві. У різних течіях думки капіталізм сприймається як етап індустріального суспільства, тоді як сучасний капіталізм

характеризується як «змішана економіка» чи «інформаційне суспільство». Хоча терміни «капітал» і «капіталізм» пов'язані, вони не ідентичні. Капітал, від латинського capitalis, означає сукупність товарів і активів для отримання прибутку, тоді як капіталізм — це одне з його соціальних тлумачень. У вузькому сенсі капітал також є джерелом доходу у вигляді засобів виробництва.

А. Шопенгауер стверджував, що жодне багатство не може замінити людині здоров'я, волю і совість, які є найціннішими надбаннями. З XIX століття багатство почали ділити на три категорії: особисте багатство, багатство соціальної групи та національне багатство.

Якщо розглядати капітал як сукупність засобів виробництва, що приносить дохід власникам, то Д. Рікардо визначав його як частину багатства, що використовується у виробництві; Дж. С. Міль – як накопичений запас продуктів минулої праці; А. Маршалл – як сукупність необхідних ресурсів для ефективного виробництва, які не є безкоштовними дарами природи [3]. За П. Самуельсоном, капітал включає три елементи виробництва: 1) природні ресурси; 2) працю людей; 3) капітальні блага, створені в економічній системі [10]. Тобто, наприкінці XX століття капітал стали асоціювати не тільки з грошима та засобами виробництва, але й з людськими можливостями.

Згідно з визначенням економіста Й. Шумпетера, капітал є важелем, що дозволяє підприємцю отримувати необхідні блага та використовувати їх для досягнення нових цілей і переорієнтації виробництва [11]. Д.Белл зазначає, що наукові кадри стають основним ресурсом «суспільства знань» [1]. На думку Е. Тоффлера, багатство втрачає своє матеріальне вираження і стає «символічним капіталом» – знаннями, які, поширюючись як інформація по всьому світу, перетворюються на «суперсимволічну формулу грошей», що відповідає економіці «третьої хвилі» [2]. Капітал являє собою вартість у формі грошей і товарів, що використовується для отримання додаткового прибутку (доходу підприємців), як зазначає Борисов Е. Ф. у довіднику.

Французький філософ і соціолог А. Горц зазначає, що збільшення грошей не створює багатства. Він стверджує, що економічний ріст, що ґрунтується на розграбуванні суспільного майна та знищенні спільнот, призводить до бідності, а не до добробуту. Також він вважає, що поняття багатства слід відокремити від вартості товару і переосмислити питання що таке багатство [6].

Таким чином, капітал можна розглядати через призму термінів "головне майно", багатство, добробут, головна сума, скарб, дорогоцінність, активи, вільний час, капіталізм, джерело доходу, надбання, дари природи, власність, накопичення, формула грошей, знання, майстерність управління домогосподарством, і, як категорію, що відображає виробничі відносини, перетворюючи додаткову вартість на капітал. Це перетворення включає технічні та соціально-економічні аспекти та можливе лише за певних умов: розвинене товарне виробництво; мотивація особистого збагачення; концентрація засобів виробництва; відсутність власних засобів у частини агентів. Можна виділити основні властивості капіталу: самозростаюча вартість та здатність до накопичення; перебуває в постійному русі та розвитку; має потенціал для зростання додаткової вартості; існування в ринковому середовищі; авансована вартість, що повертається з доходом; частина багатства домогосподарства, що може бути інноваційною. Тобто, капітал – це вартість, що приносить нову вартість (дохід, прибуток).

Так, історична еволюція поняття капіталу демонструє, що його визначення змінюється залежно від соціально-економічних умов. Від античності до сучасності капітал трансформується від матеріальних активів, що являються основою для благополуччя та добробуту до абстрактних ресурсів, що включають знання та інформацію як нові форми капіталу, які можуть змінити суспільні структури. Отже, капітал в сучасному світі — це не просто гроші чи активи, а складна система, що включає людські можливості,

інтелектуальні ресурси та соціальні відносини. Визначення капіталу потребує нових досліджень, щоб розкрити поняття інтелектуальний капітал, зрозуміти його вплив на стійкий розвиток суспільства і справедливий розподіл ресурсів.

Література:

1. Белл Д. Майбутнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Київ, 1996. 630 с.
2. Бєлоусов М.О. Генезис категорії «капітал»: економічна та облікова інтерпретація, Вісник ЖДТУ. Житомир, 2011. № 1 (55). С. 18-26.
3. Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект. Інтелектуальний капітал. 2002. № 1. С. 16—27
4. Годзь Н.Б. Вступ до екологічної футурології [Текст]. Монографія. Н.Б. Годзь. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2017. 572 с.
5. Горенко О. Боротьба з бідністю як орієнтир про європейськоїполітики. Політичний менеджмент. 2003. № 2. С. 107 – 121.
6. Горц, А. Знання, вартість та капітал. До критики економіки знань. Л. 2007. №4 (61). С. 23.
7. Де Сото Ернандо. Загадка капіталу. Чому капіталізм тріумфує на заході і зазнає поразки у всьому іншому світі 2004. – 272 с., с. 47-48.
8. Козачок К. Багатство та бідність як філософська та психологічна категорія с.209-211. Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука 2015» : у 5 т. Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. Т. 3. 354 с.
9. Коннова, Н. (2020). Економіка цінностей та філософія економіки. Науково-теоретичний альманах Грані, 23(3), 27-37.
10. Самуэльсон П. Вільям Д. Нордхаус. Економіка. Київ. 2001 рік с. 203
11. Стрижак О.О. Формування інтелектуального капіталу підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація та управління підприємствами». Харків, 2004. – 20 с.
12. Тоффлер Э. Третя хвиля. Київ, 2004. 784 с.
13. Шимченко О.В. Взаємозв’язок технологічної та інтелектуальної трансформації сучасної цивілізації. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Харків: НТУ «ХПІ», 2023. № 2. С. 38-42.
14. Шимченко О.В. Взаємозв’язок інтелектуального капіталу України та світу в умовах глобалізації. Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. студ. і аспірантів, 18-19 квітня 2024 р. Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків, 2024. С.68-71.
15. Юхименко П.І. Історія економічних вчень: [навч. посібник] / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. 3-тє вид., випр. – Київ.: Знання Прес, 2002. 514 с.

ЦИФРОВИЙ ПАНОПТИКУМ: ЕТИКА ВИДИМОСТІ ТА ОСОБИСТА СВОБОДА В ЕПОХУ ЦИФРОВОІ ЗАЛЕЖНОСТІ

Широка С.І.

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Сучасна цифрова епоха змінює не тільки робочі процеси, а й саму природу взаємовідносин між працівниками й організаціями, створюючи ситуацію, в якій працівники постійно доступні через електронні канали зв'язку. Розвиток розподілених структур і постійна онлайн-доступність стали основою нових корпоративних культур, дослідження яких стає все більш актуальним у контексті стрімкого поширення

дистанційної та гібридної роботи після пандемії COVID–19 та повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Дистанційна робота закріпилася як новий стандарт, адже масовий перехід на віддалені формати став необхідністю під час карантину, бойових дій і евакуації. Компанії та співробітники почали цінувати переваги гнучких графіків і зниження витрат на офісну інфраструктуру, що посилило популярність гібридних моделей роботи.

Спершу може здатися, що це підвищує ефективність роботи, однак водночас виникають серйозні етичні питання, пов’язані з правом на відпочинок, самореалізацію та особисту свободу. Злиття професійного та особистого життя призводить до явища перманентної цифрової доступності, відомого як «цифрове рабство».

Спеціалісти з організаційних відносин аналізують цю проблему в контексті прагнення до видимості та контролю у розподілених організаціях нової культури, порівнюючи ці організації з паноптикумами, які сприяють створенню командної взаємодії між співробітниками, що залишаються на зв'язку через цифрові технології для підтримки зв’язку з колегами та організацією. Метафора паноптикуму активно використовується для означення «архетипу соціального контролю на основі ІТ» [5]. Концептуально розроблений Фуко та заснований на проекті Бентама для ефективної в’язниці, паноптикум став потужним джерелом натхнення для критики управлінських практик, підкріплених інформаційними технологіями, які дозволяють детальний нагляд та спостереження за працівниками навіть на відстані. Причому в організаційних культурах так званого нового типу, які засновані на демократичній моделі управління, класичний образ паноптикуму трансформуєтсья в «неопаноптикум», «постпаноптикум», «цифровий паноптикум», «портативний паноптикум» [2]. Фокус такої сучасної моделі управління переміщується з активного контролю на створення робочих структур, де співробітники співпрацюють в командах, а також явне чи неявне заохочення думати один про одного як про «сім'ю», наголошуючи на наголос на цінностях відданості, довірі та залученості. В таких системах видимість, заснована на цифровій доступності, відіграє важливу роль у створенні відчуття ідентичності та приналежності до організації, а також екзистенціального та емоційного зв’язку між співробітниками. Працівники нової розподіленої культури відчувають, що їм потрібно показати, що вони є частиною команди, проявляючись у конкурентному прагненні до видимості [3]. Треба зауважити, що на відміну від класичного паноптикума дисциплінарного суспільстві, де мешканці були ізольовані один від одного для більш ретельного спостереження, і їм не дозволялося говорити, то «в’язні» цифрового паноптикуму, навпаки, жваво спілкуються та іншим чином проявляють себе з власної волі [4].

Таким чином, «добровільне цифрове ув’язнення» зумовлене не лише прагненням до професійного успіху, але також архетипічним страхом відчуження - страхом залишитися непоміченим чи проігнорованим. Такий «страх вигнання» може змусити розподілених працівників залучати технології, які дозволяють їм відображати себе таким чином, який, на їхню думку, приверне увагу та схвалення членів і керівництва організації. Таким чином, постійна онлайн-присутність стає способом досягти визнання серед колег, і до того ж, екзистенціальний страх перед вигнанням є, мабуть, неминучим доповненням до того, що організація стає центром ідентичності, приналежності та безпеки в умовах збільшення досвіду прекаризації праці. Страх вигнання призводить до емоційної нестабільності, тривожності, почуття невпевненості у майбутньому, навіть якщо така «цифрова непомітність» хвилює лише самого працівника.

Цифрова доступність, спрямована на зниження цього відчуття занепокоєності та вислизаючої ідентичності, нібито може стати рішенням, але тут ховається інша небезпека. Психологічні дослідження показують, що перманентне перебування на зв’язку, коли працівники відчувають внутрішню потребу - яким би чином вона не була сформована - бути «видимим» поза робочим часом, призводить до емоційного виснаження, порушення балансу між роботою та особистим життям, хронічного стресу, погіршення психічного

здоров'я, та професійного вигорання [1]. В свою чергу, усвідомлення людиною свого перебування під постійним наглядом змінює динаміку висловлювань, спонукаючи ретельно вивіряти та змінювати свої думки, перш ніж ділитися ними в цифровому просторі. Під час постійного спостереження люди часто опиняються між прагненням до справжнього самовираження та потребою відповідати організаційним нормам та вимогам, або уникати потенційних наслідків. Страх перед вигнанням може змусити людей брати участь у певній формі превентивної самоцензури. Ця нюансована дія передбачає фільтрацію думок і висловлювань, щоб вони узгоджувалися з тим, що вважається прийнятним у межах цифрового паноптикуму. Це явище не лише впливає на свободу вираження думок особи, але й сприяє створенню особливого цифрового дискурсу, де яскравий спектр різноманітних точок зору приглушується в ім'я самозбереження. Страх перед можливими наслідками може негативно впливати на свободу слова, перешкоджаючи відкритому обміну ідеями та думками. Страх бути неправильно зрозумілим, неправильно витлумаченим чи навіть мішенню для висловлення непопулярних думок пригнічує спонтанність і відвертість, які мають характеризувати відкритий діалог. Але, мабуть, невидимість ще страшніша? Працівники, усвідомлюючи пильний погляд, можуть вибрати конформістські вирази, уникаючи тем та висловів, які вважаються суперечливими або розбіжними. Самоцензура, породжена усвідомленням стеження, стає вирішальним фактором у розвитку цифрового ландшафту, який за визначенням цінує різноманітність, заохочує відкритий діалог і захищає особисті свободи. У цифровому світі перформативність перетворюється на стратегію виживання, яка передбачає, що кожен вислів або пост — це частина глибше запланованої та контролюваної ідентичності. Цей феномен, що виникає в умовах цифрового паноптикуму, підриває основи відкритості та інклюзивності, що повинні характеризувати будь-який прогресивний соціальний або професійний ландшафт. Таким чином, хоча технології й дозволяють створити нові форми комунікації, вони одночасно створюють нові виклики для особистої свободи і психічного здоров'я. Самоцензура, спричинена стеженням і постійною доступністю, є важливою перешкодою на шляху до справжнього самовираження і відкритого обміну ідеями, що, в свою чергу, гальмує розвиток інновацій та творчих підходів у суспільстві та на роботі.

Отже, сучасна практика організаційного контролю в умовах цифрової доступності виявляється амбівалентною: вона створює як можливості для співпраці та зміцнення колективу, так і ризики, пов'язані з втручанням у приватне життя та емоційне виснаження працівників. Метафора паноптикуму ілюструє той рівень спостереження і самоаналізу, який у розподілених структурах формує нову «культуру видимості». Однак прагнення бути постійно «на зв'язку», обумовлене страхом вигнання та бажанням бути частиною колективу, породжує хронічний стрес і порушує баланс між роботою та життям, що негативно впливає на психічне здоров'я. Вирішення цієї проблеми потребує нового підходу до етичних та правових норм у сфері трудових відносин, де право на особисту свободу та розмежування робочого та особистого континууму має стати невід'ємною частиною діджиталізованих робочих практик.

Література:

1. Зайчикова Т. В. Соціально-психологічні передумови виникнення синдрому вигорання у вчителів. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. №11 (56), 57–66 (2020) https://doi.org/10.31392/npu–nc.series12.2020.11(56).05

2. De Saulles, M. and Horner, D.S. The portable panopticon: morality and mobile technologies, Journal of Information, Communication and Ethics in Society, Vol. 9 No. 3, 206-216 (2011). https://doi.org/10.1108/14779961111167676

3. Hafermalz, E. Out of the Panopticon and into Exile: Visibility and control in distributed new culture organizations. Organization Studies, 42(5), 697–717 (2021). https://doi.org/10.1177/0170840620909962

4. Han B.-C. Transparency Society. Stanford University Press, 2015. 72 p. https://doi.org/10.1515/9780804797511

5. Leclercq-Vandelannoitte, A., Isaac, H., & Kalika, M. Mobile information systems and organisational control: beyond the panopticon metaphor? European Journal of Information Systems, 23(5), 543–557 (2014). https://doi.org/10.1057/ejis.2014.11

МОВА У ВИРІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БУТТЯ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

Шкурченко А.Ю.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Мова – значний адаптивний інструмент міжлюдської комунікації. Мова відігравала і продовжує відігравати провідну роль у різних сферах суспільного життя, з чим пов’язано існування окремих функціональних стилів за своєю метою використання. Однак коли суспільство зазнає тенденційних змін, спровокованих викликом часу, мова не залишається без змін, не стоїть на місці, а підлаштовується під суспільство та його нові потреби. Сьогодні ми стикаємося з актуальним поняття політичного, соціального та навіть культурного буття людей: мережеве суспільство.

Мережеве суспільство вважають за «поліаспектне явище, що приходить на зміну постмодерністській культурі» [2, с. 92]. Найвагоміший внесок у дослідження цього сучасного поняття зробив Мануель Кастельс, якого слушно вважають одним із засновників теорії мережевого суспільства. Його ідеї були висвітлені та проаналізовані багатьма дослідниками соціології, політології та філософії. Пічугіна Ю. О. у своєму дослідженні влучно підкреслює, що вчений у своїх роботах використовував термін «інформаціональне суспільство» замість «інформаційне», обґрунтовуючи це тим, що інформація завжди мала ключове значення в історії людства; однак у сучасному світі, коли генерування, обробка та передача інформації стали основними джерелами виробництва і влади, краще використовувати термін «інформаціональне» [3, с. 17]. Ця ідея передає ставлення сучасного суспільства до інформації вже не як провідної сили або недоступного скарбу, якою вона була у попередні історичні епохи, а як до простого інструменту діяльності людини. Таким чином і мова як засіб втілення та передачі інформації перетворюється скоріш на зручний у використанні інструмент, ніж на джерело знань та ідей.

Трансформацію сучасного суспільства забезпечив бурхливий розвиток інформаційних технологій. З розповсюдженням мережі Інтернет, яку не могли передбачити у своїх книгах навіть наукові фантасти минулого століття, інформація все більше втрачала свій «привілейований статус», так би мовити, коли володіти певним знанням вважалося особливістю. Інформація все більше переходила до іншого стану, у якому укорінилася зараз, перетворившись на загальнодоступний ресурс, який надає мережа Інтернет. Розповсюдження мобільних телефонів, а з часом і інших технологій, дало додатковий поштовх цьому переходу, оскільки доступ до Інтернету, а відповідно й інформації, надавався таким чином все більшій кількості людей по всьому світу. Відповідно і мова, за такої загальної розповсюдженості інформації, стикалася з проблемою переходу на загальний рівень, інтеграцією під потреби масового споживача, а не елітарних шарів. Звідси виникає процес спрощення мови, який продовжує свій хід і досі.

Збільшення споживання людьми продуктів віртуальної реальності перетворило сприйняття віртуальних образів, картинок на екрані, уявного світу на особистий досвід

людини [6]. З цим, відповідно, змінилося й саме сприйняття людини. Зараз багато людей стикаються з проблемою розрізнення фейкової (підробленої) інформації в Інтернеті, а фактам з мережі довіряють більше, ніж досвіду з реального життя, через віру в те, що ці «факти» були колись чиїмось особистим досвідом, перенесеним у цифрову форму. Довірою до електронної форми інформації та її цифрового вигляду за роки навчилися користуватися різні важелі влади у суспільстві: від уряду до ЗМІ. Звідси виникла сегрегація аудиторії на різні групи за інтересами: новини, розважальні канали, документалістика і т.д. Кожен з цих сегментів напрацював свою мовну систему та її засоби, якими користувався для захоплення уваги аудиторії. З їх розвитком можна дослідити перетворення мови на багатофункціональний різноплановий інструмент:

1. Візьмемо, наприклад, рекламу. Мова реклами загалом не виділяється в якийсь окремний функціональний стиль, проте вважається комбінацією відразу декількох стилів, що проникає в різні сфери вживання. Дуже часто в мові реклами застосовуються ті самі «віртуальні образи», нерідко гіперболізовані, які репрезентують або велику привабливість (реклама косметики), або певний спосіб життя (реклама продуктів), або навіть життєвий або грошовий успіх, що може бути тригером для різної аудиторії, оскільки погоня за успіхом – загальний тренд сучасного суспільства. Реклама також не цурається художніх засобів та яскравої мови, щоб виділити продукт або зробити його особливо привабливим з-поміж інших. Часто рекламні повідомлення можуть складатися лише з однієї-двох фраз, проте містити у собі значний соціокультурний сенс, відповідно, велике контекстуальне підґрунтя. Приклади таких слоганів можна легко впізнати: 1) «Feel the bubbles» (Aero); 2) «You're not you when you're hungry» (Snikers); 3) «Eat. Drink. Chew» (Orbit) [6, с. 241]. Деякі з відомих брендів, такі як Twix або Adidas, давно перейшли в аспект культурного значення, відображаючи те чи інше явище в житті соціуму. Таке використання мови демонструє її сучасну гнучкість, варіативність у використання, що перетворює мову на зручний адаптивний інструмент для досягнення цілей людини.

Шанідзе Н. О. у своєму дослідженні зазначає, що «в мережевому суспільстві індивід стає вузловим елементом складної конфігурації мереж. Він виступає своєрідним ретранслятором безлічі комунікацій, обираючи маршрути руху згідно із власним комунікаційним ресурсом та потребами» [5, с. 92]. У такому аспекті нам варто звернутися до ще однієї прояви мережевого суспільства – комунікації у соціальних мережах і віртуального портрету особистості. Зараз можна сміливо сказати, що у сучасної людини більше, ніж одна або навіть дві моделі поведінки. Те, що раніше розмежували на «людина вдома – людина на роботі», або «людина з друзями – людина з незнайомцями» сьогодні включає ще один важливий пункт – «людина у віртуальному просторі». Модель поведінки людини у соціальних мережах, в онлайн-іграх, на просторах Інтернету значно відрізняється від того, як вона поводить себе у реальному житті. Таким чином, можна сказати, що і мовний апарат людини, ті конструкції і засоби спілкування, які вона використовує, значно відрізняються в залежності від сфери, в якій функціонує людина. Хоча мовний інструментарій і є пристосовуваним до таких переходів, його універсальність та багатофункціональність у наш час складно порівняти з попереднім функціонуванням мови.

Яким чином такий новий тип устрою та життя суспільства впливає на мову та мовні засоби, якими ми користуємося? Квазісоціум [2, с. 95] сучасності подарував нам такі суперечливі речі як розмивання кордонів та образу влади, коли рушійною силою чи впливовим елементом може стати хто завгодно, від медіа-ресурсу до однієї людини-блогера, наприклад, і маніпулятивну загрозу, яка зустрічається повсюдно, від ЗМІ до форумів (груп за інтересами) в Інтернеті. До речі, згадуючи про таку впливову, майже не найвпливовішу силу сучасного сторіччя як ЗМІ, варто зазначити, що ця сила також має свій певний мовний інструментарій:

2. Мова ЗМІ часто намагається виявлятися об’єктивною та безособовою, лише чітко передаючи певну інформацію та не намагаючись вплинути на реципієнта, як саме її сприймати, – проте це далеко не так. Зараз уже достатньо відомо, наскільки значною є маніпулятивність мови ЗМІ. Новини та медіа-ресурси не тільки користуються трендами сучасного суспільства, одним з яких є, наприклад, жага до популярності – тому ми можемо зустріти так багато інформації про життя зірок і знаменитостей на мережевих ресурсах. Вони також залучають окремі сторони сучасної особистості, такі як нахил до інтерактивності сприйняття інформації (люди віддають перевагу джерелам з фото чи картинками, а не просто текстом) чи гіпертекстовості передачі інформації (коли джерело містить багато посилань на інші статті, за якими можна переходити, підвищуючи актуальність статті та долучаючись до активних користувачів ресурсу). Ресурси ЗМІ давно і вдало кооперують з пошуковими системами і соціальними мережами, щоб розпізнати преференції користувачів і ділитися ними, ще більше розмиваючи поняття «приватності» в Інтернеті. Крім того, не рідко ЗМІ можуть порушувати, як і звичайні користувачі, інститут авторського права, коли певні відео та фото виставляються без контактування автора щодо згоди на це, оскільки Інтернет в цілому зараз вважається джерелом «загальнодоступної» інформації. Серед маніпулятивних технік ЗМІ, зокрема, можна перелічити: риторичні питання («Що ж робити?»), думко-окреслюючи вирази («Там зауважують, що миле відео, не повинно ставати прикладом для наслідування…»), стиль розповіді у вигляді «розтлумачення» інформації («Суть у тому, що розв'язання проблем починається зі з'ясування того, чому виникла проблема…»), техніки запевнення («Діти шукають схвалення своїх батьків. Це природно») та багато інших прийомів. Така манера подання інформації у нескладних, переконливих фразах, характерних і для реклами, безсумнівно сприяє зміні сприйняття ролі мови у свідомості людей.

Зі зміною соціального підґрунтя змінюється й безпосередньо пов’язаний з ним культурний код. Відбувається не тільки перехід до інших стилів життя, провідних образів, типів мислення та усвідомлення себе (для сучасного століття це, звичайно, домінування індивідуалізації та власної свободи), але й закріплення провідних тенденцій соціокультурного зламу (розмивання сенсів, здолання стереотипів, здвиг традиційних гендерних ролей та інше) у мовних реаліях: наприклад, фемінізація мови, боротьба з расистською чи нетолерантною термінологією, розповсюдження та використання ігрових термінів з геймерських суспільств, англійських термінів сфери ІТ як міжнародних через домінування технологій у нашому житті. Усі ці кардинальні зміни закріплюються як у свідомості людей, так і в мові, яку вони використовують на побутовому рівні. Однак чим більше влади має людина над тим, що їй говорити і як, тим більші шанси того, що стандартні правила та норми втрачають для неї будь-який сенс:

3. Нарешті, спілкування в соціальних мережах і на просторах Інтернету внесло вагомий вклад у «симпліфікацію», тобто спрощення, мови. Дуже часто процес спілкування у віртуальній реальності відбувається або анонімно, або під захистом нереального образу людини, її «аватара», який може не відповідати реальній особистості. За таких обставин людина не боїться відповідальності та впливу того, що відбувалося з нею у мережі, на реальний імідж своєї особистості. Крім інших аспектів, це чинить вплив і на мовні трансформації. Наприклад, надто розповсюдженим є явище помилкової неграмотності, коли через динамічність та швидкоплинність онлайн-спілкування людина не помічає граматичних чи контекстових помилок у своїх повідомленнях. Така манера спілкування може з часом стати за звичку. Розповсюдженими також є різноманітні види скорочень, від простих абревіацій до заміни слів цифрами. Деякі приклади, взяті анонімно з соц. мережі Facebook: 1. «…who would of thought to do this…» (заміна слова); 2. «Pic of day» (скорочення слова *picture*); 3. «Lets be friends pls» (відсутність апострофу та

скорочення *please*); 4. «It been 20 years…» (пропуск слова); 5. «When u know ur being annoying but u don't care because ur finding yourself way too hilarious» (скорочення слів); 6. «4 you» (four – чотири, заміняє *for*, для, близьке за промовою). Ще однією особливістю, що набирає неприємно швидкий темп у заміні мовлення, є повсюдне використання емоджі, смайликів, замість слів чи цілих фраз.

Внаслідок значних суспільних змін звична для людства система зазнає тенденційних перетворень: виникають нові моделі стосунків, інші підходи до роботи, особистого життя та буття, змінюються ролі економічних, політичних і соціальних структур, і як наслідок, формується принципово нова культура. З тим людська мова, гнучка до подібних переходів, також зазнає своїх трансформацій. Ми вже бачимо спрощення та узагальнення різних мов під потреби сучасного суспільства, їх оцифровування та перетворення на більш кодовий тип під впливом загальноповсюдності Інтернету. До чого це призведе в майбутньому – можна лише розмірковувати. Однак уже зараз ми бачимо, наскільки змінився світ мов у вирі перетворень мережевого суспільства.

Література:

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Пер. з фр. В. Ховхун. — Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
2. Онищук О. Трансформація буттєвих виявів людини в просторі мережевої культури. *Humanitarian vision*. Vol. 2, Num. 1, 2016. С. 91–96.
3. Пічугіна Ю. О. Нова культура в концепції мережевого суспільства Мануеля Кастельса. *«Молодий вчений»*. № 1 (65), 2019. С. 17–19.
4. Хар М., Гриців Н. ANALYSIS OF MARKETING SLOGANS FROM THE PERSPECTIVE OF TRANSLATION STUDIES. Молодий вчений, № 3 (91), 2021. С. 238-242.
5. Шанідзе Н. О. Філософськи засади ідеї мережевого суспільства як чинника соціалізації особистості. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / ред. О. Г. Романовський. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. Вип. 47 (51) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : «Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації», 16 листопада 2016 р. Т. 2. С. 87-98.
6. The network society : a cross-cultural perspective / edited by Manuel Castells. Edward Elgar Publishing Limited, 2004. 464 p.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ І ПРАВО ЛЮДИНИ НА ПРИВАТНІСТЬ

Данильян О.Г., Дзьобань О.П.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

Сучасне соціальне життя демонструє дихотомію «належного і сущого» у розв′язанні проблеми безпеки приватного статусу особистості, права людини на приватність. Втрата приватного життя, приватного континууму особистісного буття, конфіденційного принципу, що є тенденцією сучасного соціального життя, свідчать про дедалі зростаючі ризики відчуження приватності у соціальній реальності.

Сьогодні цінність особистісного простору, приватного життя девальвується. Людина поневолюється віртуальною реальністю, живе з «ідентичністю без особистості», з анонімною ідентичністю, з «профанним» тілом, з «розпроданою інтимністю», з інтернет-соціалізацією, стаючи дедалі безособовішою та публічнішою. Прискорюють цей процес сучасні технології, досягнення і «продукція» яких порушують техногуманітарний баланс сучасності. NBIC-технології, включно з власне інформаційними технологіями, є масштабним та ефективним засобом для несанкціонованого втручання у приватне життя та його руйнування.

Сучасна соціальна реальність демонструє своє амбівалентне існування, розрив публічного і приватного, особистого і соціального. Приватне життя, приватність, укорінена в пріоритетність особистісного способу буття й автономного конституювання, є універсальною людською цінністю. Однак сьогодні цінність особистісного простору, приватного життя девальвується.

Цілком очевидно, що трансформації, пов′язані з форсажністю динаміки соціального життя, із «запаморочливою» швидкістю змін, що випереджає природні здібності та можливості їхньої рефлексії й інтеріоризації, потребують не тільки філософського та психологічного осмислення, а й вироблення механізмів адаптації до них.

Погоджуючись зі світовими соціологами сьогодення у значущості соціального продукування редукції феномена приватності, розкриємо ті способи самозахисту цього найважливішого для конституювання людського й особистісного начал феномена, що належать до соціокультурних імперативів особистісного буття, а також ті модальності самозахисту приватності та права на неї, що ініціюються контекстом соціального буття.

Визнання проблемного існування та конституювання приватності в сучасному житті, необхідності захисту приватності, приватного життя, особистісного буття є найкращим способом подолання цієї проблеми. Під способом самозахисту розуміється самозміна людини на її екзистенціальному, суб′єктному та особистісному рівнях буття.

Право на приватність конотується як соціальне цілепокладання, призначення, транслюється в певних соціальних функціях з метою підтримання соціальної співпраці. Загальна декларація прав людини підтверджує соціальну функцію прав людини і вказує на необхідність того, щоб права людини охоронялися владою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися, як до останнього засобу, до повстання проти тиранії та пригноблення.

Однак реальна ситуація багато в чому відрізняється від правової, нормативної моделі права на приватне життя, як розбіжність сущого і належного. Серед причин такої розбіжності − такі радикальні зрушення в розвитку сучасної цивілізації, як постіндустріалізм, глобалізація, війна, що не можуть не позначитися на приватній сфері, на довизначенні меж публічного і приватного, а також на зміні концептуального бачення приватного і публічного.

Серед причин, що призводять до редукції феномену приватності, можна виокремити й інформаційну революцію, яка примножила силу маніпулятивного впливу ЗМІ на суспільну свідомість громадян, їхню соціально-політичну поведінку, особистісні пріоритети до персональної автономії в політиці. Автономний вибір політичної позиції створює потребу в тому, щоб кожен громадянин міг реально самостійно осмислити політичну ситуацію, зіставити і критично проаналізувати події та виробити свою власну оцінку.

Дедалі частіше у ЗМІ повідомляють про прослуховування приватних переговорів та інші порушення приватності приватних осіб. Це вимагає рефлексії меж соціального контролю у фокусі проблеми інформаційної безпеки, захисту персональних даних, чіткого визначення та подальшого реального забезпечення права на приватність.

Очевидно, що соціальний контроль є інструментом влади. Суть соціального контролю − загальне спостереження, контроль за сферою «табу», заборонами, виконанням обов язків. З одного боку, через механізм соціального контролю формується етос соціального життя, проводяться санкції норм поведінки, а також здійснюється захист громадян. Соціальний контроль стає експансивним у міру ускладнення соціального життя. Однак надто пильне, «тотальне» спостереження, вторгнення в особистий простір, у приватне життя (прослуховування розмов, візуальне спостереження, збір величезної кількості персональних даних за допомогою інформаційних технологій) мають під собою руйнівні соціальні наслідки.

Як протистояння порушенню права на приватність, тотальному контролю над людиною, можна назвати феномен інформаційної безпеки. Він, як уявляється, повною мірою відображає ризикогенну природу соціальної реальності з її інформаційною складовою і високий ступінь беззахисності особистісного буття.

Поняття інформаційної безпеки, що «оголює» проблему розвитку інформаційного суспільства з властивими йому ризиками, важливо осмислювати в соціокультурному контексті.

Про онтологічну вкоріненість безпеки, її еволюційну роль для людини розмірковували і філософи, і психологи. Безпека є провідною потребою у знаменитій піраміді А. Маслоу. Вона передбачає встановлення людиною розумного порядку, а також її бажання жити краще.

Психологічний дискурс трактує безпеку як стан недоторканності інтересів особистості від різноманітних загроз, основами яких виступає страх перед дійсністю. Результуючою емоційних оцінок виступає захищеність від загроз.

Соціологічний і правовий дискурси розуміють безпеку як соціальний контекст існування суб′єкта, на який він впливає, який ним контролюється. Ця ситуація називається ризик-умовами.

Соціальна діяльність являє собою систему взаємодій суб′єктів, що володіють цілепокладальною активністю, і умов, у яких вони існують. Метою суб′єкта є самореалізація і самовідтворення; мета, що розуміється в сенсі передбачення результату, означає можливість. Втілення можливості в дійсність здійснюється за певних умов, у певній ситуації шляхом перенесення суб′єктної активності на об′єкт (суб′єкт). Безпека діяльності забезпечується здатністю суб′єкта контролювати умови свого існування в процесі самореалізації та самопокладання.

У політологічному дискурсі сьогодні підкреслюється, що сучасна інформаційна сфера складається з двох компонентів: інформаційно-технічного та інформаційно-психологічного. Інформаційна безпека визначається як стан захищеності інформаційного середовища, який досягається через реалізацію відповідного комплексу заходів з управління інформаційною безпекою, які можуть бути представлені політиками, методами, процедурами, організаційними структурами та функціями програмного забезпечення.

Захист інформації розглядають як діяльність, пов′язану із запобіганням витоку інформації, а також попередженням несанкціонованих і ненавмисних впливів на неї. У захисті конфіденційності, цілісності та доступності інформації полягає її безпека. Збереження інформаційних ресурсів і захищеність законних прав особистості та суспільства забезпечує інформаційну безпеку соціальних суб′єктів (особистості, держави, суспільства).

Як соціально-філософський концепт, безпеку розглядають у контексті парадигми суспільства як системи законів його функціонування і розвитку, у співвідношенні з його конкретними соціальними, політичними, культурними та історичними реаліями. З огляду на це цілісне дослідження комплексу «особистість-суспільство-держава», зокрема питань захисту свободи особистості, її приватного існування в інформаційному просторі є ключовою проблемою під час дослідження безпеки. Безпека − це сукупність найсприятливіших умов для контролю суб′єктом власної життєдіяльності, своїх цінностей, що дає змогу забезпечити цілісність особистісного та соціального буття. Реалізація суб′єктом свободи та права на приватність, як здатності контролювати умови власного існування, є запорукою його безпеки.

Однак сучасна інформаційна реальність і новітні інформаційні технології можуть стимулювати порушення прав і свобод особистості, меж її приватності та персональних даних, що є додатковою загрозою існування особистості та її цілісності. Як «протиотрута» цим загрозам і має виступати феномен інформаційної безпеки.

Таким чином, концепт «безпека», включно з інформаційною безпекою, вказує на багатовимірність, багатозначність, контекстуальну «наповнюваність» соціальним змістом, відкритість для інтерпретацій цього поняття у розв′язанні соціальних проблем, зокрема проблеми приватності як сфери приватного буття і права на неї.

У вітчизняних соціально-правових реаліях етико-правова проблема захисту персональних даних яскраво демонструє факт вторгнення у приватну сферу і порушення меж соціального контролю. Ця проблема сходить до глобальної проблеми заперечення у віртуально-мережевому просторі традиційної етики, морального плюралізму з її «умовностями», нормами, заборонами. Етичні особливості віртуального простору засновані на втечі від моралі, від прийнятих форм особистої свободи, персональної відповідальності.

Проблема захисту громадянських свобод, зокрема персональних даних, загострено зазвучала, як вважають відомі соціологи, після 11 вересня 2001 року, що пов′язано з настанням епохи тотального державного нагляду. Ця проблема фундована в глобальну проблему соціальної мобільності як способу організації сучасного соціального життя, коли практично будь який рух супроводжуватиметься відстеженням і контролем, ніхто не зможе опинитися за межами паноптикуму.

Дійсно інформаційні технології провокують екстенсивне та інтенсивне «оцифровування» кожної особистості, зростаючий «розподіл» особистості по різних базах даних. «Цифрові медіа», «комп′ютерно-опосередковані комунікації», мережа Інтернет з усією сукупністю розміщених у ній сайтів; соціальні мережі; віртуальна реальність; комп′ютерні ігри та анімація; цифрові фото- та відеоматеріали; художні інтерактивні інсталяції; інтерфейс людина-комп′ютер; цифрові книги тощо якраз і забезпечують такий розподіл. У такій ситуації одним із способів самозахисту особистісної приватності є розрахунок ризиків щодо збереження її статусу та захист персональних даних.

Захист інформації, як вжиття правових, організаційних і технічних заходів, спрямований на забезпечення захисту інформації від неправомірного доступу, знищення, модифікування, блокування, копіювання, надання, поширення, а також від інших неправомірних дій щодо такої інформації; дотримання конфіденційності інформації обмеженого доступу; реалізацію права на доступ до інформації.

Відповідно до наведених обмежень можна констатувати, що захист інформації, яка становить державну таємницю, здійснюється відповідно, наприклад, до законодавства

України про державну таємницю незалежно від власника інформаційних ресурсів, а для персональних даних закон має встановлювати лише порядок доступу до персональних даних громадян (фізичних осіб).

Крім того, є сенс вести мову про технологічну проблематизацію засобів захисту інформації, яка стосується всіх рівнів контролю, зокрема під час захисту конфіденційної інформації.

Таким чином, приватність − це соціальна репрезентація автономії особистості. Вона ідентифікується як здатність людини диференціювати внутрішнє/зовнішнє індивідуального та особистого життя, розрізняти своє/чуже, приватне та публічне буття, реагувати на несанкціоновані дії публічного (суспільного) середовища, а також здатність до рефлексивної поведінки щодо захисту меж особистісного буття.

Феномен приватності, що експонує межі особистісно-соціального буття, балансує між індивідуальним і соціальним аспектами життя людини. Рефлексія і переживання приватності свідчать про процес персоналізації особистості, автономного її конституювання, про узгодження ідентичностей.

У XXI столітті цивілізаційні надломи, технологічні та інші виклики вимагають відповідального ставлення до ризиків соціальних реалій приватності та вироблення адекватних їм способів практичної реалізації права людини на приватність. За людиною конституційно закріплено право на приватне життя.

Сучасні інформаційні та цифрові технології, амбівалентно впливаючи на свободу і безпеку особистісного буття, радикально звужують межі реалізації права на приватність, проблематизуючи тим самим структури самоідентичності людини і породжуючи досвід незахищеності особистого життя.

Соціальна проблема інформаційної безпеки та захисту персональних даних доказово демонструє порушення права на приватність, основою якого в епоху надшвидкого розвитку найновітніших технологій є питання, пов’язані зі здобуттям, зберіганням і поширенням інформації про особу; з тією мірою, з контролем доступу інших людей і державних органів до цієї інформації, та з можливістю для індивіда зберегти свою анонімність.

За умов тотального спостереження та безмежного соціального контролю, впливу сучасних технологій від соціального вибору особистості, її рефлексії новітніх ризиків соціального буття та забезпечення права на приватність залежить онтологічна та аксіологічна «доля» людського буття.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ НА ХАРКІВЩИНІ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917

Бондар Н.О.
Державний біотехнологічний університет;
ГО Українська асоціація суспільствознавців та педагогів,
м. Харків, Україна

На початку революції 1917 року в Харківській губернії, яка була одним із центрів національного відродження, діяли кілька ліберально-демократичних організацій. Ці об’єднання включали політичні партії та громадські групи. Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), Союз українських автономістів-федералістів (СУАФ) та Українська демократично-радикальна партія (УДРП) відстоювали ідеї демократичних прав і свобод для українців, політичну автономію України в межах Російської федерації, встановлення парламентського ладу та поступові соціальні реформи[2; 5].

Непартійні об’єднання зосередилися навколо Українського Організаційного комітету під головуванням Гната Хоткевича та культурного товариства імені Григорія Квітки-Основ'яненка. Дослідження діяльності цих організацій на Харківщині дозволяє глибше зрозуміти політичний контекст регіону у період 1917-1921 років. Ідеї, які

розвивали представники цієї течії, залишаються важливими й сьогодні, адже вони стосуються питань формування демократичного, правового суспільства та республіканського ладу.

В українській історіографії цей період вивчався головно через загальну історію ліберального руху в Україні, діяльність УПСФ і УДРП, але аспект ліберально-демократичних рухів у Харківській губернії залишається недостатньо дослідженим. Це створює необхідність вивчення напрямків та особливостей розвитку цього політичного руху на Харківщині в революційні роки.

Процес формування українських ліберально-демократичних організацій на Харківщині відбувався швидше, ніж в інших регіонах країни. Уже наприкінці березня 1917 року у Валках Харківської губернії було створено Українську партію соціалістів-федералістів. Тим часом у Києві керівництво Товариства українських поступовців лише починало обговорення відновлення Української демократично-радикальної партії [1;3].

Політичний ліберально-демократичний рух на Харківщині мав свої особливості. По-перше, в губернії одночасно існували три організації — УПСФ, УДРП і СУАФ, що було рідкісним явищем, оскільки в інших регіонах тривала трансформація СУАФ та УДРП в УПСФ. Така ситуація вказує на невизначеність у позиціях та тактиках харківських лібералів, що гальмувало формування єдиної політичної сили. З усіх ліберальних груп лише УПСФ активно займалася політичною діяльністю. Українські демократи-радикали та автономісти-федералісти більше зосереджувалися на культурно-просвітницькій роботі.

По-друге, на Харківщині була характерною синергія політичних та громадських ліберально-демократичних об’єднань. УПСФ, СУАФ та УДРП підтримували тісний контакт із місцевими культурно-просвітницькими товариствами, такими як «Просвіта». Вони спільно брали участь у виборах до Харківської губернської ради, яка мала на меті розвивати культурні й освітні програми в регіоні. Така співпраця дозволила представникам ліберально-демократичного напряму стати однією з головних сил у раді [3, 22 квітня 1917 р.; 6, арк. 47].

Спільна діяльність українських політичних і громадських організацій ліберально-демократичного спрямування підтверджується участю членів УПСФ у виданні газети «Рідне слово» — пресового органу Харківського Організаційного комітету. У редакцію входили харківські члени УПСФ, зокрема О. Синявський, М. Плевако, П. Волосенко та С. Кузик [7, арк. 5]. Завдяки такій співпраці ліберали вирішили об’єднатися на виборах до міської думи.

У 1917 році чисельність УПСФ значно зросла за рахунок членів УДРП та СУАФ, які приєдналися до організації [4, 20 квітня 1918 р.]. Хоча прямих доказів у документах немає, ймовірно, що до кінця 1917 року ці партії вже не існували окремо. Частина їх членів долучилася до місцевої організації УПСФ, а інші активно брали участь у культурно-просвітницьких об’єднаннях. Так, навесні 1918 року представники харківської інтелігенції спробували відродити політичну діяльність, заснувавши Українську радикально-демократичну партію, яка закликала до націоналізації землі із збереженням приватної власності, українізації освіти та автокефалії української церкви [4, 26 квітня 1918 р].

Заснування цієї партії можна вважати спробою відновлення політичної активності харківської інтелігенції, орієнтуючись на нові тенденції національного руху. Подальша діяльність партії була обмежена через прихід до влади гетьмана П. Скоропадського, що призвело до переходу партій на нелегальний статус. УПСФ продовжувала свою роботу як частина Українського Національного Союзу під час гетьманату [5, с.165], але після повернення радянської влади партія припинила діяльність через негативне ставлення більшовиків до ліберальних організацій та неприйняття їх політичних позицій.

Отже, на початку 1917 року ліберально-демократичний рух на Харківщині був представлений трьома партіями: УПСФ, УДРП і СУАФ, з яких лише УПСФ активно вела

політичну діяльність. Така роздробленість вказує на те, що процес об'єднання громадських об'єднань у єдину політичну силу, якою могла б стати УПСФ, ще не був завершений. Культурно-просвітницька діяльність залишалася важливим елементом роботи харківських лібералів. Незважаючи на спроби впровадити ідеї демократизації та рівності, більшовицький режим зрештою зупинив розвиток ліберально-демократичної течії в регіоні.

Література:

1. Воронянський О. В. и др. Національний суверенітет: український вимір в контексті світової політичної думки. – 2017.
2. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.) /Дніпродзержинський державний технічний університет. – Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ, 2004. – 379 с.
3. «Рідне слово». – Х., 1917 р.
4. «Рух». – Х., 1918 р.
5. Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець 19 ст. – 1939 рік) Київський університет ім. Т. Г. Шевченка. – К.: ВПУ «Київський університет», 2002. – 361 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (ЦДАВО), ф. 1409. – Оп. 1. – Сп. 2.
7. ЦДАВО, ф. 3059. – Оп. 1. – Сп. 1.

THE THINKING OF PUTIN AND THE KREMLIN ELITE: THE SPECIFICS OF AN ECLECTIC WORLDVIEW

Vladlenova I.V.
National Technical University "Kharkiv Polytechnic University", Kharkiv, Ukraine

The worldview of each person is formed under the influence of a life scenario, values, attitudes, social, philosophical, and religious systems, culture and language, and psychological features of the perception of reality. Worldview is also a powerful concept of the perception of reality, which determines a person's understanding of this world and other people. We consider Putinism an eclectic worldview system that developed during Putin's rule. This worldview reflects the key ideas of the Kremlin elite (a minority in Putin's entourage that makes key decisions based on this worldview). Although the elite theory is mainly a field of political science and sociology, it is closely related to philosophical issues of power, justice, thinking, and worldview. However, the philosophical analysis of these problems is insufficiently carried out. Gaetano Mosca in his work "Elements of Political Science" develops the concept of the elite as a ruling minority that has resources and controls power and financial flows, in contrast to the subordinate majority [1]. According to Mosca, while democracy and mass movements can temporarily constrain elite power, in the end, power consistently consolidates in the hands of a few. Vilfredo Pareto in his work "Treatise on General Sociology" writes about the "circulation of elites". Pareto argues that the elite will always exist, replacing each other in the process of political and social movement [2].

The worldview of the Kremlin elite was formed against the backdrop of the historical events of the collapse of the Soviet Union and the subsequent redistribution of resources in the 90s. The emerging attitudes of thinking of that time are characterized by unique features associated with the radical transformations that took place in the country during this period. The transition from Soviet ideology and planned economy to market relations, an attempt to build democratic institutions, a rethinking of historical and cultural identity and continuity. While most

Russians faced a sharp decline in living standards, inflation, and unemployment, for the Kremlin elite it was a golden age of accumulation and wealth, a time of resource appropriation. These events unfolded against the backdrop of a thriving shadow economy, operating outside the bounds of legal regulation. Thus, an oligarchy and kleptocracy are formed under the control of criminal authorities. The main element of the emerging worldview: is a lack of empathy and a search for justification for criminal actions, based on the idea that rules and laws are written for the weak. These trends also led to the formation of cynicism. Trust between people was based not on laws, but on "friendly" agreements. There is a loss of faith in ideals and social systems, and mistrust and scepticism towards social and moral obligations are formed. Violence becomes a catalyst for change. Pierre Bourdieu in his book "Symbolic Violence" reveals the theme of violence manifested through cultural and social institutions, such as education, media or religion. This violence is not physical, but it affects the consciousness of people, forcing them to accept existing social norms as natural and fair. Soviet atheism and the dream of a bright communist paradise are replaced by religious ideas, faith in psychics, and paranormal phenomena. The result is an eclectic, seemingly incompatible from a logical point of view, a mixture of materialism, and communist ideas with Orthodoxy and occultism. The mythologization of thought becomes a tool of ideological programs aimed at constructing an alternate reality. Also at this time, a new "morality of the winner" is formed, based on the ethics of Machiavellianism: the end justifies the means. Coupled with dreams of stability and nostalgia for the Soviet Union, there is a gradual return to the idea of a tough strong government, justification of Stalinism, and approval of the authoritarian power system. The values of superiority, power, and control are being formed. Nostalgia for the Soviet Union has been actualized in the idea of world domination and the search for friends with similar interests. T. Kuzio interprets Russia's current actions as an effort to restore a sphere of influence reminiscent of the Soviet Union and to create a unified cultural and spiritual space as a countermeasure against Western expansion and democratic values, which are perceived as a threat to the stability of the Kremlin regime [3].

The ongoing search for a balance between the socialist past and the kleptocratic present has left the Kremlin elite with mixed views and a desire to define a special, "great" path forward. The eclecticism of heterogeneous views forms a wretched fragmentation of thinking, and a heterogeneous mosaic of disparate elements creates a contradictory picture of the world. The postmodernist intention on reality gives rise to the existence of parallel interpretations. The postmodernist intention on reality gives rise to the existence of parallel interpretations of events, various theories and myths about what is happening, cognitive distortions about the world order, and justification of violence. The only fear that is inside the Kremlin worldview is the fear of death, fear of losing power and access to resources. Fear of any threats that can lead to the undermining of power, the death of power, fear of competition within power, fear of reasons that will threaten the ability to violate the law, and as a result, to be punished.

Reference:

1. Mosca G. Kahn H. D. The Ruling Class: (Elementi di Scienza Politica) Independently published. 2023. 465 p.

2. Pareto V. Compendium of General Sociology Paperback. University of Minnesota Press. 1980. 517 p.

3. Kuzio T. Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War. Abingon: Routledge, 2022. 280 p.

АСИМЕТРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Воронянський О.В., Воронянський Ю.О.
Державний біотехнологічний університет;
ГО Українська асоціація суспільствознавців та педагогів;
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди;
ГО Науково-дослідний інститут українознавства та козацтва,
м. Харків, Україна

У традиційних (патріархальних) суспільствах соціальна відповідальність індивіда визначається його роллю в групі, до якої він належить. Ця роль супроводжується правами та обов’язками, які зазвичай мають колективний характер, зумовлений приналежністю до певних соціальних спільнот, таких як клан, плем'я чи громада. Чітко визначеною соціальна структура була й у всіх ранньофеодальних суспільствах середньовіччя, а права та обов'язки були пов’язані з приналежністю до певного соціального стану Якщо хтось із групи не виконує своїх зобов'язань, усі її члени несуть за це відповідальність.. Наприклад, феодали-ленники мали привілеї, які не лише забезпечували їм доступ до ресурсів, але й зобов’язували їх виконувати військові обов'язки у відношенні свого сюзерена та захищати своїх вассалів і підданих. У свою чергу, селянські громади були зобов'язані надавати сюзерену все необхідне для життєзабезпечення його родини, військового загону та обслуги, а також виконувати роботи по підтриманню функціональності укріплень, під захистом яких вони перебували.

Права в таких суспільствах, у свою чергу, слугують показником належності до групи та пов'язані з певними привілеями. Їх використання не є особистим вибором; якщо індивід не користується цими правами, це може призвести до зниження його соціального статусу або статусу групи. У середньовічній Русі місництво забезпечувало право певних родів мали на визначені привілеї, що передавалися від покоління до покоління. Якщо член роду не використовав свої права, це ставило під загрозу статус усієї родини.

У традиційних суспільствах групові права та обов’язки закріплені в мононормах, які мають священне значення і є основою соціалізації. Будь-яке їх скасування, здійснене силою, порушує соціальний баланс і викликає негативну реакцію в суспільстві. Вертикальна соціальна мобільність у таких системах регулюється цими ж нормами, має певні обмеження і вимагає легітимації через спеціальні процедури.

Неважко помітити, що система прав та обов'язків у аграрних суспільствах домодерну мала практично-функціональний характер і була необхідним елементом забезпечення виживання суспільства умовах високого рівня ризикових викликів. Однак зниження рівня ризикової невизначеності для суспільства в цілому внаслідок створення централізованих держав у період високого середньовіччя та пов'язаний з цим процес поглиблення інституціоналізації суспільних відносин призвів до втрати станом феодалів своєї загальносоціальної функціональності як захисників аграрних громад і міських комун. Королівська юрисдикція звела нанівець і організаційно-судову функцію місцевих сюзеренів. Саме це й стало основною причиною розпаду феодальних відносин.

Зазначимо, що соціальні інститути, які визначають права та обов’язки, а також динаміку їх співвідношення, формуються для контролю за певними потоками ресурсів. Вони змінюються разом із цими потоками, адаптуючись до нових умов. Інститути, які не змогли вчасно змінитися, втрачають свою значущість і стають маргінальними. Наприклад, в розвиненому феодальному суспільстві відмерли інститути сюзеренітету, а в період модерну абсолютна монархія втратила свої позиції.

Основний механізм відтворення влади ґрунтується на тому, що суб’єкти влади мають монополію на розподіл ресурсів, які є важливими для споживачів. Якщо у споживача немає альтернативних джерел отримання життєво необхідних ресурсів, він стає

залежним від розпорядника цих ресурсів і врешті-решт визнає його право на панування. Наприклад, у середньовічній Європі феодали контролювали землю, і селяни, залежні від землі як основного засобу виробництва та життєзабезпечення, не мали можливості вільно обирати, де жити або працювати. Це створювало структурну залежність, за якої селяни мали змиритися з владою своїх панів.

Коли ресурс стає доступним для широкого користування, його значущість знижується, а разом із цим — і позиції того, хто його контролює. Це явище було помітним під час індустріальної революції, коли нові технології, такі як паровий двигун, відкрили доступ до нових джерел енергії, зменшуючи залежність робітників від традиційних форм влади. Збереження монополії на розподіл важливих ресурсів є ключем до утримання влади. Це потребує штучного обмеження доступу до значущих ресурсів і можливостей. Структурна залежність формується завдяки соціальним, економічним і політичним інститутам, які визначають правила, за якими члени суспільства можуть використовувати свої ресурси для досягнення своїх цілей. Таким чином, соціальні інститути і механізми влади взаємопов’язані, формуючи складну мережу залежностей у суспільстві. Розуміння цих механізмів є ключовим для аналізу відносин соціальної відповідальності і для того, щоб знайти шляхи до більш соціально справедливого та інклюзивного суспільства.

У суспільствах модерну, що почали розвиватися під впливом капіталістичних відносин, традиційні для аграрного суспільства зв’язки руйнуються, а разом із ними й мононорми, що регулюють соціалізацію та відповідальність, розпадаються на звичаєве та писане право. На початкових етапах модернізації акцент ставиться на індивідуальну свободу, що призводить до зменшення колективних обов'язків. Наприклад, Французька революція наприкінці XVIII століття стала знаковою подією, яка продемонструвала перехід від феодального суспільства до більш індивідуалістичного. Люди почали боротися за права, що надавали їм особисту свободу, відмовляючись від колективних обов'язків, визначених приналежністю до стану чи корпорації. Однак, хоча ця революція й проголосила загальну рівність, реальні права для багатьох, зокрема жінок і бідноти, залишалися недоступними ще довгий час.

Промислова революція в XIX столітті також змінила соціальну структуру. Робітники, які покидали традиційні аграрні громади, стикалися з новими умовами, де їхні права і обов’язки визначалися неприналежністю до стану чи громади, а капіталістичними інтересами. Це призвело до виникнення масових рухів, які боролися за права робітників, але й надалі тривала боротьба за рівні права для різних соціальних груп.

В епоху модерну сакральні мононорми поступаються місцем законодавчо закріпленим правилам, які формуються і змінюються державними інституціями. Ці правила реалізуються, якщо вони відповідають інтересам найбільшої кількості учасників соціальної взаємодії. Держава стає механізмом для реалізації таких інтересів, що дозволяє різним соціальним групам брати участь у боротьбі за владу. У свою чергу, ті, хто виграє у цій боротьбі, формують закриті елітарні групи, які швидко стають недоступними для інших.

На стадії розвиненого модерну рівноправність отримує формальне закріплення в законодавстві. Однак концентрація ресурсів в руках закритих еліт поступово підриває це закріплення, оскільки воно починає поступатися місцем різним законодавчим обмеженням.

Сучасне постіндустріальне суспільство, сконструйоване як суспільство споживання, постало як альтернатива класовому антагоністичному соціуму індустріальної епохи. У такому суспільстві держава забезпечує середньому класу стабільний рівень доходів, пов'язаний з мінімальною заробітною платою, та надає доступ до основних соціальних послуг. Це економічне регулювання було розроблене для того, щоб уникнути криз, характерних для нерегульованих ринків.

Однак підтримка платоспроможності через державне втручання також створила залежність громадян від доступу до центрів прийняття політичних рішень. Це, у свою

чергу, спонукало і простих людей, і компанії обирати рентоорієнтовану поведінку — коли добробут залежить більше від політичного впливу, ніж від економічної активності.

У перспективі така тенденція загрожує перетворити капіталізм на модель рентного розподілу, де економічні ресурси розподіляються за політичними критеріями. Тобто, політичні інститути, які контролюють ці ресурси, можуть використовувати їх для укріплення власної влади, що віддаляє суспільство від ринкових принципів і наближає до системи, де домінує політичний контроль над розподілом благ. Це викликало до життя стійку теенденцію до втрати соціальної функціональності не лише власниками капіталу як класом, але й основною масою квазіеліти, що склалася в період індустріального суспільства (перш за все топ-менеджментом підприємств) та класу найманих працівників сектору реальної економіки. Перехід основної маси представників робітничого класу до складу прекаріату поклала кінець масовому організованому робітничому рухові, який був основною рушійною силою боротьби за громадянські права в останній третині XIX-XX ст.

Унаслідок цього сучасне постмодерне суспільство характеризується розпадом групових інтересів. Претензії на окремі привілеї, не обгрунтовані соціальною функціональністю, почали заявлятися як індивідами, так і малими групами, але соціальна відповідальність при цьому зменшується, що призводить до збільшення стихійних соціальних протестів позаінституційного характеру. Проте на відміну від ресурсозабезпечених еліт, ці групи не контролюють джерела ресурсів або механізми їх розподілу, що зменшує їх можливості для захисту своїх інтересів. Це призводить до зменшення реальних доходів середнього класу, а також до неможливості для маси членів суспільства реалізувати вже закріплені права, у тому числі через складні процедури. Як наслідок, зростає кількість позаінституційних соціальних протестів, які, проте, часто не мають конструктивних цілей. Наприклад, рухи «Occupy Wall Street» 2011 р. у США та жовтих жилетів у Франції 2018 р. продемонстрували соціальну фрустрацію та нерівність, які існують між елітами і більшістю населення. Обидва рухи показують, як групи, що не мають достатньо ресурсів або доступу до політичної влади, намагаються заявити про свої інтереси через позаінституційні методи протесту. Водночас концентрація ресурсів у верхніх шарах суспільства сприяє закріпленню асиметрії відповідальності між елітами та більшістю населення. У багатьох західних країнах, таких як США та Великобританія, спостерігається зниження реальних доходів середнього класу. Це призводить до соціальної нестабільності і відчуженості, оскільки більшість людей не може реалізувати свої законодавчо закріплені права через бюрократичні перешкоди.

Зниження рівня споживання середнього класу, а також соціально вразливих верств населення у країнах «першого світу» спричиняє в короткостроковій перспективі серйозні економічні виклики. Це загрожує скороченням місткості внутрішніх ринків, що, своєю чергою, зменшує надходження до державних бюджетів. В умовах обмежених ресурсів конкуренція серед політичних еліт за право контролювати ресурси лише загострюється. Ресурси, які додатково спрямовуються на цю внутрішню боротьбу, знижують ефективність існуючих рентоорієнтованих стратегій для неелітних соціальних груп.

У результаті традиційні політичні розбіжності між цими групами радикалізуються, особливо ті, що раніше були пом'якшені за рахунок державних підтримок. Загострення цих соціальних протиріч веде до того, що державні інститути починають адаптуватися до викликів, зокрема спрямовуючи зусилля на обмеження впливу громадян на прийняття рішень, що стосуються суспільно значимих питань. У публічному житті це проявляється у посиленні обмежень прав і свобод під приводом забезпечення безпеки, фактично звужуючи можливості участі громадян в управлінні державою.

При переході від індустріального до постіндустріального суспільства відбувається зміна соціальної функціональності групових прав, яка пов'язана з трансформацією економічних моделей. Якщо в індустріальному суспільстві розподіл ресурсів та благ здебільшого базувався на ринкових механізмах (попит і пропозиція), то в постіндустріальному суспільстві зростає значення владно-адміністративної моделі

розподілу, де ресурси, особливо соціальні блага та доступ до благ, все частіше контролюються державою та розподіляються на позаекономічній основі.

В індустріальному суспільстві основним джерелом правового та соціального статусу була участь у виробництві. Права на доступ до економічних ресурсів і можливостей були функцією продуктивності та економічної активності. Це підкріплювало систему відносин, де громадяни могли розраховувати на певний рівень благополуччя на основі своєї участі у виробництві й конкурувати за ресурси в умовах ринку.

Однак у постіндустріальному суспільстві економічне благополуччя середнього класу все більше залежить не від ринкової конкуренції, а від гарантованого державою доступу до базових ресурсів і соціальних послуг, таких як освіта, медицина та базова зайнятість. Це спричиняє залежність від владних інститутів, які тепер визначають доступ до благ і соціального статусу. У такій системі права вже не виконують роль стимулятора ринкової конкуренції, а стають інструментом, через який відбувається підконтрольний державі розподіл благ і соціальної стабільності. Утворюється нова система, де забезпечення ресурсів для основної частини населення залежить від державного втручання, а не від економічних відносин, як це було в ринковій моделі.

Це також стимулює формування рентоорієнтованої поведінки: різні соціальні групи, зокрема корпорації та еліти, все більше прагнуть до наближення до центрів владних рішень, оскільки політичний вплив стає основним важелем доступу до ресурсів. У новій системі основний механізм розподілу ресурсів переходить від ринкового до владно-адміністративного, що часто веде до посилення соціальних протиріч і стимулює конкуренцію за вплив у владній системі.

Отже, у постіндустріальному суспільстві права перестають бути виключно економічним явищем і стають інструментом політичної залежності, що знижує роль ринку як механізму розподілу ресурсів і зміщує акценти на політико-адміністративний контроль. Така модель формує структуру влади, де права і доступ до благ залежать від здатності впливати на державну адміністрацію, що створює нову форму нерівності та змінює загальну структуру соціальних відносин у суспільстві. Таким чином, ми бачимо, що у процесі соціальної еволюції суспільств можна спостерігати чіткі трансформації у структурі соціальної відповідальності, прав та обов'язків індивіда. Традиційні суспільства характеризуються груповою відповідальністю, де права та обов'язки індивіда безпосередньо пов'язані з його статусом у соціальній ієрархії, що проявляється через обмеження індивідуальної свободи на користь колективних інтересів. З переходом до модернізації, акцент переміщується на індивідуалізм, що супроводжується ослабленням традиційних норм і колективних обов'язків. Це призводить до зростання індивідуальних прав, але водночас викриває проблеми нерівності та обмеженої доступності цих прав для різних соціальних груп.

У постмодерних суспільствах спостерігається подальша дезінтеграція колективних інтересів на користь атомізації індивідуальних прав. Однак, ця дезінтеграція також супроводжується відчуженням, зниженням реальних доходів середнього класу та зростанням соціальних протестів, які часто не мають конструктивного спрямування. Отже, сучасні суспільства стикаються з викликами, пов’язаними з концентрацією ресурсів та соціальною нерівністю, що ставить під питання не лише ефективність існуючих правових норм, але й здатність інститутів реагувати на потреби суспільства. При цьому основною характеристикою права є його суб’єктність, яка визначається нерозривним зв’язком із владою. Право не існує поза владними відносинами, оскільки воно потребує суб'єкта, що наділений повноваженнями реалізовувати та відстоювати певні інтереси. Це можуть бути як індивідуальні, так і колективні суб’єкти, чиї інтереси право відображає. Водночас право має сенс лише тоді, коли суб’єкт висловлює чітке прагнення реалізувати ці інтереси. Коли цей інтерес (або сам колективний суб’єкт-клас чи соціальна група) зникає, зникає й сама потреба в праві, оскільки воно стає неактуальним.

З урахуванням історичних прикладів, можна стверджувати, що подальша соціальна стабільність вимагає переосмислення механізмів соціальної відповідальності, які повинні балансувати індивідуальні та колективні інтереси, забезпечуючи рівноправний доступ до ресурсів та можливостей для всіх верств населення.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЕЛІТ

Горева В. Ю.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Сучасні виклики політичної відповідальності еліт є однією з ключових тем, яка потребує глибокого осмислення через призму як історичного, так і міжнародного досвіду трансформації суспільства. У різних політичних системах рівень відповідальності політичних еліт визначає не тільки ефективність державного управління, але й характер політичного режиму. Якщо держава прагне демократії, то політична відповідальність стає основним критерієм для оцінки рівня її демократичності та зрілості громадянського суспільства [1].

Політична відповідальність виходить за рамки юридичної відповідальності, яка більшою мірою ґрунтується на санкціях за порушення закону. Усе законодавство, як внутрішнє, так і зовнішнє, а також суди усіх юрисдикцій - це сфера зовнішньої відповідальності політичних еліт. Що стосується внутрішньої відповідальності, то вона формує ширше коло зобов'язань перед суспільством, що охоплюють моральні, правові та політичні аспекти. Політична еліта, виконуючи владні повноваження, повинна орієнтуватися на інтереси держави і суспільства, виявляти глибоке розуміння їх потреб, а також ухвалювати рішення, які сприяють загальному благу.

В Україні існує органічний дефіцит політичної відповідальності, що виникає як серед правлячих еліт, так і серед інших політичних діячів. Такий дефіцит став типовою рисою національної політики, знижуючи довіру суспільства до органів влади. Аналіз досягнень світової та пострадянської науки у сфері державного управління дозволяє зробити висновок про необхідність реформ, спрямованих на посилення відповідальності еліт. Це є одним із пріоритетів демократизації та підвищення ефективності державного управління в Україні [2].

Основні напрямки порушення політичної відповідальності серед українських правлячих еліт проявляються у кількох ключових аспектах, кожен із яких має серйозні наслідки для розвитку демократичних процесів. Популізм - один із перших та найбільш видимих шляхів, за які політики несуть справжню відповідальність. Політики часто проголошують нереалістичні плани та обіцянки, які згодом не забезпечуються, і цим створюють ілюзію роботи без фактичного результату [3].

Наступним аспектом, хоча наразі найвагомішим на думку автора, є некомпетентність, яка особливо гостро проявляється у нездатності представників еліти розробляти та впроваджувати ефективні політичні стратегії. Невміння прийняти обґрунтовані рішення, що відповідають потребам суспільства, ведуть до занепаду важливих суспільних процесів та створюють перешкоди на шляху до державного розвитку.

Ще один напрямок - це поширення маніпулятивних прийомів, спрямованих на дезорієнтацію громадськості та зниження рівня відповідальності. Політики часто використовують «треті сили» або вигадані умови як виправдання своїх прорахунків чи бездіяльності, заявляючи: «ми були зацікавлені, але нам не дали працювати». Відповідний прийом дозволяє уникати критики та перекладати всю відповідальність на невизначені зовнішні фактори. Однак така тактика не сприяє продуктивній політичній дискусії і лише віддаляє суспільство від реальних змін.

Особливо проблематичним є те, що політична відповідальність нерідко стає особливою сферою маніпуляцій з боку опонентів. Це виявляється у звинуваченнях один одного в негараздах, спроби звільнити з посади навіть досвідчених управлінців лише з політичних мотивів. Спекуляція на тему відповідальності стає інструментом руйнування конструктивного діалогу, а потім замість пошуку рішення створюється боротьба за вплив та владу. Політична відповідальність, яка має бути контролюючим і стабілізуючим елементом, натомість перетворюється на формально-політичну боротьбу.

Виходячи із загальносоціологічної категорії «відповідальності», яка виражає свідоме ставлення особи до суспільної необхідності, загальних потреб, обов'язків, норм, цінностей. Відповідальність означає усвідомлення суб'єктом суті та значення власної діяльності, її наслідків для суспільства, колективу, групи або кола. Отже, справжня політична відповідальність є інструментом контролю та стимулом для розвитку системи. Коли суспільство вимагає відповідної політики, воно сприяє прозорості влади, стимулює політиків до компетентності, а державне управління - до підвищення ефективності.

Література:

1. Матета О. Політична еліта та політична свідомість громадян в умовах демократичної трансформації пострадянської України. Вісник Львівського університету. *Філософсько-політологічні студії.* 2019. Вип. 22. С. 166-173. -URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2019_22_26 (дата звернення: 06.11.2024).

2. Щербина С.С. Структура політичної еліти в сучасному українському суспільстві. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2019. Вип. 83. С. 210–215. URL: http://soctech-journal.kpu.zp.ua/ archive/2019/83/27.pdf (дата звернення: 06.11.2024).

3. Назарчук О.М. Взаємодія політичних еліт і громадянського суспільства в системі викликів та перспектив для України. *Актуальні проблеми політики.* 2024. Вип. 74. С. 88-95. DOI https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.12 (дата звернення: 06.11.2024).

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СВІТУ ПОЛІТИКИ

Жеребятнікова І.В.
Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна

Сучасний політичний світ має свої особливості, що загострює проблеми справедливості, реалізації демократичного проекту в умовах глобалізації, суверенітету та легітимності. Перетворень зазнає влада, змінюється її сутність та форми здійснення. Усе це вимагає філософського розуміння заради того, щоб людина була активним політичним дієвцем, bios politikos, і не експлуатувалася політичними режимами.

Світ політичного має багато вимірів – соціально-економічний, структурний, функціональний, соціокультурний, конфесійний, історичний, концептуальний. Для того, щоб вірно зрозуміти сутність політичних процесів та явищ необхідно мати відповідне знання про всі ці аспекти та виміри. В якості світоглядного об'єднуючого першопочатку виступає категорія політичної філософії, яка лежить в основі політичного процесу.

Філософія досліджує політику через співвідношення об'єкта та суб'єкта, реальності та свідомості, таким чином вирішуючи одне з основних питань філософії, а не просто наголошуючи на цілісності політики. У цьому контексті слід зазначити, що це одне з основних питань філософії найбільш ефективно вирішувати з декількох позицій, враховуючи наступні співвідношення в рамках певних аспектів: 1) теоретико-пізнавальний аспект – співвідношення об'єкта та суб'єкта визначається пізнанням політичних знань та явищ через предмет дослідження, котрий зображує певну політичну реальність; 2) світоглядний аспект – співвідношення об'єкта та суб'єкта реалізується в контексті політичної дійсності; 3) методологічний аспект – співвідношення

знань як правильного відображення політичних реалій з позицій об'єктивності їх змісту та знань у сенсі, в якому вони постають в якості методів та засобів для поглиблення дослідження політичних реалій [1, с. 10].

Умовами, які стали основними причинами виникнення феномену політичної філософії є політика, як один із найбільш узагальнених засобів протиборства за владу, та її використання в інтересах окремих верств та прошарків населення, або всього суспільства в цілому, а з другого боку – філософія, як засіб сприйняття, віддзеркалення та розумового упорядкування дійсності за допомогою найбільш загальних понять, законів та принципів. Філософія озброює політику світоглядом, загальними методами пізнання й теорією мислення, розумінням змісту і соціальної зумовленості політичних явищ досліджує загальні закони історичного розвитку та форми їх реалізації у діяльності людей, визначає суспільство як цілісну систему, оскільки і по сьогодні залишається вищою формою людського пізнання.

Поняття політичний процес віддзеркалює динаміку розвитку політичного життя суспільства, зміни у часі та просторі її станів. Інакше кажучи, це вся сукупність дій по забезпеченню, формуванню, зміні, перетворенню та функціонуванню політичної системи. Але наслідки політичної практики можуть бути оцінені, обґрунтовані та пояснені на науковому рівні лише за допомогою понять і категорій політичної філософії та законів діалектики. В контексті політичного процесу, на рівні наукової проблеми, політична філософія виступає як цілісна ієрархія категорій різного рангу які спільно виконують функції моделювання, аналізу, обґрунтування і доведення існування феномену політичної реальності на рівні найбільш загальних понять, принципів та законів [2, с. 28-29].

Вивчаючи політику, важливо розуміти її як таку сферу людського життя, в якій проявляються відмінності інтересів соціальних груп, класів, націй тощо, де ці інтереси не лише стикаються і протиставляються, але й погоджуються. Політика як сфера суспільної діяльності формується саме внаслідок необхідності узгоджувати, підпорядковувати приватні, групові інтереси більш загальному інтересу – спільному – зокрема збереженню єдності і спільності розшарованому суспільству. Попри все розмаїття індивідуальних і групових інтересів, у суспільстві завжди існують чесноти, в яких зацікавленні всі – дотримання певного порядку і безпеки, виконання встановлених правил взаємодії і життя, прийнятне і можливе за даних умов розв'язання соціальних суперечностей. Таким чином, засаднича для філософського осмислення політики ідея множинності сучасного світу, напрямків і способів політичної діяльності в наш час передбачає також збереження цілісності суспільства, тобто здійснення всього того, з чого складається нормальне людське життя [1, с. 12].

Політику тлумачать і як служіння суспільним інтересам, і як прагнення здобути владу та державні важелі впливу, бажання організувати й розпоряджатися ними на власний розсуд, задовольнити чиїсь окремі корпоративні інтереси, і як рух за незалежність, демократію та прогрес, спосіб розв'язання суспільних проблем, як напрям дій та практичну програму, і як латентні закулісні маневри, тощо. До названих головних ознак політики варто додати, що політика – це також громадські справи на відмінну від приватного життя, громадсько-політична активність, партійність як тенденційність та упередженість, це і несилове вирішення проблем та конфліктів шляхом переговорів, в рамках закону, і певний курс, напрям діяльності, і схильність до заплутаних, багатоходових комбінацій у взаємодії, до інтриг, і багато іншого. У сучасному світі політика виступає ще й альтернативою неправовому примушенню, силовому протистоянню, збройному конфлікту, війні.

В сучасних умовах існує необхідність в утвердженні людиноцентричної, гуманістичної моралі і духовності, відповідальної політики, що стає загальнолюдською потребою сучасної цивілізації. Сповнений суперечностей світ актуалізує питання морального регулювання політичної поведінки. Нормативна модель сучасного політика наділяє його не тільки універсальними критеріями раціональності (когерентності,

послідовності, здатності ухвалювати рішення, що не суперечать одні одним, компетентності тощо), але і моральними якостями (толерантності, відповідальності, чесності, совісті тощо). Важливо ухвалювати такі управлінські рішення, які б розв'язували соціальні конфлікти, не принижували національної гідності народу, були не тільки формально закріпленими, а й фактично виконувалися. Отже, багато століть у політиці та політичній думці точиться дискусія про можливість поєднати політичні і моральні норми для регулювання політичної діяльності й сформульовано різні підходи: від визнання внутрішньо властивої аморальності політики (наприклад, у теорії і практиці макіавеллізму) до твердження про визначальність морального аспекту (наприклад, в теоріях Просвітництва та кантіанстві) [3, с. 7-8].

Політика спрямована на захист групових інтересів та отримує своє втілення в інституційній формі (держава, громадські організації). В той же час духовність проявляється буквально у всіх формах людської активності, і у чистій формі не існує. Якщо у політиці на перший план виходять групові відносини, особливо між великими групами (державами, класами, націями), то духовність і мораль мають характер універсальних регламентаторів і зачіпають не лише міжгрупові відносини, але й індивідуальні. Політика як царина суспільного буття – це перш за все корислива упередженість, групова корпоративність, змагання за пріоритети, за переважне задоволення і реалізацію окремих інтересів. Проте глибинним смислом групових, корпоративних інтересів є здійснення інтересу загального – забезпечення суспільної цілісності й функціональної єдності людства й окремих спільнот, що досягається зокрема засобами політики.

На напрям формування політики справляють вплив якості об'єкта ціннісної орієнтації (суспільство, держава, політичний режим, політичні інститути і лідери тощо), а також потреби та інтереси суб'єктів політичних цінностей. Стійкість самої системи політичних цінностей залежить від діалектики політичних цілей і засобів їх реалізації. Аморальні суб'єктивні засоби реалізації моральних політичних цілей знищують позитивну оцінку об'єктивно сформованих політичних цінностей. Це доводить досвід політичного розвитку пострадянських суспільств, коли політичні суб'єкти підірвали довіру до об'єктивних за своєю природою політичних цінностей: суверенна держава, демократична влада, єдність інтересів політичних еліт громадян тощо. З іншого боку, моральні відносини, зокрема, моральні якості людей, теж є важливі для політики. До основних характеристик моральності можна віднести панування розуму над афектами; прагнення до вищого блага; добра воля й безкорисливість намірів; здатність жити в людському суспільстві; людяність, або суспільна форма відносин між людьми; автономія волі; взаємне виконання соціальних норм [3, с. 9]. Цивілізоване суспільство визнає моральні норми і соціальні цінності за визначальні напрями і орієнтири суспільного життя. Політична духовність є не менш значущим чинником перебігу політичного процесу, аніж матеріалістичні умови розвитку політики. Органічний зв'язок політики і моралі викликаний тим, що усвідомлення людиною своїх політичних інтересів пов'язане з її моральним вибором. Особливою рисою взаємного зв'язку політики і моралі є єдність і відмінність, взаємна детермінованість і відносна самостійність.

Весь історичний досвід свідчить на користь того, що те чи інше трактування політики, те чи інше розуміння її сутності як феномена соціального життя істотно впливає на характер процесів, що відбуваються в політичній сфері суспільства. Існуючі уявлення про світ політики багато в чому визначають форми й цілі діяльності як суб'єктів політики, так і політичних інститутів, політичної системи в цілому.

Першоосновою, певною детермінантою політичного життя виступає людина, її потреби та інтереси. Саме тому філософія політики, здійснюючи аналіз змісту та ролі такого суспільного явища як політика, перш за все акцентує увагу на ролі людини у цьому процесі. І в цьому контексті варто відмітити, що під час формування системи суспільних відносин провідна роль у виконанні функції регулювання політико-владних процесів та

виникаючих проблем для реалізації цілей певних груп людей належить саме політичним відносинам, котрі реалізуються через певні інститути та процеси [2, с. 34]. Політичні процеси та явища досить важливо розглядати та осмислювати з декількох позицій: в межах системи їх взаємозв'язків, в контексті політики як самостійного та цільного феномену, крізь матрицю взаємозалежностей з іншими сферами людського життя та суспільства в цілому. У такому узагальненому та інтегрованому розгляді і полягає одне з головних завдань філософії відносно політики.

Література:

1. Александрова О.С., Горбань О.В., Лавриненко Г.А. Філософія політики: Навчальний посібник. – Київ, 2021. – 156 с.

2. Шевчук Д. Сучасна політична філософія : [навчальний посібник] / Д. Шевчук. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – 348 с.

3. Бабкіна О. В. Нова філософія політики в множинності сучасного світу / О. В. Бабкіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2011. – Вип. 6. – С. 5-11. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2011_6_3.

СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКІ СУДЖЕННЯ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ

Захаров Є. В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Проблема нерівності була і продовжує залишатися однією з фундаментальних соціальних проблем людства. Безумовно, людство пройшло великий шлях гуманізації, але, незважаючи на досягнення багатьох реформ, фондів, конференцій та інших заходів у сфері політики, економіки, культури та соціального розвитку, соціальна нерівність зберігається. Ми досі спостерігаємо розрив між багатими та бідними, набутими привілеями та їх позбавленням, можливостями та їх відсутністю. Існує безліч визначень соціальної нерівності в різних наукових галузях. Наприклад, «Соціальна нерівність — це система відносин у суспільстві, яку характеризує нерівномірний розподіл дефіцитних ресурсів (грошей, влади, освіти і престижу) між різними стратами, або верствами населення» (Козьмук та Сулейманов, 2020). Зрозуміло, що повністю соціальну нерівність неможливо подолати — це утопія. Але створити гідні умови для всіх людей, щоб підтримати їхнє життя, можливо. Таким чином, з одного боку, у нас є філософія з етикою, які дають теоретичне осмислення заявленої проблеми, ставлячи «людську гідність» як орієнтир. З іншого боку — є економіка, політика та соціологія, які керуються цифрами, конкретними показниками та впроваджують реформи на практиці. У нашій роботі концепт соціальної нерівності стикається з питанням «справедливості», який є зв'язуючим елементом між філософією і політикою, економікою та окремо соціальною політикою.

Джон Ролз запропонував фундаментальний принцип — «справедливість як чесність» (justice as fairness). Згідно з цим принципом, будь-які економічні чи інші нерівності є нормальними (прийнятними) лише в тому випадку, коли вони працюють на добробут найбільш незахищених прошарків суспільства. За багато століть до нього філософ Аристотель намагався донести думку про важливість гармонії між чеснотами (етикою) та соціальними практиками, адже справедливість стосується розподілу соціальних цінностей. «Справедливість є нематеріальною. Тому її не можна зруйнувати, бо вона не річ. На думку Платона, справедливість, яку належить реалізувати в соціальній практиці, він трактує як вимогу, щоб кожен вільний громадянин займався тим, що визначено йому його природою» (Шелевер, 2020). «Родоначальник англійського

матеріалізму Френсіс Бекон проблему «всезагальної справедливості» трактує у юридичному сенсі, у площині належних якостей позитивного права, його джерел. За його твердженням, у громадянському суспільстві панує або закон, або насильство. Але насильство інколи набуває ознак закону, і деякий закон більше говорить про насильство, ніж про правову рівність» (Добош, 2016). Ідеї Гоббса можна звести до того, що справедливість — це отримувати належне. А у Руссо справедливість виражається у волі. Такий швидкий та поверхневий аналіз історії дослідження справедливості показує її фундаментальність та важливість для людей і держави. Недарма багато праць філософів Нового часу пов'язували питання справедливості з державотворенням та її функціонуванням. Філософські підходи акцентують увагу на етиці, автономії та справедливості як основних принципах, які мають визначати політичні й економічні дії. Проблема полягає в тому, що поняття справедливості, хоч і універсальне за своїм значенням, часто має різні трактування залежно від культурного, історичного та соціального контексту.

З точки зору економічного напрямку основними практичними інструментами для зменшення рівня соціальної нерівності є оподаткування, політика перерозподілу, підтримка соціальних програм (особливо в освіті та медицині). Наприклад, французький економіст Томас Пікетті наголошує на тому, що державам необхідно створювати великі механізми для регулювання капіталу, оскільки його накопичення призводить до підвищення соціальної нерівності. Виходить, що філософія у даному випадку не сильно взаємодіє з економікою? Безумовно, ми можемо говорити про міждисциплінарний підхід при створенні програм боротьби з соціальною нерівністю, де філософія дає моральний орієнтир, а економіка має звертатися до таких питань, як «справедливий розподіл благ», «гідний рівень життя» тощо. Але в цьому випадку філософію можна літературно назвати зіркою, яка прокладає шлях. При цьому на постійній основі економіка не звертається до філософії. Скоріше за все, соціальна політика та право знаходяться у більш тісному взаємозв'язку з філософією при прийнятті практичних рішень. Хоча Дмитрук зауважує, що навпаки, соціально-економічне становище впливає на людей: «різне соціально-економічне та матеріальне становище детермінує економічну поведінку населення, формує різні системи ціннісних орієнтацій людей» (Дмитрук).

Ми проголосили думку, що у співвідношенні філософії та права їх взаємозв'язок сильніший, ніж у філософії та економіки у питанні соціальної несправедливості. Наприклад, право та судова система постійно звертаються до питання справедливості: «Науковці стверджують, що «суд може захистити особу, застосовуючи справедливість як право замість закону і всупереч закону»« (Братасюк, 2020). «Застосування принципу рівності означає відсутність як прямої, так і непрямої дискримінації за дискримінуючою ознакою в державному або приватному секторі». Це підкреслює більш тісний взаємозв'язок філософії та права при вирішенні практичних питань. Таким чином, філософія для економіки при вирішенні поставленого питання — це лише ідея, тоді як для права вона є постійною «супутницею».

Література:

1. Дмитрук, Д. (б. д.). Соціально-економічна нерівність: чинники формування та механізми закріплення. https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2011/01/15-30__no-1__vol-36__2011__UKR.pdf

2. Добош, З. (2016). Справедливість у соціально-правовій думці Нвого часу. 389–397. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnulpurn_2016_855_62.pdf

3. Козьмук, Н., & Сулейманов, Е. (2020). соціальна нерівність населення та її вплив на суспільне управління в країні. У *Маркетингові стратегії, підприємництво і торгівля: сучасний стан, напрямки розвитку* (с. 456–458).

4. Рудакевич, О. (2016). Соціальна справедливість та соціальна рівність як засадничі принципи соціального права країн європейського союзу. http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/11285/1/82-85.pdf

5. Шелевер, Н. (2020). Принцип справедливості у філософії античних філософів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*, *4*(2), 33–39. https://www.law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-4-2020/part%202/5.pdf

НІККОЛО МАК'ЯВЕЛЛІ, ЩОДО ІМІДЖЕВОЇ СТРАТЕГІЇ ПРАВИТЕЛІВ

Комкова Л.А.

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м.Харків, Україна

В наш час, коли суспільство прагне уникнути командно-адміністративних методів управління, набувають поширення підходи, засновані на переконанні та інших методах соціально-психологічного впливу, серед яких особливу роль відіграє імідж. Сьогодні імідж сприймається як важлива цінність, від якої залежить успіх будь-якої діяльності та життєві досягнення загалом. Усвідомлення того, що імідж є складовою професійної компетентності, також стає дедалі більш значущим. Таким чином, сучасні політичні, соціально-економічні й культурні умови загострили потребу у вивченні іміджу, що вимагає дослідження його розвитку в історичному контексті. [6]

Імідж – це якийсь синтетичний образ, що складається у свідомості людей щодо конкретної особи, організації чи іншого соціального об'єкта, містить у собі значний обсяг емоційно забарвленої інформації про об'єкт сприйняття і спонукає до певної соціальної поведінки. [2]

Хоча термін, що розглядається, увійшов у науку і повсякденний побут порівняно недавно (середина XX століття), це не означає, що «управлінням враженням» (як нерідко називають імідж), люди не займалися раніше.

Слід зазначити, що природа іміджу та її формування у символах і образах групових норм, було закладено ще за античних часів: Аристотель, Сенека, Сократ, Платон, Тіт Лівій; у працях мислителів середньовіччя (Св. Августин, Хома Аквінський, Іоан Дамаскин); в епоху Відродження: Марсіліо Фічіно, Джованні Піко делла Мірандола, Лоренцо Валла, Данте Алег'єрі.

Цю тему вони представляли в контексті питань: взаємодія душі та тіла, особистості та суспільства, спілкування та морального самовдосконалення, краси та гармонії.

Особливе місце займають праці Нікколо Мак'явеллі. Мак'явеллі — людина епохи Відродження, яка перевернула уявлення про сучасну політичну філософію, а можливо, й заснувала її. Його вважають то циніком, то реалістом; він був сучасником таких титанів, як Рафаель, Мікеланджело, Леонардо та Мартін Лютер. Його «Державець» («IlPrincipe») — один із найвидатніших філософських творів усіх часів.

У його творах імідж убудований у систему суспільно-політичних відносин як найбільш явний та послідовний фактор. Мак'явеллі першим із мислителів визначив та зафіксував створення образу як цілеспрямованої дії, сформулював думки щодо можливостей маніпулювання суспільством за допомогою зміни образу.

Мак'явеллі вважається одним із перших «теоретиків» іміджу, якому було властиво загострене «почуття іміджу» або розвинене «іміджеве» мислення.

Специфіка такого мислення – уміння міркувати та діяти у міжособистісному просторі, прогнозуючи реакції з боку інших людей та співвідносячи свої дії з цими реакціями.

«Люди взагалі судять більше на око, ніж на дотик. Дивитися може всякий, а торкатися — лише декотрі. Кожен бачить тебе так, як ти йому здаєшся, тільки декотрі можуть відчувати, який ти насправді, і ці декотрі навряд щоб виступили проти думки більшості, підпертої могутністю влади.» [5, с. 464]

Мак'явеллі розмірковує про образ, імідж правителя як про личину прикидача і удавальника (*італ. – Simulatore/Dissimulatore*). Він зауважує, що важливі не лише зовнішність, а ще й дії, манери, стиль поведінки, тактика; закликає «бути великим лицеміром: адже люди такі простодушні, такі недалекі в своїх нетерплячих домаганнях, що ошуканець завжди знайде того, кого можна ошукати». [5, с. 464] Він першим оформив думки щодо можливості маніпуляції суспільством за допомогою іміджевих технологій.

Тож задля ефективної праці правитель повинен впустити до своєї сутності риси, натхнені самою природою. Бажаною для нього повинна бути схожість із левом, котрий здатен одним своїм риком відлякувати ворогів, і в разі чого знищити їх, та лисицею, котра, наділена виразною обережністю, здатна обходити пастки, які лишають на шляху недоброзичливці. [3]

Саме тоді він зможе домогтися влади та реалізувати свої інтереси. Він дуже ясно характеризує специфіку політичного іміджмейкінгу:

«Оскільки владар змушений добре наслідувати звіра, він повинен взяти за приклад лиса й лева: перший беззахисний проти сітей, а другий беззахисний проти вовків. Отже, треба бути лисом, щоб розпізнати сильце, і левом, щоб лякати вовків. Покладатися лише на одну лев'ячу силу, значить, нічого не розуміти. Хто спритніше за інших зумів діяти по-лисячому, той і виграв. Одначе треба навчитися добре приховувати в собі лиса» [5, с. 463]

Для широкого загалу чесноти правителя перебувають у полі дилеми «бути чи здаватись», і Мак'явеллі обирає останнє. Флорентієць стає фактично першим політтехнологом в історії, який прискіпливу увагу приділяє побудові іміджу правителя. Володіючи здатністю, у разі необхідності, продукувати гнучкі, а подекуди й жорстокі рішення, останній повинен виставляти на загальний огляд виключно свої позитивні якості, чи створювати видимість їх володіння. Серед найпопулярніших методів налагодження стосунків із підлеглими флорентієць визначає фінансування різноманітних народних гулянь та підтримку мистецтв, на чому тримався статус багатьох італійських правителів, найбільшими серед яких були римські папи та клан Медичі – два найбільші спонсори італійського Ренесансу. [3]

«Отже, владареві зовсім не обов'язково мати всі ці згадані чесноти, але обов'язково треба поводитися так, ніби він їх має. Більше того, я наважуся навіть сказати, що коли він має ці чесноти і завжди згідно з ними чинить, то це небезпечно, і що завжди краще тільки вдавати, ніби ти їх маєш. Владар повинен здаватися милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним, але йому треба так панувати над собою, щоб при потребі він міг стати зовсім інакшим і робити все навпаки». [5, с. 464]

Великою проблемою є наявність у державі «підлабузників», які тільки і намагаються сподобатись державцеві вихваляючи всі його діяння. Щоб позбутися цієї «зарази», як каже Макіавеллі, необхідно домогтися того, щоб люди не цуралися правди та не боялися покарання за неї, але такі принципи породжують зневагу до правителя і значно погіршують його імідж. Тому розумний володар мусить оточити себе мудрецями чи радниками, яким буде дозволено висловлювати власну думку з будь-яких питань, що його цікавлять. Але задля збереження пошани державця до своєї особи, усі рішення йому варто приймати виключно самостійно. [4]

Таким чином, ми дійшли таких висновків. Значення іміджу у формуванні соціального сприйняття та поведінки. У тексті наголошується на важливості іміджу, що впливає на те, як люди та організації сприймаються в суспільстві. Це передбачає, що маніпулювання враженнями було давньою практикою протягом усієї історії, і такі мислителі, як Макіавеллі, наголошували на стратегічному керуванні іміджем заради політичної та соціальної вигоди.

Складність філософії Макіавеллі. Хоча Мак’явеллі часто асоціюється з цинічними поглядами на владу та маніпулювання, текст передбачає більш тонке розуміння його філософії. Горезвісний макіавеллізм, тобто простіше кажучи, цинізм і переконання, що ціль виправдовує кошти, а в політиці все вирішує вигода і сила, не цілком відповідає реальним поглядам Макіавеллі. Це вказує на те, що акцент Мак’явелліна управлінні іміджем був не просто обманом, а й стратегічною навігацією у політичних реаліях. Ця складність наголошує на необхідності ретельної інтерпретації історичних особистостей та їх ідей.

Відомий французький дослідник праць Мак'явеллії його іетелектуальний біограф Ж.-К. Занкаріні пише: «Існує небагато авторів в історії ідей і в історії літератури (оскільки йдеться ще й про літературу, адже написане Мак'явеллі пропонує своєрідне використання мови та формальні вибори, що слугують істиною про історію людей), які викликали б настільки постійну і, водночас, настільки роздільну увагу. Протягом п’яти століть Мак'явеллі був об’єктом дискусій, аналізів, нескінченних, ніколи не мирних дебатів. Мак'явеллі завжди був, є і буде джерелом розбіжностей, що, ймовірно, йому б навіть сподобалось. Італійський філософ Бенедетто Кроче писав у минулому столітті, що це питання ніколи не буде вирішене, а глава ця ніколи не буде закрита». [1]

Література:

1. Fournel J.-L., Zancarini J.-C. Machiavel, unevieenguerres. Alpha, 2022. 622 p.
2. Барна Н. В. Іміджелогія: Навч. посіб. для дистанційного навчання / За наук. ред. В. М. Бебика. - К.: Університет «Україна», 2008. - 217 с.
3. Калюга, Іван. Політичний реалізм «Державця» Нікколо Мак’явеллі [Електронний ресурс] / Іван Калюга. – Режим доступу: https://plomin.club › niccolo-machiavelli-the-prince
4. Козинець О.Г., Хадієва Е.Р. Н. Мак’явеллі– практичне керівництво побудови держави. Актуальні проблеми юридичної науки та практики № 1 (5). Чернігів, 2019. С. 24-29.
5. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. А. Перепаді. Харків. Фоліо, 2007. 511 с.
6. Ткаченко Н.М. Генезіс уявлень ро імідж в історії людства. Електронне наукове фахове видання з педагогічних наук «Теорія і методика професійної освіти»Вип. 5, 2018. С. 134.

ІДЕОЛОГІЯ ТА ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Кравченко В. Ю., Добридень О. В.
Дніпровський державний медичний університет,
м. Дніпро, Україна

Наприкінці XX століття вчені зосередили свою увагу на економічних, політичних та соціальних причинах колективного насилля і вважали, що ідеологія учасників політичних відносин більше не є ключовим фактором, який визначає характер збройної боротьби. Однак, останнім часом ідеологічні та ціннісні переконання політичних суб’єктів починають відігравати важливу роль у посиленні інтенсивності політичних конфліктів із застосуванням насилля. Це пов’язано з тим, що окремі соціальні групи використовують ідеологію як засіб виправдання, легітимізації та обґрунтування колективного насилля. Такі ідеологічні мотиви є важливим чинником, який впливає на вибір цілей політичного насилля і формування системи світоглядних переконань, які визначають соціальну ідентичність суб’єктів соціально-політичних конфліктів.

В умовах збройного протистояння соціальні групи та організації використовують ідеологію для мобілізації своїх прихильників, залучення додаткових ресурсів та

об’єднання індивідів з різними світоглядними позиціями в єдину соціально-політичну спільноту. Нові учасники можуть приєднуватись до збройних формувань саме через ідеологічні причини. Зокрема, С. Штраус у своєму дослідженні встановив, що ідеологія є одним із найголовніших факторів виправдання сучасного колективного насилля, жорстокості та ненависті [7, p. 548]. Ідеологічні переконання є основою дегуманізації об’єктів насилля через зменшення рівня співчуття і формування негативного ставлення до жертви. З огляду на це, соціально-філософське осмислення ідеологічно вмотивованого політичного насилля має важливе теоретичне і практичне значення, адже дозволяє краще ідентифікувати мотиви, програму дій та цілі суб’єктів політичної боротьби, що відкриває можливості для створення ефективних механізмів запобігання та врегулювання соціальних конфліктів. Також це дозволить сформувати науковий підхід, який сприятиме інтеграції розрізнених поглядів на роль ідеологічних факторів ескалації політичного насилля.

Спільною рисою сучасного колективного насилля є використання ідеології в якості інструменту легітимізації боротьби і досягнення цілей силовим шляхом. Варто також зазначити, що в науковому середовищі домінує опис політичного насилля як будь-якого застосування «фізичного або психологічного примусу проти соціальних груп чи окремих індивідів з метою завоювання, використання і збереження політичної влади» [6, p. 49]. Серед основних негативних наслідків такого насилля виділяють падіння довіри до соціально-політичних інститутів, органів державної влади та демократичних механізмів функціонування суспільства. За певних соціально-економічних, релігійних чи етнічних обставин ідеологія здатна посилювати радикалізацію певних соціальних груп, підтримувати емоційне залучення індивідів до протистояння і виправдовувати насилля як допустимий метод соціально-політичної боротьби. Серед наукової спільноти поширеним є визначення радикалізації як процесу використання ідеологічних переконань з метою обґрунтування необхідності політичного насилля для досягнення соціально-політичних, релігійних та економічних змін [2]. Результатом радикалізації стає збільшення готовності індивідів чи соціальних груп до застосування невибіркового насилля в процесі визначення політичних чи ідеологічних цілей. Саме тому, представники радикальних політичних ідеологій більше схильні виправдовувати застосування насилля для трансформації соціально-політичних інститутів. Внаслідок цього, громадськість починає сприймати таке насилля як правомірне, виправдане і безальтернативне. Це пов’язано з існуванням принципу подібності, відповідно до якого індивіди схильні підтримувати соціальні групи, які мають схожі ідеологічні погляди, цінності та політичні переконання. Спільні ідеологічні цінності забезпечують учасникам певного політичного руху відчуття колективної єдності, солідарності, ідентичності та приналежності, що має вирішальне значення для залучення нових прихильників. Тобто, люди частіше віддають перевагу соціальним групам, які поділяють їхні цінності і упереджено ставляться до протилежних груп, що може стати джерелом ворожнечі і спровокувати конфлікт із використанням насилля.

Останні дослідження підтверджують, що ідеологічні переконання, цінності та вірування відіграють вагому роль у збільшенні тривалості та інтенсивності збройного конфлікту [5, p. 382]. Ідеологічно вмотивоване насилля завжди має визначену мету, стратегію реалізації, виправдання застосування сили і програму дій. Це дає підстави стверджувати, що суттєві ідеологічні відмінності можуть бути одним із джерел довготривалого конфлікту із використанням політичного насилля.

Серед основних ідеологічних механізмів обґрунтування колективного насилля можна виділити наступні:

1) ідентифікація причин конфлікту та дегуманізація об’єктів насилля;

2) перекладання провини за конфлікт на політичних опонентів;

3) формування світогляду членів певної соціально-політичної групи на ідеологічних переконаннях та маніпуляція громадською думкою;

4) легітимізація, раціоналізація та виправдання насилля як безальтернативного засобу досягнення соціально-політичних цілей;

5) визначення бажаних результатів від застосування фізичного примусу.

Ідеологію суб'єктів насилля можна описати як набір систематизованих ідей, цінностей, норм, переконань, програм та інтересів стосовно проблеми чи питання, які є предметом уваги учасників конфлікту. Більшість сучасних досліджень підкреслюють, що «ідеологічні норми відіграють важливу роль для визначення кінцевих цілей конфлікту, формування колективної ідентичності, політичних переконань та інтересів у представників певної соціальної групи» [1, с. 68]. Ідеологія відображає комплекс систематизованих норм, принципів та цінностей, які визначають та регулюють поведінку індивідів, а також спонукають до певних вчинків і дій. Поширення радикальних політичних ідеологій може спровокувати етнічне насилля, об'єктом якого буде певна соціальна, релігійна чи етнічна група. В основі таких ідеологічних переконань знаходиться ідея, що протилежна соціальна група є ворожою і заслуговує на застосування проти неї різних форм насилля і примусу. Також в умовах збройного конфлікту ідеологія може посилювати емоційне залучення певної соціальної групи до насилля проти політичних опонентів. Деякі вчені переконані, що саме спільні ідеологічні переконання здатні забезпечити міцний зв'язок між членами соціальної групи і сформувати колективну ідентичність, яка посилюватиме взаємозв'язок та залежність її членів. [4, p. 1190]. Схожу точку зору висловлюють М. Баседау і М. Дейч, коли описують ідеологію як важливий соціальний ресурс, який може підвищити моральний дух, впевненість у власних силах учасників і залучити додаткову міжнародну підтримку [3, p. 1831]. Тобто, використання системи ідеологічних переконань і принципів може бути важливим засобом визначення об'єктів насилля, підготовки та виправдання збройної боротьби.

Вивчення ролі ідеології в ескалації політичного насилля дозволяє краще зрозуміти упередження і стереотипи колективного мислення, які впливають на схвалення і раціоналізацію використання сили в політичній системі. Соціальні умови, культурні цінності і моральні переконання, які є основою ідеологічної системи можуть збільшувати імовірність використання різних форм політичного насилля. Таким чином, ідеології мають вирішальне значення для організації та обґрунтування збройної боротьби, а також формування у громадян оціночних суджень про допустимість використання насилля в умовах соціально-політичних конфліктів.

Література:

1. Кравченко В. Ю., Добридень О. В. Ідеологічний вимір сучасного політичного насилля. *Політичне життя*. 2024. № 3. С. 67-72. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.3.8.

2. Adam-Troian J., Bélanger J. "Consumed by creed": Obsessive-compulsive symptoms underpin ideological obsession and support for political violence. *Aggressive Behavior*. 2024. Vol. 50 (1). DOI: https://doi.org/10.1002/ab.22124.

3. Basedau M., Deitch M., Zellman A. Rebels with a Cause: Does Ideology Make Armed Conflicts Longer and Bloodier? *Journal of Conflict Resolution*. 2022. Vol. 66 (10). P. 1826-1853. DOI: https://doi.org/10.1177/00220027221108222.

4. Bélanger J., Robbins B. G., Muhammad H., Moyano M., Nisa C. F., Schumpe B. M., Blaya-Burgo M. Supporting political violence: The role of ideological passion and social network. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2020. Vol. 23 (8). P. 1187-1203. DOI: https://doi.org/10.1177/1368430220933954.

5. Gries T., Haake C. J. Towards an Economic Theory of Destabilization War: Ideology and Beliefs, Indivisibles and Time Preferences. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*. 2016. Vol. 22 (4). P. 377-384. DOI: https://doi.org/10.1515/peps-2016-0042.

6. Kravchenko V. Y., Koldunov Y. V. Philosophical and Anthropological Understanding of the Nature of Collective Violence. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2023. No. 24. P. 46-56. DOI: https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295314.

7. Straus S. "Destroy Them to Save Us": Theories of Genocide and the Logics of Political Violence. *Terrorism and Political Violence*. 2012. Vol. 24 (4). P. 544-560. DOI: https://doi.org/10.1080/09546553.2012.700611.

СОЦІАЛЬНІ, КУЛЬТУРНІ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ ЛІДЕРА І ЛІДЕРСТВА

Кузьменко Н.А.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

В епоху глобальних трансформацій феномен лідерства набуває особливого значення, потребує переосмислення та залишається одним із найбільш досліджуваних та водночас найменш зрозумілих аспектів людського буття. Як зазначає Бернард Басс, «лідерство є одним із найбільш спостережуваних феноменів на землі і водночас одним із найменш зрозумілих» [8]. Глобальні виклики сучасності та трансформація соціальних інститутів та культурних парадигм змінюють контекст лідерства. Це вимагає від сучасного лідера бути не лише керівником чи управлінцем, а й працювати в умовах невизначеності та складності, тобто лідер перед нами постає як носій певних екзистенційних смислів, культурних цінностей та соціальних інновацій.

За Ворреном Беннісом «лідерство – це не просто набір навичок чи компетенцій; це спосіб буття, який вимагає постійного самопізнання та саморозвитку» [9]. У зв'язку з цим і сучасні дослідження лідерства виходять за межі традиційних управлінських теорій, мають звертатися до глибинних філософських питань про природу влади, відповідальності, людського буття та потребують створення інтегративної філософської концепції лідерства, яка синтезує соціальні, культурні та екзистенційні виміри цього феномену в єдину теоретичну модель, що спроможна відповідати викликам постіндустріального суспільства.

Перш ніж поглибитися в розуміння природи феномену лідерства, важливо звернутися до визначення понять «лідер» та «лідерство». Виходячи з того, що писала Н.А. Кузьменко [6], можна зробити висновки, що лідер – це особистість, яка здатна впливати на інших, надихати та вести за собою задля досягнення спільної мети, володіючи при цьому особливими якостями та компетенціями, що визнаються і цінуються послідовниками. А лідерство можна визначити як багатовимірний процес соціального впливу, в якому лідер ініціює зміни та інновації, створює візію розвитку та забезпечує координацію колективних зусиль для досягнення спільних цілей. Це явище має динамічний характер і постійно еволюціонує під впливом соціокультурних трансформацій. З цих визначень можна зробити висновок, що лідерство є невід'ємною частиною соціальної структури суспільства. Воно виникає як результат складної взаємодії між індивідом та соціумом, де лідер виступає не лише як суб'єкт впливу, але і як продукт соціальних відносин.

Феномен лідерства завжди знаходився в центрі філософської рефлексії, починаючи від античних часів і до сьогодення. У своїй «Політиці» Арістотель стверджував, що «від природи одні люди є вільними, інші – рабами, і цим останнім бути рабами і корисно, і справедливо»[1]. Це давнє розуміння природної ієрархії суспільства заклало фундамент для багатовікових дискусій про природу лідерства та його роль у суспільному розвитку. Сучасне розуміння соціального виміру лідерства далеко відійшло від арістотелівського детермінізму. Як влучно зазначає П'єр Бурдьє: «Соціальний простір – це не фізичний простір, але він прагне реалізуватися в ньому більш-менш повно та точно» [3]. У цьому контексті лідерство постає як складний соціальний конструкт, що формується на перетині різноманітних соціальних полів та практик.

Макс Вебер, розглядаючи типи легітимного панування, виділяв харизматичне лідерство як особливий феномен, що виходить за межі раціонально-бюрократичної логіки: «Харизматичний лідер доводить своє покликання через успіх своїх дій» [4]. Це спостереження залишається актуальним і сьогодні, коли ми спостерігаємо, як успішні лідери трансформують соціальну реальність навколо себе, тобто вони не просто займають певні позиції в соціальній структурі, а активно формують цю структуру через свої дії, рішення та впливи. Питання влади та впливу залишається центральним для розуміння соціального виміру лідерства. Мішель Фуко, аналізуючи природу влади, підкреслював її дифузний характер: «Влада – це не те, чим володіють, а те, що здійснюють» [7]. У контексті сучасного лідерства це означає перехід від прямого контролю до більш складних форм впливу, тому сучасні лідери все частіше стикаються з необхідністю використовувати «м'яку силу» замість прямого примусу, створювати умови для самоорганізації та ініціативи, управляти через формування контексту та смислів та балансувати різні інтереси та потреби.

Соціальний вимір лідерства розкриває глибинну природу взаємозв'язку між лідером та суспільством. Як зазначав Зигмунт Бауман, «ми живемо в епоху плинної сучасності, де старі структури розчиняються, а нові ще не встигли кристалізуватися» [2]. У цих умовах соціальний вимір лідерства набуває особливого значення, вимагаючи від лідерів нових компетенцій, більшої гнучкості та глибшого розуміння соціальних процесів.

Культурний вимір лідерства найяскравіше проявляється в здатності лідера бути носієм та творцем культурних смислів. Спираючись на думку Кліфорда Гірца, що «людина – це тварина, що заплуталася в сітках значень, які вона сама створила» [5], можна зробити висновок, що лідер виступає як інтерпретатор та творець нових культурних патернів. Едгар Шейн, в свою чергу, підкреслює, що «культура та лідерство є двома сторонами однієї медалі... Лідери спочатку створюють культури, коли створюють групи та організації, а потім культури створюють лідерів» [12]. Тобто лідер не просто існує в певному культурному контексті – він активно формує культурне середовище, створюючи нові символи, ритуали та цінності.

Можливо, найглибшим і найскладнішим є екзистенційний вимір лідерства, який розкривається через призму автентичності особистості лідера, його здатності до самопізнання та усвідомлення власної відповідальності за прийняті рішення [6]. Саме цей вимір, на нашу думку, допомагає знаходити відповіді на фундаментальні питання людського існування та розвитку в контексті лідерської діяльності. Особливо гостро «закинутість» людини у світ Мартіна Хайдеґґера [10] відчувають саме лідери, оскільки вони постійно стикаються з необхідністю приймати рішення в умовах невизначеності, несучи тягар відповідальності за себе, за інших та за наслідки своїх виборів. До того ж наявність можливості, навіть необхідності, постійних виборів між різними альтернативами, кожна з яких може мати далекосяжні наслідки, проявляться в «приреченості на свободу» [11] тих самих виборів. І в цьому контексті лідерство постає як особливий спосіб самореалізації та самотрансценденції, а сам лідер виступає не лише тим, хто шукає власні сенси, а тим, на кого покладається місія спонукати та допомогли іншим у їхньому екзистенційному пошуку.

Як ми бачимо, саме інтеграція соціального, культурного та екзистенційного вимірів лідерства створює основу для нового розуміння цього феномену. А справжнє лідерство виникає на перетині цих різних вимірів, створюючи унікальний синтез особистісного та соціального, традиційного та інноваційного, індивідуального та колективного. І це вимагає не лише професійних компетенцій, але й глибокого розуміння соціальних процесів, культурних контекстів та екзистенційних викликів та призводить до проявлення справжнього лідерства – лідерства, яке не просто веде до досягнення цілей, але й створює нові горизонти можливостей для особистісного та колективного розвитку.

Література:

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. - К.: Основи, 2000. - 239 с.
2. Бауман Зигмунт. Плинні часи: життя в добу непевности / Пер. з англ. Антона Марчинського – К.: Критика, 2013. – 176 с.
3. Бурдьє П'єр, Лоїк Вакан. Рефлексивна соціологія. Частина II: Чиказький воркшоп / Переклад з англ. Анастасії Рябчук. — Київ: Медуза, 2015. — 224 с.
4. Вебер, Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. — К: Основи, 1998. — 534 с.
5. Гірц, Кліфорд. Інтерпретація культур [Текст] : вибрані есе / К. Гірц ; пер. з англ. Н. Комарова. - К. : Дух і Літера, 2001. - 542 с.
6. Кузьменко Н. Екзистенційний аспект лідерства в умовах сучасної кризи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. № 26. С. 45–48.
7. Фуко. М. Наглядати й карати: народження в'язниці / М. Фуко ; пер. з фр. П. Таращук. — К.: Основи, 1998. — 392 с.
8. Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). Transformational leadership (2nd ed.). Psychology Press.
9. Bennis, W. G. (2009). On becoming a leader (4th ed.). Basic Books.
10. Heidegger M. Being and Time. Blackwell, 1967. 589 p.
11. Sartre Jean-Paul. Being and nothingness. Central Works of Philosophy v4. Twentieth Century. Moore to Popper 4, 2015. 155 p.
12. Schein, E. H. (2010). Organizational culture and leadership (4th ed.). Jossey-Bass.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ СУЧАСНОЇ КОРУПЦІЇ

Кузьменко О. В., Решетняк Н. Б.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

На початку 2024 року соціологічною компанією Info Sapiens на замовлення Національного агентства з питань запобігання корупції за фінансової підтримки Антикорупційної Ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI) було проведено цікаве опитування. Респондентами цього дослідження були дуже інформовані й кваліфіковані експерти – представники органів державної влади й місцевого самоврядування, а також недержавних організацій України, які працюють у сфері антикорупційної діяльності. За оцінками опитаних, до десяти сфер із найвищим рівнем поширеності корупції увійшли наступні галузі (розташовані нижче за зменшенням ступеня корумпованості): митниця (насамперед для суб'єктів господарювання); військова сфера (використання та розпорядження нерухомим майном і землями, паливно-мастильними матеріалами, питання призову, просування військовослужбовців по службі, забезпечення їх житлом); публічні закупівлі робіт і послуг з будівництва, ремонту та утримання автодоріг; архітектурно-будівельний контроль; надання дозволів та видобування корисних копалин; лісове господарство; публічні закупівлі для потреб оборони і національної безпеки, модернізація військової техніки, торгівля зброєю; судова система (у тому числі виконання судових рішень); земельні відносини, землеустрій; публічні закупівлі робіт і послуг з реалізації інших великих інфраструктурних проектів.

Отже, що таке корупція з погляду науки та закону? Які вона має ознаки, форми й види? Що є її причинами та наслідками? Які об'єктивні та суб'єктивні фактори сприяють її існуванню? Насамперед зазначимо, що як соціальне явище корупція (від лат. corrumpere – псувати) усвідомлюється та вивчається в Україні відносно нещодавно. Проте

на цю тему вітчизняними вченими вже написано велику кількість статей, монографій та науково-популярних матеріалів. Зміст *поняття* «корупція» є предметом палких дискусій на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях. Найчастіше корупцію асоціюють лише з хабарями, тоді як «облич» у неї насправді чимало. Наведемо думки деяких дослідників, які відбивають різні підходи до розуміння цієї категорії. Н. Кузнецова пропонує розглядати корупцію не тільки як правове, а й як соціальне, економічне та аморальне явище, що завдає шкоди нормальному функціонуванню відносин у суспільстві й державі. М. Мельник зазначає, що корупція – це багатоаспектне соціально-економічне, політичне, правове та аморальне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних учинків. О. Шута стверджує, що корупція охоплює лише ту частину корупційних діянь, які законом визнаються злочинними. О. Терещук під корупцією розуміє діяльність службових осіб, спрямовану на протиправне використання наданих їм повноважень або свого посадового становища для незаконного одержання від фізичних і юридичних осіб матеріальних благ, послуг, пільг, переваг або іншої вигоди матеріального чи нематеріального характеру, а також підкуп зазначених осіб фізичними та юридичними особами. Н. Янюк зазначає, що корупція охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних із неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення власних інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших порушень, які створюють умови для вчинення корупційних діянь, або є приховуванням чи потуранням їм. Таке джерело як Вікіпедія визначає корупцію наступним чином: суспільне явище, яке проявляється в злочинному використанні службовими особами, громадськими і політичними діячами їхніх прав і посадових можливостей з метою особистого збагачення. Тож, аналізуючи наведені та інші визначення й описи корупції, можна побачити спільне і відмінності між ними. Так, усі вони відбивають негативний характер згаданого соціального явища, підкреслюють його руйнівний характер для різних сфер суспільного та державного життя. Водночас, як бачимо, автори визначень та описів мають неоднакове уявлення щодо смислового обсягу поняття «корупція», розглядаючи її у широкому або вужчому розумінні. Це є цілком закономірним, бо ця соціальна хвороба насправді має багатогранний характер і різноманітні вияви.

Чинний Закон України «Про запобігання корупції», містить вузьке, суто юридичне та вельми складне для сприйняття визначення поняття «корупція». Отже, корупція – це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 згаданого закону, наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей. Аналіз наведеного легального визначення поняття «корупція» дає можливість виокремити істотні *ознаки* цього явища у розумінні вітчизняного законодавця: а) суб’єкти корупційних діянь – це особи, зазначені у п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» (особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також особи, які прирівнюються до них, у тому числі *представники навчальних закладів)*; б) зазначені особи повинні мати належним чином закріплені службові повноваження та пов’язані з ними можливості реалізації повноважень; в) корупційні дії вчинюються у формі обіцянки, пропозиції, надання, одержання неправомірної вигоди; г) вигода, про яку йдеться, повинна мати протиправний характер; ґ) суб’єкт корупційних діянь одержує неправомірну вигоду або приймає обіцянку, пропозицію такої вигоди для себе чи інших осіб;д) посадова

особа використовує службові повноваження на користь іншої сторони, яка надає неправомірну вигоду; е) корупцією охоплюються не тільки умисні дії посадової особи, що вчинені нею з використанням службового становища з метою одержання неправомірної вигоди, а й умисні дії іншої сторони, яка надає таку вигоду в обмін на потрібні їй дії.

Якщо застосувати дещо спрощений підхід, то *ознаки* корупції можна, на наш погляд, визначити так: а) зловживання публічним службовцем або службовою особою підприємства, установи, організації (*у тому числі представником навчального закладу*) своїми повноваженнями з метою одержання неправомірної вигоди; б) надання неправомірної вигоди публічному службовцеві або службовій особі підприємства, установи, організації (у тому числі *представникові навчального закладу*) з метою схилити його (її) до зловживання службовими повноваженнями; в) корупція завжди пов'язана з неправомірною вигодою (йдеться про гроші, інше майно, переваги, пільги, послуги тощо), яку публічний службовець або службова особа підприємства, установи, організації (у тому числі *представник навчального закладу*) отримує чи намагається отримати як плату за зловживання своїми повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями.

Поширеними *формами* корупції в Україні, якщо розглядати це явище у широкому розумінні, є не лише хабарництво та підкуп державних і громадсько-політичних діячів, а й протекціонізм, лобізм, фаворитизм, кронізм («кумівство»). Утім, є думка, що останні чотири явища вважаються формами не корупції, а так званого *конфлікту інтересів*, тобто фактора, що сприяє виникненню корупційних ризиків. Про нього йтиметься далі. *Форми* корупції у системі державної служби України вельми різноманітні та можуть виражатися, зокрема, у вигляді: винагороди за отриманні вигідних контрактів шляхом оплати нібито «консультаційних» послуг; встановлення непомірно високих гонорарів за публікації або лекції «потрібних» посадовців; службового шахрайства та інших способів розкрадання державного і комунального майна; отримання «відкатів» за розміщення державних замовлень; надання державним службовцям різного роду послуг та інших «знаків поваги»; поїздок у закордонні відрядження, на відпочинок і лікування за рахунок зацікавлених у «вирішенні питань» осіб; хабарів або незаконних винагород за швидке «вирішення питань» чи оперативну видачу документів; вимагання хабарів у водіїв співробітниками органів, що забезпечують безпеку дорожнього руху; отримання керівниками від підлеглих частки хабарів.

Поняття «корупція» можна класифікувати за різними критеріями. Приміром, за рівнем поширенності виокремлюють такі *види* корупції як низова та елітарна. Прикладом низової корупції є давання чи отримання хабара за реєстрацію підприємства або *складання студентом іспиту*. Елітарну корупцію проілюструємо використанням адміністративного ресурсу для отримання «потрібного» результату під час виборчої кампанії. За характером виникнення корупція поділяється на такі *види* як внутрішня та зовнішня. Внутрішня корупція є поширеною всередині органів публічної влади, підприємств, установ, організацій (у тому числі *навчальних закладів*). Цей вид корупції полягає, зокрема, у тому, що службовець дає хабара своєму начальникові за те, що останній прикриває його корупційну поведінку. Зовнішня корупція припускає те, що хабародавець приходить ззовні як прохач. Класифікуємо поняття «корупція» за сферами суспільних відносин. Специфічним її *видом* виявляється *політична корупція*. Один із найяскравіших виявив останньої – це купівля місць у партійних списках за умов застосування пропорційної виборчої системи. Поширеним *видом* корупції є так звана *спортивна корупція*. Це явище відбиває, зокрема, Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати спортивних змагань». До корупційних правопорушень, що впливають на результати офіційних спортивних змагань, законодавець відносить вчинення таких діянь як: а) *підкуп* спортсменів, осіб допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у

спортивному змаганні, посадових осіб у сфері спорту, примушування або підбурювання їх до діянь чи вступання з ними у *змову* стосовно результату офіційного спортивного змагання (договірного поєдинку) або стосовно надання ними ексклюзивної спортивної інформації; б) отримання спортсменами, особами допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадовими особами у сфері спорту грошей, цінних паперів, іншого майна, користування послугами майнового характеру, отримання інших вигод і переваг внаслідок таких діянь як *підкуп* або *змова*, чи *несанкціонованого використання ними ексклюзивної спортивної інформації*. Додамо, що у КК України є стаття 369-3, яка карає за неправомірний вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу. У главі 13-А КУпАП («Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією») є стаття 172-9-1, яка передбачає стягнення за порушення заборони розміщення ставок на спорт заінтересованими сторонами офіційного спортивного змагання, в якому вони беруть участь, з одержанням за це неправомірної вигоди. Один із *видів* корупції зустрічається *у галузі освіти* (так звана *академічна корупція*). У даному випадку корумпованість починається з дошкільних закладів, продовжується в школах та вишах. Практиці України в галузі освіти відомі, зокрема, такі прояви корупції як: незаконна плата або «дарунки» за «успішне» складання іспитів чи заліків; здійснення ремонту навчальних закладів «вдячними» особами або організаціями; прийом на роботу та кар'єрне просування педагогів на основі особистих зв'язків та «подарунків»; примушування учнів та студентів до платного «репетиторства», хоча навчальний матеріал повинен якісно проходитися в аудиторіях; замовлення школами та органами освіти підручників у «правильних» та «вдячних» видавництв; хабарі за прийом дітей до дитячого садочку та школи, у тому числі під приводом нібито «благодійного внеску»; укладення корупційних контрактів із «потрібними» та «вдячними» підрядниками під час ремонту навчального закладу; примушування студентів, що мають проблеми з навчанням, або батьків «проблемних» школярів перераховувати гроші на рахунок начебто «доброчинних фондів» для «покращення» ситуації; практика «проведення» через сесії студентів, які зовсім не відвідують занять, корумпованим «куратором» із числа викладачів або співпрацівників деканатів; підготовка викладачем кваліфікаційних або контрольних робіт замість «вдячних» студентів; вимагання зі студентів-прогульників, що мають значну академічну заборгованість, хабарів за невідрахування їх з вишу; збирання грошей з батьків школярів «на потреби закладу освіти», крім випадків, коли це робиться добровільно, прозоро, підзвітно та через органи батьківського самоврядування; неправомірний вплив на осіб, відповідальних за проведення олімпіад з базових навчальних предметів, з боку батьків школярів випускних класів, оскільки це впливає на отримання додаткових балів під час вступу до вишу; «відкати» директорам шкіл за укладення договорів на фотографування учнів випускних класів або підготовку пам'ятних фотоальбомів з боку зацікавлених суб'єктів підприємницької діяльності; створення педагогу зручного розкладу за додаткову плату або «презент»; збирання грошей до днів народження і свят для працівників управління освіти; купівля тих або інших довідок у директорів шкіл або керівників вишів; «подяки» з боку батьків школярів за медалі, «хороші оцінки» та інші преференції для їхніх дітей; «гарантовано позитивне» складання студентами іспиту в обмін на придбання підручника, автором якого є викладач-екзаменатор; цілеспрямоване затримання заробітної плати педагогів, грошові кошти яких обертаються у банківській системі та приносять дохід корумпованим керівникам освітньої галузі (ця практика більше зустрічалась у 90-ті роки).

Типовими *причинами* корупції насамперед є: слабкість громадянського суспільства, яке б мусило ефективно контролювати державу, її посадовців; бюрократизація повсякденного життя, надмірна централізація державного управління, надмірне втручання влади у життя громадян; процвітання тіньової економіки, представники якої зацікавлені «дружити» з посадовцями; відсутність реальної демократії, за умов якої народ повинен

відігравати роль єдиного джерела влади; низький рівень матеріального забезпечення посадовців, що стимулює їх отримувати хабарі, не створює для них підстав цінувати свою роботу, «триматися» за неї; недостатньо ефективна робота правоохоронних органів, які нерідко є корумпованими та «кришують» недобросовісних суб'єктів підприємницької діяльності; суперечливість і складність антикорупційного законодавства, що стимулює зловмисників користуватися колізіями та прогалинами у праві; безвідповідальність та аморальність частини публічних службовців, деформація їхньої правосвідомості, включаючи правовий нігілізм; недостатня правова культура суспільства, в якому побутує уявлення про корупцію як про прийнятне явище, своєрідну «традицію» життя. Особливо широких масштабів корупція набуває у кризових ситуаціях, у періоди розпаду соціально-політичних режимів. В Україні, яка має відносно невеликий досвід протидії корупції, небезпека її поширення та поглиблення посилюється станом війни, яку розв'язала проти неї російська федерація. Взаємний інтерес корупційного характеру влади і громадянина найчастіше виникає у випадках, коли влада: а) повинна *надати громадянинові певні послуги*, зокрема, дозвіл або довідку; б) зобов'язує громадянина *поділитися з нею своїми ресурсами*, приміром, стягуючи податки, інші передбачені законом обов'язкові платежі, або *накладаючи штрафи за правопорушення*. У першому з наведених вище випадків корупції сприяють: наявність широкої сфери державних послуг; незнання громадянами своїх прав та обов'язків чиновників; приховування чиновниками інформації про свої обов'язки та права громадян; складність і незрозумілість для пересічних громадян численних бюрократичних процедур; монополія відповідних державних відомств на надання послуг; структурні особливості деяких органів влади, при яких певне відомство має повноваження ухвалювати рішення та водночас надавати пов'язані з цими рішеннями послуги. У другому з наведених вище випадків корупції сприяють: відсутність зручних процедур реалізації громадянином своїх, приміром, податкових зобов'язань; неадекватність штрафів характеру правопорушення, що сприяє виникненню ситуації, коли вигідніше дати хабар, ніж сплатити штраф. Існуванню корупції також сприяє так званий *конфлікт інтересів*. Законодавець виокремлює два його різновиди: потенційний та реальний. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»: *потенційний* конфлікт інтересів – це наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що *може вплинути* на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень; *реальний* конфлікт інтересів – це суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що *впливає* на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.

Наслідками корупції є, зокрема, те, що вона: порушує механізми ринку, оскільки часто з прибутком опиняється не конкурентоздатний суб'єкт, а той, хто зміг отримати переваги за хабар; негативно впливає на економіку України, породжує зростання організованої злочинності і водночас є істотною перешкодою у боротьбі з такою злочинністю; призводить до відвернення коштів від цілей суспільного розвитку, зниження здатності влади вирішувати соціальні проблеми, зростання майнової нерівності; обумовлює несправедливий розподіл суспільних коштів на користь вузьких олігархічних груп – за рахунок найуразливіших прошарків населення; призводить до збільшення соціальної напруженості та політичної нестабільності; викликає те, що громадяни розчаровуються у цінностях демократії, зменшується їхня довіра до влади; дискредитує закон як провідний регулятор суспільних відносин, поширює правовий нігілізм; шкодить іміджу України, бо за даними авторитетної міжнародної неурядової організації Transparency International, яку називають «барометром світової корупції», наша країна знаходиться у групі держав з підвищеним корупційним ризиком. Через це, зокрема, зменшуються зарубіжні інвестиції в економіку України, уповільнюються темпи інтеграції нашої держави з Європейським Союзом.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ, ЯК ВИДУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Лисенко І.В., Лисенко А.М.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Штучний інтелект, як вид інноваційної діяльності, включає в себе створення систем, що можуть виконувати завдання, які традиційно вважаються виключно людськими. Це охоплює розумні програми, роботів, системи машинного навчання та багато іншого. Використання штучного інтелекту може призвести до значного покращення продуктивності, ефективності та інновацій в різних галузях, таких як медицина, автомобільна промисловість, фінанси тощо. Компанія GPTGO використовує штучний інтелект для покращення пошукових запитів та надання корисної інформації користувачам через комбінацію відповідей від ChatGPT. Штучний інтелект, як вид інноваційної діяльності, відноситься до розробки та впровадження передових технологій та алгоритмів, які дозволяють машинам імітувати людський інтелект і виконувати завдання, які зазвичай вимагають людських когнітивних функцій, таких як навчання, вирішення проблем та прийняття рішень.

Інновації у сфері штучного інтелекту мають потенціал для революційних змін у різних галузях і секторах, зокрема в охороні здоров'я, фінансах, транспорті тощо. Використовуючи технології штучного інтелекту, організації можуть автоматизувати процеси, підвищити ефективність, точність і створити нові можливості для зростання та розвитку.

Загалом, штучний інтелект слугує рушійною силою інновацій, трансформуючи те, як ми живемо, працюємо та взаємодіємо з технологіями. Оскільки штучний інтелект продовжує розвиватися і вдосконалюватися, для приватних осіб і компаній важливо залишатися в курсі подій і адаптуватися до мінливого технологічного ландшафту.

Усе більша автоматизація та використання штучного інтелекту в різних галузях життя вимагає відповідного правового регулювання. Штучний інтелект здатен приймати навіть складні рішення, що може викликати питання про відповідальність за їх наслідки. Україна поступово розробляє та впроваджує законодавство, що регулює використання штучного інтелекту. Зокрема, відбуваються обговорення щодо відповідальності за шкоду, яку може спричинити штучний інтелект, а також про захист особистих даних при його використанні. Важливо також враховувати етичні аспекти використання штучного інтелекту, адже він може впливати на багато сфер життя людей. Для забезпечення ефективного та безпечного використання штучного інтелекту необхідно постійно адаптувати законодавство до нових технологій та викликів, які вони приносять.

Штучний інтелект в сучасному світі стає все більш актуальною темою, що потребує правового регулювання. В Україні таке регулювання відсутнє, але це стає настільки важливим, що потребує уваги від законодавців. Важливо вирішити питання щодо власності даних, відповідальності за дії штучного інтелекту, захисту приватності користувачів. Також потрібно створити механізми надання скарг в разі недоліків у дії ШІ. Для цього необхідно розробити спеціальний законодавчий акт, який узгодить правове поле України та розвиток технологій у цій галузі.

Деякі з ключових правових проблем включають підзвітність і відповідальність за рішення ШІ, проблеми конфіденційності, пов'язані зі збором і використанням даних, потенційну дискримінацію в алгоритмах ШІ, права інтелектуальної власності на контент, створений ШІ, а також необхідність регулювання для забезпечення етичної розробки та впровадження ШІ.

Штучний інтелект (ШІ) революціонізує індустрію по всьому світу, але з цією інновацією пов’язана низка правових проблем. Деякі з ключових правових питань, пов'язаних зі штучним інтелектом, включають захист даних і конфіденційність, права

інтелектуальної власності, відповідальність за рішення, згенеровані штучним інтелектом, упередженість і дискримінацію в алгоритмах штучного інтелекту, а також відповідальність за дії штучного інтелекту.

Для ефективного функціонування системам ШІ часто потрібні величезні обсяги даних, що викликає занепокоєння щодо того, як ці дані збираються, зберігаються та використовуються. Забезпечення дотримання правил захисту даних, таких як GDPR в Європі, має вирішальне значення для запобігання порушенням конфіденційності та витоку даних.

Іншим важливим правовим питанням є питання прав інтелектуальної власності на контент, створений штучним інтелектом. З розвитком ШІ межа між творами, створеними людиною та ШІ, розмивається, що призводить до невизначеності щодо того, хто володіє правами на контент, створений ШІ. Потрібні чіткі закони і правила, щоб прояснити питання власності та захистити права авторів.

Відповідальність за рішення, прийняті штучним інтелектом, є ще однією нагальною правовою проблемою. Оскільки системи штучного інтелекту приймають автономні рішення в різних сферах, визначення того, хто несе відповідальність за результати цих рішень, може бути складним завданням. Створення системи відповідальності, яка покладає на розробників, користувачів і самі системи ШІ відповідальність за їхні дії, має важливе значення для забезпечення чесних і справедливих результатів. Штучний інтелект стає все більш поширеним у сучасному світі, що викликає численні правові питання та виклики. Деякі з ключових правових питань, пов'язаних зі штучним інтелектом, включають:

1. Відповідальність: визначення того, хто несе відповідальність, коли системи ШІ роблять помилки або завдають шкоди, може бути складним завданням. Чи повинні розробники, користувачі або сам ШІ нести відповідальність за будь-які збитки?

2. Конфіденційність і захист даних: для ефективного функціонування технології штучного інтелекту часто покладаються на величезні обсяги персональних даних. Забезпечення етичного використання цих даних і дотримання законів про захист даних є важливою проблемою.

3. Упередженість і дискримінація: системи штучного інтелекту можуть ненавмисно увічнювати і навіть посилювати існуючі в суспільстві упередження. Забезпечення справедливості та недискримінації при прийнятті рішень у сфері ШІ є важливим правовим питанням.

4. Інтелектуальна власність: питання, пов’язані з правом власності та захистом творінь і винаходів, створених за допомогою ШІ, все ще розвиваються. Питання патентування алгоритмів ШІ та авторських прав на створений ШІ контент є сферами правової невизначеності.

5. Регулювання: відсутній глобальний консенсус щодо того, як ефективно регулювати технології штучного інтелекту. Розробка всеосяжної нормативно-правової бази для подолання ризиків і викликів, пов'язаних зі штучним інтелектом, є нагальним правовим питанням.

Загалом, правовий ландшафт навколо штучного інтелекту є складним і постійно мінливим, що вимагає ретельного вивчення та проактивного регулювання для забезпечення відповідального розвитку та використання технологій штучного інтелекту в суспільстві.

Деякі з правових питань, пов'язаних зі штучним інтелектом у сучасному світі, включають занепокоєння щодо конфіденційності та безпеки даних, підзвітності та відповідальності за рішення, згенеровані штучним інтелектом, прав інтелектуальної власності, пов’язаних з творчими роботами, згенерованими штучним інтелектом, а також дискримінації та упередженості в алгоритмах штучного інтелекту.

Нормативно-правова база все ще розвивається, щоб не відставати від стрімкого розвитку технологій ШІ, і тривають дискусії щодо етичних наслідків застосування систем

ШІ в різних галузях, таких як охорона здоров'я, фінанси та правоохоронні органи. Законодавцям і політикам важливо враховувати ці правові питання, щоб забезпечити відповідальне та етичне використання ШІ.

Штучний інтелект безумовно має великі перспективи в сучасному світі. За допомогою ШІ можна вирішувати складні завдання в багатьох сферах, таких як медицина, наука, бізнес, інженерія та інші. Розвиток ШІ відкриває нові можливості для підвищення продуктивності та ефективності у різних галузях. Однак важливо також враховувати етичні та безпекові аспекти використання штучного інтелекту, щоб забезпечити його безпеку та відповідальне використання.

Штучний інтелект, або ШІ, став невід'ємною частиною нашого життя, застосовуючись у різних галузях, таких як охорона здоров'я, фінанси, транспорт тощо. Перспективи штучного інтелекту багатообіцяючі, адже він здатен докорінно змінити наш спосіб життя та роботи. Підприємства, які інвестують у розвиток та впровадження штучного інтелекту, можуть отримати конкурентні переваги, покращити якість своїх продуктів та послуг, оптимізувати виробництво та знизити витрати. Крім того, розробка ШІ сприяє створенню нових ринків та можливостей для інноваційного розвитку. Отже, штучний інтелект є важливим елементом інноваційної діяльності, який відкриває безліч можливостей для розвитку сучасного суспільства.

Однак, як і у випадку з будь-якою новою технологією, існують також законодавчі проблеми, які потребують вирішення. Такі питання, як конфіденційність даних, упередженість алгоритмів, витіснення робочих місць та етичні наслідки, є темами для обговорення, коли йдеться про регулювання ШІ. Для політиків важливо створювати закони і правила, які забезпечують баланс між інноваціями та підзвітністю у сфері ШІ. Вирішуючи ці законодавчі проблеми, ми можемо забезпечити, щоб штучний інтелект продовжував приносити користь суспільству, одночасно зменшуючи потенційні ризики.

ДИНАМІКА КОМУНІКАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ У СОЦІАЛЬНИХ НАУКАХ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Моісеєва Н.І.
Державний біотехнологічний університет;
ГО Українська асоціація суспільствознавців та педагогів
м. Харків, Україна

Історично розвиток моделей комунікації проходив декілька етапів, від лінійних моделей, як у Лассуелла, до неліційних підходів, як у трансляційній та ризоморфній моделях, що краще відображають складність сучасних інформаційних систем. Моделювання комунікаційних процесів стало критично важливим для ефективного управління інформаційними потоками в суспільстві, зокрема у сферах медіа, реклами, PR тощо.

Такий системний підхід до вивчення комунікації сприяє розумінню її ролі в соціальному контексті та відкриває перспективи для подальшого розвитку соціально-комунікаційного знання, що стає надзвичайно актуальним у контексті сучасного інформаційного суспільства.

Доповідь ствить за мету описання еволюції комунікативних моделей у соціальних науках, починаючи з ідеї комунікації як наукового об'єкта. Розвиток соціальних комунікаційних теорій відбувається через кілька етапів, зокрема через відокремлення комунікації як окремого об'єкта вивчення, моделювання її як процесу взаємодії між суб'єктами, і, зрештою, формування цілісної теорії соціальних комунікацій.

Виділяються різні наукові підходи та школи, що сприяли формуванню теорії соціальних комунікацій, наприклад, Чиказька школа (прагматизм), Віденський гурток (логічний позитивізм), Франкфуртська школа (неомарксизм), та Бірмінгемська школа (культурні дослідження). Кожна школа зробила свій внесок у розробку моделей

комунікації, звертаючи увагу на соціокультурні аспекти, філософські категорії, та лінгво-психологічний аналіз комунікації.

Порядок розвитку моделей комунікації показує поступову інтеграцію комунікаційних процесів у соціальні сфери, зокрема в умовах становлення масового та інформаційного суспільства. Зокрема, модель Лассуелла (1948) є однією з базових лінійних моделей, що розглядає комунікацію через п’ять питань: хто повідомляє, що, через який канал, кому та з яким ефектом. Додані елементи, такі як зворотний зв'язок, дозволили розширити та удосконалити ці моделі, зробивши їх більш адаптованими до реальних умов комунікаційної взаємодії.

Сьогодні комунікативні моделі охоплюють нелінійні підходи (наприклад, ризоморфні моделі), що відображають складність та різноманіття соціальних зв’язків в електронному просторі.

Перехід від лінійних до нелінійних моделей (таких як моделі Флюєра та ризоморфна модель) став основою для врахування динаміки інформаційного суспільства. Важливим науковим проривом став концепт Н. Лумана, який розглядав комунікацію як основоположний елемент соціальної системи, що впливає на всі її підсистеми. Внесок таких дослідників, як Луман, підтверджує важливість комунікації як елемента соціальної системи, підкреслюючи її роль у функціонуванні та розвитку суспільства загалом. Інтеграція різних комунікаційних структур та моделей забезпечує більш глибоке розуміння соціальних взаємодій та їхнього впливу на суспільну свідомість.

Сучасні дослідження прагнуть науково пояснити феномен комунікації через прикладні дослідження, що базуються на теоретичному аналізі та узагальненні явищ, фіксованих у вербальному каналі.

Можна виділити наступні моделі соціальної комунікації, зокрема:

1. Соціологічні моделі:

- Двоступенева модель комунікації.
- Модель «спіраль мовчання».
- Дифузна модель.
- Модель брамника.
- Модель «структура новини».

2. Семіотичні моделі:

- Моделі, що використовують візуальні та вербальні знаки (моделі Р. Якобсона, Ю. Лотмана, У. Еко, Р. Барта).

3. Психологічні моделі:

- Моделі З. Фрейда, К. Юнга, Ж. Лакана, нейролінгвістичного програмування та групової психотерапії.

4. Інші типи моделей:

- Пропагандистські моделі.
- Іміджеві моделі.
- Інтернет-моделі.

Загалом, моделювання комунікацій стає важливим інструментом для аналізу та покращення комунікаційних процесів у різних сферах діяльності, враховуючи різноманітність підходів та методологій. Важливим фактором є адаптація комунікаційних моделей до умов сучасного інформаційного суспільства, яке характеризується швидким розвитком нових інформаційно-комунікаційних та політико-психологічних технологій. Основна увага приділяється тому, як ці моделі можуть бути використані для оцінки психологічних впливів на суспільну свідомість, а також для аналізу результатів цих впливів.

Нелінійні комунікаційні моделі, що виникають внаслідок впливу новітніх технологій, зокрема мультимедіа, краще відображають складність соціальних зв’язків в електронному просторі. Так, Н. Луман акцентує увагу на тому, що комунікація є ключовим елементом соціальної системи, яка впливає на її формування, функціонування

та розвиток. Це дозволяє розширити розуміння комунікаційного процесу до рівня всього суспільства та його підсистем. Еволюція соціальних комунікацій залежить від різноманітності комунікаційних структур і наявності єдиної комунікаційної системи. Це підкреслює потребу в інтеграції теоретичних основ і результатів спостережень у розвитку комунікаційної взаємодії як важливої частини соціуму, що має значний вплив на його стан та свідомість людей.

Аналіз різних моделей комунікації від гіпотез до теоретичних концепцій дозволяє виявити закономірності, які враховують як диверсифікацію комунікаційної діяльності, так і її теоретичні зразки. Соціальні комунікації еволюціонують у просторі соціальної взаємодії, при цьому впливають на структуру комунікацій, засоби та загальну комунікаційну систему. Це свідчить про потребу інтегрувати теоретичні положення та результати спостережень для кращого розуміння розвитку комунікаційної взаємодії як частини соціуму. Ця взаємодія має значний вплив на соціальний стан і свідомість людей, що робить її важливою для аналізу і практичної реалізації у різних сферах. Таким чином, модельний підхід не лише збагачує теоретичну базу, але й відкриває нові можливості для практичного застосування у соціальних комунікаціях.

ДОТРИМАННЯ І ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ – ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ

Перевалова Л.В., Гаряєва Г.М.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Відповідно до Конституції України (ст. 5) український народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом державної влади в Україні. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст.3 Конституції України).

Конституція України встановлює міру взаємної свободи та відповідальності держави та особистості, визначає межи державного втручання у сферу життєдіяльності особи.

У демократичній державі закон є обов'язковим не тільки для підвладних, але й для самої держави в особі її законодавчих, виконавчих, судових органів та їх посадових осіб. Односторонні зобов'язання, які у минулому покладалися державою на громадян, в умовах правової держави та розподілу влади трансформуються не тільки у взаємні обов'язки, але й у права. Громадяни є не тільки зобов'язаною стороною, але й мають права, яким відповідають відповідні обов'язки держави, її органів і посадових осіб. Конституція, яка закріплює права людини і громадянина, встановлює обов'язки держави по їх забезпеченню.

Державна влада обмежена певними межами у сфері прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до Конституції права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст.22 Конституції України).

Конституція України у ІІ розділі закріплює громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні права і свободи людини і громадянина. Однак Конституція встановлює й обов'язки держави, які мають не тільки загальні установки, але й юридичні приписи, а саме: піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за межами держави (ст.25), громадянин може бути заарештований або триматися під вартою тільки за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (ст.29), забороняється використання примусової праці (ст.43), ніхто не може бути примусово позбавлений житла (ст.47), доступність і безоплатність

дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах (ст.53) та інші.

Особливе значення має правильне поєднання та взаємодія норм Конституції та законів різних галузей права. Практично кожній статті Конституції, яка встановлює права і свободи людини і громадянина, має відповідати закон, що конкретизує ці права і свободи.

Так, право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку людина обирає або на яку вільно погоджується (ст.43 Конституції України) знаходить свій подальший розвиток і конкретизацію у Кодексі законів про працю, Законах України «Про зайнятість населення», «Про відпустку», «Про оплату праці» та інших.

Ще одним прикладом є право кожного на освіту, доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, яке гарантується статтею 53 Основного Закону, конкретизується Законами «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про вищу освіту», тощо.

Отже, кожна свобода, кожне право, що встановлюється і гарантується Конституцією, знаходить своє закріплення та конкретизацію у нормах галузевого законодавства. Мова йде про визначення змісту відповідних прав особистості, о формах і засобах їх здійснення, суб'єктах, юридичної відповідальності, порядку фінансування та інше.

Таким чином встановлюється обсяг обов'язків держави у різних сферах суспільного та індивідуального життя, здійснюється їх персоніфікація стосовно до компетенції відповідних державних органів та їх посадових осіб. Норми Конституції – це норми прямої дії, що надає можливість громадянам на їх підставі одержати надійний судовий захист.

Правильне відображення обов'язків держави у законах та інших нормативно-правових актах, які приймаються на підставі Конституції та у відповідності до неї, їх конкретизація у різних галузевих нормах буде сприяти більш точному регулюванню усіх сторін суспільних відносин, посиленню дії права, підвищенню його ефективності, формуванню умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток кожної людини.

В зв'язку з цим значно збільшується значення Конституційного Суду України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції. Відповідно Конституції до повноважень Конституційного суду належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради АРК; 2) офіційне тлумачення Конституції України; 3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України (ст. 159).

Питання, передбачені п.п. 1, 2 ч.1 ст.159, розглядаються за конституційними поданнями: Президента України; щонайменше сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», 2016 року у Конституцію була внесена стаття 151^{-1}, відповідно до якої Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано. Таким чином, до складу суб'єктів, що мають право звернення до Конституційного Суду України, додані громадяни.

Від Конституційного Суду залежить адекватне Конституції тлумачення принципу соціальної правової держави, його конкретного змісту в політичній сфері, в сфері охорони праці та здоров'я громадян, забезпечення державної підтримки сім'ї, материнства,

батьківства і дитинства, військовослужбовців і членів їх сімей, інвалідів, людей похилого віку, розвиток соціальних послуг, гарантування соціального захисту, тощо.

Отже, захист прав і свобод людини і громадянина є одним з основних обов'язків держави, але в певних умовах можуть встановлюватися окремі обмеження цих прав і свобод. Стаття 64 Конституції України встановлює, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Широкомасштабна російська агресія викликала необхідність введення в країні воєнного стану. 24 лютого 2022 року Указом Президента України «Про введення воєнного стану» був введений воєнний стан строком на 30 діб. Однак строк дії воєнного стану постійно продовжується, що пов'язано з тривалістю російської агресії.

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст.1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Відповідно до ч. 3 Указу Президента «Про введення воєнного стану» на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а саме: недоторканність житла; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; невтручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України; свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; право на працю; право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; право на освіту. Ці права можуть бути обмежені у період дії воєнного стану, але тільки в тій мірі, в якій це необхідно для забезпечення оборони країни і безпеки держави, і в тих межах, яких вимагає стан країни, яка чиніть опір агресору. Однак, прийняті обмеження повинні враховувати міжнародно-правові норми в сфері прав і свобод людини та не можуть спричиняти будь-яку дискримінацію окремих осіб чи груп населення за ознакою статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового положення, місця проживання, відношення до релігії, переконань, приналежності до громадських об'єднань, а також за іншими ознаками.

Закріплення переліку прав, які не можуть бути обмежені навіть у час дії воєнного стану, є конституційною гарантією прав людини і громадянина. Так, дія воєнного чи надзвичайного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод, прийнятому в Міжнародному пакті про громадянські й політичні права й у Законах України. А будь-які спроби використати введення воєнного або надзвичайного стану для захоплення влади чи зловживання нею тягнуть за собою визначену законом відповідальність.

Слід відмітити, що ці обмеження мають строковий характер та після відміни воєнного стану обмеження конституційних прав і свобод будуть скасовані.

Конституція України (ч.2 ст.64) встановлює вичерпний перелік прав і свобод людини та громадянина, які не можуть бути обмежені під час дії воєнного стану. Це, зокрема: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати свої права і обов'язки; гарантія, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; не можливість бути двічі притягненому до юридичної 5 відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Таким чином, права людини в умовах війни є невід'ємною та ключовою цінністю сучасного суспільства. Вони повинні бути захищені й гарантовані, як на рівні норм Конституції, так і на рівні інших нормативно-правових актів. Слід розуміти, що незважаючи на російську агресію, права людини підлягають виключній охороні. Основний Закон визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст.3). Під час воєнного стану пріоритетність дотримання прав людини є не тільки ознакою високого рівня демократії та розвиненості суспільства, але й показником визнання особи як найвищої соціальної цінності та національного пріоритету.

АКСІОСФЕРА ЯК ПІДҐРУНТТЯ ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ

Руденко О. М., Проценко О. П.
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Аксіосфера охоплює ціннісні основи суспільного життя, впливаючи на всі сфери людської діяльності, включаючи етику, політику та соціальні структури. Вона допомагає філософам аналізувати і осмислювати основні цінності, які керують людською поведінкою та суспільними відносинами. Аксіосфера це система ціннісних орієнтацій, які пронизують суспільне життя і впливають на його соціальні та політичні структури [1].

Цінності, що входять до аксіосфери, відіграють подвійну роль. Вони не тільки формують основи індивідуальної поведінки, але й впливають на структурні політичні процеси. Аксіосфера визначає рамки суспільного дискурсу, орієнтує політичні рішення та взаємодії між громадянами, формуючи тим самим основу для політичної культури і системи соціальних відносин.

Ми погоджуємось з Т. Костюк про те, що «одним із найбільш суттєвих аспектів аксіосфери є її роль як простору культурної взаємодії, де формуються і підтримуються загальні моральні стандарти. У межах цього простору суспільство визначає, які цінності є важливими для його сталого розвитку. В цьому сенсі аксіосфера не є статичним утворенням: вона постійно еволюціонує під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, таких як культурні зрушення, глобалізація або технологічні зміни» [2].

Звісно, що у суспільствах з високим рівнем демократичної культури аксіосфера базується на таких цінностях, як повага до індивідуальних свобод, толерантність, рівність можливостей і соціальна справедливість. Ці цінності є критично важливими для підтримки демократії участі, оскільки вони формують моральну основу для участі громадян у політичному процесі. Громадяни, які діють у такому культурному середовищі, не тільки мають право брати участь у політичному житті, але й відчувають моральний обов'язок робити це.

Як зазначає французький філософ П. Рікер, аксіосфера створює умови для моральної ідентичності індивіда, яка включає етичні зобов'язання перед іншими членами суспільства. Ці зобов'язання стимулюють активну участь у справах громади, оскільки відчуття спільної мети і спільного блага стає важливою складовою особистої ідентичності [3]. Отже, аксіосфера як морально-культурний простір формує основи для партисипаторної демократії, де громадяни не тільки мають права, але й активно взаємодіють одне з одним для досягнення спільних цілей.

Політична легітимність у демократичному суспільстві значною мірою залежить від аксіосфери. Легітимність політичних інституцій визначається тим, наскільки вони відповідають цінностям, що домінують у суспільстві. Якщо політичні рішення або процеси суперечать основним моральним і культурним цінностям громадян, вони сприймаються як нелегітимні, що може призвести до кризи довіри до влади та інституцій. Таким чином, аксіосфера забезпечує моральну легітимність демократичного управління, що є важливою передумовою для стабільної демократії участі.

Цінності, такі як прозорість, підзвітність і справедливість, є критично важливими для політичної легітимності в межах демократії участі. Без прозорості неможлива справжня участь, оскільки громадяни не матимуть доступу до необхідної інформації для прийняття рішень. Підзвітність забезпечує відповідальність влади перед громадянами, а справедливість гарантує, що інтереси всіх членів суспільства будуть враховані в процесі ухвалення рішень.

З цієї точки зору аксіосфера виконує функцію своєрідного «ціннісного арбітра», який визначає моральні межі політичних процесів. Якщо аксіосфера підтримує цінності, які сприяють активній участі громадян у політичному житті, демократія стає більш стійкою і гнучкою. Проте, якщо домінуючі цінності аксіосфери суперечать демократичним принципам, це може призвести до виникнення авторитарних тенденцій або до зниження участі громадян у політичному процесі.

Ще одним викликом для сучасної аксіосфери є проблема культурної фрагментації, що виникає в умовах глобалізації та швидких соціальних змін. У сучасних суспільствах дедалі частіше зростає різноманітність ціннісних орієнтацій, що може ускладнювати консолідацію аксіосфери навколо спільних етичних стандартів. Наприклад, у багатьох сучасних демократичних суспільствах відбувається посилення поляризації та зростання ідеологічних розбіжностей між різними групами населення, що ускладнює пошук спільних цінностей.

А отже, культурна фрагментація може негативно вплинути на демократію участі, оскільки вона ускладнює формування спільного бачення суспільного блага. Звичайно, що якщо різні групи суспільства дотримуються різних і несумісних цінностей, це може спричинити конфлікти і перешкоджати досягненню консенсусу в політичному житті. Як зазначає Ю. Габермас, для того щоб «демократія функціонувала в умовах культурного плюралізму, необхідно створювати механізми комунікативної раціональності, які дозволяють різним групам вести діалог на основі взаємної поваги та визнання» [4].

Тобто, у таких умовах аксіосфера повинна забезпечувати можливість для інклюзивного діалогу та взаємодії між різними групами. Для цього необхідно створювати простори комунікації, де різні ціннісні системи можуть бути інтегровані в єдиний суспільний дискурс, зберігаючи при цьому різноманітність думок. Це особливо важливо в умовах сучасних демократій, де культурна різноманітність є не лише фактом, але й

викликом для соціальної інтеграції.

Аксіосфера включає кілька основних соціокультурних складових складових, що формують систему суспільних орієнтирів і норм. Однією з ключових її частин є моральна складова, яка включає уявлення про добро і зло, про справедливість, відповідальність співчуття взаєморозуміннм, солідарність. Вона визначає, як люди повинні взаємодіяти між собою та з суспільством, впливаючи на формування морально-політичних рішень. Моральні цінності регулюють людські емоційні реакції на події та дії інших людей, забезпечуючи зв'язок між індивідуальними переконаннями та колективними нормами.

Індивідуальний рівень розвитку людини є визначальною категорією її здатності брати участь у політичних процесах, формувати власну позицію та усвідомлювати відповідальність за свої дії. Аксіосфера безпосередньо регулює цю взаємодію, впливаючи на формування ціннісних орієнтирів, які допомагають людині зрозуміти свої права та обов'язки в рамках демократії участі. Вона визначає проблематику, пов'язану з рівністю всіх соціальних груп у процес прийняття політичних рішень. Таким чином, аксіосфера сприяє досягненню колективних цілей та реалізації індивідуальних прав через гармонізацію особистих і суспільних інтересів.

У контексті демократії участі аксіосфера є ключовим концептом, оскільки вона визначає, які цінності підтримуються в суспільстві і яким чином вони сприяють або стримують розвиток демократичних практик. Ми погоджуємось з тим, що «осмислення аксіосфери вимагає аналізу її функцій як культурного та морального простору, який підтримує або обмежує демократичне врядування» [1].

Демократія участі розглядається як модель демократичного врядування, в якій громадяни не просто вибирають своїх представників, але активно залучаються до процесів ухвалення рішень, що стосуються їхньої спільноти. Такий підхід до демократії орієнтований на більш рівноправну, справедливу і відповідальну систему управління, що базується на активному громадянському залученні. У цьому контексті аксіосфера виступає як система ціннісних орієнтацій, що формує мотивацію участі та визначає межі й напрямки демократичних практик.

На нашу думку, з точки зору філософії, питання про співвідношення демократії участі та аксіосфери вимагає розуміння етичних і моральних основ, які є підґрунтям для активного залучення громадян у політичне життя.

Очевидним є те, що базовим компонентом демократії участі є визнання цінності кожної окремої особи як суб'єкта політичного процесу. Це означає, що кожен громадянин не тільки має формальне право голосу, але й володіє моральним правом активно впливати на процеси ухвалення рішень, що стосуються суспільного блага. Така модель врядування пропонує перехід від традиційної ліберальної демократії, яка переважно обмежується вибором представників, до більш інтегрованого підходу, що передбачає безпосередню участь громадян у різних етапах політичного процесу.

Етичні передумови демократії участі розкриваються через три основні принципи: автономність, рівність та солідарність. Ці принципи є основними філософськими положеннями, що формують інтелектуальне підґрунтя демократії участі.

Автономність є етичним принципом, що визначає суб'єктність індивіда у партисипаторній демократії. Класична філософська традиція розуміє автономність як здатність особи діяти відповідно до власних переконань і цінностей, без зовнішнього примусу. Цю ідею чітко сформулював І. Кант у своїй моральній філософії. Він розглядав автономію як основу морального законодавства, наголошуючи, що людина повинна діяти відповідно до принципів, які вона визнає загальними для всіх раціональних істот [5].

У контексті демократії участі, автономія означає, що кожен громадянин має право брати активну участь у формуванні політичної волі. Це передбачає не лише можливість висловлювати свою думку, але й участь у реальних процесах ухвалення рішень. Громадяни є не просто об'єктами політичного управління, а суб'єктами, які мають моральне право впливати на колективні рішення, що стосуються їхнього життя. Отже,

демократія участі будується на переконанні, що кожен індивід здатен вільно формулювати і виражати свої цінності та інтереси.

Другим етичним принципом демократії участі є рівність. У класичних моделях ліберальної демократії рівність переважно зводиться до рівності формальних прав - кожен громадянин має один голос, і всі голоси мають однакову вагу. Однак, на нашу думку, демократія участі розширює це розуміння рівності, підкреслюючи необхідність рівного доступу до інформації, до можливостей брати участь у дискусіях та до впливу на процеси ухвалення рішень.

Це підходить до концепції «рівності в можливостях», яка є важливою складовою демократичної справедливості. Такі філософи як Дж. Ролз, розробляли концепцію справедливості, що виходить за межі формальної рівності та враховує різні суспільні умови, які можуть заважати індивіду брати участь на рівних умовах [6]. А отже, участь у політичних процесах не повинна обмежуватися тими, хто має економічні ресурси чи соціальний вплив, а має бути доступною для всіх, незалежно від їхнього соціально-економічного статусу.

Третім важливим етичним принципом демократії участі є солідарність. Солідарність у цьому контексті можна розуміти як відчуття спільної відповідальності за долю суспільства та взаємної підтримки між громадянами. Філософи комунітаристського спрямування, такі як М. Сендл, підкреслюють, що демократія потребує не тільки автономних індивідів, але й громадян, які розглядають себе частиною спільноти з відповідними обов’язками перед нею [7].

Участь у демократичному процесі вимагає від громадян готовності співпрацювати для досягнення спільних цілей. Цей принцип втілюється в різних формах партисипаторної демократії, зокрема в моделях прямих ініціатив або місцевих рад, де громадяни працюють разом для вирішення питань, що стосуються їхньої спільноти. У свою чергу Ч. Тейлор зазначає, що сучасні демократичні суспільства потребують моральних засад, що виходять за рамки суто раціонального підходу до політичної участі [8]. Тобто, ми погоджуємось, що солідарність, заснована на спільних цінностях, допомагає громадянам об’єднуватися, навіть коли їхні інтереси можуть не завжди збігатися. Така солідарність створює умови для більш стійкого суспільного договору, який підтримує демократичну систему.

Підсумовуючи наголосимо на тому, що участь громадян у політичних процесах вимагає не лише формальної рівності чи доступу до інформації, але й ґрунтується на здатності індивідів до раціональної дії (автономії), рівному впливу на колективні рішення (рівність) та готовності співпрацювати на благо спільноти (солідарність). Вони разом створюють основи для формування партисипаторної демократії, яка прагне до глибшого залучення громадян у процеси управління, ніж це можливо в традиційній представницькій демократії.

У свою чергу аксіосфера є ключовим елементом демократичної системи, оскільки вона забезпечує морально-ціннісні основи для участі громадян в управлінні державними справами.

Література:

1. STOLOVICH, Leonid. On the Concept of “Axiosphere”. URL: https://www.bu.edu/wcp/Papers/Valu/ValuStol.htm (дата звернення: 13.10.2024 р.).

2. Костюк Т. Аксіосфера духовної ідентифікації особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культурологія.* 2014. Вип. 14(1). С. 13-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2014_14(1)__4 (дата звернення: 13.10.2024 р.).

3. Ricoeur, Paul (1992). Oneself as Another. University of Chicago Press. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Oneself_as_Another/u1uNDWoXFG8C?hl=ru&gbpv=1&dq=Ricoeur,+Paul+(1992).+Oneself+as+Another.+University+of+Chicago+Press.&printsec

=frontcover (дата звернення: 16.10.2024 р.).

4. Хабермас, Юрген. КОМУНІКАТИВНА ДІЯ І ДИСКУРС - дві форми повсякденної комунікації. URL: http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Habermas.html (дата звернення: 15.10.2024 р.).

5. Панченко О.О. Кантівські погляди на право та мораль як складові верховенства права. *Аналітично-порівняльне законодавство.* № 2. 2023. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282710/276905 (дата звернення: 12.10.2024 р.).

6. RAWLS, John. A Theory of Justice: Original Edition. *Harvard University Press, 1971*. *JSTOR*. URL: https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9z6v (дата звернення: 14.10.2024 р.).

7. SAGOFF, Mark. Review of *The Limits of Justice*, by Michael J. Sandel. *The Yale Law Journal* 92, no. 6 (1983): 1065–81. URL: https://doi.org/10.2307/796284 (дата звернення: 14.10.2024 р.).

8. TAYLOR, Charles (2014). 59. Sources of the Self: The Making of the Modern Identity. In Bernard Williams (ed.), *Essays and Reviews: 1959-2002*. Princeton: Princeton University Press. pp. 301-311. URL: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781400848393-060/html (дата звернення: 12.10.2024 р.).

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE EUROPEAN UNION

Tkachov M. M., Bielobrova A. O.
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute",
Kharkiv, Ukraine

Respect for and protection of human rights is one of the guiding principles of the European Union in accordance with the goals and principles enshrined in its founding treaties. Any European country that adheres to the principles of freedom, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms, as well as the rule of law, may apply for membership in the EU, as stipulated by Articles 6 and 49 of the Treaty on European Union [1].

Since its inception, the European Union has aimed to protect and strengthen human rights as a fundamental principle of its operation. The EU's commitment to human rights is clearly outlined in several legal acts and international treaties that define the legal framework for both member states and their citizens. One of the key documents governing human rights in the EU is the Charter of Fundamental Rights of the European Union [2]. The Charter was adopted in 2000 and gained legal force with the entry into force of the Lisbon Treaty in 2009. This document enshrines fundamental human rights such as the right to dignity, freedom, equality, solidarity, as well as civil and political rights. According to the Charter, all EU citizens and residents have the right to the protection of their fundamental rights, regardless of gender, ethnic origin, religion, or other characteristics.

In addition to internal EU documents, the European Convention on Human Rights, adopted by the Council of Europe in 1950, plays a crucial role in ensuring human rights on the European continent. Although this convention is not part of the EU legal system, all its member states are obligated to comply with its provisions as they are simultaneously members of the Council of Europe. The European Convention guarantees basic human rights, including the right to a fair trial, freedom of expression, and the prohibition of torture and discrimination. To ensure compliance with the convention, the European Court of Human Rights addresses complaints from individuals regarding violations of their rights by member states.

In the context of protecting human rights within the EU, its institutions, notably the European Commission and the European Parliament, play a significant role. The European Commission regularly assesses human rights compliance in member states and initiates new legislative acts to enhance the legal protection of citizens. Equally important is the contribution of the European Parliament’s Subcommittee on Human Rights, which focuses on discussing

global and regional human rights issues and monitors the EU's compliance with international obligations in this field.

Along with legislative initiatives, the European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) is an important tool for protecting human rights in the EU. This independent body, established in 2007, monitors, analyzes, and provides recommendations on human rights compliance in the EU. FRA examines issues such as combating discrimination, protecting refugee rights, migrant rights, gender equality, and digital rights. The agency provides scientifically grounded data to member states to improve human rights policies and raises awareness among citizens about their rights.

A key focus of EU policy is combating discrimination and ensuring equal opportunities for all citizens. The EU actively works to eliminate discrimination based on gender, race, religion, sexual orientation, and other characteristics. Important legislative acts in this area include the Racial Equality Directive (2000), which prohibits racial discrimination in employment, education, access to goods and services, and the Gender Equality Directive (2006), which governs equality between men and women in the labor market and public life.

A separate aspect of human rights protection in the EU concerns the digital sphere and data protection. In response to the rapid development of information technologies and the growing threats to data privacy, the General Data Protection Regulation (GDPR) was adopted in 2018. This comprehensive regulation governs the processing and protection of personal data of EU citizens. GDPR grants individuals the right to control their data and holds companies and organizations accountable for its use [3].

The interaction between Ukraine and the European Union in the field of human rights became especially important in the context of the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU in 2014. This document not only provides for economic and political cooperation but also sets common standards in the fields of democracy, the rule of law, and human rights. The agreement has pushed Ukraine towards harmonizing its human rights legislation in line with EU standards, which is a significant step toward potential EU membership.

Human rights also play a key role in the cooperation between the EU and Ukraine amid Russian aggression. The EU actively supports Ukraine in its fight for independence and territorial integrity, as well as in defending human rights in occupied territories. The European Union advocates for an international investigation into human rights violations committed during the conflict and provides Ukraine with substantial humanitarian, political, and financial assistance to ensure human rights protection.

Ukraine has also received significant support from the European Court of Human Rights, to which Ukrainian citizens and the government appeal regarding violations of their rights by the Russian Federation. This further emphasizes the critical role of the ECHR in protecting human rights not only within the EU but across the wider European continent.

European standards, particularly regarding freedom of speech, anti-corruption efforts, the protection of minority rights, and ensuring judicial independence, serve as guiding principles for reforms in Ukraine. This contributes to the gradual improvement of human rights standards in the country, which is a vital element of Ukraine's democratic development and its aspirations for European integration.

On the international stage, the EU actively promotes human rights standards. A key tool is the policy of conditionality, whereby financial assistance or the conclusion of trade agreements with third countries often depends on their adherence to human rights. Additionally, the EU regularly conducts human rights dialogues with third countries, during which these issues are discussed [4].

Thus, over the past 60 years, the European Union has made significant progress in developing its own human rights protection system: from completely rejecting the idea that human rights protection could take precedence over EU law, to developing its own human rights catalog, embodied in the Charter of Fundamental Rights. Moreover, the entry into force of the

Lisbon Treaty provided a legal basis for the EU's accession to the European Convention on Human Rights.

All of this raises the question for Ukraine about the need to improve its own human rights protection system, as, according to the EU accession criteria, only a state with a corresponding level of respect for human rights and fundamental freedoms can become a full member of the European Union.

References:

1. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (2010/C 83/01): textbook / compiled by B.V. Babina. O.: Fenix, 2012. 294 p.
2. Charter of Fundamental Rights of the European Union // European Law. - 2013. - No. 1-2. - Pp. 294-304. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25
3. Maryniv I.I., Mokhonchuk P.S. Protection of human rights in the European Union / I.I. Maryniv, P.S. Mokhonchuk // Law and Innovative Society. – 2019. – No. 1(12). – Pp. 67-72.
4. Vienna Convention on the Law of Treaties // International Law in Documents / Edited by Dr. Juris, Prof. M.V. Buromensky. – Kh.: Publishing House of the National University of Internal Affairs, 2003. – pp. 23–36.

КОНЦЕПЦІЯ СПРАВЕДЛИВОЇ ВІЙНИ

Требін М.П.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, Україна

Війна є тим соціальним явищем, яке властиве людському суспільству на всіх етапах його історичного розвитку. Тому не випадково, що вона стала предметом філософських роздумів [1, с. 16-55], починаючи з самого раннього етапу розвитку філософської думки. Одним з перших античних філософів, які міркували про війну, був Геракліт Ефеський, для якого війна – космічний закон, вона онтологічно властива світобудові, оскільки в основі всього існуючого лежить боротьба протилежностей. Війна, за Гераклітом, «батько всього і всього цар», вона все і всіх розставляє по місцях, всім віддає по заслугам, реалізує принцип справедливості та істини. Тому вже в Античності війна виступає предметом етичної рефлексії. У творах Платона та Арістотеля були поставлені питання, що стали парадигмою моральної оцінки війни: у яких випадках війна вважається морально виправданою і необхідною? що означає справедливість на війні? як повинно діяти на полі бою?

Платон і Арістотель розрізняють війну (πόλεμος) і розбрат (στάσις). Слово πόλεμος використовується для позначення боротьби еллінів та варварів. Війна з варварами завжди виправдана; більше того, в ній реалізується природна справедливість, оскільки вона дозволяє полонити та поневолити «тих людей, які, будучи від природи призначеними до підпорядкування, не бажають підкорятися» [2, с. 389]. Через поняття розбрату чи чвари описуються конфлікти між грецькими полісами. Вони порівнюються з хворобою, яка вразила Елладу. Позбутися цієї хвороби неможливо і навіть небезпечно - знижені відсутністю війни поліси слабшають і втрачають незалежність, - але слід зробити боротьбу греків між собою менш жорстокою, тобто підкорити її певним нормам. Так у європейську філософію входить ідея морального обмеження війни.

На наступному етапі її концептуалізації, у Стародавньому Римі, дискусія про війну буде поміщена в юридичний контекст. Твори Марка Тулія Цицерона добре демонструють, як норми цивільного права, наприклад теорія договірних відносин, переносилися на сферу війни, що являла собою не що інше, як рішення правових колізій. Сторона, чиє право виявилося обмеженим, може звернутися до військового насильства задля відновлення

цього права. Справедливими причинами війни Цицерон називає повернення власності, відшкодування моральних збитків, підтримання слави держави, встановлення панування, війну на знищення проти народу, сусідство з яким неможливе, і допомога союзникам. Але до війни слід звертатися в останню чергу, вона завжди гірше, ніж переговори. Саму ж війну треба вести стримано, відмовившись від надмірного насильства, а після перемоги треба зберігати життя тим, хто під час війни не був ні жорстоким, ні лютим.

Амвросій Медіоланський та Аврелій Августин створили християнську доктрину справедливої війни (bellum justum), яка пояснювала, коли і з яких причин християни можуть звертатися до військової сили і як слід її застосовувати. Міланський єпископ запроваджує ідею війни, санкціоновану Богом. Прикладом для нього служив цар Давид, який не починав війни інакше, як після отримання поради від Господа. Саме така війна, що ведеться з благословення Бога та буквально керована ним, прийнятна для християн. Насильство не засуджується, коли воно стає засобом служіння іншим, способом забезпечення життя політичного співтовариства, до якого належать християни [3, p. 16]. На війні, проте, не все дозволено: «слуга Господа» отримує вінець тільки у разі, якщо він бореться законно. Військова прагматика має співвідноситися з християнською мораллю. Милосердя, лагідність і поміркованість не менш важливі, ніж хоробрість.

Учень Амвросія єпископ Гіппонський, Аврелій Августин, відіграв найважливішу роль у формуванні християнського вчення про війну. Він стверджував, що на землі, де панують гріх та несправедливість, мир у принципі неможливий. Мир можливий тільки в Граді Божому, де правлять благодать і умиротворення, і попадуть у цей Град лише святі люди. Насильство незмінно буде супутником земного життя, проте за його допомогою можна боротися з гріхами; війна може стати засобом відплати за гріх. Августин та інші християнські автори сприймають справедливу війну як справу, безпосередньо доручену їм Богом. На думку Августина, війна санкціонується Богом і в першу чергу є помстою за гріхи. Важливо не тільки відновити справедливість, а й покарати, а надалі виправити грішника. Війна-покарання (bellum punitivum) на довгий час стає головною парадигмою осмислення цього явища.

Війну слід розглядати як один з духовних обов'язків правителів, а її учасники йдуть на жертовне мучеництво, причому не тільки заради себе, а й заради свого ворога, через боротьбу приводячи його до порятунку. Серед безпосередніх справедливих причин війни (causa justa) Августин виділяє покарання грішників, повернення захопленої власності та самооборону. Августин називає війну крайнім засобом, до якого звертаються, коли всі інші, мирні способи вирішення конфлікту вичерпані та не залишається іншого вибору, крім як застосувати силу. Слідом за Амвросієм він стверджує, що милосердя визначає спосіб поведінки на війні. Християнським воїнам слід діяти без любові до насильства, мстивої жорстокості, неприборканої і непримиренної ворожості, несамовитої ненависті, спраги влади.

Тома Аквінський систематизував і доповнив августинівське вчення про війну. Виправдовуючи її обґрунтованість, він вводить метафору лікарської операції з відсікання будь-якого органу - ця дія є необхідним злом, що сприяє оздоровленню всього організму. У рівній мірі справедлива війна також оздоровлює суспільний організм. Іншими словами, вона постає як засіб забезпечення загального блага. До принципу правої справи (наявність причини для війни) додається чітко артикульований принцип легітимної влади, або «повноваження правителя» (auctoritas principis). По-справжньому оригінальним стало вчення Аквіната про добрі наміри. Він виправдовує військове насильство за умови, що воно служить покаранню грішників, боротьбі з тиранією, самозахисту та боротьбі з єретиками та відступниками. Цими причинами обмежуються і дозволені цілі війни, інакше трапляється так, що війна оголошується законною владою і з справедливої причини, але, проте, є несправедливою через злий намір. Іншими словами, забороняється відступати від початкової благої мети ведення війни. Для Томи значуще, що справедливий воїн-миротворець і залишається ним, навіть коли починається війна. Миротворчість у

даному випадку пов’язана з очищенням несправедливого противника від гріха - ураження виявляється благом для грішника [4].

Новим етапом розвитку християнської доктрини справедливої війни стала концепція, запропонована в лекціях та трактатах докторів Саламанкської школи Франсіско де Віторії, Луїса Моліни, Франсіско Суареса. Перший з них доказує, що єдиною обґрунтованою причиною війни може бути лише серйозне обмеження права, тобто правопорушення чи несправедливість (iniuria). Це вже правовий підхід до війни. Віторія спирається на вчення про право народів (jus gentium), що дозволяє йому універсалізувати свої висновки. Серед дій, що порушують право народів, він особливо виділяє агресивний напад. Також законним приводом для війни він називає обмеження свобод пересування, спілкування, комерції, проповіді та поширення християнської віри, порушення закону гостинності, забезпечення безпеки беззахисних перед обличчям безбожних звичаїв (людські жертви, канібалізм), допомога союзникам. У цьому списку явно проглядається апологетика права європейців на завоювання у Новому Світі, проте ідея справедливого придбання земель тут є лише опосередковано. Примітною є також ідея часткової справедливості обох сторін конфлікту: у затяжних війнах часто складно однозначно виявити правопорушника та його жертву. Противники можуть наводити переконливі аргументи на користь справедливості своєї участі у війні. Рішення цієї колізії Віторія знаходить у переміщенні акценту з обговорення підстав для війни на обговорення того, як саме борються сторони. Віторія готовий визнати війну справедливою, якщо вона ведеться за допомогою стриманого насильства без звернення до заборонених методів. У цьому випадку норми jus ad bellum мають менше значення, ніж принципи jus in bello. Він припускає, однак, і зворотну ситуацію. Якщо одна із сторін однозначно справедлива, то для неї майже не існує обмежень у засобах ведення війни (крім бажаної стриманості та християнського смирення). Багато в чому праці Франсіско де Віторії, Луїса Моліни, Франсіско Суареса визначили подальші трансформації доктрини справедливої війни.

У період з XVII і до кінця XX століття теорія справедливої війни розвивалася паралельно з міжнародним правом. Але якщо спочатку вона визначала, як саме розвивається право, то в XIX і особливо протягом XX століття право набуло такого практичного значення, що його теоретики стали ініціаторами найбільш значних змін у нормативних уявленнях про війну, а розробники теорії справедливої війни лише слухняно з ними погоджувалися.

Після закінчення Другої світової війни поступово склалося уявлення про те, що моральні принципи війни точно виражені в системі принципів справедливої війни, яка, у свою чергу, практично ідентична законам, що увійшли до статуту ООН та женевські конвенції.

У 1960–1970-ті роки теорія справедливої війни відроджується. Знаковою подією стала публікація 1977 р. книги Майкла Лебена Волцера «Справедливі та несправедливі війни: моральний аргумент з історичними ілюстраціями» [5]. У наш час ця теорія перетворилася на одну з найбільш розроблених філософських концепцій війни. У її концептуалізації беруть участь, крім самого Волцера, безліч авторів по обидва боки Атлантики: Джефф Макмаан, Брайан Оренд, Ніколас Фоушин, Девид Родін, Майкл Ігнатьєфф, Мартін Кук, Хенрік Сісе, Хелен Фроу. Оновлення теорії справедливої війни пов’язане із серйозною переоцінкою її вихідних положень. Якщо у минулому базовим елементом була доктрина війни як покарання чи війни за безпеку суверенної держави, то зараз фокус теорії переміщується на доктрину боротьби за права людини. Війна визнається формою захисту прав допустимими силовими методами.

Теорія справедливої війни розпадається на дві фундаментальні складові. Насамперед вона ставить питання про правомірність початку військових дій, а після, коли рішення про початок збройного конфлікту прийнято, аналізує етичність ведення війни. У термінології ці два питання позначаються як *jus ad bellum* та *jus in bello* відповідно [6, p. 26].

Відправна точка доктрини справедливої війни - право держав на початок воєнного конфлікту задля відстоювання власних інтересів [7, p. 195-196]. Jus ad bellum вважалося невід'ємним правом держав протягом всієї доступної для огляду історії міжнародних відносин. Зміни відбулися починаючи з пакту Бріана-Келлога 1928 р. і завершилися прийняттям Статуту ООН 1945 р. При відповіді на ключове питання про правомірність початку воєнної акції (*jus ad bellum*), теорія справедливої війни у загальному вигляді пропонує п'ять питань для визначення розумності прийнятого рішення: 1) оцінка серйозності загрози; 2) визначення, чи є причина належною; 3) можливість застосування «останнього засобу» при відсутності інших опцій; 4) пропорційність засобів; 5) баланс наслідків [8, p. 19].

Другий комплекс роздумів даного дискурсу стосується способів ведення війни, або *jus in bello*. Етичне зобов'язання, що передбачає поділ відповідальності та мінімізацію наслідків для населення, країн та світової спільноти в цілому, лежить в основі модусу міркувань про спосіб ведення війни. Різноманітність аргументів і казусів, що розглядаються етичною теорією, вражає уяву, проте весь їхній сенс досить простий - надати розуміння того, в яких взаєминах можуть бути комбатанти один з одним і які заходи вони можуть застосовувати щодо некомбатантів. Jus in bello відображає основні завоювання міжнародного гуманітарного права й активно розвивається останні 150-200 років. Є два принципи jus in bello. Перший – принцип пропорційності, тобто використання засобів ураження відповідно визначеної цілі. «Всі згодні з тим, що принцип пропорційності відіграє ключову роль і в jus in bello, і в jus ad bellum » [9, p. 236]. У загальному вигляді критерій пропорційності формулюється наступним чином: «Пропорційність відноситься до оцінки шкоди, заподіяної законними засобами, з метою досягнення цілей. Шкода повинна бути пропорційною очікуваній вигоді від досягнення цих цілей» [9, p. 236]. Другий - принцип відмінності. Під час війни воюючі сторони закликають розрізняти допустимі для нападу цілі - такі, як солдати, матроси, льотчики і, можливо, робітники військових заводів, і неприпустимі - такі, як діти, працівники супермаркетів, медичні працівники, духовенство тощо. Принцип відмінності застосовується як до людей, так й об'єктів. Аеропорти, автошляхи і залізничні об'єкти, що інтенсивно використовуються військовими, заводи, що готують військове спорядження, так само, як і об'єкти, призначені для військових потреб, – все це підлягає нападу, а шпиталі, релігійні установи, школи та будинки цивільного населення не підлягають.

Але й сам предмет теорії справедливої війни змінюється, включаючи в фокус свого розгляду нові поняття. Так, останнім часом почалося активне обговорення ще однієї, третьої категорії принципів - *jus post bellum*, що визначають поняття справедливості на завершальній стадії війни, коли бойові дії вже завершено і постає питання про побудову справедливого післявоєнного миру. Необхідно зауважити, що всі три напрямки істотно впливають один на одного та їх слід розглядати у взаємодії: «Справедлива війна ідеально підходить для визначення того, що можна, а що неможна в ситуації війни» [10, p. 184].

Концепція справедливої війни сьогодні має особливе значення для України, тому що росія порушила норми як *jus ad bellum* так і порушує норми *jus in bello*, щоденно вбиваючи цивільних українських громадян, знищуючі житлові будинки, руйнуючі інфраструктуру. Але за воєнні злочини росіянам прийдеться відповідати згідно з нормами міжнародного права. Людство повинно створити дієвий механізм контролю за дотриманням основних положень концепції справедливої війни, на жаль, нині діюча ООН не виконує свої функції щодо підтримки миру і деескалації насильства, держави-ізгої руйнують існуючий світовий порядок і пропонують нову модель світоустрою, де пануючим буде принцип «Сильнішому дозволено усе». А це шлях до знищення людства і перетворення нашої планети в міфічну планету Фаетон. Здається, що людство це не заслуговує.

Література:

1. Україна в умовах російської агресії: виклики та відповіді : монографія / [І. В. Букрєєва, І. Г. Верховцева, В. В. Гулай та ін.] ; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків : Право, 2024. 186 с.
2. Аристотель. Политика. *Сочинения*: В 4 т. Т. 4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. С. 375-644.
3. Johnson J.T. Ethics and the Use of Force: Just War in Historical Perspective. Surrey: Ashgate, 2011. 182 p.
4. Фома Аквинский. Сумма теологии. Ч. 2-2, вопр. 47-122 / [пер., ред. и примеч. С. И. Еремеева]. Киев: Ника-Центр 2013. 830 с.
5. Walzer M. Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations. Fifth ed. New York : Basic Books, 2015. xxxii, 381 p.
6. Cady D. L. From Warism to Pacifism: A Moral Continuum. 2nd ed. Philadelphia: Temple University Press, 2010. xxi, 145 p.
7. Williams H. Is Just War Theory Merely for Sorry Comforters? *Jahrbuch für Recht und Ethik*. 2009. Vol. 17. P. 195–224.
8. Lango J. W. The Ethics of Armed Conflict: A Cosmopolitan Just War Theory. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014. x, 246 p.
9. Kretzmer D. The Inherent Right to Self-Defense and Proportionality in Jus Ad Bellum. *European Journal of International Law*. 2013. Vol. 24, Issue 1. P. 235-282. DOI: https://doi.org/10.1093/ejil/chs087
10. O'Brien W. Just War Doctrine's Complementary Role in the International Law of War. *International Law Studies*. 1995. Vol. 67, Issue 1. P. 181-204.

ПРАВО В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ

Сидоркіна О.О., Щепова Д.Р.
Дніпровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпро, Україна

Право є важливою складовою будь-якого суспільства, оскільки воно допомагає регулювати поведінку та підтримувати порядок. Це система правил і норм, які забезпечуються керівним органом, наприклад, урядом або судовою системою. У ширшому контексті соціальних норм право відіграє вирішальну роль у формуванні та впливі на поведінку індивідів у суспільстві.

Історично концепція права в системі соціальних норм була присутня в людських суспільствах протягом століть. Від стародавніх цивілізацій до сучасних національних держав закони використовувалися для регулювання поведінки, вирішення спорів та забезпечення правосуддя. У ранніх суспільствах звичайне право та традиції були основним засобом управління громадами та вирішення конфліктів. З часом з'явилися формальні правові системи, які кодифікували закони та створювали інституції для їхнього дотримання. Однією з ключових фігур в цьому аспекті є давньогрецький філософ Аристотель. Праці Аристотеля з етики та політики мали глибокий вплив на західну правову думку. Він вважав, що право повинно ґрунтуватися на розумі та справедливості, і що воно повинно бути спрямоване на сприяння загальному благу суспільства. Ідеї Аристотеля лягли в основу правових систем багатьох сучасних демократичних країн [3]. У сучасну епоху такі вчені-юристи, як Роско Паунд і Лон Фуллер, зробили значний внесок в дану сферу. Концепція соціологічної юриспруденції Р. Паунда підкреслювала соціальну функцію права та необхідність адаптації правових систем до мінливих соціальних умов. Роботи Л. Фуллера про верховенство права та правову мораль вплинули на дебати про зв'язок між правом та етикою [3].

Іншою впливовою фігурою в цій галузі є англійський філософ Джон Локк. Теорії Локка про природне право та суспільний договір мали значний вплив на розвиток сучасних правових систем. Локк стверджував, що люди мають природні права, які захищаються законом, і що уряди отримують свою владу за згодою тих, ким вони керують. Його ідеї сформували принципи демократії, індивідуальних прав та обмеженого правління [4].

Вплив права в рамках соціальних норм є далекосяжним і багатогранним. Соціальні норми – це правила поведінки загального характеру, що певним чином встановлюються та гарантуються з метою упорядкування суспільних відносин. З позитивного боку, право забезпечує основу для вирішення конфліктів, захисту індивідуальних прав і сприяння справедливості. Правові системи допомагають підтримувати порядок і стабільність у суспільстві, а також забезпечують засоби для притягнення осіб та інституцій до відповідальності за їхні дії. Закони також можуть відображати і зміцнювати соціальні норми і цінності, допомагаючи формувати поведінку і сприяти загальному благу.

Право забезпечує чіткий і ясний набір керівних принципів поведінки, окреслюючи, що є дозволеним, а що ні. Встановлюючи правові норми, суспільство може вирішувати такі проблеми, як злочинність, вирішення конфліктів та захист прав особистості. Воно являє собою сукупність правил і приписів, які забезпечуються державною владою з метою підтримання порядку та забезпечення справедливості [1]. На цих даних будуть базуватися норми права – правила поведінки, що встановлюються чи санкціонуються державою з метою впливу влади на суспільство.

Праву також притаманні певні ознаки, які дозволяють визначити його як найважливіший засіб забезпечення життєдіяльності суспільства. Право існує у вигляді письмового документа (тобто має формально визначений характер). Основу права складають норми, тобто правила поведінки, які мають чітко визначений зміст. Воно має системний характер, тобто не є простим набором правил, а характеризується їх ієрархічною підпорядкованість, також воно є загальнообов'язковим, тобто обов'язковим для всіх суб'єктів і не допускає невиконання правових приписів жодним із цих суб'єктів; воно також являє собою - імператив, тобто встановлює чіткі межі можливої і необхідної поведінки суб'єктів. Поширюється на невизначену кількість суб'єктів і низку життєвих подій. Обов'язково охороняється державою за допомогою організаційних засобів - створення умов для виконання правових приписів та примусового характеру застосування чітко визначених засобів впливу у разі невиконання суб'єктами покладених на них обов'язків або порушення наданих іншим суб'єктам прав.

Право відіграє вирішальну роль у регулюванні людської поведінки, встановлюючи межі та орієнтири прийнятної поведінки. Коли окремі особи або групи в суспільстві мають суперечливі інтереси або цінності, правова система може забезпечити нейтральний і неупереджений форум для вирішення цих суперечок. Завдяки застосуванню правових принципів і процедур конфлікти можуть бути вирішені у чесний і справедливий спосіб, забезпечуючи рівне ставлення до всіх сторін. Без права суспільство занурилося б у хаос, а люди могли б діяти так, як їм заманеться, не замислюючись про наслідки. Існування законів допомагає підтримувати порядок і стабільність, забезпечуючи мирне і гармонійне співіснування людей. Встановлення чітких наслідків за порушення правових норм стимулює людей дотримуватися закону і відповідати суспільним очікуванням. Загроза правових санкцій, таких як штрафи, ув'язнення або інші покарання, є стримуючим фактором для злочинної поведінки і допомагає підтримувати порядок у суспільстві [2]. Крім того, право слугує механізмом просування справедливості та рівності в суспільстві. Воно встановлює систему правил, які застосовуються до всіх людей, незалежно від їхнього соціального статусу чи походження. Це гарантує, що до кожного ставляться справедливо і що у випадках правопорушень відбувається правосуддя. Правова система надає людям можливість домагатися відшкодування збитків і притягувати інших до відповідальності за їхні дії. Підтримуючи верховенство права, суспільство може

гарантувати, що правосуддя здійснюється, а люди несуть відповідальність за свої дії. Кодифікуючи права та обов'язки в юридичних законах, суспільство може гарантувати, що до людей ставляться справедливо і рівноправно. Правовий захист, такий як право на справедливий суд, свобода слова та право на приватне життя, є невід'ємними складовими справедливого та демократичного суспільства. Крім того, право відіграє вирішальну роль у формуванні соціальних норм і цінностей. Закони суспільства відображають його цінності та переконання, оскільки вони базуються на принципах та ідеалах, які є важливими для цього суспільства. Ухвалюючи закони, які відображають ці цінності, суспільство може зміцнювати та заохочувати певні моделі поведінки та погляди, водночас перешкоджаючи іншим. Наприклад, закони, що забороняють дискримінацію та сприяють рівності, допомагають формувати суспільні норми, які цінують різноманітність та інклюзивність. Кодифікувавши ці цінності в законі, суспільство може забезпечити їх дотримання та повагу всіма людьми.

Отже, право є невід'ємною частиною системи соціальних норм, що забезпечує формалізовані рамки для регулювання поведінки, вирішення спорів та захисту індивідуальних прав. Встановлюючи чіткі правила та наслідки поведінки, право допомагає підтримувати порядок і справедливість у суспільстві. Загалом, право є важливим компонентом системи соціальних норм, які регулюють поведінку людини в суспільстві. Воно слугує основою для регулювання поведінки, забезпечення справедливості та формування суспільних цінностей. Без права суспільству бракувало б структури та порядку, необхідних для мирного та гармонійного співіснування людей. Підтримуючи верховенство права, суспільство може гарантувати, що правосуддя здійснюється, конфлікти вирішуються, а люди несуть відповідальність за свої дії. Таким чином, право відіграє вирішальну роль у підтримці порядку та просуванні справедливості в суспільстві.

Література:

1. *Мохонько А.В.* Місце норм права у системі соціальних норм // Держава і право. 2010. № 48. С. 44.

2. *Тарахонич Т.І.* Методологічні аспекти дослідження правового дослідження // Держава і право. 2009.

3. *Бармак М.В, Бармак О.Я* Основи права. Тернопіль: АСТОН, 2018. 416 с.

4. *Олійник А.Ю* Основи історії і теорії держави та права. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 200 с.

NUTRITION OF UKRAINIANS DURING WARTIME: PHILOSOPHICAL AND SOCIOLOGICAL DIMENSIONS

Varypaev O.M.
State Biotechnological University (SBTU),
Kharkiv, Ukraine

The interest in the philosophy of food is rapidly growing within the realms of sociology, philosophy, and cultural studies. Scholars emphasize that food, dishes, and dining traditions are not merely means of satisfying needs but also serve as a cultural code of the nation, its symbol, and a distinctive "calling card" [1]. This understanding is particularly relevant in the context of Ukrainian gastronomy, which reflects a rich tapestry of historical influences and contemporary dynamics. Ukrainian gastronomic culture, which combines traditional and modern elements, integrates into the European cultural space while preserving its uniqueness and distinction from Russian and Soviet cuisines. The ongoing military conflict in Ukraine has revealed several stages in the evolution of dietary habits and generated new challenges, reshaping the way food is perceived, produced, and consumed.

Ukrainian cuisine has deep roots that intertwine with the country's tumultuous history. The influence of various cultures, from the nomadic tribes of the steppes to the rich traditions of neighboring nations, has shaped a diverse culinary landscape. Foods such as borscht, varenyky (dumplings), and holodets (jellied meat) not only serve as staples but also carry historical and cultural significance [2]. The resilience of Ukrainian culinary traditions has often mirrored the nation's struggles and triumphs, contributing to a strong sense of national identity.

The Holodomor of 1932-1933, a man-made famine that resulted in the deaths of millions of Ukrainians, has left a profound mark on the collective memory of the nation [3; 6].

This traumatic experience fostered a strong emphasis on food security and self-sufficiency, shaping a culture that values long-lasting food products such as grains, oils, and preserved foods. This historical backdrop has created a robust psychological connection between food and national identity, making the act of eating not just a physiological necessity but also an expression of cultural heritage [4].

The Russian aggression that began in 2022 necessitated a reevaluation of food habits on both individual and national levels. Experts warn that the war threatens the stability of global food markets, adversely affecting the availability of food products. Ukraine, which accounts for approximately 20% of the world's wheat exports, 10% of corn, and nearly half of all sunflower oil, faces issues that may reduce agricultural production by 25–50% in the coming years [4; 5]. This crisis highlights the intricate relationship between geopolitics and food security, emphasizing that conflicts can have far-reaching implications for global food supply chains.

In the immediate aftermath of the invasion, Ukrainian regions experienced varying conditions of food supply. For instance, in Kharkiv, particularly in the Saltivka area, the situation quickly underscored the importance of access to food, transforming food reserves into a matter of survival. Already in the first days of the war, frequent power outages lasting three to four days compelled people to choose long-lasting food products, reshaping the grocery shopping habits of many families. The focus shifted from fresh produce to items with longer shelf lives, such as canned goods, pasta, and preserved vegetables.

The war has laid bare existing social inequalities in access to food. Humanitarian aid from Western countries has significantly supported the population during challenging times. Supplies of canned goods, crackers, condensed milk, and pasta became lifelines for many families struggling to secure basic nutrition. After a few months, supplies stabilized,

supermarkets gradually resumed operations, and food volumes approached pre-war levels, although prices increased and dietary habits somewhat shifted [4].

This shift in food availability also reflects broader societal changes. The prominence of humanitarian organizations has highlighted the importance of community solidarity and resilience in times of crisis. Many local volunteers have stepped up to distribute food, and community kitchens have emerged, providing warm meals for those in need. This grassroots movement has fostered a sense of togetherness and mutual support, reminiscent of past struggles faced by the Ukrainian people.

In the context of war, the dietary habits of Ukrainians have evolved significantly. Researchers note changes in food stocks, reduced appetite in the early days of the conflict, and a general adaptation to new conditions that have influenced food preparation and consumption patterns. The stress of living in a conflict zone has led many to adopt more conservative and strategic approaches to food consumption, echoing historical practices during times of scarcity.

In Kharkiv, as of early 2024, these changes remain relevant due to constant threats of new attacks. The shelling of energy infrastructure has resulted in regular power outages lasting seven to eight hours per day, compelling many households to purchase generators for food storage and preparation. This ongoing crisis continues to influence social connections and food practices, adapting Ukrainians to conditions of constant danger.

Moreover, the psychological impact of the conflict has led to shifts in eating behaviors. In conditions of stress, uncertainty, and threats to life, many Ukrainians increasingly resort to overeating as a means of relieving emotional tension. The comfort derived from food can serve as a temporary escape from the harsh realities of war. However, the rising abuse of alcohol as a coping mechanism exacerbates health risks, heightening the likelihood of diabetes, hypertension, and cardiovascular diseases, thereby worsening the overall psycho-emotional state of the population.

Prior to the war, the popularity of urban lifestyles contributed to the proliferation of fast-food chains in Ukraine. Restaurants actively incorporated national dishes into their menus, creating an atmosphere of comfort and familiarity for urban dwellers. This blending of traditional and contemporary culinary practices represented a dynamic aspect of Ukrainian identity, where modern influences coexisted with longstanding customs.

However, the conflict has necessitated a shift back to more traditional and durable food practices. Many Ukrainians now prioritize long-lasting food products, such as canned goods, flour, sugar, grains, and oil, leading to price increases and a heightened emphasis on self-sufficiency in basic products. This shift is also reflective of a growing awareness of food security, as the ongoing war has made the population more conscious of the importance of stable food sources.

In urban areas, individual meals have become the norm for safety reasons. Eating alone can provide a sense of security, minimizing the risk of being exposed in public settings. Meanwhile, visits to public establishments serve as crucial opportunities for socialization, helping to maintain social connections and a sense of well-being [7]. This duality reflects the complex relationship between food, identity, and community in times of crisis.

Despite the ongoing conflict, Ukrainian youth are trying to return to pre-war habits by choosing craft coffee, pizza, sushi, and seafood that remind them of peaceful times. This desire for comfort food indicates a longing for normalcy amidst chaos. At the same time, there is a growing interest in national cuisine as an element of cultural identity, particularly among younger generations. They are increasingly turning to traditional dishes as a way to reconnect with their heritage and express solidarity with their country.

In frontline areas, stress induces varied reactions: some individuals lose weight due to stress and reduced appetite, while others gain weight as a result of emotional eating and metabolic disruptions. These fluctuations in dietary habits highlight the psychological toll of war on the population, affecting not only physical health but also mental well-being [8].

Amidst frequent power outages, the use of refrigerators has decreased, leading families to purchase food only for a few days at a time. The stockpile of drinking water has also become an integral part of households' strategic preparedness. As people adapt to these new realities, Ukrainian dietary habits are evolving, substituting hunger with emotional discomfort.

During rare shared meals, the number of dishes and drinks served often increases, reinforcing emotional bonds and fostering a sense of unity. These communal gatherings have become crucial for maintaining relationships and offering emotional support during difficult times.

Culinary practices in Ukraine are gradually transforming into a form of psychotherapy, fostering self-identification through national cuisine. The act of cooking and sharing traditional dishes not only serves as a means of sustenance but also as a therapeutic outlet for many. The preparation of familiar recipes can evoke positive memories and a sense of comfort, helping individuals cope with the stress of their circumstances.

The promotion of Ukrainian dishes abroad has also emerged as a means of cultural diplomacy, attracting both foreigners and Ukrainians who have emigrated [9]. Many Ukrainians consciously avoid products associated with the aggressor country, emphasizing their national identity and pride. For example, Kharkiv youth often gather in local establishments to enjoy not only modern dishes but also traditional recipes, such as okroshka, which holds a special place in Ukrainian culinary heritage.

This connection to food serves as a powerful reminder of resilience and continuity amidst adversity. By preserving and promoting their culinary traditions, Ukrainians assert their cultural identity and strength, reinforcing the notion that food is much more than sustenance; it is a means of survival, resistance, and connection to one’s roots.

Traditions of hospitality symbolize the familial closeness and warmth of Ukrainians. The sharing of food with loved ones, even abroad, signifies familial warmth and care, reinforcing social bonds. The ceremonial aesthetics of food presentation adds symbolic significance to communal meals, transforming dining into a shared experience of resilience and hope.

In summary, the dietary habits of contemporary Ukrainians have become increasingly adaptive, blending national characteristics with aesthetics and comfort even in the most challenging times. The ongoing conflict has highlighted the significance of food as a cultural touchstone and a symbol of national identity. The Ukrainian national cuisine remains the foundation of the country's gastronomic culture, reflecting religious, social, and cultural values.

As the conflict persists, the evolution of food practices in Ukraine will likely continue to reflect the dynamic interplay between culture, identity, and the harsh realities of war. The philosophy of food will remain a crucial lens through which to understand the complexities of human experience, offering insights into how communities adapt, endure, and ultimately thrive amidst adversity.

References:

1. Varypaiev, O. M. (2012). Filosofiia yizhi: kontseptualni pidkhody do osmyslennia fenomenu. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, (1 (2)), 319-325.

2. Varypaiev O. M., Minosian A. S. (2023) Filosofiia yizhi yak manifestatsiia natsionalnoi identychnosti. *STUDIA SLOBOZHANICA. Materialy vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii «Slobozhanskyi humanitarii – 2023»,* 6 kvitnia 2023 r. Kharkiv: DBTU, 2023. S. 37-48.

3. Braichenko, O. (2017). Kultura kharchuvannia ukraintsiv u 1920–1930-kh rr.: tendentsii ta zminy. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, (53), 107-114.

4. Varypaiev, O. M., & Minosian, A. S. (2024). Paterny ta osoblyvosti kharchuvannia ukraintsiv v umovakh viiny. *STUDIA SLOBOZHANICA: materialy naukovo-praktychnoho*

seminaru «Slobozhanskyi humanitarii – 2024» (Kharkiv, DBTU, 22 travnia 2024 r.). Kharkiv, 2024. S. 40-53

5. Leal Filho, W., Fedoruk, M., Paulino Pires Eustachio, J. H., Barbir, J., Lisovska, T., Lingos, A., & Baars, C. (2023). How the War in Ukraine Affects Food Security. *Foods*, *12*(21), 3996.

6. Varypaiev O.M. (2018) Potreba v yizhi yak vitalna: fiziolohichni ta sotsialni aspekty problematyky holodu // *Totalitarne suspilstvo yak zahroza rozvytku demokratychnoi derzhavy: Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia, 18 zhovtnia 2018 r.* Khark. derzh. un-t kharchuvannia ta torhivli. – Kh. : KhDUKhT, 2018. – S. 74–76.

7. Varypaiev, O. M. (2016). Rozvytok ta holovni doktryny filosofii yizhi v antychnosti. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, (1), 223-231.

8. Kornilova, V. V. and Kornilova, N. V. (2018), "The modern trends of gastronomic tourism development", *Efektyvna ekonomika*, [Online], vol. 2, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6112

9. Kostyria, I. O., & Biletska , O. O. (2021). Hastronomichnyi turyzm yak instrument kulturnoho brendynhu Ukrainy. *Pytannia kulturolohii*, (38), 301–313.

"WRITING" IN THE MEMORIES ABOUT THE WAR

Haidamachuk O.
National Technical University "Kharkiv Polytechnical Institute",
Kharkiv, Ukraine;
2024 "Prisma Ukraïna" Fellow of Gerda Henkel Stiftung
at the Forum of Transregionale Studien, Berlin, Germany

It is unlikely that many Ukrainians truly understood the despair of their compatriots from the Luhansk and Donetsk regions in 2014, who were forced by the war to urgently pack their entire lives together with their memories of their native home into suitcases and rush to escape, looking for a safe haven elsewhere. It is unlikely that many people in Ukraine realized then that the war with Russia has been a reality since 2014. And even then, few seriously began to prepare for the inevitability of what has been called a "full-scale invasion" in February 2022. Now, it is unlikely that many Ukrainians do not have the experience of urgent packing of "emergency grab bag", the experience of being forced to leave their native home, which has lost its security function for an unknown-how-long time, as well as the experience of "living on a suitcase" with the delusional hope of an (im)possible return to their life (their country/ their home[9]) that they were before 2014 / 2022. This war changed everything and everyone forever, not only shifting the seemingly consensual world order, but also putting the future into question.

Ukrainians, who in anonymous in-depth interviews shared memories[10] of the chaos of the first days of the full-scale war in 2022, often under the influence of their traumatic experience, recalled the traumatic experience of previous generations of their relatives: the Holodomor, [rozkurkulenna[11]], concentration camps, World War II, deportation, russification etc. Against the background of the layering of memory and the associative intertwining of memories, special

[9] "...Стискають пальці рідний ключ від дому, що в сумочці принишк на самім дні. Ти знаєш… Розумієш підсвідомо. Що не відкриється замок в минулі дні" - фрагмент вірша Ольги Дриль ("...Your own key to your home, which is hidden at the very bottom of your handbag, is clenched in your fingers. You know... You understand subconsciously. That the lock will not be open in the days gone by" - a fragment of Olga Drill's poem).
https://www.facebook.com/photo/?fbid=1790510755092238&set=gm.1235560834426950&idorvanity=458796755436699

[10] The analysis of the motif of "awakening" in these memories is carried out here: [3].

[11] Expropriation, dekulakization

attention is drawn to the functional distinction between oral and written speech[12] articulated by the respondents, in particular, the difference in how people through speech / writing[13] try to "overcome silence" when the speaker/writer is in a state of shock / numbness / panic. For someone, "talking" in a dialogue with the interlocutor present here and now means getting rid of oppressive thoughts, so to speak, "letting off steam", organizing the chaos of thoughts or "forgetting" as distracting yourself with the past from the present. For others, "writing" is rather a "cry to the whole world" as a kind of mouthpiece, or a "tool for structuring memories" or "self-healing", "a way to express pain", "to protect oneself from the horror of reality", to conduct an audit in one's own "archives" memory, or even track in one's own reflections the shifts in accents caused by this war, a kind of "overwriting" of the tonality[14] of their memories.

To analyze the contexts of the use of the common root words and the synonyms of the word "to write" in the memories of Ukrainians about this war I assume that the selected data should be classified according to the following scheme:

Table 1. *Writing* and *Speaking* in the Memories about a War

	1. Writing	***2. Speaking***
1. Writing	**write to fix** / (not)forget	**speak out** for someone **to record** / (not)forget
	eg.:"*memory works so well that I will forget it, but I have to remember it, that's why I write so that the children can read it later*"	eg.: *"Are you recording it?"* (in the sense of "these words of mine should be written down")
2. Speaking	**write to express**	**speak to express**
	eg.: "*I wrote a post that we will not leave our city*"	*"I think I should have spoken it up"*

The purpose of written / oral communication about a war is taken here as a classification criterion (see: Table 1). The source of data for analysis is the memories contained in the archive (about 100 oral and recorded) interviews collected by six participants of the "Prisma Ukraïne" research group during 2022-2023. In particular, my contribution to this archive is 13 oral semi-structured in-depth interviews.

The semantic field of words related to "write" used in the interviews of the entire archive is very rich both in the form of nouns and in the form of verbs (with various prefixes). Often, the interview texts are dominated by the context in which "writing" is associated with documents, bureaucracy or communication through social networks (for sharing, searching, requesting information or to keep in touch with relatives[15]). However, because of the focus of my research

[12] For example, in the drama "Three Moments" by L. Ukrainka "writing is attributed considerable power: from the authority to grant privileges, broadcast wills, unite the hearts of friends - to powerful ambitions, powerfully destructive intentions, equivalent to the power of a strong army or aiming sniper bullet. The voice is inferior to the power of writing and is defeated in the battle with the archive of memory. But the power of writing is undermined by despair and emotional exhaustion" [2, c. 30].

[13] One of 6 collections contains 8 oral interviews with the authors of war diaries.

[14] Here, "tonality" refers to the system of expressive means organized around the main tone, which affects both the expression and the perception of the whole text. You can read more about tonality there: [1].

[15] "...you get up in the morning and you have to write to one, other, or another (relative), because you worry, especially if someone hasn't answered…".

on memories I pay more attention to the context of the word "write" that resonates with history, both in relation to the family culture of memory[16] and in relation to general historical knowledge[17].

The results of this research will form the basis of further study of this archive, because with the help of a corpus analysis of the texts of the interviews, as well as their hermeneutic and tonal analysis, I am going to trace the trajectories of both single and serial shifts of emphasis in the memories of the respondents, among whom there are mostly forcibly (internally and externally) displaced citizens from different regions of Ukraine, but also residents who have not changed their place of residence[18] at the time of the interview.

References:

1. Гайдамачук О. Підходи до класифікації мовленнєвих тональностей. Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я = Information technologies: science, engineering, technology, education, health : тези доп. 31-ї міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD–2023, [17-20 травня 2023 р.] / гол. Є. І. Сокол ; уклад. Г. В. Лісачук. Харків : НТУ «ХПІ», 2023. С. 899.
2. Haidamachuk O. Antinomy of Writing - Voice in "Three Moments" by Lesya Ukrainka // Evropský filozofický a historický diskurz. 2022. V. 8, Iss. 3. P. 26-31. [in Ukrainian] https://ephd.cz/wp-content/uploads/2022/ephd_2022_8_3/05.pdf
3. Haidamachuk O. War / Awakening. In: *Almanac of Ukrainian Studies*. 2024. Vol. 34. 40-50. https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/533/520

«ЛИЦАРІ ПРАВОСЛАВ'Я» ЧИ «ЛЮДИ НІЯКОЇ ВІРИ»

Журавльов Д.В., Євсєєв С.Є.
Українська асоціація суспільствознавців та педагогів;
Науково-дослідний інститут українознавства та козацтва,
м. Харків, Україна

Не секрет, що в сучасному українському суспільстві побутує чимало відверто міфологізованих образів героїв та явищ вітчизняної історії, деякі з них створювалися протягом багатьох століть, деякі виникли відносно недавно. До одного з давніх належить образ українського козацтва, насамперед запорожців, як вірних, відданих і непохитних лицарів-захисників православної віри, сумлінних православних, котрі протягом усього свого існування протистояли як войовничому католицизму, так і не менш войовничому ісламу. Почали його створювати самі представники войовничого і не до кінця визнаного в межах Речі Посполитої козацького напівпривілейованого стану (котрі намагалися обґрунтувати своє право на бунт проти іншовірної держави, легітимізуючи тим самим Українську революцію 1648 р. та її наслідки у вигляді козацької державності та свого власного нового становища), продовжили козацькі літописці XVIII ст., а остаточно закріпили в свідомості широких мас романтики-письменники XIX ст. на кшталт М. Гоголя з його безсмертним «Тарасом Бульбою» або останнього романтика в українській історичній науці (і одного з перших істориків-реконструкторів) – Д.Яворницького, чия «Історія запорозьких козаків» дотепер є дороговказом для дуже багатьох людей, котрі

[16] For example, in one testimony, the respondent mentions his illiterate great-grandmother, who could only write a cross instead of her signature.
[17] For example, in some testimonies, various interviewees mention spontaneous inscriptions on the Berlin walls in the autumn of 2022 "this is not our war".
[18] In particular, one of the 6 interview collections mostly contains interviews with residents of Kryvyi Rih, while another contains interviews with Turks and Roma people of Kherson oblast.

вперше звертаються до теми відносин козаків та релігії, зокрема православного християнства.

Питання про те, якими насправді були стосунки козацтва, навіть якщо звузити це поняття до самих лише запорожців, і релігії (мова йде насамперед про представників православної конфесії) – дійсно дуже непросте. Сьогодні його піднімають як видатні вітчизняні дослідники на кшталт С.Плохія або Н.Яковенко, так і численні молоді дослідники, публіцисти, журналісти тощо. Історична наука тим і відрізняється від історичного міфу, що не пропонує однозначних відповідей на подібні питання. Міфотворець може одразу дати читачеві, наприклад, таку відповідь: якщо на Чортомлицькій чи Новій Січі доведено існування православної церкви (яка отримувала частину здобичі з походів), а священники чи навіть ієрархи іноді брали участь в козацьких радах значить, всі козаки всіх часів були зразковими православними. Легко спробувати уявити собі й зворотній міф – чимало польських джерел XVII століття взагалі називають козаків, особливо часів Хмельниччини і союзів з татарами, «людьми ніякої віри» (nulla religia), а випадки грабунків українськими козаками православних храмів в Україні, на білоруських землях Великого князівства Литовського та Московському царстві протягом всього XVI-XVII ст. загалом нормальним явищем. Звідси можна зробити простий висновок – українське козацтво було налаштоване в масі своїй антиправославно (чи взагалі антирелігійно). Міф на те й міф, що оперувати спрощеними категоріями. Численні факти грабунку козаками католицьких костьолів, кірх, мечетей, синагог тощо, палке сприйняття чи несприйняття козаками окремих ієрархів річпосполитського чи московського походження або політичної орієнтації, або ті ж таки факти глибокої, хоча й часто ситуативної релігійності окремих козацьких представників створюють набагато складнішу картину.

Як на нашу думку, достатньо раціональною є відома думка Н.Яковенко про так звану жовнірську віру, представниками якої були далеко не самі лише українські козаки. Цей ранньомодерний феномен спрощеної, обрядовірчої релігійності «людей меча» в Центральній та Східній Європі XV-XVIII ст. не був унікально українським, але він добре описує модель саме козацької релігійності, козацького православ'я цієї епохи.

Він передбачав, попри цілком високий рівень релігійності (викликаний високими професійними ризиками і відсутністю реальної масової альтернативи релігії як масовому світогляду в добу до епохи Просвітництва) достатньо низький рівень знань вояків-вірян про свої ж догмати, часом вкрай вільне поводження з багатьма зовнішніми ознаками релігійності, включаючи навіть обрядову сферу, елементи стихійного, часто не зовсім усвідомленого екуменізму (коли православний піп або ксьондз міг виконувати свої духовні функції попри будь-які конфесійні рамки, а з іншого боку – це не гарантувало йому і його громаді й повної лояльності з боку конфесійно «своїх» вояків). Звісно, спроби використати православ'я чи католицизм як гасло, прапор боротьби робилися нерідко протягом XVI-XVIII ст., - варто згадати хоча б історію повстання Наливайка (після якого саме слово «наливайки» стало на багато десятиліть образливим мемом щодо запідозрених у нелояльності до спільної вітчизни православних у Речі Посполитій), Хмельниччини, гайдамацьких повстань, Коліївщини тощо. Цікавим є й питання про набагато більш демократично організоване православне внутрішньоцерковне життя в Україні порівняння з його російськими аналогами XVI-XVII ст. (включно з феноменом братств, високим рівнем освіченості та виборністю духівництва тощо), і вплив цього життя на українське козацтво, який був чималим.

Звісно, спроби російського офіційного православ'я імперських синодальних часів чи УПЦ МП вже в XX-XXI століть привласнити. приватизувати історичну пам'ять про українських козаків (запорожців, гетьманців, слобожан, чорноморців тощо), приписуючи їм заднім числом просто якусь небувалу по міркам «людей жовнірської віри» фанатичну православну релігійність чи ентузіазм, висуваючи на передній план саме ідею постійного конфлікту між конфесіями в Речі Посполитій, глорифікуючи виключно його учасників та

жертв, спричинило і спричиняє вкрай однобоке бачення українських козаків як надзвичайно конфесійно ангажованих, часом навіть ксенофобським чином мислячих учасників тих непростих міжетнічних, міжконфесійних процесів, які століттями точилися в Україні як у частині великого річпосполитського простору. Простору, котрий попри дійсно часті етноконфесійні та міжрелігійні конфлікти, все ж давав і простір для контакту, взаємопорозуміння, взаємоповаги, котрий породжував такі зразки міжконфесійного і міжкультурного співжиття, котрих годі було чекати в довий час майже монокультурному (якщо не згадувати про Поволжя з його помітним ісламським чинником) Московському царстві.

Так, в результаті у тих-таки запорожців станом на XVIII ст. склалися оригінальні традиції проведення християнських свят і виконання релігійних обрядів (можна говорити про своєрідний «культ зброї», що склався на Запорожжі), вшанування святих та ікон, ставлення до представників різних національностей, релігій і конфесій, до релігійних споруд і духовенства.

Приймаючи до своїх лав людей різної національної приналежності, військове товариство вимагало від них сповідання православ'я. Втім, умова сповідання православної віри переселенцями до земель Коша була досить формальною, бо не було потрібним представляти жодних документів, що підтверджували б належність до православ'я. Достатньо було словесної заяви.

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАЦЬКИХ СПІЛЬНОТ ПІД ВПЛИВОМ МУСУЛЬМАНСЬКОГО СВІТУ НА ПРИКЛАДІ ЗАДУНАЙСЬКОЇ СІЧІ

Зубрєва А.О., Євсєєв С.Є.

Науково-дослідний інститут українознавства та козацтва;
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

Створення Задунайської Січі (1814-1828 рр.) українським козацтвом стало наслідком дій ворожої політики верхівки Російської імперії, яка вже не перший рік поспіль намагалася або підкорити козацьке суспільство, або знищити його. Дана Січ існувала на територіях, контрольованих Кримським Ханством і Османською імперією (сучасне місто Сфинту-Георге повіту Тульча Румунії), і тому офіційно знаходилась під протекторатом мусульманської держави. Це трапилося вже не вперше, адже ще в XVIII ст. за таким же принципом автономії існували Кам'янська та Олешківські Січі, населення яких відчули масштабну соціальну, політичну, військову та культурну взаємодію з османським світом саме в ролі сусідів, а не «вічних» ворогів по дві різні сторони Великого Степу.

Задунайська Січ наразі не є достатньо вивченою через малу кількість письмових і археологічних джерел. Дана ситуація пояснюється тим, що джерела поки ще не знайдені, значна частина іноземних (зокрема османських і татарських) не мають українського перекладу, деякі є взагалі недоступними для широкого загалу. Варто відзначити, що основний масив джерел знаходиться в російських архівах і музеях, а з початком повномасштабної російської агресії проти України, доступ до даних джерел є також по суті неможливим.

Метою дослідження є вивчення зміни, спрощення та розвитку культурних традицій українців, що простежується через побут, соціальну, духовну та військову сфери життя задунайських козаків. Серед джерел, використаних нами, насамперед розповіді очевидців, систематизовані Ф. Вовком - «Вовк Хв. Українське рибальство в Добруджі», О. Рябініним-Скляревським «Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття», османські документи, опубліковані О. Середою («Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст.», Бачинська О., Середа О.

«Османсько-турецькі документи про задунайське козацтво напередодні та під час російсько-турецької війни 1828–1829 рр.»., Бачинська О., Середа О. «Османсько-турецькі документи про службу задунайського козацтва підчас російсько-турецької війни 1806-1812 рр.») тощо.

Безперечно великий внесок у дослідження історії Задунайської Січі зробив А. Д. Бачинський, який віднайшов нові документальні джерела та завдяки цьому описав соціальну та культурну сфери життя на Січі, національний склад, матеріальну культуру тощо. Найвідомішими його працями є «Дунайські некрасівці і задунайські запорожці» (1995 р.), «Задунайська Січ в оповідях козаків сучасників» (1996 р.), «Січ Задунайська 1775–1828 рр.: історико-документальний нарис» (1994 р.) тощо. Варто згадати також І. В. Сапожнікова та його роботи: «Матеріали з історичної географії та етнографії дельти Дунаю» (1998 р.), «Начало Задунайской Сечи: Дунайская паланка и Кош в Катырлезе» (2001 р.), «Задунайська Січ в Дунавцях за спогадами останнього запорозького кошового отамана Йосипа Гладкого» (2001 р.). Також великий внесок у вивчення даної теми зробила О. А. Бачинська: «Українське населення придунайських земель XVII - початок XX ст.» (2002 р.), «Задунайські запорожці у вирі російсько-турецької війни 1806-1812 рр.» (2005 р.) тощо.

Розвиток Січі супроводжувався тісними контактами з кримсько-татарською та османською владою та різними народами імперії Османів. Її населення змогло частково пристосуватися до нових реалій життя, займатися сільським господарством, торгівлею, промислами та брати участь у воєнних кампаніях. Це говорить про політичну та соціальну інтеграцію запорозьких організацій в місцеві соціуми зі своєю матеріальною та духовною культурою.

Найбільш помітні зміни в культурі козацтва відбулися в соціальному устрої січовиків, що стосується росту впливу райї (поселення одружених козаків і чоловіків навколо Січі, що навіть не належали до запорозького козацтва) на Січ. Це пояснюється тим, що навколишнє населення сплачувало податки Січі. Одружені козаки стали частіше відвідувати виборні ради, що й говорить про стирання меж між січовиками та райєю. При цьому збільшується майнова диференціація між місцевими жителями: багатшими стають господарі в райях, старшина, а біднішає звичайна сірома. Дані події, до речі, й призвели до загибелі Задунайської Січі.

У судовій системі новинкою стає участь турецьких пашів у судах, а в останній період існування Січі лише вони мали право призначати смертну кару. Задунайські січовики не розвинули військову справу до того рівня, який існував у старих Запорозьких Січах. Це може пояснюватися відсутністю постійної військової небезпеки, при цьому завдяки вдалому розташуванню Січі поруч навіть не знаходилися турецькі залоги та війська. Але запорожців ще й додатково обмежували: не дозволялося будувати оборонних валів, мати артилерію, вирушати в несанкціоновані походи, - саме тому на Січі не було кінноти, флоту, гармат, розвідувальних загонів та системи аванпостів.

Хоч курені на Січі нагадували українські традиційні хати, та через багатонаціональне населення Січі та її округи, український побут зазнав змін, бо тепер поєднував елементи побуту інших етносів – турків, болгар, молдаван тощо. Це яскраво простежувалося в стравах, посуді, промислах і одязі. Як і раніше, січовики не мали однакового одягу, поширеними були широкі штани, заправлені в чоботи, синього або червоного кольорів довгий вовняний піджак, що підперізувався широким поясом, а на голові носили смушеву шапку, взуття – чоботи, панчохи, а й навіть турецькі черевики (ті, що із задраним носком).

Духовне життя та культура козацтва основувалася на давніх українських традиціях і православній вірі, але до яких додались нові, видозмінені та спрощені риси. Січовики не завжди дотримувались всіх церковних обрядів через особливості роботи – риболовля, найми в далеких місцях, адже часто просто не мали можливості її покинути задля справляння богослужінь. Деякі похилі козаки, які не могли вже себе забезпечувати,

вступали до монастирів. Також у шлюб на Січі вступали без вінчання, але завжди дотримувались весільних обрядів, було вільне розлучення. Тобто існувала повага в суспільстві до особистого життя козаків, бо не було правил щодо соціального статусу чи релігійної та етнічної приналежності жінки, але факт сповідання певної релігії самими козаками суворо контролювалося.

Серед місцевого населення були популярними думи, балади, пісні про події минулих часів (про І.Мазепу, С.Палія, Байду, Д.Нечая тощо). Особливістю Задунайської Січі стало поширення освіти, чим займалися священнослужителі церкви. При церкві містилася школа, де навчали синів одружених козаків, а деякі діти з багатих сімей могли продовжити навчання у монастирях. До речі, в цій церковній школі могли навчатись всі бажаючі козаки, тому на Січі було чимало освічених. Також, ознакою поширення освіти була наявність бібліотеки.

Резюмуючи, зауважимо: задунайці значною зберегли свої традиції, але водночас частково інтегрувалися в систему Османської імперії, та ментально вважали себе частиною українського культурного простору. Міжнаціональний вплив трансформував політичний, соціальний та культурний устрій, військову справу січовиків, видозмінив їхні старі елементи культури та додав нові, залишив Задунайську Січ політичним центром козацтва, водночас перетворивши її у військово-господарче поселення. Матеріальна та духовна культура населення Січі та її округи стали помітно спрощуватися, адже нові реалії вимагали інших практик, які були б доречними та актуальними в умовах постійного міжнаціонального культурного обміну населення Османської імперії.

COLLECTIVIZATION AND ITS IMPACT ON CULTURAL LIFE

Lapchenko Anastasiia
State biotechnological university,
Kharkiv, Ukraine

Collectivization of the 1920s and 1930s in Ukraine was one of the most large-scale and controversial socio-economic reforms of the Soviet Union. Its main goal was to unite individual peasant farms into large collective farms to increase labor productivity and ensure centralized control over food production. However, this process had far-reaching consequences not only for the economy but also for the cultural life of Ukrainians. Forced collectivization was accompanied by repression and violence, which led to changes in traditional peasant rituals, customs, and the general way of rural life.

The traditional culture of the village, which had been passed down from generation to generation for centuries, was severely pressured and destroyed. Instead of private farms, which were centers of cultural identity, collective farms emerged, often imposing new, ideologically motivated rituals and celebrations. As a result of this process, some traditional customs and rituals were destroyed or transformed. At the same time, new cultural forms aimed at creating a "new Soviet person" were spreading in Soviet society, which also affected the collective identity of Ukrainians.

During the period of collectivization in Ukraine in the 1920s and 1930s, a number of strict prohibitions were introduced that had a profound impact on social and cultural life. Here are some of them:

1. **Prohibition of private property**: Collectivization involved the confiscation of private farms and land, as well as implements (agricultural equipment). Peasants were forced to surrender their property to collective farms (kolhosps), which violated their rights to personal property and separated them from traditional ways of managing their farms, which were an integral part of their cultural identity.

2. **Ban on religious practices**: As part of its policy of "militant atheism," the Soviet government closed churches, banned religious practices, and persecuted clergy. Religious holidays such as Christmas, Easter, and other traditional celebrations that were deeply rooted in

popular culture were officially banned or persecuted. Instead, Soviet celebrations such as May Day and the October Revolution were introduced.

3. **Restrictions on movement and prohibition to leave the village**: After the introduction of passportization in 1932, peasants were deprived of the right to a passport, which effectively meant a ban on movement. This locked peasants into collective farms, depriving them of the opportunity to change their place of residence and earnings, which strengthened control over them and isolated them from external influences.

4. **Prohibition of private trade and food rationing**: Due to the grain procurement policy, peasants were forced to hand over a large part of their harvest to the state at fixed prices, which did not leave them with enough food for their own survival. This led to the Holodomor of 1932-1933, when millions of Ukrainians died. At this time, there were also laws in place that punished "sabotage" if farmers hid grain or other food.

5. **Prohibition of traditional rites and customs**: The authorities disdained peasant rituals such as weddings, baptisms, funerals, and customs related to seasonal cycles. In the collective farms, such rituals were replaced by Soviet ideological rituals or restricted.

During collectivization, the Soviet government actively influenced all aspects of cultural life, including clothing and traditional Ukrainian embroidery. Here are some important points related to changes in clothing and embroidery in the 1920s and 1930s:

1. **Attempts to standardize and unify clothing**: Soviet ideology promoted the rejection of "bourgeois" and national elements, favoring simple, "proletarian" things. Traditional clothing, especially festive clothes, was considered a relic of the past, "peasant backwardness." Instead, standardized work suits and simple uniforms were introduced, emphasizing equality and modesty.

2. **Prohibition and restrictions on the use of embroidery**: Although Ukrainian vyshyvankas had a deep symbolic meaning and were an important part of national dress, their wearing faced restrictions. As Soviet authorities tightened ideological control, embroidered shirts were pushed out of everyday life. They were allowed only during certain, carefully controlled cultural events, when the folklore aspect was emphasized, but without a national or religious context.

3. **Ideological "re-education" through embroidery**: In some regions, traditional motifs and symbols in embroidery have been changed. Instead of traditional symbols, Soviet motifs such as sickles, hammers, stars, symbols of industrialization, and even portraits of Soviet leaders were introduced into embroidery. This was considered an attempt to adapt folk art to Soviet ideology, but such "innovative" embroidery was not popular among the population, which perceived it as a violent interference with cultural traditions.

4. **The displacement of handmade work and the introduction of industrial production**: Due to industrialization and the introduction of mass production of clothing, embroidery, which had always been a handmade and carefully designed work, began to decline. Industrialized clothing, which had no ornaments or decorative elements, became the new "normative" standard available to the majority of the population.

5. **Secret preservation of traditions**: Despite bans and ideological pressure, many Ukrainians secretly continued to preserve traditional embroidered shirts, belted towels and other elements of national dress. They were used in family circles or secretly preserved for future generations as an important part of cultural heritage.

Some parallels can be drawn between the bans on traditional embroidery during collectivization and the present. Despite repressions and attempts to eradicate national symbols, Ukrainian embroidery has not only survived, but has also revived and acquired new meaning in independent Ukraine. Today, embroidery is one of the symbols of Ukrainian identity and national memory. During the period of collectivization and prohibitions, the Soviet government tried to erase this cultural code, but Ukrainians, by preserving and passing on embroidered shirts as family heirlooms, were able to preserve the value of these symbols. Contemporary embroidery

has become a symbol of national pride and heritage, which confirms the ability of Ukrainian culture to survive and revive.

In the post-Soviet period, and especially after the events of the Maidan and the outbreak of war in 2014, Ukrainians actively turned to national symbols as a way of expressing their civic position. Vyshyvanka has acquired a new meaning: now it is not just a garment, but a symbol of unity and the struggle for freedom. Each ornament and color scheme reminds us of its historical significance, which has survived despite the bans. Embroidered shirts in modern design have become popular not only in Ukraine but also abroad. Global designers are inspired by Ukrainian embroidery and incorporate its elements into their collections. This is another example of how traditional forbidden elements are now becoming a symbol of style, creativity, and cultural value.

Modern embroidery masters, remembering the repressions of the past, often use ancient ornaments as a way to convey information about history and culture. They embed symbols in the ornaments that have preserved the meaning of amulets, national values, and the struggle for independence, turning each embroidered shirt into a cultural artifact with deep connotations.

Thus, collectivization was a turning point for Ukraine's rural culture, changing its social and cultural landscape and leaving a deep mark on the national memory of the Ukrainian people. These prohibitions had a profound impact on the mentality and way of life of Ukrainians, led to the loss of many cultural values and folk traditions, and contributed to the formation of conditions that supported Soviet ideology to the detriment of Ukrainian national culture. And clothing and embroidery, which were important elements of Ukrainian culture, underwent significant restrictions and transformations during the period of collectivization. The authorities tried to influence them ideologically, but in villages and among many Ukrainian families, these traditions were preserved as part of national identity, despite all the restrictions and prohibitions. Modern Ukrainian embroidery has not only survived, but also gained a new life as a symbol of identity, freedom, and strength, reminding us of the power of traditions that can withstand even serious challenges and repression. Today, historians, cultural studies scholars, and ethnographers are actively researching forgotten traditional ornaments that the Soviet government tried to supplant. This revival of interest in historical ornaments helps contemporaries better understand how our ancestors reflected their worldview and life values through embroidery.

ОДЕСА В ЖИТТІ Д. І. ЧИЖЕВСЬКОГО

Левченко В. В.
Одеський національний морський університет,
м. Одеса, Україна

У XX ст. слов’янознавство досягло великих успіхів, що дозволило йому вийти на світовий рівень з вивчення багатьох аспектів духовного та матеріального життя зарубіжного слов’янства. Насамперед великі досягнення були зроблені в галузі слов’янського мовознавства, а також вивчення історії слов’янської писемності. У дослідженні історії слов’ян відбувся перехід до позитивізму, який поступово прийшов на зміну романтичному слов’янофільському напряму. В історичній науці активно працювала ціла плеяда відомих вчених – прихильників комплексного використання джерел із різних дисциплін для з’ясування закономірностей та інших явищ розвитку людства. До таких істориків належить і Дмитро Іванович Чижевський (1894–1977), 130 років від дня народження якого цього року відзначає світова наукова спільнота. Д. І. Чижевського можна по праву назвати людиною у вищому ступені непересічною. Він проявив свої інтелектуальні здібності в різних галузях знання: філософії, літературознавстві, теорії та історії літератури, релігієзнавстві, лінгвістиці, слов’янознавстві, культурології, історії культури, бібліографії усіх цих сфер, педагогіці та викладацькій і науково-організаційній практиці. Враховуючи все це все ж таки науковець-енциклопедист Д. І. Чижевський більш найповніше розкрив різні вектори своєї творчої

натури саме у дослідженні різних аспектів слов'янознавства та став полігістром німецької славістики.

Д. І. Чижевський був людиною нової генерації, і хоча його вчителем був знаменитий вчений романтичного напряму О. М. Гіляров, він сам був йому повною протилежністю як у методології, так і за політичними поглядами. Але від свого вчителя Д. І. Чижевський успадкував універсальність. Як і деякі славісти XX ст., цей представник нової генерації займався всіма галузями слов'янознавства: слов'янським та загальним мовознавством, слов'янськими старовинами, історією слов'ян, слов'янськими літературами тощо та з усіх цих дисциплін залишив ґрунтовні праці. Втім, універсальність була зумовлена не лише традицією, а й переважно становищем слов'янознавства в рамках гуманітарних наук. Диференційована за проблематикою, славістика була не диференційована як предмет навчання та підготовки кадрів. У всіх університетах, де існували історико-філологічні факультети, предмети слов'янознавства – мову, історію, літературу та ін. – викладав один професор. Така практика передбачала широку ерудицію викладача та стимулювала його наукові дослідження у багатьох галузях славістики. Д. І. Чижевський був таким ерудитом і універсалом, збагативши своїми працями багато розділів слов'янознавства.

Життя Д. І. Чижевського припало на бурхливий історичний час, шлях якого до здійснення мрії виявився довгим та суворим: через війни, революції, еміграцію тощо. Незважаючи на потужний наочний історіографічний пласт щодо його біографії [1–12] досі не написана повна інтелектуальна біографія. Не зроблено поки що й спроби написання монографічного дослідження, цілком присвяченого його життю та творчому доробку.

Повернення спадщини Д. І. Чижевського у всій його повноті почалося лише наприкінці 1980-х рр. Протягом трьох наступних десятиліть з'явився певний масив публікацій, присвячених українській еміграції першої хвилі в цілому та зокрема окремі роботи, в яких розглядалися різні аспекти творчої діяльності Д. І. Чижевського [13–17]. До наукового обігу вводяться нові факти на підставі архівних документів, листи і мемуари, видаються збірники наукових праць тощо. Однак досі не повністю вивчена його біографія. Як вже говорилося, що досі не було складено повної біографії Д. І. Чижевського, в якій були б представлені та систематично вивчені всі етапи його життєвого та творчого шляхів. Одним із таких етапів є одеський період, який припадає на час від осені 1915 р. до весни 1916 р., коли він рахувався студентом 3 курсу історико-філологічного факультету Імператорського Новоросійського університету, але який поверхнево описано в науковій літературі [10; 18–19]. Отже, об'єктом вивчення стає насамперед той епізод біографії Д. І. Чижевського, який впливав на формування його наукових інтересів, а предметом дослідження, в такий спосіб, є його інтелектуальна біографія.

При реконструкції одеського періоду життя Д. І. Чижевського вперше репрезентовано історичні джерела, які відкладено в фонді Імператорського Новоросійського університету Державного архіву Одеської області (ДАОО), та які до цього тільки частково було представлено [18–19]. Серед документів особової справи Д. І. Чижевського зберігаються клопотання на ім'я ректора Імператорського Новоросійського університету від 20 жовтня 1915 р. з проханням про зарахування до контингенту студентів 3 курсу історико-філологічного факультету Імператорського Новоросійського університету [20, арк. 4]; квитанції про сплату за навчання та слухання лекцій [20, арк. 9–12]; записи на лекції в осінньому і весняному півріччях 1915/1916 навчального року [20, арк. 28–29]; клопотання на ім'я ректора Імператорського Новоросійського університету від 13 травня 1916 р. з проханням про дозвіл на переведення до Київського університету [20, арк. 3]; листування адміністрації Київського та Новоросійського університетів щодо його переведення [20, арк. 2, 5, 7, 23–24]; особисте фото цього часу (див. вище) [20, арк. 8] та інші матеріали.

Історичні джерела, що відкладено в ДАОО дають також уявлення щодо кола наукових уподобань двадцяти однорічного студента Д. І. Чижевського, який записався на

14 лекцій з шести дисциплін п'ятьох викладачів, серед яких троє були відомими вченими-гуманітаріями. Одним із одеських «аксакалів» у галузі філософії і психології був професор Микола Миколайович Ланге (1858–1921). До аналів світової психології він увійшов як автор моторної теорії уваги, що поставив питання і систематично досліджував коливання уваги. Він став основоположником експериментального напряму в психології та писав праці з філософії, логіки, педагогіки. Серед дисциплін, які викладав М. М. Ланге Д. І. Чижевський включив до списку вибраних предметів «Історію давньої філософії» (3 лекції) [20, арк. 28–29].

Ще одним знаним вченим був фахівець у галузі слов'янознавства професор Михайло Георгійович Попруженко (1866–1943). Викладацьку діяльність суміщавав з роботою завідувача Публічної бібліотеки з 1896 р. Був секретарем Імператорського Одеського товариства історії і старожитностей. Його наукові інтереси становили досить широкий діапазон: історія й археологія Північного Причорномор'я, мовознавство, слов'янське літературознавство, історіографія, бібліографія, біографістика, етнографія тощо. В університеті був учнем відомого дослідника слов'янських писемних, археологічних і етнографічних пам'яток – Ф. І. Успенського. Серед лекцій М. Г. Попруженка Д. І. Чижевський обрав для слухання курс з «Історії слов'янських літератур» (2 лекції) [20, арк. 28–29].

Серед дисциплін відомого мовознавця-фонетиста Олександра Івановича Томсона (1860–1935), у майбутньому члена-кореспондента АН СРСР, який розробляв проблеми походження слов'янських мов, смислового наповнення і функціонування відмінків, зокрема родового і знахідного, та відстоював позиції порівняльно-історичного мовознавства Д. І. Чижевського зацікавив курс «Порівняльної граматики» (3 лекції) [20, арк. 28–29].

Окрім лекцій визнаних науковим співтовариством вчених Д. І. Чижевський також обрав курси дисциплін двох молодих науковців. Літературознавця, фахівця у галузі західноєвропейської літератури професора Володимира Федоровича Лазурського (1869–1947), який у Новоросійському університеті читав лекції з усіх курсів західноєвропейських літератур. Публікації В. Ф. Лазурського були в числі перших підручників з історії світової літератури. Серед його курсів Д. І. Чижевський звернув увагу на дві дисципліни «Середньовічна література» (2 лекції) та «Західноєвропейська література XIV–XVII ст.» (2 лекції) [20, арк. 28–29].

Самим молодим серед викладачів, лекції яких вибрав Д. І. Чижевський був приват-доцент Іван Михайлович Малінін (1883–1961). Він обрав одну лекцію молодого викладача на тему «Читання «Федона» Платона» [20, арк. 28–29]. Будучи учнем М. М. Ланге, І. М. Малінін читав курс вступу до філософії за Г. Корнеліусом, А. Мессером, М. Лоським, О. Кюльпе, Ф. Паульсеном, В. Вундтом. Викладав логіку за творами Д. Мілля, Х. Зігварда, В. Джевонса. У своїх наукових поглядах, продовжуючи тенденцію М. М. Ланге, акцентував увагу на психологічних засадах логіки, користуючись працями Платона, Канта та ін. У 1920 р. емігрував.

Отже, за тематикою вибраних лекцій, можемо мати уявлення про наукові уподобання студента Д. І. Чижевського, а його інтерес до лекцій знаних професорів та їх учнів може свідчити про обізнаність та продуманий вибір.

Репрезентовані різноманітні історичні документи дозволяють у досить повному обсязі в певній мірі детально реконструювати одеський період життя Д. І. Чижевського, уточнити та прояснити деякі факти, які недостатньо висвітлювалися чи по-різному інтерпретувалися дослідниками у попередніх дослідженнях.

Підводячи підсумок, можна відзначити, що в результаті пошуку документів, пов'язаних з біографією Д. І. Чижевського, у фондах ДАОО було виявлено матеріали, що відклалися за роки його навчання в Імператорському Новоросійському університеті. Попередній аналіз комплексу документів відображає основні фрагменти його перебування у цьому вищому навчальному закладі. На сьогодні нам не вдалося віднайти

документальних матеріалів, які характеризували рефлексії вченого щодо перебування в Одесі. Документальна спадщина Д. І. Чижевського, безумовно, має важливе наукове значення та заслуговує на докладніший аналіз фахівців цієї епохи, тим більше, що багато матеріалів досі не введено до наукового обігу та залишаються за межами наукових публікацій.

Дана робота є першою спробою більш-менш фактологічної характеристики життя Д. І. Чижевського в Одесі. Розсіяність джерельного матеріалу, можлива його невивченість та складна доступність не виключають деяких прогалин у висвітленні цього аспекту біографії вченого. Подальші дослідження можуть доповнити опис долі одного з найбільших представників європейського слов'янознавства XX ст.

Література:

1. Кравців Б. 80-річчя проф. Д. Чижевського // Сучасність. 1974. № 4. С. 35–41.
2. Чижевський Дмитро // Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. Кн. 2 [т. 10]: Хмельницький Борис – Яцків. С. 3747–3748.
3. Вільчинський Ю. Історик філософії слов'янства // Слово і Час. 1994. № 4–5. С. 32–40.
4. Валявко І. Чижевський – фундатор поняття «філософія серця» // Слово і Час. 1998. № 8. С. 83–89.
5. Валявко И. Д. И. Чижевский: жизненный путь и творчество // Новый журнал. 2004. № 235. С. 216–240.
6. Валявко І. Стан дослідження філософських студій Дмитра Чижевського в Україні // Філософська думка. 2004. № 6. С. 119–133.
7. Валявко І. Інтелектуальна біографія Дмитра Чижевського: Спроба наукової ретроспективи // Чижевський Д. І. Філософські твори: У 4 т. К.: Смолоскип, 2005. Т. 1. С. X–XXX.
8. Валявко І. Діалог крізь роки: листування Дмитра Чижевського та о. Георгія Флоровського // Філософська думка. 2010. № 6. С. 79–129.
9. Валявко І. До біографії двох мислителів: Дмитро Чижевський та Юрій Шевельов // Славістика / за ред. Є. Пшеничного, Р. Мниха, В. Янцена. Т. II. Дрогобич: Коло, 2011. С. 227–266.
10. Валявко И. Неугасаемый свет дружбы: о. Георгий Флоровский и Дмитрий Чижевский // Праздник: благодарение, освобождение, единение / Сост. К. Б. Сигов. Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. С. 422–467.
11. Ясь О. В. Чижевський Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 548.
12. Василенко В. С. Дослідження Дмитра Чижевського: культура, епоха, стиль // Вісник НАН України. 2023. № 9. С. 42–61.
13. Русская и украинская эмиграция в Чехословацкой республике: 1918–1938: Путеводитель по архивным фондам и собраниям в Чешской республике / Сост. В. Поданы, Г. Барвикова и др. Прага, 1995. 131 с.
14. Международная конференция «Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами: Результаты и перспективы исследований: Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов». Прага, 14–15 авг. 1995 г.: сборник докладов. Т. 1–2. Прага, 1995.
15. Труды русской, украинской и белорусской эмиграции, изданные в Чехословакии в 1918–1945 гг. Т. 1–3. Прага, 1996.

16. Документы к истории русской и украинской эмиграции в Чехословацкой республике (1918–1939) / З. Сладек, Л. Белошевская и коллектив авторов. Прага: Славянский ин-т АН ЧР, 1998. 343 с.

17. Соколова В. А. Русские ученые-слависты в Чехословакии между двумя мировыми войнами: 1920–1945 гг.: Био-библиографические материалы к истории русской филологии в эмиграции // Новые российские гуманитарные исследования. 2009. № 4.

18. Зленко Г., Мисечко А. Два семестри Дмитра Чижевського // Кур'єр Кривбасу. 1995. № 36. С. 21–22.

19. Левченко В. В. Пріоритетні напрями наукових досліджень Г. В. Флоровського в «одеський» період життя: філософія, психологія, бібліографія, фізіологія // Бібліотечний Меркурій. 2022. Вип. 2 (28). С. 21–59.

20. ДАОО. Ф. 45. Оп. 5. Спр. 14570. 29 арк.

УКРАЇНСЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ МІЛІТАРИЗМ У СПЕКТРІ ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ІНВЕРСІЙ

Меліхова Ю. А.,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

«Час, який я проживаю – який ми проживаємо, – ще не укладається ні в які структури… Це – час нотаток»
О. Сливинський

Поняття цивільного мілітаризму так чи інакше пов'язується з осмисленням мілітарної ідентичності та мілітарної культури (А. Вагтс, Й. Гезинга, В. Меснер, Е. Ользацька, та ін.). Здебільшого в сучасних умовах українських соціально-політичних процесів такий науковий дискурс фокусується на вивченні нових ідеалів, сенсів і цінностей та уможливлює розуміння певних форм і патернів, що виникають під час перебування людини в епіцентрі воєнних подій (Ю. Чуприна, В. Смолянюк та ін.). Адже сприйняття воєнної реальності породжує специфічну форму культури – мілітарну, яка імплементується в простір загальної культури через системний вплив на духовне життя суспільства. Тому мілітарна культура не зводиться до поняття «мілітарність», яке стосується війни, але не охоплює всіх її аспектів: біженці, переселенці, сірі зони тощо.

До того ж, мілітарна культура існує й в умовах миру як субкультура, що формується в збройних силах держави (мілітарних колах), але саме її ідеали, цінності, семіотика та семантика під час війни стають визначальними у суспільстві. Таким чином, мілітарний культурний простір стає для людини її власним екзистенційним виміром та варіантом соціалізації й інкультурації. Тобто цей культурний контекст визначає формування ситуативної мілітарної ідентичності. Вона на відміну від стійкої (за Г. Таджфелом і Дж. Тернером) не виховується з дитинства, як, наприклад, у майбутнього офіцера, якому притаманна стійка мілітарна ідентичність, коли за певних умов війна прогнозовано стає способом його життя та навіть, інколи, сенсом [1, с. 39–40]. Звідси, мілітарна ідентичність загалом сприймається як доволі багатовимірне поняття, що розвивається на основі патріотизму, колективізму, а почасти й войовничості та агресивності. І це поле для філософсько-культурологічних досліджень.

Насамперед видається, що в сучасній Україні ситуативна мілітарна ідентичність поступово перетворюється в мілітарно-цивільну, внаслідок взаємодії між цивільним населенням і військовими структурами та безперечного проникнення військових ідеологій і стратегій у буття цивільних людей. На думку Б. Кіммерлінга, саме так зароджується цивільний мілітаризм (як в Ізраїлі), коли воєнні та військові аспекти впливають на цивільне суспільство не тільки через збройні конфлікти чи військові установи, але й через

культурні, соціальні, економічні й політичні процеси, які водночас теж формуються внаслідок цих впливів [7, с. 200].

Такий досвід постійної бойової готовності відомий ще з часів Давнього Риму, коли у разі потреби римські громадяни ставали солдатами, що було осердям тогочасної ідеї громадянства. Це стосувалося значною мірою і Першої та Другої світових воєн, коли війна виходила за межі фронтів і «пронизувала» наскрізь буттєвий простір цивільних територій: загальна мобілізація, економіка «воєнних рейок», пропаганда мілітарних настроїв серед цивільних.

Звісно, це корелює з питаннями захисту держави, як необхідної умови повноцінного державотворення, особливо в складних воєнних реаліях, але разом з тим, важко не помітити, що цивільний мілітаризм возвеличує роль саме силового фактору в суспільних процесах стабілізації, єднання та розвитку. Тобто, з одного боку, домінування в бутті цивільної спільноти військових та воєнних наративів сприяє соціальній адаптації під час війни, а з іншого – чи можемо ми спрогнозувати їх наслідки у майбутньому? Переконані, що нам ще доведеться замислитися над тим, як цивільне суспільство інтегрує елементи військового світогляду і як це позначається на повсякденному житті людей.

Як уже наголошувалося, в умовах цивільного мілітаризму цивільні особи та інститути все більше залучаються до військових практик, виконуючи функції, пов'язані з безпекою та обороною. Це охоплює як фізичні аспекти (участь у військових навчаннях, військові тренування для цивільних тощо), так й ідеологічні, коли мілітаристські цінності стають частиною повсякденного життя. Тому цивільному мілітаризму властива й певна риторика, яку активно використовують медіа та соціальні мережі задля створення більш ефективних стратегій пропаганди, спрямованих на формування образу захисника-героя, коли армія й військові стають символами доби.

Однак є й зворотний бік такої пропаганди. Наприклад, у випадку використання владою мілітариських наративів для легітимації своєї політики. Тоді пропагандиські стратегії продукують образ ворога або постійної загрози, що вимагає мобілізації всіх ресурсів суспільства та може призвести до внутрішніх репресій та зовнішньої агресії (на прикладі РФ).

Зокрема це супроводжується системною мілітаризацією загальної освіти шляхом начебто «військово-патріотичного виховання». Так з 2014 року на тимчасово окупованих РФ територіях Донецької та Луганської областей відбувається формування в українських дітей так званої «донбаської» ідентичності через створення образу «Донбасу – Вітчизни», яка «виборює свою свободу» за допомогою «братнього російського народу» [3, с. 55]. Така тотальна мілітаризація освіти є порушенням норм Конвенції ООН про права дитини та інших норм міжнародного гуманітарного права [2, с. 781], утім вона властива цивільному мілітаризму. Тобто характеристиками цивільного мілітаризму з одного боку можуть стати патріотизм, героїзм (як військових, так і цивільних), загострене відчуття справедливості, чесність, безкорисливість, жертовність, а з іншого – агресивність, ворожість, дегуманізація, крайні форми насильства [1, с. 42].

Привертає увагу й роль цивільного мілітаризму в економічних процесах. Якщо значні державні кошти йдуть на підтримку армії та військових технологій, це, як правило, створює певні економічні інтереси, що підтримують ідеї мілітаризму на рівні державної політики. У деяких випадках бюджети можуть ставати основними джерелами економічного розвитку, що теж посилює значущість військових інститутів у цивільному суспільстві.

Цивільний мілітаризм продукує й власну семантику. З 24 лютого 2022 року війна стала трендом майже у всіх сферах життя українців. Це особливо простежується в новітньому мистецтві, яке заслуговує на увагу з точки зору пропаганди, оскільки має актуальний «затребуваний» сюжет, але часом не позбавлене «…художніх промахів одноденних хайпових речей» при очевидній відсутності справжньої духовної цінності [6]. Утім, слід визнати, що в умовах війни про якість мистецьких творів доводиться говорити

винятково в контексті їх змістовності, коли форма залишається невизначеною на тлі загальної жанрової дифузії, адже «… інколи книжка, написана поганою мовою в поганому стилі, значно краща за шикарну роботу іменитого автора. Бо в ній – фіксація чистих, нестримних переживань» [6]. Ці чисті переживання й справді нестримні, адже вони – реакція на жорстокі випробування й трагедії воєнних реалій; їх довготривалість і невимовну втому від цього; тяжкий досвід окупації чи деокупації; соматичні та психологічні травми тощо. Тому, на думку О. Сливинського, мистецтво лише надає форми невідворотному, якщо раніше воно мало «… розширити межі існування, випробовувати можливості, бути лабораторією буття, прописувати різні сценарії, щоб ми могли уникнути бодай найгірших із них». Зараз воно відтворює горе, яке «… позбавлене форми, викликає лише незручність, збентеження, розгубленість, зніченість. Воно стоїть над душею і мовчить» [5].

Однією з рис цивільного мілітаризму є своєрідна лінгвостилістична воєнна лексика – «мова війни» – проникнення брутальної «окопної» лайки в різні сфери життя. Зрозуміло, що під час інтенсивних воєнних дій у людей часто виникає відчуття мовного безсилля супроти фізичного насильства [4]. Це й породжує потребу «проговорити» травмівний колективний досвід [1, с. 82]. Пояснення просте – за допомогою лайливих слів суспільство переживає глибокий стресс викликаний жахіттями війни. На думку Ю. Андруховича, мова війни, необхідна так само, як мова любові, адже нею люди не тільки проклинають, а й ридають, приголомшені черговими втратами. Відомий письменник схиляється до думки, що не слід стежити за тим, щоб у мові не звучали лайливі слова. Вочевидь, на жаль, доводиться констатувати, що в Україні напівлегалізувались нецензурна лексика, яка активно використовується медіа, соцмережами тощо. І це не може не викликати занепокоєння, адже вірогідно, що мілітарна лексика ще тривалий час буде ознакою нашого життя й після війни у вигляді колективної й трансгенераційної травми.

Отже, цивільний мілітаризм доволі суперечливе явище, яке крім спрямованості на національну безпеку, призводить до зростання авторитарних тенденцій, обмеження прав людини, розвитку насильства та жорстокості в суспільстві. Тому практики цивільного мілітаризму несуть в собі загрози, серед яких такі, як: стирання межі між військовими та цивільними, зростання залежності від військових інститутів, а також ризик нормалізації насильства як методу вирішення конфліктів. Тому цивільний мілітаризм є викликом для демократичних цінностей і може призвести до серйозних соціальних та політичних наслідків.

Осмислення наведеного потребує критичного підходу до мілітаризації та відновлення балансу між цивільним і військовими культурними просторами. Треба бути свідомими того, що в післявоєнному майбутньому українському суспільству доведеться докласти неабияких зусиль для того, щоб сучасний цивільний мілітаризм трансформувався в ідеологію безпеки, а не перманентної війни. Для цього не завадить скористатися ідеями Сунь-цзи з його «Трактату про військове мистецтво», де війна розглядається як один із багатьох видів боротьби, що здійснюються несиловими методами (дипломатичними, політичними тощо). Саме тому найкраща війна – розгромити задуми противника, вмілою політикою зруйнувати плани агресивно налаштованого сусіда та завдяки відповідним заходам у власній державі зробити здійснення цих задумів неможливими.

Безсумнівно, сучасний український цивільний мілітаризм – трагічно-героїчна версія суспільної реальності. І, хоча за своєю глибинною сутністю він є оборонним, а його наративи віддзеркалюють устремління до збереження національної ідентичності й подолання воєнного хаосу, все ж йому притаманні елементи деструктивності та дегуманізації. Важливо, щоб після війни на зміну властивому нині для українського цивільного населення конфліктному світогляду, відродився полілогічний, на основі здатності до осмислення наявності травматичного досвіду, що б сприяло трансформації

воєнної агресії, гніву, ненависті у мирну, життєствердну всеосяжну творчість. Натепер набиякий оптимізм вселяє визнання того, що українцям, попри всі воєнні жахіття, поки що вдається не скотитися в мілітаристичний чад, виживати в цій війні, «повертатися» з неї і ставати для когось «рукою, поданою в нещасті», що і є найважливішою людською рисою, часто не помітною з перспективи мирних часів [5].

Література:

1. Зливков В., Лукомська С. Нариси з історії становлення мілітарної ідентичності українців: монографія. Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2023. 140 с.
2. Лисянський П. Л. Цивільний мілітаризм РФ як загроза виникнення військових конфліктів у країнах Східної Європи. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) Одеса : Фенікс, 2024. С. 780–782. Режим доступу: https://hdl.handle.net/11300/28331
3. Пашкова О. Мілітаризація молоді як складова російської політики на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. *Гібридна агресія РФ: досвід протидії з боку України* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17 листоп. 2021 р.) / Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняховського, Київ, 2022. С. 54–59. URL: https://nuou.org.ua/assets/ documents/hibr-agr-rf-22.pdf
4. Сливинський О. Словник війни. Харків: Vivat. 224 с.
5. Сливинський О. Форма для невідворотного. Колонка поета та перекладача Остапа Сливинського. https://suspilne.media/culture/416904-forma-dla-nevidvorotnogo-kolonka-poeta-ta-perekladaca-ostapa-slivinskogo/
6. Трегуб Г. Кількість vs якість. Про сучасну мілітарну культуру. *Український тиждень. Суспільство.* 2019. № 4 (584). URL: https://tyzhden.ua/kilkist-vsiakist-pro-suchasnu-militarnu-kulturu/ (дата звернення: .2024)
7. Kimmerling B. Patterns of militarism in Israel. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*. 1993. Vol. 34(2). P. 196–223.

ЗНАЧИМІСТЬ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Северин Н.В., Северин В.Д.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харківська державна академія дизайну і мистецтв, м. Харків, Україна

Сьогодні проблема збереження і відбудови пам’яток історії та культури для України є вкрай актуальною у зв’язку з тим, що наша країна перебуває у стані війни з Росією та щодня потерпає від нещадних ракетних обстрілів і бомбардувань, які руйнують міста і села, знищуючи наші культурні пам’ятки, намагаючись стерти нашу історичну пам’ять. Жорстокий і нещадний ворог порушує нашу територіальну цілісність, нищить нашу історію, культуру, нашу ідентичність. У сьогоднішніх реаліях війни українцям необхідно докласти максимум зусиль, щоб зберегти від руйнацій важливі об’єкти світової спадщини ЮНЕСКО, такі як Свята Софія Київська, Києво-Печерська Лавра, старе місто Львова та інші. З цією метою було вирішено показати підхід до з’ясування питання у столиці, тому на одному з засідань Київради було затверджено міську цільову програму «Охорона та збереження культурної спадщини м. Києва на 2025-2027 роки», де визначено проведення першочергових протиаварійних, реставраційних робіт на об’єктах культурної спадщини м. Києва. До пріоритетного переліку увійшли будівлі, що постраждали від ракетних обстрілів – Будинок учителя, будинок відомого архітектора Альошина, садиба Терещенків тощо. Таке дбайливе

ставлення до об’єктів культурної спадщини сприятиме збереженню унікальних історичних та культурних об’єктів столиці для майбутніх поколінь. Важливо, що заступниця КМДА Ганна Старостенко була запрошена на Світовий конгрес міст із всесвітніми пам’ятками ЮНЕСКО, де вона виступила з доповіддю про виклики у сфері збереження культурної спадщини під час війни. Конгрес ухвалив план дій на 2025-2027 роки, де було визначено низку напрямків, у яких Київ може розраховувати на допомогу. Одним із ефективних напрямків було запропоновано оцифрування пам’яток, надання спеціального обладнання для київських музейних фондів, навчання фахівців.

Загроза знищення постає і перед 17-ма кандидатами на включення до списку світової спадщини ЮНЕСКО – історичним центром Чернігова, харківським хмарочосом та Держпромом, археологічною пам’яткою «Кам’яна могила», історичним центром Одеси, Миколаївською астрономічною обсерваторією та іншими об’єктами, які щодня можуть потрапити під безжальний обстріл ворога. Україна є активним учасником міжнародних відносин у галузі охорони культурної спадщини, про що свідчить поповнення списку об’єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО протягом останнього десятиліття трьома українськими об’єктами: Резиденція Митрополитів Буковини і Далмації (2011), Дерев’яні церкви Карпатського регіону (2013), Стародавнє місто Херсонес Таврійський (2013).

Українські дослідники підкреслюють особливу цінність колишніх маєтків, садиб, парків, які не лише зберігають імена видатних діячів історії, культури, літератури, а й транслюють певну «меморіальність» – пам’ять про минулі епохи і їх культуру. Створені свого часу як синтез архітектури і мистецтва природи, палацово-паркові ансамблі, садибні парки та міські сади відтворюють світогляд своїх творців та їхній талант.

У світовій практиці приділяється увага збереженню культурної спадщини та організації культурного туризму. «Міжнародна рада з питань пам’яток і визначних місць (ICOMOS), Панєвропейська федерація культурної спадщини (Europa Nostra) координують зусилля країн із проблем використання пам’яток історії і культури в туризмі у Європі та світі, що сприяє соціокультурному та економічному розвитку країн та регіонів, розвиває міжкультурний діалог. Досвід використання історико-культурної спадщини таких країн, як Великобританія, США та Канада показує, що ефективне їх залучення до сфери туризму можливе лише за наявності розвинутої туристичної індустрії, яка враховувала б взаємовпливи процесів пожвавлення туристичного бізнесу та стану збереження пам’яток [5]. З цією метою в західних країнах активно проводиться як дослідження історії об’єктів історико-культурної спадщини, так і сучасний стан їх консервації для збереження та використання в інфраструктурі туристичного сервісу. Тому у жителів цих країн помітно зростає інтерес до культурного туризму («discovery» tourism), що, в свою чергу, сприяє знайомству з культурно-історичною спадщиною різних країн. А європейська єдність та підтримка України у сьогоднішній важкий воєнний час є потужним засобом зміцнення миру та реалізації культурної політики між усіма європейськими країнами. У країнах Заходу діяльність у напрямку збереження пам’яток здобула підтримку серед широких кіл громадськості, якій сприяли різні фактори, а саме:

– активна позиція ЮНЕСКО та міжнародних пам’яткоохоронних центрів, їх навчально-тренувальні та освітні програми щодо дослідження історико-культурної спадщини кожної з країн в інтересах усього людства;

– значення охорони культурної спадщини для урядових, законодавчих органів цих країн та громадськості;

– стрімкий розвиток індустрії туризму внаслідок поліпшення добробуту громадян та інтеграційних процесів країн Західної Європи й Америки [4, с. 92].

У результаті завдяки розвитку туристичного сервісу в багатьох країнах було вирішено фінансово-економічні та соціальні проблеми міст і цілих регіонів. Вагому роль протягом останнього десятиліття відіграє розширення освіти, пропаганда

історико-культурних об’єктів та реклама туризму, що загалом сприяє усвідомленню значення пам’яток у житті людей. У європейських країнах розповсюдженою тенденцією у збереженні культурної спадщини є превентивна консервація, спрямована на уникнення небажаних подій, негативних наслідків тощо. Така тенденція сприяє запобіганню або уповільненню процесів руйнації об’єктів культурної спадщини, забезпечуючи економію ресурсів на їх відновлення. Так, в Італії було досліджено чинники, що несуть потенційну загрозу об’єктам культурної спадщини, а саме: статичні (землетруси, лавини), антропогенні (туризм, крадіжки), фактори зміни навколишнього середовища (забруднення повітря) тощо. У зв’язку з цим в історичних центрах старих міст були встановлені області з обмеженим рухом і пішохідними зонами. Наприклад, в історичному центрі Флоренції протягом 1980-х – 1990-х років зони старої частини міста стали абсолютно вільні від машин. Скорочення небезпеки впливу шкідливих речовин і механічних вібрацій стало необхідною вимогою для довгострокового збереження історичних об’єктів, оригінальних поверхонь архітектури і скульптурних прикрас [1]. Така тенденція превентивної консервації сприяє збереженню автентичності культурних пам’яток та має економічні переваги, оскільки завдяки розвитку туристичного сервісу в багатьох країнах вирішують фінансово-економічні та соціальні проблеми міст та цілих регіонів. Загальновідомо, що більше половини туристів, які відвідують Італію, цікавляться саме культурною спадщиною країни. Підхід до проблеми збереження пам’яток історії та культури за кордоном свідчить про те, що захист культурного середовища може здійснюватися завдяки інтеграції всіх зацікавлених на державному рівні. Досвід культурної політики європейських країн слугує прикладом для України у реалізації таких завдань. Позитивним прикладом для нас може бути досвід Великої Британії, де Британська армія оголосила набір фахівців у сфері археології та мистецтва в спеціальний підрозділ захисту культурних цінностей, які знаходяться на територіях ведення бойових дій. Такий підхід сприяє компетентному та швидкому реагуванню при захисті культурних об’єктів в умовах бойових дій.

Протягом сучасної історії ставлення до пам’яток спадщини зазнавало змін – концепція простої охорони пам’яток ускладнилася й перетворилася на складний комплекс заходів із вивчення, інтерпретації й використання, що стало основою сучасної концепції спадщини. Сьогодні українцям варто враховувати праці з вивчення досвіду післявоєнного відновлення міст світу – відбудови Старого міста у Варшаві після Другої світової війни, де було офіційно запроваджено реституцію як новий напрям у пам’яткоохоронній та реставраційній діяльності, задля використання його при відбудові українських міст після завершення війни [7].

Стосовно відновлення старовинних маєтків України, які в усі часи були важливим чинником духовного життя суспільства і сьогодні мають культурну цінність, зазначимо, що при розробці концепції дизайну цих місць прийнято відштовхуватися від передбачуваного виду діяльності з урахуванням соціально-демографічного складу відвідувачів. Дизайн палацово-паркових ансамблів має бути синтезом архітектури, пластичних мистецтв і оточуючої природи. Особливості архітектури та зелених насаджень мають відображати спосіб життя, смаки та культурний рівень господарів маєтків і садиб. Старовинні маєтки і садиби – це особливий світ, середовище для спілкування художників, письменників, філософів, музикантів, світ високої архітектури та садово-паркового мистецтва. Шедеври світового садово-паркового мистецтва кінця 18 початку 19 ст. «Софіївка» в Умані та «Олександрія» у Білій Церкві, парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва середини 19 ст. «Тростянець» в Сумській області, історико-культурний заповідник 20 ст. «Качанівка» в Чернігівській області – це «дзеркало культури епохи» [6]. Так, лише знання того, що качанівський палац у стилі класицизму відвідували Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Ілля Рєпін та ін. спонукає завітати до цього історичного місця – перлини Чернігівщини. «Меморіальність»

старовинних маєтків, садиб та парків становить особливу цінність, вона пов'язана не тільки з іменами видатних діячів культури та історії, а й з пам'яттю про давно минулі епохи та їх культуру. Ця тема посіла чільне місце у творчості видатного українського художника Григорія Нарбута, вона є атрактивною і для митців сьогодення. Всі палацово-паркові ансамблі, присадибні парки та міські сади відображають світогляд своїх творців та їхній талант [6].

Стосовно музеїв зазначимо, що до сьогодні в Україні налічувалося близько п'яти тисяч різноманітних музеїв, які забезпечували їй провідне місце у світі як центри збереження культурної спадщини. Офіційна сфера включала 574 музеї, з яких 48 національного та 22 державного значення [3]. Однак багато з них зазнали пошкоджень та руйнувань внаслідок російської агресії. Тому дослідження значимості та процес відновлення зруйнованого російським агресором 6 травня 2022 року Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди у селищі Сковородинівка на Харківщині, який був гордістю Слобожанщини, та інших об'єктів культурної спадщини України зараз мають винятково важливе значення.

Література:

1. Баланюк Ю.С. Досягнення і проблеми наукових досліджень, збереження і розвитку архітектурно-містобудівних об'єктів культурної спадщини України. 2022. URL: https://doi.org/10.23939/sa2022.01.010. С. 10-20.
2. Величко Т. Особливості становлення й розвитку етнографічного музейництва на півдні України в XIX - на початку XX ст. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20232/10-Velychko.pdf
3. Герус Л. Збереження нематеріальної культурної спадщини: український досвід. Народознавчі зошити. 2020. № 1 (151). С. 3-14.
4. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження. Монографія. Електронна бібліотека. Київ : Інститут історії НАН України. 2019. URL: http://resource.history.org.ua/item/0014571
5. Крупа І.П. Проблеми збереження культурної спадщини: зарубіжний досвід Boston, USA 151. DOI 10.36074/logos-26.02.2021.v3.50.
6. Родічкін І.Д. Старовинні маєтки України. Київ : Мистецтво, 2005. С. 7-9.
7. Ivashko, Y., Dmytrenko, A., Pawłowska, A., Lisińska-Kuśnierz, M., Krupa, M., Tišliar, P., Hlushchenko, A., Serafin, A., Shpakov, A. Destruction of the Architectural Heritage as a Result of War: The Experience of Reconstruction (Conservation and Logistical Aspects) DOI: 10.36868/IJCS.2024.si.02.

ВІДДОБРАЖЕННЯ ТЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЗАХИСТУ БАТЬКІВЩИНИ У ТВОРЧОСТІ ХЕЙТСПІЧ

Солоділова Олена, Сіманенко Анастасія
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
м. Дніпро, Україна

Україна багата на таланти, людей, що створювали і створюють світові шедеври. Творчість і жага до свободи закладені в кожному українці, це можна побачити як у літературі, живописі й фольклорі, так і особливо це проявляється у музиці, зокрема у творчості Хейтспіч. Кожен хто створював спадщину вклав у це свою душу і навіть життя, саме це і надихає сучасних українців не втрачати віру і любити свою країну ще більше. З деяких старих літературних творів люди робили і роблять нові українські пісні, даючи їм нове життя. Також існують сучасні виконавці, що відомі більше у Америці ніж у нас, які переводять тексти віршів Тараса Шевченка чи будь-якого іншого поета, створюючи новий хіт в іншій країні, але поширюючи тим самим українську культуру там.

Існує багато напрямків , які обирають для себе виконавці. Є і дитячі, і романтичні, розважальні, патріотичні, і багато інших, крім того ці пісні мають багато різних жанрів.

У піснях Хейтспіч переважно відображається спонука на захист Батьківщини, ненависть до того, що творять на нашій землі загарбники, висміювання довіри до чогось без прикріплених фактів, про смерть наших захисників та їх жертву заради миру, про смерть невинних людей, котрі загинули через війну у своїй домівці, чи в будь-який інший момент свого життя, навіть не підозрюючи, що станеться щось погане. Є також і пісні про любов і любов до своєї землі, оспівування її краси. Коли люди слухають їх пісні, вони переважно відчувають злість та ненависть до ворога, чи звичайну втому від цього жаху. Можливо для когось ці пісні стали сенсом піти захищати свою домівку, рідних людей, рідну Україну.

Як приклад можна зазначити пісню «Органи місцевого самоврядування», так як вона підкреслює важливу проблему нашого суспільства – корупцію, хабарництво, хвороба нашої політичної системи суспільства.

Сховати доходи, купити права
І довідку для них придбати,
Зі школи дитині новенькі книжки
З роботи принесе мати,
І справку в басейн вже не треба робить
Є змога її "намутити",
І в черзі стояти не варто,
Бо місце у черзі так просто купити.
...
Купити свободу, купити диплом,
Cayenne на ухил від податків,
Знайти однодумців і охоронців,
Купить депутатських мандатів,
Гречкою брати свої голоси,
Вбивати — і руки у воду,
П'яним збивати людей на шляху
І знов купувати свободу.

Ці рядки викликають тільки сум та сором, що наше суспільство так легко купити чи продати. Так як більшість довідок, навчання, свободу і справді легко купити, можна знайти того, хто з цим допоможе, залишилося дуже мало людей, які є свідомими і принциповими у цьому питанні. Якщо зараз купити диплом так легко, то що буде далі з нашим суспільством? Як звертатися до лікарів, електриків, сантехників чи довіряти дітей вчителям? Потрібно боротися не лише проти ворожої країни, а й з хабарями, так як це отруює нашу країну так само.

Інша важлива тема зради підіймається у пісні «Пісня про ромашку»:

Все ж ми йшли, скільки б не падали,
Хто кричав про вірність, ті перши зрадили,
Половина в дамки, половина в нулі,
Хто грав в сміливих — перші втекли,
Лиш широкий ковток наповнить діафрагму,
Залізні груди,
Як же я ненавиджу людство
І я так люблю вас люди.

Наше суспільство з початку повномасштабного вторгнення поділилось на тих, хто думає про те, що потрібно йти та захищати і на тих, хто вважає це безглуздим. Люди, які кричать про «смерть ворогам» і нічого не роблять, та ті, хто мовчки йдуть захищати рідних та Батьківщину, розуміючи, що так вони будуть мати шанс на майбутнє та збережуть свій спадок. Ці строчки змушують серце тремтіти від болю за свою країну та

людей, що показують свою байдужість до подій в країні, паплюжать військових, прикидаючись ними, або створюючи благодійні збори для них, але не надаючи навіть копійки їм на допомогу.

Нарешті пісня «Стріляти», на нашу думку, спонукає не здаватись та йти до перемоги, її мелодія та подача тексту доволі легкі та засідають у голові:

Хтось в інтернеті розводить дебати
Місця немає всіх пересаджати,
Що нам робити? Куди нам тікати?
Стріляти!
Що нам боятись? Куди нам тікати?
Стріляти!
Кого нам жаліти? Чого нам чекати?
Стріляти!
Що нам боятись? Куди нам тікати?
Стріляти!
Кого нам жаліти? Чого нам чекати?
Стріляти!

Коли немає вибору, тільки чи вб'ють тебе, твою культуру та націю, чи боротися з ворогом, залишається лише «стріляти».

Сенс творчості Хейтспіч – заклик до національно-патричного ставлення до своєї культури, творчості, до захисту та відтворення наших духовних скарбів. Митці завжди стояли на передовій змін, криз у суспільстві, їхня творчість – це «крик душі» багатьох громадян держави, невдоволених тим розбратом зрадами, байдужістю та підкупністю, що руйнують нашу країну зсередини. Тільки свідоме ставлення до національних цінностей зможе перемогти зло.

ГЕРМЕНЕВТИКА ТРАДИЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СИМВОЛІКИ

Титар О.В., Алімова В.М.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Актуальність роботи полягає у популяризації українських традиційних уявлень та знань, дослідженні Світового Древа в українській культурі. Символіка світового дерева у різних народів світу дуже поширена, особливо це стосується землеробських народів. В Шумері Світове дерево зображується у вигляді серії вузлів. Першопара богів Ісида та Осиріс в єгипетській міфології Геліополіса походять від священної Акації. Ахурамазда в перській міфології створює охоронців Світового дерева – риб, що повинні не допустити розповсюдження зла у світі. Символіка Світового дерева появляється у китайській культурі з XV- XII ст. до н.е., ця символіка докладно проаналізована нами у роботі, у Китаї появляється структурування міфологічного простору світового древа на країни та кольори. В тюркських культурах світове дерево зображується як Священне дерево Ваг-ваг. Світове дерево кримських татар Омюр агач широко представлено в орнаментах, прикрасах одягу, елементах інтер'єру. Святий Бонавентура вперше ототожнив Христа з світовим деревом [8]. В християнстві, крім біблійного трактування світового дерева Едему, існує уявлення про існування людства до гріхопадіння не тільки існування у саду, але і існування як світового дерева.

Найбільш поширена метафора світового дерева у скандинавських народів. Скандинавське світове дерево Іггдрасиль (буквальна назва «кінь Одина», оскільки Один як верховний бог і верховний шаман здійснює міфологічні подорожі цим деревом, Один підвисив себе на світовому дереві для написання рун) вічнозелене ясеневе дерево, що живиться священним медом і поєднує дев'ять світів. В «Молодшій Едді» [8] описується

Іггдрасиль, тричленна структура світового дерева примножилась і перетворилась на дев'ять основних світів. У германських та скандинавських народів роль світового дерева виконує ясень, в інших індоєвропейських народів часто це дуб, в українській культурі це дуб, яблуня або груша. Під час вивчення проблеми ми використовуємо семіотичний метод дослідження, щоб виявити культурні характеристики Світового Древа, його знаки. Нами використовується герменевтичний та порівняльний методи дослідження, завдяки яким ми можемо виявити особливості образу Світового Дерева в українській культурі.

Наприклад, символіку Світового дерева можна прослідкувати в українському рушнику [1, 2]. Також символіка Світового древа присутня ще у трипільській культурі. Такі мотиви присутні і на давніх писанках, наприклад, в Житомирській та Чернівецький області. Прийнято поділяти орнаментальні композиції українських рушників на: геометричні (коло, квадрат, «безконечник» - меандр); фітоморфні (рослинні, зокрема світове древо); зооморфні (тварини, птахи); антропоморфні (берегиня, свята, мати, воїн).

Основні орнаментальні композиції відображали елементи символіки різних стародавніх культів, коли декілька раз протягом епох та століть змінювалась конотація певних образів, при цьому основна «символіка зберігалась» [1]. Народні майстри у своєму мистецтві, насамперед у вишивці на рушнику, що вважався священним, намагалися естетично виразити себе, а також відобразити красу навколишнього світу. Часто використовувались рослинні мотиви, особливо виноград, хміль, дуб, барвінок, букети квітів, також і зооморфні мотиви, особливо мотив птахів, жар-птиці. «У рушниках зберігається давній символ – «дерево життя» - букет або дуже велика гілка квітів у вазоні та мотив гнучкої гілки, що виростає з обох сторін дерева» [1, с.11].

Образ світового дерева в українському іконописі поширюється за доби бароко, есхатологічні мотиви замінюються мотивами едемського саду, переходу земного життя в небесне. Протягом XVII- XIX століття також поширюються в похованнях мотив хреста як світового дерева, козацькі могили відзначались своєрідною символікою, що козацька плоть переходить в світове життя через дерево, його життєвість, це Древо життя, що продовжує своє зростання у християнській вічності.

Бароковий іконостас транслює форму світового саду, арка царських врат організовує композицію біля Христа, втілення та поширення його життєвих сил, через жертву Христа Древо пізнання стає Древом життя. Бароковий український іконостас оточується рослинними мотивами, квітки та цвіт стають його символічною окрасою. Колони знову повертаються до свого первісного значення у давньому грецькому мистецтві – це символічні стовбури дерев, пальми, що свідчать про торжество Христа (наприклад Сорочинський іконостас). Вперше Л. Міляєва [9] вказала, що таке квітування барокового іконостасу не випадкове – найкраще через символіку квітування передається мотив національного Світового дерева [9, 2010, с.9-19].

На царських вратах мотив Світового дерева майже точно відтворюється в загальній композиції: тут бачимо таку саму осьову побудову із взаємно-симетричним розміщенням тварин, водночас центральний стовпчик врат відіграє роль стовбура дерева, а переплетіння виноградних лоз створює алюзію до пишної крони. Варто згадати, що в той час образ лози міцно пов'язувався у свідомості з образом дерева, що показує, наприклад, її зображення у вигляді родового дерева в трактаті Інокентія Гізеля «Мир з Богом людині» 1669 р.

У бароковій культурі дуже важлива структура світового древа, символічно у дусі християнської культури вона також ототожнюється з деревом, на якому розіп'яли Христа і конкретним деревом біля Гробу Господню. У іконостасі відображається структура Світового древа, уздовж вертикалі царських врат зображуються птахи як символи неба, некорисливості і зв'язку з Отцем Небесним та Царством Небесним [7, 13], птахи також зображені і посередині, тут вони виконують місію посередництва, надаючи звичайній

людині надію на спасіння, водночас також тут розташовуються і апостоли, чотири апостоли у середньовічні й та бароковій культурі також отримали статусу позначення різних людських якостей та країн світу. В нижній частині врат як світового дерева розташовані фігури лева (ще один новочасний образ Христа), дельфіна (як символ спасіння) та аспида (символ метаморфоз людської душі). З пащі звіра і виростає Світове дерево. Бароко шукає фундаменту своїй творчості, часто образ світового дерева використовується у будівлі храмів та композиції царських врат. Хоча водночас не всі царські врата храмів цього періоду відповідають структурі світового дерева, хоча зображення пари тварин вгорі чи долішня пара тварин, крім усього, на нашу думку, може відтворювати часткову схему світового дерева, а саме світ людей, як світ посередників між світами [10, с.35].

Також у мистецтві модерну є чисельні звернення до символіки Світового дерева і Дерева життя. Останнім часом зростає інтерес до творчості Лесі Українки, свято української жінки співпадає з днем її народження, Леся Українка стала символом незламності української нації. Також нещодавно було здійснено академічне видання її творів у 14-х томах [11]. Найскладнішу символіку Древо життя має у творчості Леся Українки. У період 1901-1911 роки, коли творчість Лесі Українки досягла кульмінації свого розвитку, створюється драматургічний твір «Лісова пісня», що став своєрідним гімном світу рослинності та Древу життя, не баченим ще в українській культурі досі [2, 3, 4]. Поруч з великим ступенем абстрагування та універсалізації образу Древа життя, Леся Українка зберігає конкретну чуттєвість образів, в тому числі занурює читача в конкретну місцевість, образ дубу стає не тільки образом і втіленням іншої іпостасі Зевса Громовержця, але і конкретного дубу, який знайомий Лесі з дитинства, того дубу, що не дозволяє зрубати дядько Лев. Тут дуб виступає своєрідним символом дерева життя, це те «дерево життя, що вічно зеленіє» із Гетівського «Фауста». Древо життя водночас і максимально узагальнений образ і конкретний дуб.

Не випадково анімаційний фільм «Мавка» став найуспішнішим за всі роки існування українського кінематографу в українському та зарубіжному прокаті, протягом 2023 року зібрав 20 млн. доларів. На нашу думку, занурення Лесі Українки у національну специфіку Світового Древа та відображення цієї тематики загальнодоступною мовою для усього світу, а також звичайно майстерність аніматорів забезпечила таку популярність фільму [5]. Загалом анімаційний фільм «Мавка» був проданий у 20 країн і «заговорив» 32 мовами. Найбільш популярною «Мавка» стала у Франції, Польщі, Італії, Німеччині, Чехії, Іспанії, Румунії, Австралії, Нідерландах, Перу, Південній Кореї [5].

Такий непереможний марш фільму обумовлений універсальною образністю сюжету, де сюжет Світового Древа, на нашу думку, відіграє провідну роль. Таким чином в українському модернізмі Древо життя стає образом вічності, вічності мистецтва та людської долі, метаморфоз, що пов’язують людину та природу. Неоромантизм початку ХХ століття прагне звернутись до екології душі та природного світу і знаходить це в алегоричному образі світового Древа та різноманітних лісових істот.

Література:

1. Відбілене сльозами полотно мережила, жила, переживала…/ Передмова В. Гальперіна, упоряд. С. Телегіної. Харків : Регіон-інформ, 2005. 164 с.

2. Віктор І. В. Теорії міфу та ритуал центру в українській міфологічні картині світу // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія Теорія культури і філософія науки. Харків. 2013. №1029-2. С.222-228.

3. Віктор І. В. Філософсько-антропологічний аналіз ритуалів (на матеріалі української культури). Дисертація…спец. 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2019. 211 с.

4. Вінтонів Р. В. Символ дерева в поетичній творчості Лесі Українки // Науковий вісник. Націон. Лісотехнічний ун-т України. Київ, 2006. Вип.16. С.14-19.

5. Горлач П. Найуспішніший анімаційний реліз: у світовому та українському прокаті «Мавка» зібрала $20 млн. URL: https://suspilne.media/culture/618679-najuspisnisij-animacijnij-reliz-u-svitovomu-ta-ukrainskomu-prokati-mavka-zibrala-20-mln/ (дата звернення 12.04.2024)

6. Дослідження дозвілля і культурних потреб міської молоді в Україні. 2020. URL: https://cedos.org.ua/reseearches/doslidzhennia-dozvillia-i-kulturnykh-potreb-miskoi-molodi-v-ukraini/(дата звернення 11.09.2024)

7. Еліаде М. Священне і мирське. Київ : Основи, 2001. 592 с.

8. Еліаде М. Трактат з історії релігії. Київ : Дух і літера, 2016. 520 с.

9. Міляєва Л. Спасо-Преображенська церква с. Великі Сорочинці Полтавської області // Українське бароко та європейський контекст. Київ : Наукова думка, 1991. С.128-135.

10. Олянина С. В. Світове дерево на царських вратах: до інтерпретації символічного задуму українського іконостасу XVII – XVIII ст. // Наукові записки НаукКМА. Київ, 2016. Т.179. Історія і теорія культури. С.32-41.

11. Українка Леся. Повне зібрання творів у 14 томах. URL: https://ubi.org.ua/uk/activity/zibrannya-tvoriv-lesi-ukra-nki-u-14-i-tomah (дата звернення 10.10.2024)

.

PROVISION OF TOURIST SERVICES TO PERSONS WITH DISABILITIES: GLOBAL AND LOCAL PRACTICES, STANDARDS AND GUIDELINES

Anželika Labutienė
Lithuanian Sports University,
Kaunas, Lithuania

Relevance of the research. In modern society, next to various social groups, there is also a very specific, sensitive group – people with disabilities. It is distinguished by its status and characteristic problems that exist in all spheres of public life: education, living conditions, communication, public life and the labor system. With a change in the social ideology of integration of persons with disabilities, the entry of people with disabilities into society is an officially declared aspiration. In order to integrate a person with a disability into society, his needs must be taken into account. One of the needs for a disabled person is the adaptability of the public and private environment. In 2016, the United Nations organization also focused on this problem. It was concluded that there is no need to create separate services for persons with disabilities, but that there is a need to strive for the accessibility of common services to all groups of society. It has been observed that tourism for people with disabilities is growing in countries that ensure accessibility for all (Martin-Fuentes et al., 2021). Tourism brings special benefits to the quality of life of tourists with disabilities. This has been noted in the sustainable development policy, in which tourism occupies an important place and, despite its economic benefits, can contribute to the protection of nature and social development.

Research methodology. The organization of tourist services for persons with disabilities is an important scientific and practical problem, manifested in several aspects. The main problem lies in the fact that many tourist services are often not properly adapted to the needs of persons with disabilities (Gonda, 2021). This may include inaccessible infrastructure, lack of special services or insufficient training for tourism service providers. **The purpose of the study:** to discuss local and global practices in the provision of tourism organization services to persons with disabilities, applying standards and regulations. **Research methods**: Analysis of scientific literature; analysis of documents.

Research results. Tourism is an important part of the economy, trying to find solutions to the new needs that have arisen. One of the most popular solutions is the application of universal design, but so far it is applicable only in the economically strongest countries (Švagždienė et. al., 2021). According to the latest data available to Statistics Lithuania, about 12% of the population in Lithuania is officially recognized as persons with disabilities. Tourism for people with disabilities in the EU accounts for 9% of the market and is an untapped niche that can contribute to the creation of additional jobs. In the international context, there is a growing interest in the rights and inclusion of persons with disabilities, and the tourism sector is an important factor in ensuring their rights.

As the world tourism market changes, great attention is paid to creating an environment that responds to different needs, ensuring that accessibility is introduced into the tourism chain. Tourism with access for all is a major challenge for the tourism industry to ensure that people with disabilities are treated in the same way. On a global scale, several key practices have been used to ensure access. The principles of universal design are being implemented, which ensure that the environment, products and services are adapted for use by all individuals, regardless of whether they have disabilities or not. Universal design seeks to create conditions for tourism that are adapted to the various types of disability, be it physical, sensory or mental disabilities (Darcy & Dickson, 2009).

Tourist areas focus on improving the physical accessibility of infrastructure, installing ramps, elevators, disabled-friendly toilets and ensuring that public transport systems are also

adapted for transporting people with disabilities (Buhalis & Darcy, 2011). Many organizations offer training programs to accumulate knowledge and awareness among employees and organizers of the tourism sector in relation to tourists with disabilities. By understanding the needs of such customers, the trained staff will be able to help them more effectively and will enable the business to ensure a level playing field for all and occupy the wider part of the business (Darcy & Dickson, 2009).

Another globally minded practice is the availability of information. Providing clear and accessible information about premises and services is an essential way to attract more customers with disabilities. Access to information is ensured by creating web pages in accordance with the guidelines for the availability of online content (WCAG) and offering information in different formats, like Braille or audio recordings (W3C, 2018). Maintaining legal regulation is essential to create an accessible environment for all tourists (Burnett & Baker, 2001).

In recent decades, Lithuania has also made a huge step towards improving access to tourist destinations. Defending the interests of persons with disabilities, the Government of Lithuania has issued laws requiring the installation of access for persons with disabilities in public places and in the buildings of institutions providing services. Lithuania has developed packages for tourism with access for people with disabilities, which are aimed at attracting more tourists. These tourist packages consist of accommodation that meets access standards and provides the necessary support services.

The Department of Tourism focuses on creating access in tourist areas to ensure tourist experiences for all groups of society. The Lithuanian government seeks to raise and educate the awareness of the public and tourism organizers, to explain why ensuring access is important. Education aims to change prejudices and encourage businesses to introduce inclusion practices. To ensure the effective implementation of affordable tourism, several international standards and guidelines are established. The International Organization for Standardization (ISO) has issued a standard ISO21902:2021, which defines the requirements and recommendations for affordable tourism. It also provides a basis for tourism operators to highlight the importance of access in their services and facilities (ISO, 2021).

Another organization that promotes accessible tourism practices is the United Nations World Tourism Organization (UNWTO, 2013). The latter organization has issued guidelines for accessible tourism, which emphasize the importance of the integration of access in tourism policies and strategies, both nationally and locally minded (UNWTO, 2013). Lithuania is also a member of this organization and follows these guidelines. European-minded "European Accessible Tourism Network" (ENAT,2022). This network provides a code of good practice for tourism businesses, encouraging them to introduce best access practices, which include recommendations for staff training, infrastructure improvements, and marketing strategies that highlight access options (ENAT, 2022).

Global Internet Consortium (World Web Consortium – W3C), an international non-profit organisation of public interest, whose member organisations, staff and the public are working to set standards for online sources, and has also developed guidelines for developers of online information and reservation systems, to ensure that information is accessible to all, including persons with disabilities. Compliance with the "Internet Content Accessibility Guidelines (WCAG)" developed by the consortium is increasingly recognized as a best practice in the tourism sector (W3C, 2018).

Conclusions: Accessible tourism is not only a legal obligation, but also a good opportunity to grow in the tourism sector. By implementing inclusivity practices and adhering to established standards, tourism operators can increase the amount of services they offer and respond to the wider needs of the customer base. As the average age of the world's population grows and the number of persons with disabilities increases, the need for affordable tourism is only growing. Lithuania's efforts, together with international best practices, demonstrate their determination to create an inclusive environment, in which all individuals can enjoy the pleasures of travel. By prioritising access, the tourism industry fosters justice and equality in

society and opens up new markets that bring mutual benefits to all those involved in the tourism sector.

Key words: tourist services, persons with disabilities, global and local practices, standards.

References:

1. Buhalis, D., Darcy, S, (2011) *Accesible Tourism: concepts and issues.* Chapter 14. Economic Contribution of Tourists with Disabilities: An Australian Approach and Methodology, p. 214-240

2. Burnett, J.J., Bender, Baker, H., (2001) Assesing the travel-related behaviors of the mobility-disabled consumer. 5

3. Darcy, S., Dickson, T.J., (2009) A whole-of-life approach to tourism: The case for accessible tourism experiences, Journal of hospitality and tourism management, 16(1), 16, 32,34

4. ENAT (2022). Code of good conduct for accessible tourism. 10 Priega per internetą: https://www.accessibletourism.org/?i=enat.en.enat-code-of-good-conduct

5. ISO (2021). ISO21902:2021 Tourism and related services – Accessible tourism for all – Requirements and recommendations. Priega per internetą: https://www.iso.org/standard/72126.html

6. Gonda, T. (2021). Travelling habits of people with disabilities. Geo Journal of Tourism and Geosites, 37(3), 844-850, 844-850.

7. Lietuvos Respublikos Seimas (2024). Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo nr. i-2044 pakeitimo įstatymas (XIV-1722). Priega per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b891853285db11edbdcebd68a7a0df7e?jfwid=-mmidcp7yu>

8. LRV (2022) Prieinamas turizmas Lietuvoje: iniciatyvos ir progresas. Priega per internetą:https://lrv.lt/en/activities/accessibility-and-inclusiveness-in-tourism/

9. Lietuvos Respublikos Seimas (2023). Neįgalių asmenų teisės apsaugos įstatymas (XIV-1722). Priega per internetą: <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/008499d2a59e11ee8172b53a675305ab?jfwid=-1czju8m4o>

10. Martin-Fuentes, E., Mostafa-Shaalan, S., & Mellinas, J. P. (2021). Accessibility in inclusive tourism? Hotels distributed through online channels. *Societies*, 11(2), 34.

11. Švagždienė, B., Perkumienė, D., & Dagytė, R. (2021). Prieinamo turizmo neįgaliesiems su judėjimo negalia vertinimas: patirtis ir galimos kliūtys. *Viešoji politika ir administravimas*, 20(3), 382-396.

12. W3C web standards (2018). World Web Consortium – W3C, https://www.w3.org/standards/about/

APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF GOOD GOVERNANCE IN THE ACTIVITIES OF SPORTS FEDERATIONS

Viktorija Vareikaitė
Lithuanian Sports University,
Kaunas, Lithuania

Relevance of the research. The concept of "Good management" reflects a fundamental approach to organizations in general. Traditionally, organizations are imagined only as formal legal and organizational structures, however, the public is increasingly showing great interest, namely on issues such as product quality, the professionalism of managers, accountability, and the representation or defense of the interests of members on whom the organization essentially exists (De Dycker, 2019). Increasing regulation in all socio-economic areas, including the sports sector, putting pressure on sports institutions and associations to join the initiative to improve good governance and to work towards a standardised way of governance (Cabello-Manrique &

Puga-González, 2023). The application of the principles of good governance in organizations is a particularly relevant topic in the public and private sectors. With the development of technology and the expansion of knowledge, the emphasis is increasingly placed on operational efficiency, honesty and transparency. According to Kulakauskas (2019), all the above aspects are extremely important in federations that are responsible for the successful execution and development of activities, the well-being of athletes. In order to ensure the effectiveness of their activities, transparency and public trust, federations are faced with the need to integrate and implement international standards of good governance in a broad mindset. Transparency and accountability are fundamental principles of good governance, helping to ensure the open provision of information and monitoring the activities of organizations in the light of performance, decision-making and financial data, thereby reducing the potential for corruption or abuse, influencing the trust of the public and stakeholders (Alloa & Thoma, 2018). The management of conflicts of interest is another important aspect of good governance, which allows to ensure objective and impartial decisions in the activities of the federation. This is especially true in such a specific area as motorcycling, in which clashes of interests can arise between athletes, coaches, sponsors and the leadership of the federation.

Research methodology. The problem of the study is raised in the question of how the principles of good governance are applied in sports federations and by what means to improve the management of the federation of motor technical sports. The purpose of the work is to discuss the application of the principles of good governance in the activities of sports sports sports in the activities of sports Federations. Research methods - analysis of scientific literature, analysis of documents and other sources of information.

Research results. Public administration reforms, such as the transition from Traditional Public Administration to New Public Administration (NPM) and the New Public Governance (NPG), have changed priorities in governance. Greater emphasis began on the integration of the principles of good governance on the topics of transparency, responsibility and efficiency in the management of organizations (Barbier & Tengeh, 2023). Federations often use the methods of the New Public Administration to increase competitiveness and quality of services, using resource management and efficiency control, much like the private sector. Since sports federations are often responsible for large-scale public events and have strong social responsibility, they must take due care of both economic and social outcomes, ensuring transparency and accountability to society (Barbier & Tengeh, 2023). Remiantis Viollet et al. (2023), nacionalinės sporto federacijos (NSF) yra atsakingos už sporto veiklos reguliavimą ir organizavimą savo šalyje ir už sporto plėtrą bei tvarumo užtikrinimą. National sports federations act not only as organizers of sports events, but also as creators and implementers of sports policies.

The management of sports federations often depends on national and international rules. For this reason, the specifics of management should also ensure compliance with ethical norms and equal opportunities for all members (Bai & Bai, 2021). Heads of sports federations often face a lack of professionalism, therefore, developing skills in leadership, resource allocation, employee motivation, innovative thinking and effective assignment of tasks in sports federations is a priority (Santos, Batista & Carvalho, 2022). Sports federations in technical sports have more additional challenges. This is the effectiveness of combining technical safety and organizational requirements to ensure transparency and safety of competitions. These aspects can be influenced by the lack of intrastructures (tracks and auto-moto sports complexes), the lack of training in the safety of technical sports, as well as technical restrictions that can limit the possibilities of performance and safety (Baral, 2024). Management processes are often based not only on traditional management principles, but also on strategies adapted to the specifics of sports, such as the organization of the education of athletes, training and competitions. Sports federations are characterized by seasonal operating cycles related to the planning and implementation of events, therefore it is necessary to organize the distribution of resources accordingly, especially in the areas of finance and human resources. The management of federations is also greatly influenced

by international organizations and the rules established by them, especially when it comes to the regulation of sports disciplines and the rights of athletes (Acar, 2023).

One of the characteristics of good governance in motor sports federations is the application of the principles of sustainability, with a lot of emphasis on environmental protection and the responsibilities associated with it. Environmental protection can cover several spheres, such as sports infrastructure and the organization of events, ensuring minimal environmental damage. Environmental and sustainability actions are also related to the impact of sports federations on the region, its environment, including economic development, supporting local businesses and job creation. Based on the experience of Austria, Germany and Slovenia, it can be said that sporting events, competitions and their organisation revitalise industrial regions and contribute to increasing the attractiveness of those regions among young people and attracting cultural events. It could also promote the application of the principles of sustainability and the environment during sporting events, as competitions or other events organised by federations can contribute to the region's development strategy by promoting the renewal of infrastructure and the sustainable development of tourism (Harfst, 2015).

Sports events often face problems with sound pollution, which can adversely affect both athletes and fans, and this aspect is becoming increasingly important in the sustainability debate. Efficient management can include solutions that reduce noise levels in stadiums or other events, thereby contributing to the creation of a healthier environment. Technical sports depend on non-renewable natural resources such as oil, so federations must look for ways to reduce environmental impact. Innovation through alternative energy sources can help to address this problem.

Conclusions: Sports federations are unique in terms of the specifics of the sport, so it is important to delve into the issues of improving the performance of the federation. In sports federations, it is relevant to take an interest in the latest sustainability trends, to carry out activities on the basis of the principle of democracy, transparently and with the highest possible results. Efficiency, sustainability and innovation are also becoming an integral part of good governance.

Modern national sports organizations must take into account international standards, best practices and management innovations in order to ensure the long-term sustainability of the organization, raising environmental awareness and awareness among members of the sports community. The Federation of motor Sports must comply with environmental standards and requirements in order to minimize the negative impact on the environment.

Key words: principles of good governance, motorcycling, good governance, environmental protection.

References:

1. Alloa, E., & Thomä, D. (Eds.). (2018). *Transparency, society and subjectivity: critical perspectives*. *Springer*.

2. Acar, G. (2023). The Evolution of Sports Management: Through The Lens of Management Science, Trends, and Future Vision. *International Journal of Recreation and Sports Science,* 7(1), 61-69.

3. Baral, A. K. (2024). Wheels in Motion: Exploring Challenges and Opportunities in Motorsports Management in Nepal. *Journal of Advanced Academic Research*, 11(1), 55-69.

4. Barbier, L., & Tengeh, R. (2023). Literature review of public administration and good governance from 1890 to 2023. *Journal Transformative*, 9(1), 43-65

5. Bai, Z., & Bai, X. (2021). Sports big data: management, analysis, applications, and challenges. *Complexity*, 2021(1), 6676297.

6. Cabello-Manrique, D., & Puga-González, E. (2023). A review of the level of good governance in international sport federations. *Journal of Human Sport and Exercise*, 18(1), 180-193. https://doi.org/10.14198/jhse.2023.181.15

7. De Dycker, S. (2019). Good governance in Sport: comparative law aspects. *International Sports Law Journal*, 19, 116–128 (2019). https://doi.org/10.1007/s40318-019-00153-8

8. Harfst, J. (2015). Utilizing the past: Valorizing post-mining potential in Central Europe. *The Extractive Industries and Society*, 2(2), 217-224

9. Kulakauskas, A. (2019). The basic principles of policy concerning scholarship and studies and changes in their practical implementation in Lithuania from 1990 to 2018, or why scholarship and studies in Lithuania fail to enter the highway of successful development. *Darbai ir Dienos/Deeds and Days*, (71), 103-117.

10. Santos, J. M., Batista, P., & Carvalho, M. J. (2022). Framing sport managers' profile: A systematic review of the literature between 2000 and 2019. *SPORT TK-Revista EuroAmericana de Ciencias del Deporte*, 11, 24-24.

11. Viollet, B., Scelles, N., & Peng, Q. (2023). From sport policy to national federation sport policy: an integrative literature review and conceptualisation attempt. *Sustainability*, 15(4), 2949

LIBERUM ARBITRIUM

Адамян Г. Р.
Обласна бібліотека для молоді ім. М. Свєтлова,
м. Дніпро, Україна

Термін «свобо́да во́лі» походить від грецької τὸ αὐτεξούσιον або τὸ ἐφ' ἡμῖν, латиною liberum arbitrium — здатність людини за власним покликом Душі робити складний вибір між багатьма можливими варіантами дії.

Рецепція людиною навколишньої реальності та рефлексія людського мозку на зовнішні чинники та подразники, перетворення та сублімація власним розумом життєвих реалій у власний присуд, є властивим не лише людині, як відбитку Божого образу, але й тваринам.

Спор про свободу вибору в філософії мав місце ще з античних часів. Прихильники детермінізму стверджували, що свободи волі не існує. А от представники метафізичного лібертаріанизму, навпаки, вбачали детермінізм хибним, і з цього само собою витикало розуміння того, що свобода волі та вибору не тільки є можливою, а й дійсно існує.

Питанням свободи волі в усі часи в першу чергу займалася релігія, яка вважала, що бажання та вибір людини напряму співвідноситься з божественним промислом. Етика, навпаки, розглядає вибір людини, як моральну рефлексію самої людини на зовнішні чинники. Психологія, як наука, розглядає моральний вибір людини з погляду прогнозування людської поведінки.

Безумовно, кожного дня людині доводиться робити вибір, це стосується й вибору їжі та одягу, умов життя та праці, але саме моральний вибір є основною антропологічною відмінністю людини, як індивіду, який мислить та рефлексує на навколишню реальність, від тварини. Це вибір особистості, яка здатна відчувати емпатію до іншої істоти, відрізняти різницю між добром та злом. Саме здатність відчувати чужі страждання та обуреність несправедливістю робить з істоти особистість.

Кожна жива істота апріорі прагне щастя. Першим вивченням цього аспекту людської душі зайнявся Арістотель. Ця суб'єктивна модель містить в собі, як фізичні, так і моральні чинники людського бачення всесвіту. Тваринам теж властиве прагнення щастя, але в них воно більше підвладне інстинкту. Людській сутності ця суб'єктивна модель властива більш глибоко, вона ширше розгорнута в онтологічному та аксіологічному аспектах. А в часи війни питання вибору людини набуває величезного сенсу.

Усі ми прагнемо до щастя. Щастя може містити багато складників. Це і любов, і спокій, і фізичне здоров'я людини та її близьких. Також великою частиною щастя є життєві блага, добре харчування, можливість подорожувати, безтурботне життя. Фізична,

нижча частина людського єства, прагне таких благ, але вищий компонент Душі чи розуму додає до цих факторів глибокі концептуальні виміри розширюючи потреби людини в трансцендентні горизонти.

Чому людині для щастя потрібні такі поняття, як справедливість, гідність, доблесть, доброчесність. Людині властиво прагнути політичного ладу в якому вона вбачає справедливість, іноді прагнути навіть ціною власного життя. Емпатія, теж є важливим компонентом щастя людини. Їй боляче бачити несправедливість та чужі страждання. З яких глибинних причин ми стаємо на захист своєї Батьківщини ризикуючи власним життям. Навіть інстинкт самозбереження стає слабшим коли ми бачимо страждання інших людей та своєї рідної землі. Таким чином стає зрозумілим, що душевний спокій, моральне заспокоєння для нас важливіше навіть за інстинкт самозбереження.

Відсилання до питання свободи вибору ми бачимо ще в Біблії у третій книзі Мойсея (Мойсей 3:17) «Ти можеш обрати, бо дано тобі», таким чином мається на увазі, що ми маємо свободу вибору між добром та злом. Навіть само існування диявола ставить перед людиною вибір між добром та злом. Ми розуміємо що питання свободи вибору онтологічне та екзистенційне.

У буддизмі ми стикаємося з поняттям пуруша-кара (людська дія) яка дає людині можливість створити зміни в майбутньому своєї карми.

Арістотель це явище розглядає в концепті морської битви, представленої таким чином, де в наступному може, або статися бій, або не статися. Таким чином, майбутнє, яким би воно не було, повністю зумовлене попередніми факторами. Вільям Окам вважав вибір людини емпірично обумовленим обставинами залежними лише від рішення самого Бога.

Філон Александрійський теж наполягав на створену Богом свободу вибору для людини. Бог створив свободу вибору для людської душі, яка повністю відсутня у тварини.

Іоанн Дамаскін теж вважав, що Бог все передбачає, але не все наперед визначає.

Також і Серен К'єркегор наполягав, що Бог створив людину здатною до свободи прийняття власних рішень незалежно від волі самого Бога.

Навіть сам Господь Ісус Христос мав вибір. Як ми знаємо з Біблії: «Авва – Отче, усе тобі можливе: віддали від мене цю чашу! Та не що я хочу, а що ти» (Мк. 14,36). Тобто вибір, це присутня в нашому житті онтологічна основа буття.

Мораль та свободу вибору Апостол Павло в Посланні до Римлян висвітлює таким чином: «Чи гончар не має влади над глиною, щоб із того самого місива зробити одну посудину на честь, а одну на нечесть?». Тобто перед людиною завжди залишається можливість створити дію у бік добра чи у бік зла. Вибір залишається за самою особистістю.

Святий Іоанн Касіян, який був учнем Іоанна Золотоуста, писав, що Божа благодать необхідна для того, щоб грішник міг повернутися до Бога і жити, але людина повинна спочатку сама захотіти й спробувати вибрати Бога і коритися Йому, і що Божественна благодать необхідна для спасіння, але вона не обов'язково повинна передувати вільному вибору людини, тому що, попри слабкість людського воління, воля може взяти на себе ініціативу щодо Бога.

А ось католицька церква навпаки хоча і визнає в деякому сенсі свободу волі, але вважають її щільно пов'язаною з волею Всевишнього. І Святий Августин і Тома Аквінський сприймали Liberum arbitrium лише як прояв волі людини твердо оснований на волі Божій.

Протестантизм підходить до цього питання ще складніше. Протестантський детермінізм оснований на вірі у пречення, долю, ізначальність Божого промислу все ж таки визнає за людиною право на прийняття власного рішення.

Також Шопенгауер у своєї книзі «Про свободу волі» висуває дуже спірний, як на мій погляд, постулат: Ви можете робити, що бажаєте, але в будь-яку мить свого життя ви можете бажати тільки одну визначену річ і абсолютно нічого іншого, крім тієї речі.

Свобода, як духовна цінність, для людини має значення в першу чергу як основа існування. У Сенеки його власна етика має форму латентного героїзму, тобто, на його думку змінити в житті нічого не можна, але обов'язок людини втвердо та мужньо зустрічати удари долі, він начебто не бореться, він лише робить моральний супроти долі та обставинам. Кожен нещасний настільки, наскільки вважає себе нещасним, - така думка Сенеки, але остаточно він зробив моральний вибір, який за своїм значенням лише підтвердив, що людина є керівником своєї долі, для якої сама доля є лише пасивною основою, а рушійною силою є воля індивідуума.

Мішель Монтень вказував, що: «Ціль завжди в усіх одна, а саме жити вільно та незалежно», Джон Лок підкреслює: «Свобода це в першу чергу розум та воля», «Свобода є в тому, щоб не бути рабом ні в обставин, ні у неминучости, ні у випадку». «Людина народжується вільною, а помирає в оковах»- чи не найвідоміше цитата Ж. Ж. Руссо.

В кожному з цих стверджень відчувається тверда основа людської поведінки, яка міцно пов’язана з прагненням до свободи й з цього само собою витікає, що для людини найголовнішою ціллю є жага до свободи й в першу чергу свободи духовної, того стану коли Душа відчуває стан виконаного боргу перед своєю власною волею та власним розумінням потреб свого духовного світу.

Тобто ми бачимо, що питання liberum arbitrium турбувало людство в усі часи. Це питання є надскладним, концептуально-глибинним і не має остаточної відповіді. Людство ще не винайшло наукових можливостей його вирішення, ні психологія, ні генетика не можуть поставити останню крапку в цьому питанні. А релігія та філософія продовжують працювати в цих напрямках.

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Азаренкова Л.Л.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

У сучасному суспільстві дедалі більше уваги приділяється здоров'ю та якості життя, особливо в умовах зростаючих фізичних і психологічних навантажень на студентів, зокрема тих, що навчаються за технічними спеціальностями. Технічні спеціальності передбачають значну кількість годин теоретичного навчання і практичних занять, які часто проводяться в умовах обмеженої рухової активності та можуть супроводжуватися високим рівнем стресу. Це спричиняє зростання ризиків для здоров'я студентів, як фізичного, так і психічного, а також підвищує потребу у формуванні здоров’язбережувальної компетентності, що сприяє розвитку відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих. У своїх наукових роботах науковці Городня Н. Е., Ігнатенко С. О. розглядали питання формування здоров’язбережувальної компетентності студентів в процесі фізичного виховання [1], проблему формування здоров’язбережувальної компетентності студентів в процесі фізичного виховання засобами дистанційного навчання розглянули у своєму дослідженні науковці Король О. С., Хрипач А. Г., Заліско О. К., Зелікова Т. І. [2]. Проблеми формування здоров'язбережувальної компетентності студентів розкрили у своєму досліджені науковці Лущинський Ю., Штомпель Ю. [3]. Важливість та цінність здоров'язбережувальних методик та технологій в освітньому середовищі розглянули автори Москова Т. М., Сокогонь О. [4, 7].

Мета дослідження - підвищити обізнаність студентів технічних спеціальностей НТУ «ХПІ» з питань здоров'язбережувальної компетентності.

Задачі дослідження:

- проаналізувати поняття « здоров'язбережувальна компетентність»;

- розробити програму для обізнаності студентів щодо питань здоров'язбережувальної компетентності.

Для вирішення поставлених завдань використовували наступні: теоретичний аналіз та узагальнення наукової та методичної літератури, анкетування.

В ході опрацювання літературних джерел було проаналізовано поняття «здоров'язбережувальна компетентність», автори Антонова О. Є. Поліщук Н. М пропонують розуміти «здоров'язбережувальну компетентність» як інтегральну якість особистості, яка проявляється у загальній здатності та готовності до здоров'язберігаючої діяльності, що ґрунтується на інтеграції знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень особистості, спрямованих на збереження фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я – свого та оточуючих [5].

Науковець Н. А. Башавець описує визначення «здоров'язбережувальної компетентності» як властивості особистості, спрямовані на збереження власного фізичного, соціального, психічного й духовного здоров'я, а також здоров'я інших людей; міжособистісна, міжкультурна та соціальна компетенції, що озброюють особистість знаннями, як бути здоровою для повноцінної активної участі в житті та соціумі і ґрунтується на особистісноорієнтованому підході, формуючи культуру пошуку, культуру праці, захопленість, дослідницький стиль, упевненість, самостійність, ініціативність, творчість [6]. Досліджуючи поняття «здоров'язбережувальної компетентності» можна визначити про її цінність для освітнього процесу вищих навчальних закладів. Серед студентів технічних спеціальностей НТУ «ХПІ» було проведено анкетування, щодо визначення обізнаності студентів їх знань про здоров'язбережувальну компетентність. В опитуванні взяли участь 45 студентів технічних спеціальностей НТУ «ХПІ». На питання: Чи знайомі Ви з поняттям «здоров'язбережувальна компетентність»?, 30 % студентів відповіли, що частково знайомі, 45 % – не знайомі з таким поняттям, 25% – так знайомі з таким поняттям, але не дуже орієнтуються у всіх її складових. За результатами анкетування було визначено, що студенти в більшій кількості не зовсім знайомі з питаннями здоров'язбережувальної компетентності. Для підвищення обізнаності студентів з питань здоров'язбережувальної компетентності було розроблено програму, яка була розрахована на навчальний семестр серед студентів 1-3 курсу технічних спеціальностей. Програма охоплювала комплекс заходів, які знайомили студентів зі складовими здоров'язбережувальної компетентності та навчала застосовувати отриманні знання та вміння в житті студентів:

- Проведення тренінгів та семінарів щодо основ здорового способу життя, профілактики професійних захворювань та збереження фізичного здоров'я, а також щодо закріплення знань та вмінь з використання засобів фізичного виховання в навчальний і позанавчальний час.

- Залучення фахівців з медицини факультету та кафедри психології для проведення лекцій і практичних занять, спрямованих на роз'яснення важливості здоров'язбережувальної поведінки.

- Створення інформаційних матеріалів (буклети, онлайн-ресурси, відеоролики) для підтримки здорового способу життя серед студентів.

- Моніторинг і оцінка рівня обізнаності студентів з питань здоров'язбереження, щоб визначити ефективність освітніх заходів та вносити корективи для покращення результатів.

Висновки: Заходи, що були включені до програми були спрямовані на формування у студентів свідомого ставлення до здоров'я та розвиток навичок, необхідних для підтримки та збереження його протягом усього життя, що дало можливість студентам усвідомити цінність здоров'язбережувальної компетентності в навчальному процесі студентів технічних спеціальностей.

Література:

1. Городня Н. Е. Ігнатенко С.О. Формування здоров'язберігаючої компетентності студентів в процесі фізичного виховання. *Сучасні проблеми фізичного виховання, спорту та здоров'я людини : матеріали VII інтернет-конференції. м. Одеса*, 17-18 жовтня 2023 р. Одеса. 2023. – С.54-58.
URL: dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/18012

2. Король О. С., Хрипач А. Г., Заліско О. К. , Зелікова Т. І. Формування здоров'язбережувальної компетентності студентів у процесі фізичного виховання засобами дистанційного навчання. *Наукові часописи Університету Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) Випуск 7(127) 20* . 2020. С.95-99
URI: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/33063

3. Лущинський Ю.,Штомпель, Ю. Проблеми формування здоров'язберігаючої компетентності студентів: теоретичний аспект. Нові технології навчання, (96).2022. С. 120-124.
URL: http://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/327

4. Москова Т. М. (2020). Здоров'язберігаючі технології в освітньому процесі закладу вищої освіти. А*ктуальні проблеми фахової підготовки сучасного педагога: матеріали. 2020. с.* 331-335
URL:
https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12844/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%20%D0%A5%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%20%D0%9D%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0.pdf#page=331

5. Антонова О.Є. Поліщук Н.М. Здоров'язберігаюча компетентність особистості як наукова проблема (аналіз поняття). *Вища освіта у медсестринстві: проблеми і перспективи: зб. статей всеукраїнської науково-практичної конференції.* – 10-11 листопада 2011. – Житомир: Полісся, 2011. – С. 27-31.
URL:
http://eprints.zu.edu.ua/8333/1/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%97%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2'%D1%8F%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%8E%D1%87%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B0%20(%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F).pdf

6. Башавець Н.А. Здоров'язбережувальна компетентність майбутнього фахівця як основа його культури. *"Наука і освіта"*, №1-2, 2013. с.120-122
URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6923/1/bashavets.pdf

7. Сокогонь Олена. Формування здоров'язбережувальної компетентності студентів сучасного закладу освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 2019, 27:С.115-120.
URL: http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/187550

ДРАМАТИЗМ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВИМІРУ «САМОТНОСТІ»: ЛЮДИНА У ВІЙНІ

Борисова Т. В.
Український державний університет науки і технологій, м. Дніпро, Україна

Про феномен «самотність» завжди багато писали. Сучасні дослідники філософських глибин «самотності» схильні до того, аби робити глибокі реверанси з цього питання у бік психології чи соціології. Натомість, філософська рефлексія цієї теми значно складніша і не так очевидна як може видатися на перший план. Узята сама по собі проблема «самотності» чи розглянута через призму війни – все одно явить нам складність філософського обґрунтування цієї категорії. Поняття «війна» у нашому аналізі може осмислюватися і як соціально-політичне явище і як внутрішня боротьба з власними демонами.

Проблемне поле екзистенційного виміру «самотності» не може розглядатися нами без культурно-соціального та етико-релігійного контексту християнської картини світу, адже остання є традиційною основою класичної європейської філософії. Серед найбільш відомих дослідників філософського ракурсу феномену людської самотності слід згадати С.К'єркегора, М.Гоголя, Ж.П.Сартра, А.Камю, Г.Марселя, К.Ясперса, Г.Честертона, М.Бубера, У.Садлера, В.Вейдле та інших.

Питання «самотності» конструюються мислителями переважно на «здобреному екзистенційному грунті». Разом з тим, усі спроби тотальної раціоналізації цієї теми теж не дозволяють зазирнути у глибини «метафізичного тіла» такого явища людської природи як «самотність». Героїчна війна українського народу супроти навали російських загарбників черговий раз підводить філософів до проблеми людини та її крихкого буття у цьому світі, її боротьбу за право жити, вільно реалізовувати свої свободи та прагнення. В традиціях екзистенціалізму – ставити у центр своєї уваги саме стани «прикордоння» життєвих сценаріїв людини (життя-смерть, свобода-поневолення, самотність-соборність, правда-брехня, страх-мужність, біль-радість та інші). Перебуваючи в ситуації загостреного життєвого драматизму, як у своєму житті та і у житті свого народу, індивід неминуче почувається розгубленим, слабким та нещасливим. Тож відчуття «самотності» перед обличчям світової трагедії масштабується в душі через різні стани неспокою та хвилювань, здолати які людині самій дуже складно, якщо взагалі можливо.

Безпрецедентним виглядає спроба виділити в аналізі цієї теми два рівня осмислення феномену: філософсько-теоретичний та художній; з констатацією того факту, що емоційні оцінки завжди яскравіші за спроби суворого теоретичного аналізу. Усі ці психолого-соціологічні підходи до вивчення внутрішніх основ людського Я добрі лише як ілюстрація до чогось більш фундаментального та онтологічно обґрунтованого. Мова йде про релігійно-філософське осмислення питання у контексті християнської культури мислення.

Доволі цікавою видається нам проблема «самотності» у людей саме творчої діяльності та професій. Самотність художника і за мирних часів не є простою даниною за талант, а тим більше набуває драматизму під час соціальних катаклізмів на кшталт революції, війни, епідемії, терору, геноциду та інших проявів соціального та природнього зла. Самотність художника в його творчості – це витончена тема для філософського розуму, її складно утримати у фокусі лише психологічного об'єктивного підходу. Для В.Вейдле, філософа XX століття, як дослідника теми творчості, виразною рисою цієї проблеми є питання «присутності Бога» в душі як людини так і в культури.

Вести розмову про самотність Сократа, Г.Сковороди, М.Гоголя, Т.Шевченка, М.Хвильового чи В.Стуса – це говорити про самотність талановитих діячів у різних сферах культури та мистецтва. Проблема війни загострює в людині пошуки власної ідентифікації не лише у площини соціального буття. У пошуках свого релігійного

самовизначення людина завжди торує цей шлях наодинці, оскільки це пошуки у глибинах власного серця, у складках власної душі, а тому – індивідуальний.

«Самотність» може бути «граничною» не тільки на рівні окремо узятої особистості. Масштаби та кордони «самотності» в суспільстві та його бутті за великим рахунком не можуть серйозно розглядатися без тісного зв'язку з Богом. Занурюючись у стихію творчості навіть самотня людина має цікавитися рівнем власної духовної динаміки, аби не втрачати зв'язку з світом високого та ідеального, не розгубитися і не втратити любов до життя, не впасти у морок відчаю. Акцентування та смакування своїх внутрішніх переживань без духовної динаміки призводить до втрати справжнього сенсу життя та здатне породжувати нові форми відчаю. «Самотність» у відчаї – є руйнівною стихією для людської душі.

Уся повнота та безмежна напруженість переживання «самотності» може бути осмисленна людиною тільки на рівні «самотності» людини без Бога. Релігійне крило екзистенційної філософської традиції постулює це як кредо, розуміючи усю висоту та глибину цієї теми. Критичний інтелектуальний контекст, що існує у диспутах різних спеціалістів гуманітарного знання про людину, вимагає вже сьогодні жорсткої та предметної реакції від філософів, оскільки мова йде про стан та подальшу долю вітчизняного та світового культурного простору.

Саме поняття «самотність» як філософська категорія за великим рахунком продовжує очікувати на історико-філософську та культурно-релігійну ревізію майбутніх поколінь мислителів та діячів науки і мистецтва. Вести дискусію на цю тему для філософа це в якомусь сенсі вміти зайняти безпечну дистанцію по відношенню до проблем «віри», «надії», «вічності», «свободи», «Бога», аби не скочуватися у крайній суб'єктивізм, та не «заговорити» тему езоповою мовою з популярного психологічного словника. Культурологічні виміри цієї теми просто не можуть бути змістовними без звернення до основ християнської антропологічної думки.

Підсумовуючи усе вище викладене зауважимо наступні ключові моменти у погляді на тему «самотності» з позиції сучасності:

1. Слід констатувати, що сучасні дискусії на тему «самотності» і тим більше у контексті творчої діяльності людини, не схильні надавати суворих моральних оцінок цьому феномену. В основному погляди з цього питання поляризуються у соціальних вимірах «самотності», де людина сприймається в секулярному світі або як «ансамбль суспільних відносин», або як об'єкт «надлишкової екзистенції».
2. Розгляд проблеми «самотності» неминуче приводить нас до конструювання особливої онтології людського Я, що вбудована у релігійно-філософський тип світогляду, з його особливим баченням християнської антропології, рівень елітарності якої є доволі високим. На думку більшості філософів, що беруться за розгляд цієї теми, у всій яскравості та повноті проблема «самотності» може бути розкрита тільки у контексті зв'язку людини та трансцендентного Творця.
3. Трагічний сенс самого явища «самотність» в екзистенційній філософії прив'язаний до теми трагедії «самотність у творчості». Розгляд цієї проблеми під таким кутом зору зобов'язує нас до складання умовного філософського «реєстру» архаїчних страхів людини (у вічних проблемах буття людини).

Література:

1. Бенвенуто С. Зневіра. Муки байдужості / пер. з італ. Л.Котляр, Н. Суполкіної. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, Київ: Ніка-Центр, 2021. 200 с.

2. Бистрицький Є.К. Екзистенційна істина і постправда. *Філософська думка*. 2018. №5. С. 54–71.

3. Вейдле В. Вейдле В. Умираніе искусства. Размышления о судьбе литературного и художественного творчества. Париж: «Путь жизни», 1937. – 138 с.

4. Кримский С. Запити філософських смислів. – К.: Вид.ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
5. Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга перша. Пер.з англ. /Ч.Тейлор. – Київ: ДУХ ІЛІТЕРА, 2013. – 664 с.
6. Ellen R. Theories in anthropology and «anthropological theory». *Journal of The Royal Anthropological Institute (N.S.*). Vol. 16. 2008. P. 387–404.

VALUES OF MORAL ORIENTATION IN THE FORMATION OF THE WORLDVIEW OF UKRAINIAN YOUTH

Haplevsky D. I., Skora N. A.
National Aerospace University named after Zhukovsky "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, Ukraine

In the current conditions of the martial law in Ukrainian society, the problems of ethical personality formation in higher education are relevant. The role of the moral factor is growing in all spheres of our life. The education of young people, their formation as active creators of social progress should be based on moral norms, principles and ideals, and a conscious attitude to the life of society.

Since the acquisition of moral norms in everyday communication is spontaneous, moral education as a process includes, first of all, providing those being educated with certain information about proper behavior. Therefore, the ability to communicate in society, the ability to understand the information offered, the ability to assimilate it is one of the features of moral education in the communication process. Everyone should not do harm to others when solving their own problems. Goodness in the form of mutual assistance, responsibility and commonwealth forms the ethical worldview of an individual, especially based on the power of a positive example.

The selective and value-constructive nature of moral orientation is most evident in a situation of moral choice, when a subject is faced with the need to make a decision, with the need to prefer one line of behavior over another, or one act over another, the need to choose between good and evil. A situation of moral choice is accompanied, as a rule, by spiritual experiences, deep reflections, tension of the subject's will, implies his or her ability to self-assess and self-control. This is due to specific features of moral regulation itself. First of all, moral requirements, despite their relative stability, are not formally defined. They are usually fixed in generalized language expressions and are most often used in an imperative way, namely: know the measure, be true to the word.

The ability to choose the line and form of behavior is a condition and prerequisite for exercising moral responsibility. Responsible behavior is defined as behavior that harmoniously combines subjective interest with a focus on moral values that combine high goals with the everyday practice of communication based on basic rules of courtesy. Considering responsibility as a structural element of morality, it should be characterized as a significant and complex phenomenon, where the assessment of actions and actions, as well as a complex of motivational reflections, goals and means of their achievement are present in unity. However, the connection of moral responsibility with the situation of choice, the freedom of its implementation, or rather with social and moral necessity, is considered to be the most important.

It should not be forgotten that economic factors, cataclysms, wars, political situations, social problems, etc. directly affect a person’s individuality. It is very difficult to form moral values when a person and his or her family are traumatized or unable to meet basic needs. This leads to aregression of human individualization on the one hand, but opens up the possibility for the revision of values and worldview. Difficult times space the formation of a new person. We all need to be responsible to ourselves and society.

Social responsibility of an individual requires taking into account that the reasons for a particular act can arise both due to external circumstances and by chance; they can be formed on the example of other people's actions or based on one's own experience.

Today, the ability to choose a line and form of behavior is a condition and prerequisite for exercising moral responsibility. Responsible behavior is defined as behavior that harmoniously combines subjective interest with a focus on moral values that combine high goals with the everyday practice of communication based on basic rules of courtesy.

Thus, among the types of social responsibility, one can distinguish legal, administrative, and criminal, and among its forms, professional, political, and economic. When considering social responsibility, it is also necessary to determine its nature, social essence, structure and criteria, its regulatory function in the system of interdependence of the individual and society.

N. M. Ogrenych notes that "social responsibility is one of those phenomena that always change with the development of society. In the conditions of the administrative-command system, in which the upper structures are responsible for the lower ones, and the latter consider themselves responsible to themselves, the content of responsibility as a personality trait is deformed. The democratization of society, the growth of the social role of the individual expand the limits of their responsibility. Democratization and humanization of the education system bring significant changes not only to the content of the concept of responsibility, but also to the conditions of its formation" [3: 19].

The formation of social responsibility as a personal trait occurs when young people develop a desire for freedom. First of all, we are talking about free actions and deeds of a person, i.e. those that do not depend on external causes, but are conditioned by internal, personal factors: conscience, self-control, and sense of duty. Accordingly, the actions performed by an individual seem to expand the boundaries of his or her freedom. The realization of one's life as an act is the beginning of the formation of oneself as a free and responsible person. Therefore, it is not for nothing that there is a philosophical truth that neither an individual without society nor society without an individual is possible.

A person's choice of a clear social position is determined not only and not so much by material conditions of life, but also by his or her socio-cultural guidelines. According to I. D. Bech, “responsibility implies that a person recognizes his or her only active involvement in the social and natural world, and this recognition is not so much the result of other people's assessment of the individual as his or her own conviction, moral principle, and the result of self-awareness. Therefore, a person is not a passive observer of any social events. The latter are always considered as participants. A responsible person has the right to claim: I am responsible with my whole life, every act and experience is a moment of my life as responsible person. The inner world of a responsible individual is always open to social needs, priorities, and human values" [2: 116].

It should also be noted that an individual's awareness of social responsibility is formed in two different acts of consciousness - in choosing an act in accordance with a reasonable basis and in choosing this basis itself. And while the first act of consciousness may well be focused on rational (for a given time and a given society) forms of mastering the surrounding reality, the second assumes a certain independence of the individual in choosing guidelines, which does not always fit into the framework of rationality. And it is in this case that it is very important not to slip into the position of personal arbitrariness, which is not related to the requirements of public morality.

Considering responsibility as a structural element of morality, it should be characterized as a significant and complex phenomenon, where the assessment of actions and deeds, a set of motivational reflections, goals and means of their achievement are present in unity. However, the connection of moral responsibility with the situation of choice, the freedom of its implementation, or rather with social and moral necessity, is considered to be the most important. However, the most important thing is the connection of moral responsibility with the situation of choice, freedom of choice, or rather with social and moral necessity.

The most important task of moral formation of an individual is to instill in a person a humane attitude towards people, mutual respect in the team, politeness, truthfulness, etc. These qualities should be combined with an intolerant attitude to violations of the norms of society. In the State National Program "Education" ("Ukraine of the 21th century") it is determined that education in the Ukrainian state should be aimed at forming ethical consciousness, ideas, views, beliefs, ideals, traditions, customs, and other socially significant achievements of national and world spiritual culture in young people and children.

Thus, in shaping the worldview of Ukrainian citizens, the need to foster national consciousness and self-awareness, love for Ukraine, the native language, its people, their traditions, culture, and history, on the one hand, and the inculcation of universal values, on the other, come to the fore.

Література

1. Андрєєва Т.О. Від феномена людини до феномена людства. Монографія. [Текст] – Донецьк: Видавництво ДонНУ. – 2002. – 237 с.
2. Бех І. Д. Від волі до особистості. [Текст] – К.: Либідь. – 1995. – 220с.
3. Огренич Н.М. Педагогічні умови формування соціальної відповідальності учнів: Автореф. дис. канд. пед. наук. [Текст] – Миколаїв: 1997. – 19с.

ЗАСОБИ ОЗДОРОВЧОЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УМІНЬ ДІЯТИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Іващенко О.О., Яровий В.Є.
Дніпровський державний аграрно-економічний університет;
Дніпровський державний хіміко-технологічний університет,
м. Дніпро, Україна

Змістом дисципліни «Фізичне виховання» в закладах вищої освіти є активна рухова діяльність, що поєднує в собі розвиток фізичних здібностей з засвоєнням культури рухів на трьох рівнях процесу індивідуального розвитку – біологічному, психічному та соціальному. Разом з цим дисципліна залежить від вимог часу та зовнішніх обставин. З початку повномасштабної війни в Україні змінились умови звичного існування, змінився режим та умови труда та відпочинку, врази збільшився психологічний тиск через несприятливі для комфортного життя умови.

Актуальність теми полягає у важливості застосування засобів оздоровчої рухової активності для формування навиків та умінь діяти в стресових та екстремальних ситуаціях. Вміння виживати – це основа успіху в боротьбі за життя. Під виживанням розуміють ціле спрямовані дії які направлені на збереження життя, здоров'я, працездатності, а також на подолання стресів. При стресових та екстремальних ситуаціях стан організму змінюється: з'являється тривожність, збільшується загальна рухова збудливість, перенапруга нервової системи та всіх органів. Потім настає гальмування, порушуються функції всіх систем організму (кровообіг, дихання та ін.). Тому недостатні знання та невміле застосування морально-вольових та фізичних можливостей в екстремальних ситуаціях, може призвести до кризового стану. Різноманітні фактори, такі як стрес, невдачі, втрата, небезпека або непередбачувані події, можуть призвести до того, коли особа стикається зі значними труднощами, які перевищують її здатність справлятись з ними.

Особливе місце в формуванні необхідних знань, умінь, навиків займає фізична підготовка. Сформувати необхідні навики та рухові якості, які сприяють життєдіяльності людини в умовах автономного існування допоможуть такі засоби фізичної підготовки, як вправи циклічного характеру (біг, ходьба, плавання, їзда на велосипеді та ін.), які виконуються на свіжому повітрі, розвивають функції дихання та кровообігу, загальну

адаптаційні здібності, розвиток стійкості до не сприятливих метеорологічних факторів. Укріпленню і активізації захисних сил організму, стимулюванню обміну речовин, діяльності фізіологічних систем та органів сприяють оздоровчі сили природи (сонце, повітря, вода), гігієнічні фактори (режим праці та відпочинку, сну, харчування, санітарно-гігієнічні). Ігрові види спорту (баскетбол, волейбол, бадмінтон, теніс та ін.) не лише розвивають сенсорно-моторну координація в варіативно-конкретній ситуації, а й формують навики, вміння оперативних та колективних дій, що сприяють функціонуванню центральної нервової системи, слухового, зорового, рухового аналізаторів, розвивають швидкість та точність рухів, емоційну стійкість, увагу, мислення.

За роки війни стрес став невід'ємною частиною життя українців. Незважаючи на ситуацію, нам потрібно докласти максимум зусиль, щоб не допустити розвитку затяжного стресу, оскільки це може призвести до проблем із серцем та судинами (гіпертонічною та ішемічною хворобою), травною системою (гастриту та виразкової хвороби), цукрового діабету, онкологічним та нервово- психічним захворюванням.

Дуже хороший спосіб зниження стресу – фізичні вправи, дихальні техніки які пропонує йога та медитацію з метою досягнення фізичної та психічної гармонії. У сучасному світі, де стресові ситуації стають невід’ємною частиною повсякденного життя, йога здобуває все більшу популярність як засіб подолання стресу та покращення психологічного благополуччя, позитивно впливає на емоційний стан і підвищує стресостійкість. Дослідження показують, що регулярна практика йоги може знизити рівень тривожності та депресії, покращує якість сну і збільшує відчуття щастя і задоволення. Корисні навіть найпростіші заняття йогою, тому що поєднання медитації та фізичних рухів забезпечує два важливі елементи для зняття депресії. Медитація допомагає людині повернутися до реальності та дозволяє їй очистити свій розум. Контрольовані, сфокусовані рухи також допомагають зміцнити зв'язок тіла та розуму. Тому впровадження в навчальний процес елементи йоги – системи щодо нескладних вправ, яка включає як медитацію, так і контрольовані фізичні рухи, можна допомогти при стресі, тривозі та депресії. Зосередження уваги на глибокому диханні та розтяжці тіла ефективно для полегшення симптомів депресії, таких як проблеми зі сном, біль та зниження тонусу. Незалежно від того, який стиль йоги буде обраний, у того, хто займається, завжди є можливість адаптувати пози відповідно до свого рівня.

Програму фізичної підготовки здобувачів вищої освіти можна використовувати як модель екстремальних ситуацій. Вивчення діяльності в екстремальних умовах сприятиме її більш ефективної адаптації до швидко мінливих і напружених умов сучасного життя. Моделювання екстремальних ситуацій на заняттях з фізичного виховання полягає:

- в ускладненні умов виконання вправ, підвищуванні фізичного навантаження до граничних, використовування смуг перешкод;

- в удосконалюванні всіх навиків та вмінь щодо виконання прийомів до повної впевненості;

- створювати умови для занять (час, місце, навколишнє оточення, звуки, дії інших осіб та ін.), типові для екстремальних ситуацій; - вводити у фізичну підготовку навчально-тренувальні бої за спрощеними правилами самбо, дзюдо, боксу та рукопашного бою у захисному спорядженні;

- відпрацьовувати прийоми на партнерові, які максимально наближених до реальних ситуацій протиборства.

Для розвитку та зміцнення вольових якостей:

- створювати ситуації, що вимагають прояви напруги волі (спаринги-битви, збільшення тривалості фізичних навантажень);

- використовувати фактори, що збивають, і перешкоди (шум натовпу, звуки стрілянини, раптовий напад «правопорушника»);

- створення різноманітних ситуацій, які потребують швидкого вибору між двома чи кількома способами дій тощо.

Таким чином, цілеспрямоване застосування засобів фізичного тренування сприяє високому функціонуванню діяльності фізіологічних систем та органів, формування рухових навичок, умінь за умов автономного існування. Окремі вправи або у комплексі з іншими видами оздоровчої рухової активності можна використовувати у особливих ситуаціях та екстремальних умовах. Їх застосування не потребує матеріальних витрат, вправи досить просто опанувати і вони дають можливість підняти на принципово новий рівень фізичної та психологічної готовності до важливих аспектів життєдіяльності, пов'язаної з існуванням в таких особливих умовах.

Література:

1. Андрєєва О.В. Фізична рекреація різних груп населення :[монографія] / О.В. Андрєєва. – К.: ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2014. – 280 с.

2. Хоули Эдвард Т. Руководство инструктора оздоровительного фитнесса / Эдвард Т. Хоули, Б. Дон Френке. - К.: Олимпийская литература, 2004. - 376 с.

3. Цибульська В.В. Організація та методика спортивно-масової роботи: навчальний посібник / В.В. Цибульська, Г.В. Безверхня - Умань :ВПЦ «Візаві», 2014. – 220 с.

ШЛЯХИ СПАСІННЯ, АБО УНІВЕРСАЛЬНА МАТРИЦЯ СВІТОГЛЯДУ АНТИЧНОСТІ

Компанієць Л.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

На всіх етапах історії актуальними залишались «вічні» питання світоглядного рівня (ідея вічного життя та його сенсу, спасіння, безсмертя душі та ін.). Особливого свого загострення вони набували у свідомості представників різних культур у часи смут, кризових станів. Ситуації нестабільності та духовної невизначеності і до тепер супроводжують людство, піднімають на поверхню інтелектуальної думки необхідність переосмислення значущості, переусвідомлення базових, ціннісних ідей духовного навантаження для майбутніх та сучасних поколінь.

У повсякденному світі продовжує гостро відчуватися нестача фундаментальних духовних засад людського існування як невід'ємної складової будь-якої цивілізованої культури. Нівелювання аксіологічних аспектів людяності у сучасному світі (доброти, моралі, співчуття, людинолюбства, толерантності, милосердя та інших) повертає нас до необхідності їх реанімації у людській свідомості через звернення до надбань скарбниці античної культури, до переосмислення її як джерела духовних ідей. Саме стародавня свідомість єгиптян та давніх греків була епіцентром, лабораторією духовних тем. Останні на всіх етапах історії живили думку, надихали та конструювали духовну, моральну систему координат наступних поколінь, релігійних традицій, певних спільнот. Геній античності (в особі Платона та інших її видатних представників) сформував матрицю засадничих ідей наступних духовних традицій, які виконують і тепер соціокультурні, регулятивні функції цивілізованих спільнот (світоглядну, компенсаторну, терапевтичну, консолідуючу та ін.).

У контексті зазначених думок, ідея вічного життя, яке коловертається по великому колу Всесвіту, може стати однією із ключових духовних навігаторів в океані релігійних поглядів та уявлень, вірувань та ідей різних традицій. У такому ракурсі розгляду вона може реалізувати свої потенційні можливості, вибудовує шлях відродження надії на безсмертя душі. Вона сприяє філософському переосмисленню екзистенційних проблем-питань людського існування (страху смерті, розпачу перед смертю, кризових станів і т. ін.), встановленню психологічного захисту перед подібними явищами, долає «внутрішній» дисбаланс, стан духовної невизначеності людини сучасної доби.

Ідея спасіння та вічного життя представлена в піфагореїзмі, платонізмі, античному неоплатонізмі, герметизмі, гностицизмі. У подальших своїх трансформаціях вона лаконічно вписалась у християнський містицизм, ренесансний неоплатонізм тощо. В давньогрецьку епоху джерелом її появи та поширення був феномен пророцтва, містичного трансу, екстазу. Мотиви та образи ідеї вічного життя на рівні повсякденної свідомості присутні були в античних уявленнях та віруваннях. Свого смислового «розквіту» вона зазнала у філософських поглядах та вченнях своєї епохи. Смислові рівні її буття проявлялись у світогляді різних мислителів античності. Розгортались вони через ідеї «колообігу», «коловертання» (природи та душ), «відродження життя» у Всесвіті, через відповідні концепти [1-4]. Її мотиви представлені у філософських студіях античності, у текстах Платона та Аристотеля. Свідченням її широкого поширення стала багатоваріантність форм її концептуалізації у філософських вченнях та поглядах.

В концептуальному відношенні саме в лоні античної культури ідея вічного життя (спасіння) була представлена в різних словотворчих формах. Це свідчить про її поширеність, існування як світоглядного принципу та переконання. В просторі античної епохи окреслена ідея отримала розгалужене смислове навантаження, увібрала в себе низку конотацій, есплікувалася через уявлення про душу, ідею безсмертя душі. Душа мислилась як певна духовна субстанція, яка може відокремлюватися після смерті колишнього тіла та вселятись в іншу фізичну оболонку. Не тільки душі людські коловертаються у Всесвіті. Ідея вічного життя лунала в роздумах мислителів про богів та духів, святих. Представники потойбічного світу повертаються до земного існування, отримують плоть. Домінуючою складовою ідеї вічного життя стала тема еволюції, яка «штовхає» душі до розвитку, пояснює мету їх життя.

В поглядах стародавнього грека світ був єдиним, неподільним. Надприродні здібності людини вважались засобом «доторкнутись» до вічності, Всесвіту, істини. Ідея вічного життя (спасіння) розкривається через тему духовного саморозкриття, вдосконалення людини. Саме представники вищого світу (вічного Всесвіту) впливають та керують еволюцією людства. Розуміння та усвідомлення останнього надихала мислителів, філософів, містиків на встановлення духовного зв'язку з божественними сферами та богами.

В античній культурі особливим «засобом» встановлення містичного зв’язку з представниками вічного Всесвіту було пророче бачення та дар натхнення. Адептами цього феномену були жерці (жриці) у храмах, а також віщуни. Поруч із віщунами існували так звані ятроманти. Слово «ятрос» – означало цілитель, «мантис» – віщун. Їх вважали грецькими пророками. До ятромантів відносили філософів Емпедокла, Піфагора, Порфирія, Ямвліха та ін. Д. Лаертський зазначав, що всі найвидатніші філософи були посвячені в таїнства, містерії. Вони проходили навчання у давньоєгипетських жерців, магів та халдеїв [2;3].

Феноменами античного світу були містичний досвід в різних формах свого існування. Це і феномен пророцтва, надприродного бачення, які культивувались в межах храмового служіння, явище «одержимості», «Аполлонівський екстаз» та пов'язані з ними уявлення. В стародавні часи вважалося, що служитель Аполлона осяяний духом вічного Всесвіту, як наслідок, пророчими, магічними силами. Жерці та містики тих часів мислились як одержимі богом, надприродним духом. У цих уявленнях сяє ідея вічного, безперервного впливу на обраних та людство. У храмах античні пророки передавали волю вічних богів.

Під кутом зору античних поглядів феномен пророкування можливо інтерпретувати як двері, які відкривають шлях до вічності, до розуміння існування вимірів духовного світу по яким мандрувала в екстатичному стані душа віщуна, жерця, чародія. У цьому сакральному стані посвячений «демонстрував» можливість бути у двох місцях одночасно. Йому приписувалася здатність спускатися до підземних сфер, повертатись у земний світ, вільно пересуватись у царстві Аїда, спілкуватись з померлими душами. Ідея вічного

Всесвіту розгортається через уявлення міфологічної свідомості про Аїд. Останні зафіксовані лінгвістами в енциклопедичних джерелах. Так, давньогрецьке слово «Аїд» тлумачиться як невидимий, духовний світ. Він наповнений духами, богами та героями, які періодично мандрують по духовним та фізичним вимірам Всесвіту безкінечно[2].

Ятромантами пам'ять про колишні перевтілення мислилася як умова спасіння, самопізнання, як засіб отримання духовного знання (у тому числі і пізнання духовних, божественних світів), як спосіб зближення з божественною сферою, воскресіння в пам'яті душі стану до досвіду з метою повернення до нього.

У давньогрецькій традиції висловлювання «пізнай самого себе…» було викарбовано на дельфійському храмі, містило в собі глибинне значення, орієнтир на Всесвіт та богів. Нажаль філософська думка наступних часів сконцентрувала свою увагу саме на першій фразі вислову та викреслила з подальшого смисловживання її продовження, яке, на мою думку, має велику значущість в розумінні світогляду античної епохи не в звуженому вигляді. На храмі дельфійського оракула було написано приблизно так: «Пізнай самого себе і ти пізнаєш Всесвіт та богів». Тобто зовсім інша смислова акцентуація ніж та, що отримала свій розвиток в ході історії. В ті часи окреслений заклик означав згадати та пригадати свої колишні життя, щоб пізнати себе у всій цілісності своїх минулих проявів (своєї душі, її якостей), переосмислити себе, виявити хвороби своєї душі. І, в такий спосіб, зцілити себе, обрати шлях зцілення. Під кутом зору філософії Платона знайти свій шлях удосконалення, спасіння, шлях до вічного життя [2;7].

Вважалось, що воскресіння в пам'яті (шляхом містичних умоспоглядань) своїх життів відкриває людині дорогу «до себе» (спасінню), до всебічного розкриття свого духу, сприяє усвідомленню людини про індивідуальні якості своєї душі (накопичені або проявлені) у різних життях. Через ці смисли і розумілась тема очищення душі і її еволюція. Розвиток в собі чеснот та нівелювання негативних проявів, віддача боргів веде до останніх.

Ідея вічного життя (спасіння) охоплює два виміри свого здійснення (земний та небесний). У свій час Е. Тейлор зазначав, що тілесне воскресіння на небі або в царстві тіней за своєю суттю є переходом душі в інший світ [6]. В нашому аспекті стверджує ідею вічного коловертання душ. Дане твердження автора розширює смислове навантаження терміну «воскресіння» (як тілесне, що здійснюється на небі), входить в простір смислових значень ідеї вічного життя. В такій інтерпретації розширює її горизонти, ілюструє можливість її тлумачення через ідею відродження душі в Аїді (невидимій сфері, духовному світі), по той бік буття в іншій тілесності (духовній). Відродження душі (у її духовному тілі), її вічна доля продовжується у зоряному небі (яке мислиться як материнське лоно). Ці ідеї були притаманні і давньоєгипетським релігійним поглядам, а подальший свій розвиток отримають у містичних, релігійних вченнях та поглядах наступних часів.

Іншими словами, на рівні міфологічних сюжетів античних уявлень ідея вічного життя розгорталася крізь призму тем смерті та відродження, воскресіння. У такому вигляді вона укоренилася у міфопоетичній свідомості культури, вийшла на рівень універсальної моделі мислення [7].

Таким чином, духовне світовідчуття античної епохи (на всіх соціокультурних рівнях її існування) було пронизане ідеєю вічного життя, спасіння (Вічного Всесвіту). Остання була матрицею стародавнього світогляду, давньогрецьких вірувань, релігійних уявлень. Як наслідок, ця ідея пронизувала всі відсіки буття культури, входила до структури античної свідомості. На соціокультурному рівні ідея вічного життя розгорталась в межах містичних феноменів пророцтва в храмах, була поширена на рівні релігійних уявлень, вірувань культури. Її смисловий зміст розкривався в містичному досвіді храмових служителів, ятромантів. Додаткові контексти аналізованої теми розкрито у межах відомого заклику античних часів в його повному вигляді: «Пізнай самого себе і ти пізнаєш Всесвіт та богів». Це дозволило розширити коло її інтерпретацій. Метою життя

є пригадування, воскресіння в пам'яті своїх минулих життів з метою пізнання властивостей своєї душі, зцілення, культивації її чеснот, тобто її очищення та еволюції. На думку античних філософів, лише у такій формі стає можливим справжнє пізнання, відновлення втраченої цілісності душі, досягнення її досконалого стану «до втілення».

Уявлення античного світу демонструють ідею вічного життя та спасіння у розширеному вигляді. У своїй сукупності вони розгортають смислові рівні існування аналізованої ідеї, дають можливість її презентувати як атрибут свідомості античної культури.

І нарешті, ми прийшли до висновку, що містичні ідеї мають неминучий духовний потенціал для всіх поколінь, в різних модусах свого буття в історії вони сприяли вирішенню світоглядних питань, в них завжди є що висвічувати та перевідкривати.

Література:

1. Lewis H.D. The Self and Immortality (Philosophy of religion series). Palgrave Macmillan, 1973. 236 p.
2. Компанієць Л. В. Ідея реінкарнації в світовій культурі. Київ: УАР, 2014. 312 с.
3. Diogenes Laertius. Lives, teachings, and sayings of famous. London: William Heinemann, G.P. New York: G. P. Putnam's sons philosophers ,1925. 551 p.
4. Mircea Eliade. History of religious ideas. Volume 1. From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries. The University of Chicago Press, 1981. 508 p.
5. Frazer J. The Golden Bough: A Study in Magic and Religion: A New Abridgement from the Second and Third Editions. Oxford: Oxford University Press, 2009. 858 p.
6. Edward B. Tylor Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom London: J. Murray, 1903. 471 p.
7. Компанієць Л. В. Реконструкція релігійних ідей: античність. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Випуск 50, с. 45-51. https://doi.org/10.30970/PPS.2023.50.6

РИЗИКИ АБСЕНТЕЇЗМУ СЕРЕД МОЛОДІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Орленко О.М., Червона С.П.

Харківська державна академія фізичної культури, м. Харків, Україна

У сучасному інформаційному суспільстві спостерігається тенденція до політичної пасивності та ухилення від участі у політичних процесах серед студентської молоді. Політична нестабільність спричиняє розчарування громадян у політиці та апатію до участі у політичних стосунках. Саме тому абсентеїзм, як свідоме ухилення від участі у виборчих процесах, а в широкому тлумаченні — від участі у будь-яких політичних подіях, залишається характерною рисою соціального буття, зокрема молоді та її найбільш активної частини — студентів. Поширення популізму є фактором збільшення недовіри до політичних інститутів та розчарованості у політиці держави. Розвиток інформаційного суспільства, широке впровадження інформаційно-комунікативних технологій та нових медіаформ політичної участі створює сприятливі умови для більшої залученості молоді до політичних процесів, дає можливість долучатися до громадянських акцій в онлайн-просторі.

Сучасна молодь схильна до радикалізації соціальної та політичної поведінки у періоди соціально-політичних трансформацій, водночас для неї характерний низький рівень залученості до політичних процесів, які не є пріоритетними у повсякденному житті. Політичні трансформації, революції та війни, з одного боку, дистанціюють громадян від влади, призводять до розчарованості у політичних структурах, але, з іншого боку, зростає

рівень самоусвідомлення та почуття громадянської відповідальності [4]. Дана проблема є надзвичайно актуальною у нинішніх умовах, оскільки спрямована на розуміння природи молодіжного абсентеїзму, виявлення причин і наслідків молодіжного абсентеїзму. Особливе значення має вплив цифрових технологій на рівень політичної участі молоді, а також вплив війни на мотиваційну складову молоді щодо участі у політичному житті країни та на перспективи майбутніх змін.

Інформаційно-комунікативні технології в інформаційному суспільстві розширюють можливості активної участі сучасної молоді у політичних практиках та політичних комунікаціях, проте дискусійним питанням залишаються наслідки діджиталізації політичної участі з урахуванням переваг і загроз цього процесу, а також рівень залученості молоді до онлайн-практик політичної участі у віртуальному просторі та соціальних мережах [3].

Нові форми політичної активності в інформаційному суспільстві, зокрема онлайн-практики політичної участі та політичних комунікацій, поява нових форм політичної причетності до політичних процесів (е-голосування, е-петиції тощо) має як переваги, так і загрози діджиталізації участі у політичних процесах. Зокрема, серед загроз слід вказати на цифрову нерівність, проблеми кібербезпеки, розширення спектру маніпулятивних та негативних технологій.

Виділяють два типи абсентеїзму – пасивний абсентеїзм, тобто уникнення будь-якої участі у політичних та громадянських активностях) й активний, що передбачає активну демонстрацію свого негативного ставлення до існуючої політичної системи та громадського укладу, публічну демонстрацію своєї позиції, заклик бойкотувати певні політичні процеси чи пошук альтернативних та більш ефективних інструментів впливу. Слід акцентувати увагу на перевагах абсентеїзму у процесах функціонування суспільства, у противагу здебільше негативним оцінкам сутності та наслідків абсентеїзму, серед яких гарантія політичних прав і свобод, радикалізація протестних настроїв громадян, участь компетентних та небайдужих громадян, креативність та політичні інновації, розвиток громадського сектору та поява нових форм політичної участі [1]. Це новий погляд на сутність абсентеїзму відкриває новий ракурс для дослідження проблематики абсентеїзму, виводячи його з площини негативного феномену та девіантної поведінки. Абсентеїзм, як соціально-політична апатія, свідоме ухилення від участі у будь-яких політичних подіях (вибори, референдуми, партійна діяльність тощо) є характерною рисою інформаційного суспільства. Низька політична активність, як типова риса сучасної молоді, навіть попри те, що вони є представниками цифрового покоління, для якого використання діджитал-технологій політичної комунікації та політичної участі не містить особливих труднощів. Зазвичай, саме молодь, стає активним політичним актором в умовах криз та соціально-політичних трансформацій.

Таким чином, має місце протиріччя: з одного боку, на рівні суспільної свідомості сучасне студентство сприймається як інтелектуальна, найбільш прогресивна, інноваційна та радикальна частина молоді, що вміє захищати власні права шляхом протестів, мітингів тощо. З іншого боку, у переважній більшості молоді люди є політично пасивними та намагаються уникати участі у рутинних, циклічних політичних практиках, як то референдуми, вибори. Наявним є протиріччя у розходженні між високою диспозиційною суб'єктністю та низькою активізованою суб’єктністю сучасної молоді. Важливо підкреслити, що абсентеїзм населення, зокрема, коли він проявляє себе на рівні молодого покоління, від якого повною мірою залежить перспектива розвитку суспільства, майбутнє держави, призводить до дисфункціонування молодіжного абсентеїзму і потребує теоретичної концептуалізації та рефлексії, а зазначене протиріччя - свого вирішення.

В інформаційному суспільстві змінюється специфіка політичних комунікацій та політичної участі сучасної молоді, зокрема онлайн-практики абсентеїзму та політичної

участі, що найбільше характерні саме для молодих людей, які належать до цифрового покоління (уникнення соціальної мережі Facebook, як більш політизованої та призначеної для старших поколінь, неприєднання до сторінок та груп політичної тематики в соціальних мережах, трансформація негативного ставлення до політики у висміювання різноманітних політичних феноменів, процесів, лідерів (меми, тролінг), участь в онлайн-мітингах та онлайн-флешмобах тощо).

Сутність абсентеїзму стає зрозумілою крізь призму таких теоретико-методологічних підходів, як структурно-функціональний, структурно-конструктивістський, постструктуралістський, теорія відносної депривації, теорія поколінь, «популістична теорія», концепція «прискореного розвитку плюралізму», теорія інтерактивних ритуалів, а також феноменів довіри, політичних традицій, стереотипів та упереджень, які розкривають абсентеїзм як соціальний феномен та його вплив на соціально-політичне життя соціуму.

Абсентеїзм в контексті політичної неучасті - це явище, співзучне політичній апатії, аполітизму, співіснує у дихотомії з політичною участю, політичною активністю. Феномен абсентеїзму розширено можна визначити, як свідоме ухилення від участі у громадянському та політичному житті суспільства, в електоральних процесах, як «втечу від свободи» крізь призму феномену кризи довіри до політичних традицій та ритуалів, як відмову від номінації себе як політичного суб'єкта та політичного актора.

Такі, на перший погляд, позитивні та природні процеси, як діджиталізація політичних комунікацій та цифровізація політичної участі, несуть в собі низку загроз. Саме для молодого «цифрового» покоління характерним є те, що політична активність переважно відбувається в соціальних медіа і заміщує участь та активність офлайн. Здавалось би, що все має бути навпаки, втім соціальні медіа та інтернет-комунікації значно розширюють практики та форми вираження абсентеїзму [2]. Молоді люди надають перевагу участі у менш професійній та контрольованій політичній діяльності, що призводить до диверсифікації політичної участі. Практики та форми вираження абсентеїзму в умовах діджиталізації політичної участі (публічна демонстрація у соціальних медіа своєї неучасті, участь в онлайн-мітингах, акціях протесту, флешмобах, тролінг політиків тощо). Самі представники молодого покоління вважають такі формати недієвими та дещо негативними, оскільки вони призводять тільки до сварок у соціальних мережах, проте не до вирішення актуальних проблем. З одного боку, абсентеїзм виступає фактором соціального роз'єднання у суспільстві, призводить до дестабілізації функціонування громадянського суспільства, а з іншого – він може слугувати фактором згуртування навколо недовіри. Взаємозумовленість політичної ідентифікації й політичної участі молоді в контексті аналізу абсентеїзму, як складової політичної соціалізації молодого покоління, пов'язана з політичною та громадянською культурою, впливом упереджень та політичних стереотипів на мотивацію молоді, що відтворюється каналами комунікації та через соціальні і політичні практики. Низький рівень залученості до політичних процесів, особливо в інформаційному суспільстві, може бути обумовлений саме ставленням до нових цифрових форм участі та комунікацій. Необхідно виважено реагувати на високий рівень молодіжного абсентеїзму з метою нівелювання його загроз. Зокрема це стосується формування партисипаторної політичної культури з моделлю представницьких дорадчих процесів (на основі європейського досвіду), розвитку й підтримки низового громадянського активізму, формування громадянських компетентностей громадян та сприяння компетентній участі, підтримки молодіжних організацій і практик самоврядування, трансформації мотивації протесту на мотивацію причетності через долучення до практик громадського активізму тощо, що посилить громадянську освіту та забезпечить представленість інтересів молоді в політичному просторі.

Література:

1. Birnir, J.K. Ethnicity and Electoral Politics.Cambridge University Press, 2007. 279 p.
2. Zaller J. The Myth About Massive Effect of Media Revived? New Support of Discredited Idea. *Political persuasion and attitudes change*. Ann Arbour: The University of Michigan Press, 1996.115 p.
3. Lenart S. Shaping Political Attitudes. *The Impact of Interpersonal Communications and Mass Media*. Thousand Oaks-London-New Deli: Sage Publication, 1994.
4. Rosema M. Low Turnout: Threat to Democracy or Blessing in Disguise? Consequences of Citizens Varying Tendencies to Vote. *Electoral Studies*. 2006. Vol. 36. № 2. P. 612-623.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ЗАГРОЗА ЯК ПЕРЕДУМОВА АКТУАЛІЗАЦІЇ СЦЕНАРІЇВ ТІЛЕСНОСТІ

Полякова О.О.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Кожного для пересічна люди стикається з величезною кількістю факторів, які потенційно можуть принести шкоду ментальному чи фізичному здоров'ю. До таких факторів можна віднести величезний потік інформації, що атакує свідомість людини, впливаючи на її органи чуттів, перенавантажуючи оперативну пам'ять і провокуючи такі реакції нервової системи, як головний біль, відчуття хронічної втоми і т.д.

Життя у мегаполісі також занурює людину у вир подій, - від необхідності постійного переміщення на транспорті в умовах супер-щільного трафіка до неконтрольованого ритму життя без урахування природних та фізіологічних потреб. Це спричинює безліч причин для перевтоми та втрати контролю людини над своїм життям в цілому. Не випадково, що статистика хронічних хвороб зростає в геометричній прогресії. Проте такі актуальні проблеми в масштабах світу стали сприйматися як статистика, а карколомний ритм життя став ознакою нового часу, до якої в людини вже виробилася відповідна адаптивна позиція. Більше нікого не лякають інформаційні атаки, авіакатастрофи, підвищення попиту на психологічні послуги, проблема зайвої ваги чи то загроза парникового ефекту. Людство звикло жити в умовах «кам'яних джунглів», виробивши набір копінг-стратегій як маст-хев сучасного homo sapience, що силкується підтримувати свою життєдіяльність, все більше довіряючи думкам експертів з соцмереж, які пропагують все нові і нові супер засоби для відновлення здоров'я, секретні техніки уникнення і боротьби з негативними емоціями, унікальні методики мультиплікації енергетичних ресурсів, новітні підходи до збагачення без зусиль та в максимально короткі терміни. Усе це конструює новий вимір людського буття, де стресова ситуація може бути описана як «раптове зникнення інтернет з'єднання» чи «неочікувана втрата звичних умов комфорту». Проте, попри значний вплив цифровізації та віртуалізації на всі сфери життя і мутацію природних потреб людини, аж до атомізації суспільства, нівелювання потреби в комунікації та будь-яких проявів реальної, на противагу онлайновій, соціалізації, людські фізичні прояви лишаються константними. Ілюстрацією цієї незмінності та непохитності домінантних для людини потреб є ситуація екзистенціальної загрози.

Під екзистенціальною загрозою розуміється ситуація, в якій є безпосередня небезпека людині або травмуюча ситуація, яка спричиняє значний вплив на її життя, визначаючи подальший його хід. Результатом впливу екзистенціально небезпечної ситуації є екзистенціальна криза.

В науковий обіг термін «екзистенція» був введений ще у 19 столітті і його семантика розроблена представниками філософської школи екзистенціалізму

(С. К'єркегор, Ф. Ніцше, М. Гайдеґґер, К. Ясперс. Г Марсель, А Камю, Ж-П. Сартр). Словосполучення «екзистенціальна загроза» (від англ. existential threat) було запроваджене у 20 ст. А. Вевером та Б. Бузан [1; 2] і застосовувалося воно вже переважно в соціально-психологічному сенсі. В роботах авторів особливість ситуацій, що провокують екзистенціальну кризу визначається їх особливістю, специфічністю і винятковістю. В момент їх впливу людина не має жодної уяви як вчинити, в неї відсутній будь-який алгоритм дій, жодні відомі пояснення не діють і будь-які механізми адаптації виявляють свою недостатність. Екзистенціальна загроза є чимось, що не сумісне з самим буттям та уявленням про нормальність життєвих подій. До цієї ситуації не можливо звикнути, адаптуватися чи ігнорувати її. Ситуації екзистенціальної загрози підривають самі підвалини буденності.

У 2024 році представник ООН М.Єнча на засіданні Ради Безпеки офіційно визначив ситуацію в Україні, як «екзистенційно загрозливу для населення» [3]. Це означає, що кожна людина в Україні перебуває у стані постійної небезпеки, яка безпосередньо може стати причиною втрати життя, серйозного травмування і негативних якісних змін ментального стану.

Враховуючи перманентний характер впливу екзистенціальної загрози в Україні, екзистенціальна криза набуває форми фонового стану, в якому протікає життєдіяльність населення. Проте помилковим, на думку автора, є уявлення, що ситуація спостереження смерті, усвідомлення безпосередньої загрози власному життю та здоров'ю, тривога за родину та близьких, страх бути засипаним і деблокованим у власному помешканні в результаті руйнувань, втрачають у свідомості українців екзистенціальний статус, переходячи в розряд типово буденних. На нашу думку, «звикання» людей до подібних подій є ілюзорним. Неможливість змінити ситуацію навколо себе викликає необхідність пошуку поведінкових стратегій, які дозволять переключити увагу людини з травмуючих ситуацій на дії, які детерміновані самою людиною, повністю є підконтрольними їй. Така поведінка є способом зниження впливу екзистенціальної загрози на свідомість людини, можливістю минути кризи, що є загрозою ментальному здоров'ю. Результатом цієї когнітивної дії є формування копінг-стратегій, як стрес-долаючої дії. Подолання, як правило, спрямоване на пошук шляхів зміни взаємозв'язку між суб'єктом й умовами зовнішнього середовища або на зниження його емоційних переживань і дистресу; воно проявляється на когнітивному, емоційному й поведінковому рівнях у формі різних стратегій протидії стресогенним факторам або стресовим реакціям [4].

Однією з найрозповсюдженіших поведінкових реакцій на ситуацію екзистенціальної загрози в українському суспільстві є звернення до себе, свого фізичного тіла й пов'язаних з ним проявів, що у філософії XX століття отримало назву «тілесності». Під концептом тілесності розуміється комплекс сутнісних підстав індивідуального та соціального буття людини, утворений взаємозумовлюючим і взаємодетермінуючим поєднанням унікальних фізичних (фізіологічних), ментально-емоційних та мислительних компонентів у цілісній структурі суб'єктивної психосоматичної єдності особистості. Тілесність формується на перехресті феноменів буття, концептуалізованих у соціогуманітаристиці в категоріях тіло, душа та дух [5]. На думку автора, аналітика ментальних станів, що мають місце в українському суспільстві в умовах військових дій, крізь призму філософського концепту тілесності дає можливість порозуміти компенсаторний характер існуючих копінг-стратегій. При цьому не нівелюючи фактор наявності екзистенціальної загрози, що на рівні свідомості не втрачає онтологічний статус, продовжуючи нести безпосередню загрозу життю населення і кожній конкретної людини, що свідомо лишається жити на небезпечних територіях.

Література:

1. Binswanger, L. Existential Analysis and Psychotherapy / Binswanger L. // Progress in Psychotherapy. N.Y., 1956.
2. Bugental, J. F. T. Existential-humanistic psychotherapy / Bugental J.F.T. // I.L.Kutash & A.Wolf (Eds.), Psychotherapist's casebook. San Francisco, 1986. P. 222-236.
3. ООН: ескалація війни є екзистенційною загрозою для народу України // https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-ukraina-viyna-zahroza/32902180.html
4. Карамушка Л. М., Снігур Ю. С. Копінг-стратегії: сутність, підходи до класифікації, значення для психологічного здоров'я особистості та організації //Актуальні проблеми психології. Т.1. С. 23-30.
5. Потапенко Я. Концептуалізація гносеологічної категорії «тілесність» в сучасних культурно-антропологічних студіях // http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2013/40/articles/19.pdf

ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВНЗ

Родигіна В.П.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Вступ. Україна перебуває в надзвичайно важкому стані активної війни Росії проти нашої держави. Це породило нові реалії з обмеженнями у навчанні, перебуванні в укриттях, евакуації тощо. Багато ВНЗ східної України використовують дистанційний або змішаний формат навчання. Як свідчить освітня практика, теоретична частина навчальних програм може засвоюватися студентами у дистанційному режимі. Проте організація практичних занять, зокрема, з фізичного виховання, як й раніше, актуалізує очний формат їх проведення. Тим не менш, в окремих ВНЗ зберігається дистанційна форма навчання з усіх навчальних дисциплін, у тому числі й за такими практичними дисциплінами, як фізичне виховання. Саме, руховий режим багато в чому визначає рівень здоров'я студентів, і саме режим фізичної активності не завжди відповідає необхідному рівню. Так дистанційна форма навчання, що призводить до низького рівня фізичної активності, малорухливого способу життя несприятливо впливає на здоров'я студента. У зв'язку з цим проблема організації фізичного виховання у ВНЗ у вигляді практичних занять в дистанційної форми для студентів є особливо актуальною.

Мета дослідження – оцінити можливості дистанційної форми практичного навчання з фізичного виховання для підтримки рівня фізичної активності студентів.

Методика та організація дослідження. Наукова робота здійснювалася на базі НТУ «ХПІ» у період з вересня 2022 року до теперішнього часу та була спрямована на вивчення фізичної активності студентів, а також оцінку їхньої думки про рівень своєї фізичної підготовленості та можливість збереження онлайн - навчання з фізичного виховання. В опитуванні взяло участь 150 учнів у НТУ «ХПІ». Із них 39 студентів (26%) – 1-й курс, 61 студентів (40,6%) – 2-й курс, 50 студентів (33,4%) – 3-й курс. Заняття з фізичного виховання були організовані в такий спосіб. Починаючи з вересня 2022 року, практичні заняття з фізичного виховання у очному режимі не проводилися, а були замінені на теоретичні та практичні у дистанційному форматі. В результаті фізична активність студентів різко знизилася. У 2023–2024 навчальному році у студентів з'явилася можливість вибору між заняттями дистанційною формою та відвідуванням басейну для заняття плаванням. У 2024–2025 навчальному році ця організація занять збереглася.

Результати дослідження та їх обговорення. Були проведені опитування студентів з питань самооцінки рівня своєї фізичної підготовки, самооцінки психічного поточного

стану, проведено вивчення періодичності та регулярності занять фізичними вправами та вивчення домінуючого виду фізичної активності студентів на дистанційному навчанні, було уточнення деяких деталей регулярності занять студентів.

Результати опитування студентів щодо самооцінки рівня своєї фізичної підготовленості показали, що 17 студентів (11%) вважають свій рівень фізичної підготовленості високим, 83 студентів (56,2%) оцінюють як середній та 50 студентів (32,9%) визначають його як низький . Опитування про самооцінку рівня своєї фізичної активності показало, що 15 студентів (10%) вважають його високим, 74 студента (49%) – середнім та 61студент (41%) визнають свій рівень фізичної активності низьким.

На запитання «Як Ви оцінюєте свій поточний фізичний стан?», лише 13 студентів (9%) обрали відповідь «відмінно». Відповідь «добре» дав 43 студент (29%), відповідь «середньо» обрали 52 студенти (34,3%), відповідь «задовільно» була використана у 34 випадках (22,4%), а оцінили свій поточний фізичний стан «погано» 11 студентів (5,2%).

Відповідь на запитання «Як Ви оцінюєте свій поточний психічний стан?» також представляв 5-бальну шкалу оцінки. Частота народження відповідей була такою: «відмінно» – 15 разів (10%), «добре» – 45 разів (30%), «середнє» – 30 разів (20%), «задовільно» та «погано» – 37.5 разів (25) %) та 22,5 разів (15%) відповідно. Приблизно 35% опитаних студентів мають гарне самопочуття (35% – фізичний компонент та 41% – психічний компонент). У той же час 25,6% студентів почуваються нижче середнього за фізичним компонентом та 41,4% студентів за психічним компонентом.

Згідно з рекомендаціями ВООЗ, займатися фізично активною діяльністю слід не рідше двох-трьох разів на тиждень. Вивчення періодичності та регулярності занять фізичними вправами виявило, що більшість студентів (40%) – 60 осіб – займалися рідше одного разу на тиждень. Хоча б один раз на тиждень займалися 38 студентів (25%). Таким чином, заняття фізичними вправами у 98 студентів (66,7%) не можна назвати регулярними і такими, що дають стійкий позитивний ефект. І лише 52 студентів (35%) займалися дійсно регулярно, з яких 37 осіб (25%) займалися двічі-тричі на тиждень, а 15 (10%) – частіше за три рази на тиждень. Введення дистанційних практичних занять з фізичного виховання дещо покращило картину фізичної активності студентів, проте до рівня очних занять даним показником ще далеко.

Вивчення домінуючого виду фізичної активності студентів на дистанційному навчанні уточнило деякі деталі регулярності занять. Загалом не займалися фізичними вправами 22 студенти (15%). Це можуть бути студенти, які віддають перевагу атестації у вигляді онлайн - тестів, індивідуальних практичних завдань, реферату, тощо.

Більшість студентів найчастіше займалися самостійно – 80 (53%), що не скасовує можливості відвідування ними занять із викладачем чи тренером, хай й у меншій кількості. Якщо порівняти загальну кількість вищеописаних переваг з показниками низької регулярності занять у студенти їх самооцінкою рівня фізичної активності, стає зрозуміло, більшість опитаних як знають про норми фізичної активності, а й усвідомлюють свого незнання. Ті ж студенти, які займалися регулярно, найчастіше проводили заняття або з викладачами кафедри фізичного виховання НТУ «ХПІ» (29 студентів – 19%), або з тренером (21 студентів – 14%). Варто згадати, що до війни 70% студентів воліли заняття з викладачами НТУ «ХПІ» і з них 50% займалися регулярно.

Так, оскільки починаючи з весни 2022 року всі заняття з фізичного виховання НТУ «ХПІ» проводяться дистанційно, то важливо оцінити й думку студентів про значущість очних занять. На запитання «Як Ви вважаєте, пари в очній формі підвищили б Ваш інтерес до занять фізичною культурою?» 51 студентів (34%) відповіли ствердно та 33 студента (22%) допустили таку можливість. Для 8 студентів (5%) форма організації заняття не має значення, тому що їх інтерес й так високий, а 30 студентів (20%) байдуже ставляться до формату навчання через низький інтерес до фізичної активності, ще 28 студентів (19%) віддадуть перевагу продовжити займатися самостійно. Таким чином, більшість студентів висловилася за проведення занять у очному форматі.

Висновки. Фізична активність, руховий режим – фактор здорового способу життя. В умовах війни фізична активність студентів НТУ «ХПІ» значно знизилася. Оптимальний руховий режим повинен враховувати як вихідний стан здоров'я, а й частоту і систематичність застосовуваних навантажень.

Запровадження практичних занять з фізичного виховання у дистанційному форматі дозволило підвищити рівень фізичної активності студентів НТУ «ХПІ», проте повернутися до довоєнних показників не вдалося. Очні заняття через доступність спортивного інвентарю, групових форм спілкування та безпосереднього контакту з викладачем як контролюючою особою залишаються безперечними лідерами та надають найкращий оздоровчий ефект. Студентам бракує самодисципліни, розуміння основ здорового способу життя та фізичного виховання, зокрема значущості регулярності та безперервності фізичної активності. З точки зору збереження та примноження здоров'я, а також популяризації здорового способу життя в освіти студентів у цьому питанні повернення до очної форми є оптимальною умовою з ряду вищеописаних причин.

Література:

1. Ядвіга Ю. П., Коробейніков Г. В., Петров Г. С., Коваль С. Б., Дудник О. К. Вплив рухової активності на психоемоційний стан студентів ВНЗУ економічних спеціальностей в сучасних умовах навчання. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр./за ред. С. С. Єрмакова, 2009. № 12. 202–204.

2. Пахомов В. І., Лукашова І. В., Русецький С. О. Дослідження впливу фізичного виховання на стан здоров’я студентів в процесі навчання у ВНЗ. Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. Київ. 2015. Вип. 6. С. 134–139.

3. Землянська О. В., Третякова Л. Д., Праховнік Н. А., Семененко Р. Ю. Вплив дистанційної форми навчання на психічне та фізичне здоров'я студента. Енергозбереження та промислова безпека: виклики та перспективи : наук.- техніч. зб. : мат. III Міжнар. наук.-практ. конф. (2-3 червня 2020 року, м. Київ). Київ : Основа, 2020. С. 280–286.

4. Кошелева О. Особливості організації рухової активності студентів в умовах дистанційного навчання. Спортивний вісник Придніпров’я. 2021. №2. С. 51–60.

5. Гордієнко О. І., Мовчан В. П. Шляхи удосконалення рухової активності студентів в умовах дистанційного навчання. Реабілітаційні та фізкультурно-рекреаційні аспекти розвитку людини. 2022. № 10. С. 162–169.

ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНЦІВ ЯК ВАЖЛИВИЙ ВИКЛИК СЬОГОДЕННЯ

Солошенко О.М.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди;
Науково-дослідний інститут українознавства та козацтва,
м. Харків, Україна

Події війни загострили питання пов'язані із станом здоров'я українців, зокрема ментального. Для розуміння поняття «ментальне здоров’я» найчастіше звертаються до визначення, яке запропоновано Всесвітньою організацією охорони здоров’я: «це стан добробуту, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал та впоратися із життєвими стресами, продуктивно і плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти» [6]. Тобто, ментально здорова людина має ресурси для подолання складнощів та допомоги іншим, наснагу для розвитку та продуктивної діяльності, є гармонійної та тримає баланс. Вирішення питань щодо ментального здоров’я українців за умов війни отримали загальнодержавну підтримку.

За ініціативою Олени Зеленської в 2022 р. запроваджена Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?». Вона спрямована на надання психосоціальної підтримки та розвиток культури піклування про ментальне здоров'я. Її гасло: «Плекаємо індивідуальну та колективну стійкість». Перша леді зазначала: «…маємо знайти свій власний рецепт стійкості. Пропоную ділитися секретами й тонкощами, щоб множити нашу з вами стійкість. І допомагати одне одному відновлюватись: допомагаючи тим, хто цього потребує, ми й самі почуваємося краще» [1].

В межах програми щорічно проводяться дослідження та відслідковуються тенденції щодо стану ментального здоров'я. Так, українці оцінюють свій стан як середній – цей показник стабільний і тримається на рівні 50-51% упродовж останніх півтора року. Водночас зростає частка респондентів, які визначають стан власного ментального здоров'я як незадовільний (з 9% у 2022 році до 13% у 2024 році). Найбільш негативно оцінюють свій стан молоді люди віком від 25 до 34 років (14%) та люди віком 35-44 (14%) [3]. Українці саме цих вікових груп найбільш вразливі в період війни щодо проблем професійної реалізації (втрата роботи, вимушені обмеження матеріального забезпечення, усвідомлення необхідності зміни фаху тощо), стикаються із проблемами сімейних відносин, зокрема, виховання дітей «на відстані» тощо.

77% українців переживають в останній час стрес або сильну знервованість. Головною причиною такого стану 72% називають повномасштабну війну (і цей відсоток залишається незмінним). Серед інших причин погіршення ментального здоров'я: фінансові складнощі (43%), проблеми з роботою (26%), безробіття (20%), сімейні стосунки (19%). Якщо проаналізувати п'ять найбільш поширених причини стресу, пов'язаного із війною, то на першому місці - хвилювання щодо безпеки рідних (68%), на другому - ризик для життя і висока вирогідність отримання травми (42%), далі - ризик втрати майна (35%) та втрата джерела доходу/роботи (34%), розлука із рідними, сім'єю (29%) Погіршення ментального здоров'я українців виявляється у таких станах: поганий настрій (51%), тривожність (50%), погіршення сну (47%), роздратованість (43%), відчуття виснаженості (40%) та інші [2].

Варто зазначити, що не існує універсальних дій, заходів або вправ, які б підійшли кожному і дозволили відновити чи покращити своє ментальне здоров'я. Важливо дотримуватись найпростіших правил: фізична активність, збалансоване харчування, якісний та тривалий сон, спілкування, заняття творчістю, хобі, критичне сприйняття інформації та інші. При гострих стресових ситуаціях кожен може допомогти покращити своє самопочуття техніками самодопомоги: дихальні вправи (зробити глибокі вдих та гучно видихнути; дихати «за квадратом» на 4 рахунки: робимо вдих, пауза - затримуємо дихання – і знову пауза), вправи на концентрацію/переключення уваги (вправа 5-4-3-2-1: назвати 5 предметів, які знаходяться поруч; 4 речі, до яких можна торкнутися, 3 звуки, 2 запахи та 1смак, що можна відчути), вживати воду невеличкими ковтками тощо.

Серед шляхів подолання стресу українців переважають: сидіння в Інтернеті (39%), перегляд ТБ / фільмів / серіалів (34%), спілкування з друзями, сім'єю (32%). Зростає частка людей, які віддають перевагу читанню книжок (з 14% у 2022 році до 18% у 2024 році). Все більше українців звертається до професійної психологічної допомоги: 40% опитаних українців поділилися, що за останні півроку відчували необхідність у психологічній допомозі. Серед жінок цей показник значно вищий, ніж серед чоловіків (47% порівняно з 32%). Тільки 8% респондентів звертались до спеціаліста (цей показник зріс на 2 відсоткових пункти за останні півроку). Кількість звернень серед жінок майже вдвічі перевищує кількість звернень серед чоловіків (10% порівняно з 6%). Разом з тим, до професійної допомоги психологів не звертаються респонденти, якщо людина впевнена,

що зможе впоратись сама із своїм станом (29%), не вважає свій стан проблемним (29%), не вважає, що отримає необхідну допомогу (18%), або соромиться (8%) [2].

Варто зазначити, що в основі ментального здоров'я лежить турбуватися про себе в будь-яких умовах.

Формування навичок самозбереження та підтримки ментального здоров'я варто розпочати ще з дитинства: в сучасних умовах це стає однією із нагальних завдань системи освіти. В березні 2023 р. МОН України презентувало «Стратегію забезпечення психічного здоров'я в сфері освіти на всіх рівнях». «Метою проєкту є розбудова системи забезпечення психічного здоров'я в сфері освіти під час військового стану та після його завершення на всіх рівнях освіти, а також формування навичок стресостійкості учасників освітнього процесу. Шляхом формування вмінь діяти в надзвичайних та кризових ситуаціях, використання компетентнісних прийомів психологічної самодопомоги, формування у здобувачів освіти життєвих навичок, необхідних для подолання повсякденних труднощів тощо» [4]. Крім того, Кабінет Міністрів України в червні 2024 р. затвердив план заходів на 2024–2026 рр. з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 р. Серед завдань Плану наголошувалось на доцільності «впровадження навчання навичкам життєстійкості та самодопомоги як обов'язкової складової освітніх програм на всіх рівнях освіти; перегляду освітніх програм та включення компонента психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в програми підготовки фахівців на всіх рівнях освіти; впровадження програм професійного розвитку та підтримки фахівців у сфері освіти з питань психічного здоров'я тощо» [5]. В межах реалізації означених задач, В 2024-2025 навчальному році в школах України запроваджується курс соціально-емоційного навчання «Уроки щастя». Школярі будуть вчитися будувати стосунки з людьми, розвивати вміння бути творцем свого життя, «відпрацьовувати» емоційної компетентності - важливість емпатії, емоційного інтелекту, вміння розуміти моральні потреби, любити, співчувати, жити гідно і бути вільним, вивчати способів піклуватися про ментальне здоров'я тощо. Саме психологічна стійкість є основою ментального здоров'я, особливо в надзвичайно стресових умовах війни [1].

Таким чином, на сучасному етапі необхідно долати виклики станів українців, що пов'язані з війною, адже ментальне здоров'я є важливою складовою психологічного благополуччя і має вплив на загальний стан здоров'я громадян, економічне відновлення та добробут країни.

Література:

1. Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?». URL: https://howareu.com/news/pikluvatysia-pro-mentalne-zdorovia-ta-plekaty-stiikist-ukrainski-shkoliari-opanovuvatymut-novi-navychky

2. Дослідження «Ментальне здоров'я та ставленння українців до психологічної допомоги під час війни. URL: https://bbu.org.ua/doslidzhennya-gradus-research-mentalne-zdorov-ya-ta-stavlennya-ukrainciv-do-psihologichnoi-dopomogi-pid-chas-viini-zhovten-2023/

3. Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги. URL: https://gradus.app/uk/open-reports/mental-health-and-attitudes-ukrainians-towards-psychological-assistance-during-war/

4. Пріоритети МОН: психологічна підтримка учасників освітнього процесу на всіх рівнях. URL: https://mon.gov.ua/news/prioriteti-mon-psikhologichna-pidtrimka-uchasnikiv-osvitnogo-protsesu-na-vsikh-rivnyakh

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Плану заходів на 2024-2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2024-%D1%80#Text

6. Центр громадського здоров'я МОЗ в Україні. URL: https://phc.org.ua/news/scho-vazhlivo-znati-pro-psikhichne-zdorovya#:~:text=%D0%97%D0%B0%20%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B8

ACTUALITY OF TAOIST ONTOLOGY AS A MEDICAL PRINCIPLE

Chmykhun S., Kulikov M.
National Aerospace University named after M. E. Zhukovsky "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, Ukraine

Created by the legendary Chinese philosopher Lao Tzu, the treatise "Tao Te Ching" ("Canon of Path and Perfection") represents the theoretical basis of the study, in the center of which is Tao (that means path, movement), the primary source of the world, its truth and goodness – the fundamental law life of all existing things. Natural philosophical and metaphysical by its nature ideas of "double cultivation of heart nature and vitality", "harmony of Yin and Yang", "ideas management", "harmonious combination of hardness and pliability" are grounded in the treatise. These ideas, focused on statecraft, military tactics, and physical-spiritual cultivation, greatly influenced Chinese philosophy, literature, and art, as well as medicine and religion. Philosophical study of Lao Tzu is aimed at the highest goal of Tao reaching, or "heavenly Tao" - to achieve harmony, affirm the primacy of the connection between *jing* (all types of body fluids) and *qi* (vital forces), they consider *yin-xun* (following the nature of all things in the universe, which originates from Lao Tzu's discourse on "nature and non-action"), is the norm of behavior. It can be argued that, in general, the influence of Taoist teachings was reflected in the ontological, epistemological, and methodological components of Chinese traditional medicine as an integral scientific and practical system. It can be approved that, in general, the influence of Taoist teaching was reflected in the ontological, epistemological, and methodological components of Chinese traditional medicine as an integral scientific and practical system.

It is known that ontology is focused on the principles of the structure of being, its beginning, essential forms and properties. It is known that ontology is focused on the principles of the structure of being, its beginning, essential forms and properties. Lao Tsi in his «Tao Te Jin» work says: "Here is a thing that arises in chaos, born before heaven and earth. O soundless, formless! However, it stands and does not change. It acts everywhere and has no barriers. She can be considered the mother of the Celestial Empire. I don't know her name. Denoting it with a hieroglyph, I will call it "Tao". This is how the highest ontological category was formulated - the objectively existing primary source of the world and the general law of change and development of all things: nothing opposes Tao - it returns in transformations and never loses its constancy, while exhausting the boundless and penetrating into everything that exists, in other words, for Lao Tzu Tao has the nature of absolute existence. Subsequent Chinese thinkers inherited Laozi's ideas, using the category of "Tao" and the associated system of concepts in other fields of knowledge. Thus, the famous thinker Zhuang Tzu (IV century BC) identified a special function of *qi* in the life of the body. In the book "Zhuang Tzu" ("Knowledge, traveling north, rose up the Dark Waters ..."), he states: "Human life is the accumulation of *qi*: the accumulation of *qi* is life, the dispersion of *qi* is death." Thus, according to the views of Zhuang Tzu, *qi* serves as the basis of "Tao," which is quite consistent with Lao Tzu's interpretation: "All beings carry *Yin* and *Yang*, are filled with *qi* and form harmony." These principles are the milestones of the theory of Chinese traditional medicine.

The dialectical approach in Chinese traditional medicine originates from the teachings of Lao Tzu: "When everyone in the Celestial Empire knows that the beautiful is beautiful, the ugly also appears. When it becomes known for everyone that good is good, evil appears." The great philosopher pointed out to the duality of existence; it is in the process of interaction of opposites that the phenomenon or characteristics of any existing thing is determined. It should be noted

that the dialectics of Lao Tzu differs from the "dialectics of contradictions", according to which they are in relations of both opposition and unity. Coexisting, opposites achieve unity during the "struggle" and Lao Tzu's dialectics values precisely the harmony of the two sides of existence: one side serves as a prerequisite for the existence of the other, and they can transform into each other - the existing and the non-existent do not oppose each other, which creates balance. From this medical point of view, a philosophical generalization can be observed: disease is a violation of the harmony of the human body. The goal of treatment is to restore the balance of *Yin* and *Yang*.

Traditional Chinese medicine, developing at the same time, fully accepted and continued at the applied level the Taoist study. This study, in its turn, proposes its own view about these "three jewels" - *jing*, *qi* and *shen*. *Jing-chi* that are considered to be as a perfect subtle substance that forms and provides vital activity. Lao Tzu explains the relationship between *jing* and *qi* by the relationship between being and non-being: "The usefulness of (something) existing (being) depends on emptiness (non-being). *Jing* is considered to be as being and acts as a substantial support for the production of *qi*. In fact, it is "non-existence" – *qi* (vital force) that really functions. Only after the transformation of *jing* into *qi* all its types will become an integral part of life. In Chinese medicine, it is the functioning of *qi* is considered to be extremely valuable.

Taoist epistemology, which studies the possibilities of the world understanding, is reflected in Chinese traditional diagnostics. Of course, in Chinese traditional medicine and modern medicine there are common approaches and concepts used in making a diagnosis: symptom, which refers to an external sign of the manifestation of a disease, leading to a (sometimes distorted) idea of the disease; disease, that is, a disruption of the normal functioning of the body that affects life expectancy; homeostasis, or self-regulation of the body, in other words, the ability to coordinate physiological processes that maintain most of the body's steady states. Taoist epistemology comprehends the human body as a single whole *(zhen-di)* and applies dialectical diagnosis and treatment depending on the syndromes *(bin-zheng).* Therefore, it can be established that it is possible to treat patients systemically - through particulars *(zheng)*, organizing the harmony of the whole, what is the highest goal of Tao.

ЗМІСТ

Бойченко М.І. (Україна)
ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ПРОСВІТНИЦТВА
ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ВІЙНИ……....……3
.
Гомілко О.Є. (Україна)
ФЕЙК ЯК ЦИФРОВА ЗАГРОЗА ЗДОБУТТЯ ЗНАНЬ:
ФІЛОСОФІЯ ЯК ТЕРАПІЯ……..……..……..6

Малахов В.А. (Франція / Ізраїль)
ЛЮДИНА-ЗАРУЧНИК. ДО ЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ
ПРОБЛЕМИ ЗАРУЧНИЦТВА…….……..11

Andriukaitiene Regina (Литва)
SOCIALLY RESPONSIBLE MANAGEMENT
OF HUMAN RESOURCES THROUGH THE APPLICATION
OF THE PRINCIPLES OF GREEN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT……..…14
.
Возняк В.С. (Україна)
ДІАЛЕКТИКА ЯК НЕОБХІДНА МЕТОДОЛОГІЯ
ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОГО ДИСКУРСУ…….……17

Moroz Jacek (Польща)
SHOULD WE REJECT THE RELATIVISM OF TRUTH?.....22

Лімонченко В.В. (Україна)
ЗАВДАННЯ ФІЛОСОФІЇ У КОНТЕКСТІ ДАВОСЬКОЇ ДИСКУСІЇ……23

Макаренков О. Л. (Україна)
ЗЛОЧИННІ КОРУПЦІЙНІ ДЕВІАЦІЇ У КІБЕРНЕТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ
ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ……27

Дольська О.О. (Україна)
НАСЛІДКИ ВИКОРИСТАННЯ ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ
(ШЛЯХ ДО СОЦІАЛЬНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ)…….30

ФІЛОСОФІЯ У СУЧАСНИХ ВИКЛИКАХ

Wiesław Wójcik (Польща)
THE VALUE OF PHILOSOPHICAL EDUCATION
FOR IMPROVING THE QUALITY OF LIFE…….32

Бейлін М.В., Желтобородов О.М.
КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА……..34

Газнюк Л.М, Семенова Ю.А.
ДІАЛОГ З ІНШИМ ЯК ВТІЛЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ СМИСЛІВ
У СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОМУ БУТТІ……37

Emilia Mazurek (Польща)
RELATIONS BETWEEN LIBERALISM AND HOME EDUCATION……40

Stovpets O.V.
PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE BAROQUE……42

Sun Wei (Україна/Китай)
RECONSTRUCTION OF HUMAN LITERACY IN THE ERA
OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: THE PERSPECTIVE
OF TECHNOLOGICAL PHILOSOPHY……44

Алексєєв І. Г.
ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА «УСЕВИ́Д» — СУМА
ГІСТОРИЧНОГО ТА ПРОҐНОСТИЧНОГО ІДЕАЛІВ……45

Безродний А.Г.
МЕХАНІЗМИ ПІЗНАННЯ ЖИВОГО……49

Білецький І. П.
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ
ЗАХІДНИХ ТА СХІДНИХ ПАРАДИГМ ФІЛОСОФУВАННЯ……50

Бохан І.А.
ФІЛОСОФІЯ І НАУКА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНА СИНЕРГІЯ
В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ……53

Возняк С.В.
ОСВІТА ТА ПРИНЦИП ТОТОЖНОСТІ МИСЛЕННЯ І БУТТЯ……54

Войтків Л.В.
МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ
КОРДОЦЕНТРИЗМУ ДЛЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ……57

Годзь Н.Б.
СТІМПАНК ТА РЕТРОФУТУРОЛОГІЯ – ЗАБАВКА
ЧИ МОЖЛИВИЙ ПОРЯТУНОК ЛЮДСТВА……59

Гончаренко О. А.
ПРО ДОСВІДИ ВІЙНИ ТА ЇХ РОЗУМІННЯ……61

Горбань Р. І.
ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ЕТИКИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ……63

Городиська О.М.
ПРОБЛЕМА ДОСВІДУ: МІЖ РЕАЛЬНІСТЮ ТА ВІРТУАЛЬНІСТЮ……65

Данченко І.О.
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРОФЕСІЙНОГО
ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ……...…….69

Девтеров І.В., Дранник В.А.
ЩОДО СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ
АНТРОПОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ……...……71

Дишкант Т.М.
ОСОБЛИВОСТІ ПІДХОДУ ДО СФЕРИ ЕСТЕТИЧНОГО У ПОСТМОДЕРНІ……...…74

Доброносова Ю.Д.
РОЛЬ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ
У ВИКЛАДАННІ ФІЛОСОФСЬКИХ ДИСЦИПЛІН
ЗДОБУВАЧАМ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ОСВІТИ……..……76

Дольська О.О., Гончаренко Є.О.
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ
У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ БАЗИ)……...……80

Дунець В. Б., Щепанський В. В.
ІНТЕРАКТИВНІ ЦЕНТРИ НАУКИ У СВІТЛІ
ПОГЛЯДІВ ФРЕНКА ОППЕНГЕЙМЕРА ТА БРУНО ЛАТУРА:
СПІЛЬНЕ КОНСТРУЮВАННЯ І ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ……..…….81

Захаров В. А.
ЧИ Є ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ
З ПОЯВОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ?.....84

Кальницький Е.А., Коваленко І.І.
НОМАДИЗАЦІЯ ДОМУ В КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНУ…….……85

Кобелєва Д.Л.
ДИНАМІЧНА МОДЕЛЬ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО
ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ…….……89

Кобцев О. С., Ушно І.М.
ПРОБЛЕМА ОЧИЩЕННЯ ОРБІТИ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ……..92

Ковальський Ю.О.
СУЧАСНА ОСВІТА ЯК СПОСІБ
ФОРМУВАННЯ СПОЖИВАЦЬКОГО ВІДНОШЕННЯ…….94

Коростильов Г. Л.
ФІЛОСОФІЯ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ
ВИКЛАДАННЯ ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ……...…97

Косс А.
БІОКОМПОЗИТИ ЯК НОВИЙ ВИКЛИК ДЛЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТІЛЕСНОГО…….….98

Кривенко С.В.
ФІЛОСОФІЯ ТЕХНІКИ ЯК ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОГО
ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ: ОЗНАЧЕННЯ ТА ВИНИКНЕННЯ……100

Круць О.А.
ДУХОВНІ ПОТРЕБИ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ……..……101

Куртий О.Я.
ОСВІТА ЯК САМОПІЗНАННЯ……...……103

Марченко О. В.
ФЕНОМЕН ДИТИНСТВА У СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНТЕКСТАХ:
«IN VITRO» ДО «IN VIVO»…….……106

Міщенко В.І.
МОДУЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ
СТАБІЛЬНОСТІ У НЕСТАБІЛЬНОМУ СВІТІ……..……107

Патин І. Я.
ПОЕТИЧНИЙ ТВІР ЯК ПОДІЯ ІСТИНИ……...……112

Смоляга М.В.
ЩОДО ЕТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ……113

Тараоєв Я.В.
КАТЕГОРІЯ «ЧАСУ» ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ……..114

Татомир В.О.
ДЕКАРТОВЕ COGITO В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ……...…….117

Тодріна І.В., Євсєєв С.Є.
СУЧАСНА ПАРАДИГМА ЛОГІСТИКИ……119

Триняк М. В.
ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ……...……121

Тухтаров В.Б.
ФІЛОСОФІЯ І НАУКА: ДІАЛОГ МІЖ ТРАДИЦІЄЮ ТА ІННОВАЦІЄЮ……...….122

Fidrovska M.
FEW WORDS ABOUT CONCEPT OF FREUD OF LIFE AND DEATH INSTINCTS…..…124

Чжан Хунвэй (Zhang Hongwei) (Україна/Китай)
НОВА МОДЕЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ В СУЧАСНОМУ КИТАЇ……...……126

Чхеайло І.І.
ФІЛОСОФСЬКЕ ТЛУМАЧЕННЯ
ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК НОВОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ……127

Шимченко О.В.
ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «КАПІТАЛ» ТА
ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З ІНШИМИ КАТЕГОРІЯМИ……...……129

Широка С.І.
ЦИФРОВИЙ ПАНОПТИКУМ: ЕТИКА ВИДИМОСТІ
ТА ОСОБИСТА СВОБОДА В ЕПОХУ ЦИФРОВОІ ЗАЛЕЖНОСТІ…….……132

Шкурченко А.Ю.
МОВА У ВИРІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ СУСПІЛЬНОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ БУТТЯ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА…….…135

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Данильян О.Г., Дзьобань О.П.
СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ І
ПРАВО ЛЮДИНИ НА ПРИВАТНІСТЬ……..…….139

Бондар Н.О.
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО
РУХУ НА ХАРКІВЩИНІ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917…….....142

Vladlenova I.V.
THE THINKING OF PUTIN AND THE KREMLIN ELITE:
THE SPECIFICS OF AN ECLECTIC WORLDVIEW……..……144

Воронянський О.В., Воронянський Ю.О.
АСИМЕТРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВ
І ОБОВ'ЯЗКІВ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ……..….146

Горева В.Ю.
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЕЛІТ……...……150

Жеребятнікова І.В.
ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СВІТУ ПОЛІТИКИ…….……151

Захаров Є. В.
СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКІ СУДЖЕННЯ
ТА ЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ……..……154

Комкова Л.А.
НІККОЛО МАК'ЯВЕЛЛІ, ЩОДО ІМІДЖЕВОЇ СТРАТЕГІЇ ПРАВИТЕЛІВ……...……156

Кравченко В. Ю., Добридень О. В.
ІДЕОЛОГІЯ ТА ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ…….158

Кузьменко Н.А.
СОЦІАЛЬНІ, КУЛЬТУРНІ ТА
ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ ЛІДЕРА І ЛІДЕРСТВА…….……...…161

Кузьменко О. В., Решетняк Н. Б.
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ СУЧАСНОЇ КОРУПЦІЇ……..…….163

Лисенко І.В., Лисенко А.М.
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ, ЯК ВИДУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ……168

Моісеєва Н.І.
ДИНАМІКА КОМУНІКАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ
У СОЦІАЛЬНИХ НАУКАХ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ…….170

Перевалова Л.В., Гаряєва Г.М.
ДОТРИМАННЯ І ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ – ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ…….……172

Руденко О. М., Проценко О. П.
АКСІОСФЕРА ЯК ПІДҐРУНТТЯ ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ……...…175

Tkachov M. M., Bielobrova A. O.
PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE EUROPEAN UNION…….179

Требін М.П.
КОНЦЕПЦІЯ СПРАВЕДЛИВОЇ ВІЙНИ……181

Сидоркіна О.О., Щепова Д.Р.
ПРАВО В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ…….185

КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Varypaev O.M.
NUTRITION OF UKRAINIANS DURING WARTIME:
PHILOSOPHICAL AND SOCIOLOGICAL DIMENSIONS……188

Haidamachuk O. (Україна/Німеччина)
"WRITING" IN THE MEMORIES ABOUT THE WAR……...……191

Журавльов Д.В., Євсєєв С.Є.
«ЛИЦАРІ ПРАВОСЛАВ'Я» ЧИ «ЛЮДИ НІЯКОЇ ВІРИ»…….……193

Зубрєва А.О., Євсєєв С.Є.
РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАЦЬКИХ СПІЛЬНОТ
ПІД ВПЛИВОМ МУСУЛЬМАНСЬКОГО СВІТУ
НА ПРИКЛАДІ ЗАДУНАЙСЬКОЇ СІЧІ……...……195

Lapchenko A.
COLLECTIVIZATION AND ITS IMPACT ON CULTURAL LIFE……197

Левченко В.В.
ОДЕСА В ЖИТТІ Д. І. ЧИЖЕВСЬКОГО……...……199

Меліхова Ю. А.
УКРАЇНСЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ МІЛІТАРИЗМ
У СПЕКТРІ ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ІНВЕРСІЙ……203

Северин Н.В., Северин В.Д.
ЗНАЧИМІСТЬ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ…….……206

Солоділова О., Сіманенко А.
ВІДДОБРАЖЕННЯ ТЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ
ТА ЗАХИСТУ БАТЬКІВЩИНИ У ТВОРЧОСТІ ХЕЙТСПІЧ……..……209

Титар О.В., Алімова В.М.
ГЕРМЕНЕВТИКА ТРАДИЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СИМВОЛІКИ……211

ДУХОВНЕ ТА ФІЗИЧНЕ ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ

Anželika Labutienė (Литва)
PROVISION OF TOURIST SERVICES TO PERSONS WITH DISABILITIES:
GLOBAL AND LOCAL PRACTICES, STANDARDS AND GUIDELINES……..……215

Viktorija Vareikaitė (Литва)
APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF
GOOD GOVERNANCE IN THE ACTIVITIES OF SPORTS FEDERATIONS……..……217

Адамян Г. Р.
LIBERUM ARBITRIUM……...…….220

Азаренкова Л.Л.
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – ЦІННІСНИЙ
АСПЕКТ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ……..……...……222

Борисова Т. В.
ДРАМАТИЗМ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО
ВИМІРУ «САМОТНОСТІ»: ЛЮДИНА У ВІЙНІ……..……225

Haplevsky D. I., Skora N. A.
VALUES OF MORAL ORIENTATION IN
THE FORMATION OF THE WORLDVIEW OF UKRAINIAN YOUTH……...……227

Іващенко О.О., Яровий В.Є.
ЗАСОБИ ОЗДОРОВЧОЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ ДЛЯ
ФОРМУВАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
УМІНЬ ДІЯТИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ…….229

Компанієць Л.В.
ШЛЯХИ СПАСІННЯ, АБО УНІВЕРСАЛЬНА
МАТРИЦЯ СВІТОГЛЯДУ АНТИЧНОСТІ……...……..231

Орленко О.М., Червона С.П.
РИЗИКИ АБСЕНТЕЇЗМУ СЕРЕД МОЛОДІ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ……..…..234

Полякова О.О.
ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ЗАГРОЗА ЯК
ПЕРЕДУМОВА АКТУАЛІЗАЦІЇ СЦЕНАРІЇВ ТІЛЕСНОСТІ…….237

Родигіна В.П.
ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ СТУДЕНТІВ
ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВНЗ…….…….239

Солошенко О.М.
ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНЦІВ
ЯК ВАЖЛИВИЙ ВИКЛИК СЬОГОДЕННЯ……...……241

Chmykhun S., Kulikov M.
ACTUALITY OF TAOIST ONTOLOGY AS A MEDICAL PRINCIPLE…….…...244

Наукове видання

ФІЛОСОФІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

МАТЕРІАЛИ V МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Філософські читання,
присвячені Всесвітньому Дню філософії

22-24 листопада 2024 р.

Відповідальні за випуск: д-р техн. наук, професор А. В. Кіпенський,
д-р філос. наук, професор О. О. Дольська

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Кирпичова, 2,
НТУ «ХПІ», Інститут соціально-гуманітарних технологій
Тел.: (057) 7076396, E-mail: ip_dekanat@ukr.net